

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**İDRİS-İ BİDLÎSÎ HEŞT BEHİŞT ORHAN GAZİ DÖNEMİ
(TAHLİL VE TERCÜME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Buşra KOÇASLAN

Düzce

Ağustos, 2019

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**İDRİS-İ BİDLİSÎ HEŞT BEHİŞT ORHAN GAZİ DÖNEMİ
(TAHLİL VE TERCÜME)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Buşra KOÇASLAN

Danışman: Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Düzce

Ağustos, 2019

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

"İdris-i Bidlisi Heşt Behişt Orhan Gazi Dönemi (Tahsil ve Tercüme)" adlı çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

Üye Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

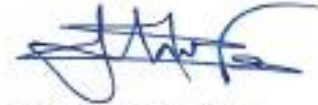

Üye Dr. Öğr. Üyesi Muhammed İbrahim YILDIRIM

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

20/08/2019

Doç.Dr. Ali ERTUĞRUL
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520), hem Osmanlı siyasetinde aktif rol oynamış hem de ilim alanında değerli eserler vermiş çok yönlü bir âlim ve siyaset adamıdır. İyi bir eğitim alan Bidlîsî, Akkoyunlu sarayında münşilik vazifesini ifa etmiştir. Bölgede yeni bir güç odağı oluşturan Şah İsmail'in yarattığı siyasi çalkantılar Bidlîsî'yi başka bir coğrafyaya göç etmeye mecbur bırakmış ve Bidlîsî, zorunlu olarak Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'in huzuruna varmıştır. Kendisinin sultana sunduğu teklifi ve II. Bayezid'in emperyal amaçlarla İslam dünyasındaki tartışmasız üstünlüğünün ve sahip olduğu gücün nakşedildiği bir hanedan tarihi isteği üzerine Heşt Behişt adlı eserini kaleme almıştır.

Bidlîsî'nin Farsça kaleme aldığı ve ıtnaplı dili ile söz sanatlarıyla bezediği Heşt Behişt adlı eseri, mukaddime, Osman Gazi'den II. Bayezid'e kadar sekiz padişahın dönemlerinin ele alındığı müstakil sekiz ketibe ve hâtimedden oluşmaktadır. Osmanlı tarihini ihtiva eden eserler arasında İranî tarih yazımını ilk defa Bidlîsî denememiş olsa da Heşt Behişt en kapsamlı örnek olup 16. yüzyıl Osmanlı müelliflerinin ilham kaynağı olmuştur. Bir geç Timurî tarih yazımı takipçisi olan Bidlîsî, tarihî hadiseleri tashih ederek sunmak kadar belagati ön plana çıkararak eseri fenni nesirle kaleme almıştır. Heşt Behişt'te daha önce yazılmış ve günümüze ulaşmış az sayıdaki Tevârih-i Âl-i Osmanların verdiği malumattan farklı bilgiler vermesi, onun kayıp olan telifleri kaynak olarak kullandığını göstermektedir. Bu durum Heşt Behişt'in değerini daha da arttırmaktadır. Bu kıymetli eserin günümüz Türkçesine tercümesinin hala tamamlanmamış olması büyük bir eksiklik olarak karşımızdadır.

Araştırmacılar İdrîs-i Bidlîsî ile Heşt Behişt üzerine yaptıkları çalışmaların yanında Heşt Behişt'in hatime, mukaddime, birinci, yedinci ve sekizinci ketibelerinin tercümelerini yüksek lisans ve doktora tezlerinde çalışmışlardır. Bu çalışmada ise Orhan Gazi döneminin hadiselerini ihtiva eden ikinci ketibenin tercümesi sunulacaktır. Öncelikle Bidlîsî'nin hayatı ve eserleri tanıtılıp Heşt Behişt üzerine yapılan çalışmalar zikredildikten sonra I. Mahmud'un (1730-1754) arzusuyla Abdülbaki Sadi Efendi'nin yaptığı Terceme-i Heşt Behişt ile Heşt Behişt'in ikinci ketibeleri mukayese edilerek Abdülbaki Sadi'nin Osmanlıca tercümesi

değerlendirilecektir. Tevârih-i Âl-i Osman yazma geleneğinde Heşt Behişt'in yeri ve önemi ortaya konulup eser şekil, üslup ve muhteva bakımından tanıtılacaktır. Bidlîsî'nin eseri yazarken yararlandığı ve eserinin tesir ettiği kaynaklar tespit edilmek amacıyla Orhan Gazi dönemi hadiseleri üzerinden karşılaştırma yapılarak incelenecektir. Tezin son bölümünde sunulan ikinci ketibenin çevirisi sırasında sadece metnin anlamına odaklanılmayıp Bidlîsî'nin üslubundan ödün verilmeden kullandığı her kelime tercüme edilerek olabildiğince metnin ahengi korunmaya çalışılmıştır. Zira Heşt Behişt'in değeri yalnızca onun bir tarih kitabı olmasında değil Bidlîsî'nin oluşturduğu inşa tarzı ve belagatli üslubundadır. Bu sebeple Bidlîsî'nin kaleme aldığı şiirler manzum olarak tercüme edilmiştir.

Çalışmamız boyunca engin hoşgörüsü ve sabrıyla yardımını ve kıymetli zamanını esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ali Ertuğrul'a teşekkürlerimi sunmaktan büyük mutluluk duymaktayım. Zira değerli hocamın tezin hitama erdirilmesinde hakkı ve katkısı çok büyüktür.

Buşra KOÇASLAN

ÖZET
İDRİS-İ BİDLİSÎ HEŞT BEHİŞT ORHAN GAZİ DÖNEMİ
(TAHLİL VE TERCÜME)

KOÇASLAN, Buşra

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Ağustos 2019, XII + 294 sayfa

İstanbul'un fethiyle birlikte imparatorluğa evrilen Osmanlı Devleti'nin bu gelişmeye paralel olarak tarih yazım tarzı değişime uğramıştır. 16. yüzyıldan itibaren İran tarih ve edebiyatının etkisi altında sanatkârane bir dille eserler kaleme alınmıştır. Babasından büyük bir imparatorluk devralan II. Bayezid, bir cihan padişahı imgesi yaratmak için Timur'un azametinin sergilendiği eserlerin inşa tarzında hanedan tarihleri yazdırmak istemiştir. Akkoyunlu sarayında Sultan Yakub'a hizmet etmiş olan İdrîs-i Bidlîsî, bölgedeki siyasi çalkantılar sebebiyle Osmanlı Devleti'ne iltica edince Osmanlı hanedanının tarihini kaleme aldığı Heşt Behîşt'in Cüveynî, Vassaf ve Yezdî'nin tarih kitaplarına eşdeğer olmasını hedeflemiştir. Bir geç Timurî tarih yazım geleneğinin takipçisi olan Bidlîsî, Timurî tarih yazımı pratiklerini eserine başarılı bir şekilde uygulamıştır.

Heşt Behîşt bir mukaddime, eserin ana bölümlerini teşkil eden sekiz ketibe ve bir hatimedden oluşmaktadır. Sekiz ketibenin her biri, bir Osmanlı sultanının dönemini konu almaktadır. Eserin dili Farsça olup söz sanatları ustalıkla kullanılmıştır. Edebî nesirle inşa edilip metinde akıcılık ve ahenk sağlanmıştır.

Bu çalışmada Heşt Behîşt'in Orhan Gazi dönemini ihtiva eden ikinci ketibenin tercümesi takdim edilmiştir. Öncelikle Bidlîsî ve Heşt Behîşt tanıtılıp eserin Osmanlı tarih yazımına katkısından kısaca bahsedilmiştir. I. Mahmud döneminde Abdülbaki Sadi'nin çevirdiği Terceme-i Heşt Behîşt ile Heşt Behîşt'in ikinci ketibesi mukayese edilerek Abdülbaki Sadi'nin eseri değerlendirilmiştir. Bidlîsî'nin eseri yazarken yararlandığı ve eserinin tesir ettiği kaynaklar Orhan Gazi dönemi hadiseleri üzerinden karşılaştırma yapılarak incelenmiştir. Tezin son bölümünde Heşt Behîşt'in ikinci ketibesi, Bidlîsî'nin üslubundan ödün verilmeden kullandığı her kelime mümkün olduğunca çevrilerle metnin ahengi korunmaya çalışılıp tercüme edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İdrîs-i Bidlîsî, Heşt Behîşt, Orhan Gazi, Osmanlı Tarihi.

ABSTRACT
HASHT BAHESHT OF IDRĪS-I BİDLĪSĪ AND IT'S ORHAN GAZĪ'S TERM
(ANALYSIS AND TRANSLATION)

KOÇASLAN, Buşra

Master's Degree, Department of History

Thesis Advisor: Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

August 2019, XII + 294 pages

With the conquest of Istanbul, the Ottoman State, which evolved into an empire, has changed its history writing style in parallel with this development. From the 16th century onwards, under the influence of Iranian history and literature, works were written in an artful language. Bayezid II, who inherited a great empire from his father, wanted to written dynastic histories in the style of the construction of works in which Timur's grandeur was exhibited to create the image of the world sultan. Idrīs-i Bidlīsī, who served Sultan Yakub in the Akkoyunlu Palace, aimed to make Hasht Bahesht, in which he wrote the history of the Ottoman dynasty, equivalent to the history books of Cuveynī, Vassaf and Yezdī when he defected to the Ottoman State due to political turmoil in the region. Bidlīsī, who was a follower of a late Timurid history writing tradition, successfully applied Timurid historiography practices to his work.

Hasht Bahesht consists of a preliminary, eight chapters which constitute the main parts of the work and a epilogue. Each of the eight chapters is about the period of an Ottoman sultan. The language of the work is Persian and was used the rhetoric skillfully. It was built with literary prose and provided fluency and harmony in the text.

In this study, the translation of the second chapter containing the period of Orhan Ghazi of Hasht Bahesht was presented. First of all, Bidlīsī and Hasht Bahesht were introduced and the contribution of the work to Ottoman historiography was briefly mentioned. The second chapters of Terceme-i Hasht Bahesht, translated by Abdalbaki Sadi during the reign of Mahmud I, and Hasht Bahesht was compared and the work of Abdalbaki Sadi was evaluated. The sources used by Bidlīsī in writing his work and influenced by his work have been examined by comparing the events of Orhan Ghazi period. In the last part of the thesis, the second chapter of Hasht Bahest was translated as much as possible by translating every word that was used without comprimising the style of Bidlīsī and the translation of the text was tried to be preserved.

Keywords: Idrīs-i Bidlīsī, Hasht Bahesht, Orhan Ghazi, Ottoman History.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XII
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1.1. GİRİŞ	1
1.1.1. Problem	1
1.1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.1.3. Araştırmanın Önemi.....	2
1.1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.2. LİTERATÜR	4
İKİNCİ BÖLÜM	5
2.1. İDRİS-İ BİDLİSİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	5
2.1.1. Hayatı.....	5
2.1.2. Eserleri	20
2.1.2.1. Farsça Eserleri	21
2.1.2.2. Arapça Eserleri	24
2.1.2.3. Türkçe Eserleri	25
2.1.2.4. Tercüme Eserleri	26
2.1.2.5. Haşiye ve Şerhleri.....	27
2.1.2.6. Günümüze Ulaşmamış Eserleri	28
2.1.3. Heşt Behişt'in Yazma Nüshaları.....	29
2.1.4. Heşt Behişt'in Üzerine Yapılan Çalışmalar	31
2.1.4.1. Abdülbaki Sadi'nin Tercümesi	31
2.1.4.2. Diğer Çalışmalar.....	39
2.2. HEŞT BEHİŞT	45
2.1.1. Tevârih-i Âl-i Osmân Yazma Geleneği ve Heşt Behişt	46
2.1.2. Muhtelif Bakımlardan Heşt Behişt	54
2.1.2.1. Şekil Bakımından Heşt Behişt.....	54

2.1.2.2. Üslup Bakımından Heşt Behişt.....	56
2.1.2.3. Muhteva Bakımından Heşt Behişt.....	59
2.1.2.3.1. Muhteva Bakımından Heşt Behişt.....	59
2.1.2.3.2. Muhteva Bakımından İkinci Ketibe	62
2.1.2.4. Kaynakları Bakımından Heşt Behişt	66
2.1.2.4.1. Âşıkpaşazâde'nin Menâkıb-ı Âl-i Osman'ı.....	71
2.1.2.4.2. Şükrulluh'ın Behcetü't-tevârih'i	76
2.1.2.4.3. Neşri'nin Kitâb-ı Cihânnûmâ'sı	77
2.1.2.5. Tesirleri Bakımından Heşt Behişt.....	81
2.1.2.5.1. Ruhî'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı.....	83
2.1.2.5.2. Hoca Sâdeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'i.....	84
2.1.2.5.3. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l- Ahbâr'ı	89
2.1.2.5.4. Koca Hüseyin'in Bedâyi'ü'l-Vekâyi'si.....	92
2.1.2.5.5. Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Sahâ'ifu'l-ahbâr fi Vakâyi'i'l-a'sâr'ı.....	95
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	98
3.1. HEŞT BEHİŞT ORHAN GAZİ DÖNEMİ'NİN TERCÜMESİ	98
[Girizgâh].....	99
İkinci Ketibe.....	103
Osmanlı kayserleri ve halifelerinin haberleri hakkında sekiz bölümden mürekkep kitabın bölümlerinden biri yani Heşt Behişt adlı tarihin ikinci defteri, Âl-i Osman'nın (Allah Teâlâ, zamanın sultanını insan türünün hilafet tahtına oturttuğu gibi onları da rıdvan köşklerinde sakın kılsın) adil tabiatlı sultanlarının zikri hakkındadır.	
Kutlu Hünerli Talî'a.....	103
İnsanlığa halife olma rütbesinin intikalinin sırrı ve hikmeti, sultanlık nesebine nispeti sağlayan bağın illetleri ve sayıları, Efendilerin Efendisinin yüce hikmeti ve bugünkü sebepleri doğuran geçmişteki halkın maslahatı, fenâ ile hudûs ülkesinin havassı ve kıdem ile ebedî âlemin fenâsını zikre dairedir.	
Birinci Mukaddime	108
Zamanın akıl sahiplerinin ve basiret sahiplerinin akılları nezdinde Sultan Orhan'ın beğenilir şemail ve övülmüş hasletlerinin güzelliği beyanına dairedir.	
İkinci Mukaddime.....	112
Pederinin kayserlik tahtına veraset ve veliahtlık yoluyla Sultan Orhan'ın cülusunun keyfiyetine ve onun saltanatının muasırı olan İran ve Turan memleketlerinin meliklerin ahvalinin icmâlen keyfiyetine ve reisliğe dairedir.	

el-Kıssa.....	116
Orhan'ın Cülusuna Muasır Olan Melik ve Sultanların Zikri	121
Birinci Destan (Orhan'ın Fetihleri ve Gazaları).....	129
Cennet gibi süslü Bursa şehri hisarının sulhun ve ihsanın en güzel yoluyla fethi keyfiyetinin zikrine dairdir.	
el-Kıssa.....	130
İkinci Destan	136
Bursa saltanat ve padişahlık tahtına yerleşme cihetiyle Orhan Bey'in Bursa diyarını tercih etmesinin sebeplerinin beyanına dairdir.	
Üçüncü Destan.....	146
Orhan'ın saltanat burcundan murat yıldızının ayan olması ve emânın mesut yıldızının doğuşu yani Osmanlı hanedanının temiz şeceresinden gelen Sultan Gazi Murad'ın veladetinin beyanına dairdir.	
el-Kıssa.....	147
Dördüncü Destan	149
Ülkeler fethetmesi ve yücelmesi âdeti girişi hususunda Orhan Bey Gazi'nin ilk teşebbüsleri, fetih sebeplerinin taktimi, İslam memleketlerinin genişlemesi ve Samandıra Kalesi'ni tâbiyeti altına almak için yapılan ittifak beyanına dairdir.	
el-Kıssa.....	150
Beşinci Destan	154
Rabbanî lütufla ve Aydos hâkiminin kızının garip ittifakları ve tedbirleriyle Aydos Kalesi'nin fethi hususunda İslam ordusunun ve Orhan'ın mücahitlerinin başarı yolundaki keyfiyetine dairdir.	
el-Kıssa.....	155
Altıncı Destan	161
Tabileriyle birlikte İznikmid şehrini ele geçirme ve muhasara etme azmine Orhan Bey Gazi'nin teveccühü, o ülkenin fethiyle ilgili başarı, memleketler üzerine yürümeksizin ve korkutmaksızın o mülkte İslam'ın zuhuru ve sulh ve teslim yoluyla eski kayserlerin bakiyesinden Balakonya namlı bir kızın tasarrufundan çekip alınması beyanına dairdir.	
el-Kıssa.....	162
Hikâye.....	169
Yedinci Destan.....	174
Müslüman ümmetin mücahitleri arasında sultanlık ve cihangirlik haşmetinin ve ülkeyi almaya azimet ettiğinde hazar ile sefer vaktinde zafer şiarlı askerlerin şiar ve giysilerinin nasıl olacağına dair belirlediği maslahatların kanunlarının tayinine Orhan Bey Gazi'nin girişmesi keyfiyeti beyanına dairdir.	
el-Kıssa.....	176

Sekizinci Destan.....	184
Orhan Bey'in belde-i tayyibe İznik'i fethetmek niyetine teveccühü, hak din vesilesiyle batıl inancın helak olması ile İznik'in zevali, memleketlerin genişletilerek oranın ele geçirilmesi hususunda İslam sipahisinin tevfiği, kul ile kölelerin ganimet olarak alınması, fukara müminlerin güçlü kılınması ve dilenci dervişlerin (su'lûk) zengin edilmesi keyfiyeti beyanına dairdir.	
el-Kıssa.....	184
Dokuzuncu Destan.....	200
Babasının tefvizi ile Orhan'ın şefkatiyle İznikmid şehri ile memleketinde Şehzade Süleyman Paşa'nın istiklali keyfiyeti ve tek bir cihangirlik seferinde Tarakçı Yenicesi, Göynük ile Muturnu vilayetinin fethi yoluyla Müslüman memleketlerin genişletilmeye muvaffak olması beyanına dairdir.	
el-Kıssa.....	201
Onuncu Destan.....	207
Sultan Orhan'ın Gemleyük Kalesi fethine azmetmesi ile ele geçirmek hususunda muvaffak olması beyanına ve devlet erkânın güzel tedbirleri ile geçmişteki tedbirlerin başarıyla uygulanması keyfiyetine dairdir.	
el-Kıssa.....	208
On Birinci Destan.....	211
Cennet misali Bursa şehrinde hayrat binalarını yükseltme ve sadaka müesseselerinin sütunlarının inşası hususunda Orhan'ın yüce himmetinin teveccühü beyanına ve fukara ile miskin ve ehl-i Hakk ile Yakînün tümünün menfaat ve erzakını tayin için o İslamî imaretlerin bargâhının tezyini keyfiyetine dairdir.	
el-Kıssa.....	212
On İkinci Destan.....	215
Karasi İli ve Ulubad memleketleri canibine bu hasara uğramış mülkte Aclan Bey'in hükümetinin çöküş döneminde Orhan'ın teveccühünü doğuran sebepleri ve halis gaybî lütufların neticesi olarak bu parlak seferler sırasında Ulubad'ın ele geçirilmesiyle ve kâfirlerin mülkünün zevaliyle o mülkün intikali keyfiyeti beyanına dairdir.	
el-Kıssa.....	216
On Üçüncü Destan.....	223
Anahor Kalesi fethine, deniz kıyısı diyarın sahillerinden olan Armutlil vilayetinin ele geçirilmesine, o muhkem kaleye karşı zafer elde etmeyi ve savaş ile mücadeleyi uzatmaksızın sulhun en layık yoluyla böylesine kaleler ve bukalarla süslü cennet gibi memleketi mülk edinmeye Orhan Han'ın teveccühü beyanına dairdir.	
el-Kıssa.....	223

On Dördüncü Destan.....	227
Rum İli memleketlerinin fethi ve ele geçirilmesi düşüncesiyle ilgili teşebbüs ile Rum Denizi’den İslam askerlerinin geçmesi keyfiyeti beyanına ve İslam milletinin yayılmasının başlangıcı ile İsevî yasaların hüküm sürdüğü o memleketlere gaza etmek için gemiler ve cevârîyle zahmetsizce zafer encamlı askerlerin geçmesi zikrine dairdir.	
el-Kıssa.....	232
On Beşinci Destan.....	238
Sultan Orhan’ın evladı Süleyman Paşa’nın zafer şiarlı sipahtan bir grupla birlikte gemiye binmeksizin Rum İli Denizi’nden geçişinde tevfik bulması ve o diyarlardan çoğunun üzerinde az sayıdaki tebaa ve topluluklarla birlikte hisar ve kalelerin fetihlerinde zafer elde etmesine dairdir.	
On Altıncı Destan	248
Rum İli şehirleri ve kalelerindeki Şehzade Süleyman Paşa’nın gazveleri ile fütuhâtı ve Konurhisar ile Gelibolu Kalesi ve ganimetler, menfaatler ve yaralarla dolu mevziler ile beldelerden diğer yerlerin ele geçirilmesi tevfikeyi beyanına dairdir.	
el- Kıssa.....	249
Diğer Fetih.....	258
Diğer Fetih.....	259
On Yedinci Destan.....	262
Süleyman’ın ikbal suretine nazar eden bakışın ulaşması ile gençlik günlerinde o şehzade gazinin haline zamanın yaralayıcı gözünün afetinin arz etmesi keyfiyeti ve ecellerin avlandığı yerde devranın eğri büğrü gidişli beyaz renkli hırçın bir serkeş atın niteliği, şehzadenin yuvasından ruhunun yükselerek bir doğan gibi uçması ile o mahallerdeki kâfirlerin hücum ettiği savaş meydanında kendi ruhaniyetinin kerameti ve kuvvetinin izhar etmesi beyanının zikrine dairdir.	
el-Kıssa.....	263
On Sekizinci Destan.....	275
Onun kalbinin semeresi olan oğlunun yani Süleyman Paşa’nın ikbal fidanının kesilmesiyle ilgili elemelerle dolu haberin vasıl olması ve yine gamın kararttığı ile karanlığın gizlediği bu gecede onun saltanatının bu matemli akşamın ile güneşinin batımının zulmetiyle cihanı gören gözünün bulanıp kararması keyfiyetine dairdir.	
el-Kıssa.....	276
SONUÇ	283
KAYNAKÇA.....	288

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
Belleten	Türk Tarih Kurumu Belleteni
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Hız.	Hazret
Ktp.	Kütüphane
MSGÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
nr.	Numara
s.	Sayfa
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
vr.	Varak

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. GİRİŞ

Tefsir, kelam, hadis, fıkıh ve dinî ilimlerin yanısıra tıp, kozmoloji, tarih, felsefe ve siyaset gibi muhtelif ilim alanlarında tercüme, haşiye, şerh ve telif eser veren İdrîs-i Bidlîsî, bir âlim olmanın yanı sıra aynı zamanda bir siyaset adamı idi. O 1457 yılında Rey'in Sûlikân nahiyesinde doğmuş, eğitimini tamamladıktan sonra Akkoyunlu sultanı Yakub'un münşisi olmuştur. Süreç içinde değişen siyasi otorite onu ülkesinden göçe zorlamış ve Osmanlı padişahı II. Bayezid'in huzuruna varmıştır. II. Bayezid'e Osmanlı'nın hanedan tarihini yazmayı teklif etmiş, sultanın emriyle 1504 tarihinde kaleme almaya başladığı *Heşt Behişt*'i iki yıl altı ayda tamamlamıştır. 1511 yılında hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrılarak Mekke'ye varmıştır. Bu sırada yanında getirdiği eseri tekrar gözden geçirip dibace ve hatime bölümlerini eklemiş ve İstanbul'a döndüğünde Hicrî 919 (1513/1514) tarihinde kitabını Sultan Selim'e sunmuştur.

Heşt Behişt, bir mukaddime, sekiz ketibe ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Her ketibede bir Osmanlı padişahının dönemi, fetih ve gazaları itibariyle ele alınmaktadır. Bidlîsî, konularını Osman Gazi döneminden başlayıp II. Bayezid'in saltanat yıllarına kadar getirdiği eserini Farsça itnaplı ve belagatli bir dille kaleme almıştır. Farsça *Heşt Behişt* olarak isimlendirdiği bu eserini Arapça olarak *es-Sıfâtü's-Semâniyye fî Ahbâri'l-Kayâsireti'l-Osmâniyye* şeklinde ikinci bir isimle zikretmiştir.

1.1.1. Problem

16. yüzyılın ilk yarısında yazılan *Heşt Behişt*, dönemine kadarki Osmanlı tarihlerini kullanmanın yanı sıra kendisinden sonraki eserlere de kaynaklık etmiştir. Yaklaşık iki yüz yıl sonra Osmanlı Türkçesine de tercüme edilerek Farsçaya hâkim olmayan kimselerin istifadesine sunulmuştur. I. Mahmud'un isteği ve Vezir-i azam Ali Paşa ile Şeyhü'l-İslâm İshak Efendi'nin emriyle Abdülbaki Sadi tarafından 1146 (1733/1734) yılında yapılan bu tercüme, muhtasar nitelikte olmasından dolayı *Heşt Behişt*'in zenginliğini yeterince ortaya koyamamıştır. Abdülbaki'nin Terceme-i *Heşt Behişt*'i ile *Heşt Behişt*'in mukayese edildiği ciddi bir çalışma ise bulunmamaktadır.

Son yirmi yılda araştırmacılar eserin hatime, mukadime, birinci, yedinci ve sekizinci ketibelerinin çevirilerini doktora ve yüksek lisans tezi olarak çalışmışlardır. Ancak hâlâ eserin tüm ketibelerinin günümüz Türkçesine tercümesi son bulmamıştır. Osmanlı hanedan tarihleri arasında Timurî tarih yazımının en güzel örneği olarak Heşt Behişt'in belagatli üslubu ve günümüze ulaşmayan Osmanlı kroniklerinden yararlanılmış olması bakımından verdiği özgün rivayetler onun kıymetini arttırmaktadır. Eserin tercümesinin bir an önce tamamlanıp araştırmacılara sunulması önem arz etmektedir.

1.1.2. Araştırmanın Amacı

İdrîs-i Bidlîsî ve Heşt Behişt hakkında mevcut yazılarda yeterince malumat bulunduğundan dolayı bu çalışmada hayatı ve eserleri genel olarak ele alınmış ve Heşt Behişt üzerine yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. Konumuz açısından önemli olan Abdülbaki Sadi Efendi'nin Terceme-i Heşt Behişt eserinin ikinci ketibesi ile Heşt Behişt'in ikinci ketibesi mukayese edilerek Abdülbaki Sadi'nin tercümesi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tevârih-i Âl-i Osman yazma geleneği ve Heşt Behişt'in tarih yazımına katkısı ele alınarak eser şekil, üslup ve muhteva bakımından incelenmiştir. Orhan Gazi dönemi hadiselerini ele alan kronikler yardımıyla Bidlîsî'nin eserini yazarken yararlandığı ve eserinin tesir ettiği kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde tercümesi sunulan Heşt Behişt'in ikinci ketibesi, Orhan Gazi dönemiyle ilgili olup bir talî'a, iki mukaddime ve on sekiz destandan oluşmaktadır. Talî'ada padişahlığın Orhan Gazi'ye geçiş sebepleri; birinci mukaddimedede Orhan Gazi'nin övülen vasıfları; ikinci mukaddimedede tahta cülusu ve muasır meliklerin ahvali; on sekiz destanda da cülusundan sonraki hadiseler ele alınmıştır. Bu bölümün tercümesi sırasında sadece metnin anlamı ortaya çıkartılmamış, aynı zamanda Bidlîsî'nin üslubunun inceliklerini göstermek amacıyla mevcut tüm kelimeler en uygun ifadeyle tercüme edilerek metnin ahengi korunmaya çalışılmıştır.

1.1.3. Araştırmanın Önemi

Heşt Behişt'in hatime bölümü Orhan Başaran; Fatih Sultan Mehmed döneminin ele alındığı yedinci ketibe Muhammed İbrahim Yıldırım; mukaddime,

Osman Gazi dönemiyle ilgili birinci ketibe ve II. Bayezid döneminin konu edildiği sekizinci ketibe Vural Genç tarafından çalışılmış ve tercüme edilmiştir. Edebî bir dille ve secilerle ahenkli hale getirilmiş, girift cümlelerle ve şiirlerle bezenmiş fennî nesrin nitelikli örneklerinden olan Heşt Behişt'in ikinci ketibesinin tercümesi yapılarak hem araştırmacılara bir başvuru kaynağını sunmak hem de literatürdeki bu boşluğu doldurmak amaç edinilmiştir.

İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Behişt'i muhteva bakımından kendi zamanına kadar Osmanlı tarihi üzerine yazılan eserlerin en mufassalıdır. Ancak müellif istifade ettiği yazılı kaynakların isimlerini vermediğinden bunları tespit etmek Heşt Behişt çalışmaları açısından önemli meselelerden biridir. Müellifin Farsça, Arapça ve Türkçe bilgisine dayanarak bu dillerde yazılmış olan eserlerden faydanmış olması muhtemeldir. Bu bakımdan tercümesi sunulan ikinci ketibe ile diğer Tevârih-i Âl-i Osmanlar karşılaştırılarak müellifin yararlandığı eserler tespit edilip farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Abdülbaki Sadi'nin Osmanlı Türkçesiyle yazdığı Terceme-i Heşt Behişt'in ve Heşt Behişt'in ikinci ketibeleri mukayese edilerek tercüme metin ilk defa bu çalışmada derinliğine ele alınmıştır.

1.1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın asıl mihreri Heşt Behişt'in ikinci ketibesi olup burada konu edilen hilafetin intikalinin şerhi; Sultan Orhan'ın hasletleri, şemali ile cülusunun keyfiyeti; muasır hükümdarlar ile diğer beyliklerin ahvali; on sekiz destanda bahsedilen Orhan Gazi'nin seferleri ve gazaları ele alınmıştır. İkinci ketibe bağlamında Heşt Behişt ile Abdülbaki Sadi'nin Terceme-i Heşt Behişt'i mukayese edilmiş; Bidlîsî'nin kaynak olarak kullandığı ve tesir ettiği eserler Orhan Gazi bağlamında ele alınarak benzerlikler ve farklılıklar tespit edilip değerlendirilmiştir. İdrîs-i Bidlîsî'nin hayatı, eserleri ve Heşt Behişt'le ilgili bugüne kadar ele alınmayan bazı detaylar dışında mevcut çalışmalarda anlatılan hususlar kısaca verilmekle yetinilmiştir.

1.2. LİTERATÜR

Çalışmanın asıl konusunu teşkil eden Heşt Behişt'in ikinci ketibesi henüz neşredilmediğinden mevcut el yazması nüshaların kullanılması bir zaruret idi. Tercüme yapılırken çok sayıdaki el yazması nüshalar arasından bizzat İdrîs-i Bidlîsî tarafından müsvedde şeklinde yazılan Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü'ndeki 2197 numaralı nüsha ile müsveddenin temize çekildiği Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki 3209 numaralı nüsha tercih edilmiştir. Abdülbaki Sadi'ye ait Terceme-i Heşt Behişt için ise mütercime ait bir mukaddimeyle başlayan ve I-VI. ketibeleri kapsayan Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Kitaplığı, 928 numaralı nüsha kullanılmıştır.

Konuları itibariyle Heşt Behişt'le mukayese söz konusu olduğunda Âşıkpaşazâde'nin *Menâkıb-ı Âl-i Osman*, Şükrullah'ın *Behcetü't-tevârih*, Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihânnûmâ*, Ruhî'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*, Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*, Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, Koca Hüseyin'in *Bedâyi'ü'l-Vekâyi* ve Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Sahâ'ifu'l-ahbâr fi Vakâyi'i'l-a'sâr* adlı eserlerin yazma nüshaları ve neşirleri kullanılmıştır.

Görüldüğü kadarıyla Mehmet Şükrü'nün "*Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in Heşt Bihîşt Adlı Eserine Göre (Tenkîdî Araştırma)*" isimli makalesi, Heşt Behişt üzerine yapılan ilk ciddi çalışmadır. Onun ikinci ketibe hakkında verdiği malumat bu çalışma için yol gösterici olmuştur.

Orhan Başaran'ın "*İdrîs-i Bitlîsî'nin Heşt Bihîşt'inin Hâtîme'si (Metin-İnceleme-Çeviri)*" adlı doktora tezi, Vural Genç'in "*İdris-i Bitlisî Heşt Bihîşt Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*" isimli yüksek lisans tezi, Muhammed İbrahim Yıldırım'ın "*İdris-i Bitlisî Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481 (Tashih-Tahkik-Çeviri)*" adlı eseri ve Vural Genç'in "*Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlîsî (1457-1520)*" ismiyle yayınladığı kitabı İdrîs-i Bidlîsî'nin hayatı, eserleri; tarih yazımı ve Heşt Behişt hakkında istifade edilen önemli çalışmalardır. Koji İmazawa'nın "*İdris-i Bitlisî'nin Heşt Bihîşt'inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme*" isimli makalesi de Heşt Behişt'in nüshaları ile ilgili değerlendirmelerde kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İDRÎS-İ BİDLÎSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1.1. Hayatı

İdrîs-i Bidlîsî, eserlerinde kendisini *İdrîs b. Şeyh Hüsameddin Ali el-Bidlîsî* adıyla tanıtırken klasik kaynaklarda ondan tam künyesiyle *Mevlânâ Hakîmuddîn İdrîs bin Mevlânâ Hüsameddin Ali el-Bidlîsî* olarak söz edilmektedir. Ayrıca Hakîm, Hakîmuddîn, Hukmuddîn, Kemâluddîn, Mevlâ, Mevlânâ ve Mollâ gibi lakap ve sıfatların da kullanıldığı görülmektedir. Kendisi Arapça, Farsça ve Türkçe yazdığı tüm şiirlerinde mahlas olarak “*İdrîs*” adını kullanmıştır¹.

1555 yılının tahrir defterlerinde isimleri zikredilen Bidlîsî'nin dedesi Şeyh Taceddîn Hacı Hüseyin ve dedesinin babası Mevlânâ Mecdüddîn el-Bidlîsî'nin lakaplarından da anlaşılacağı üzere Bidlîsî ailesinin seleflerinden gelen köklü bir tasavvufî geleneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvufta kemal mertebesine ulaşmış, zâhirî ve bâtinî ilimlere vâkıf olan babası Mevlânâ Şeyh Hüsameddîn Ali el-Bidlîsî de bu geleneğin bir halkası olup İdrîs-i Bidlîsî'nin ailesi hakkında en çok bilgi sahibi olunan üyesidir².

Sufî Şeyh Muhammed b. Abdullah Musevî Horasanî Nurbahş'a (ö.1465) ihtisap etmiş olan Hüsameddin Ali, tarikat pîrini görmek ve öğretilerini almak amacıyla Rey'e bağlı Sulakân nahiyesine gelmiştir. Oğlu İdrîs-i Bidlîsî de 1457'de burada doğmuştur ve en az üç dört yaşına kadar burada kalmıştır. Muhtemelen Seyyid Muhammed Nurbahş'ın vefatından önce Hüsameddin Ali bir Nurbahşî halifesi olarak kendi memleketi olan Bidlîs'e irşat çalışmalarını yürütmek niyetiyle dönerek propaganda faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. Bidlîsî ailesinin Bidlîs'te bulunduğu sırada Akkoyunlu Uzun Hasan, Bidlîs beylerinin müttefikî ve korucusu olan Karakoyunlu Cihanşah'ı 1467'de öldürmüş ve ardından Bidlîs vilayetini hedef almıştır. Vilayeti idare eden Mîr II. İbrahim üç yıl süren kuşatma sonrasında kaleyi

¹ Orhan Başaran (2000). *İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'nin Hâtime'si Metin-İnceleme-Çeviri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, ss. 10-11.

² Vural Genç (2019). *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520)*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 6.

1470 yılında Uzun Hasan'a teslim edip şehrin ileri gelenlerinden on iki aileyi yanına alarak Tebriz'e hareket etmiştir. Bu on iki aileden birisi de Bidlîsî ailesi olmalıdır³.

Hüsameddin Ali, burada ilmî çalışmalarına ve Nurbahş'ın bir halifesi olarak irşat faaliyetlerine devam etmiş, Akkoyunlu sarayında büyük himaye gören sufi çevrelerin meclislerinde bulunmuştur. Vural Genç II. Bayezid dönemine ait in'âmât defterinden hareketle Hüsameddin Ali'nin sanılanın aksine 1495 yılı değil 1504 yılında Tebriz'de vefat ettiğini söylemektedir. Zira ona göre Hüsameddin Ali'nin ölümü sebebiyle taziye amaçlı olarak İdrîs-i Bidlîsî'ye 13 Şaban 909/31 Ocak 1504 tarihinde in'âm verildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır⁴.

Yüz yıla yakın bir süre yaşadığı tahmin edilen Hüsameddin Bidlîsî, Nurbahşîyye tarikatının bir müntesibi olarak Tebriz'de bir zâviye inşa edip irşad faaliyetinde bulunmuş ve tarikatın Kürdistan ve Luristan'da yayılmasında etkili olmuştur. Halvetiyye tarikatının kollarından olan Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî ile Nakşibendi Molla Câmî'nin meclislerine iştirak etmiş ve Mevlânâ Celâleddîn Devvanî, Seyyid Mir Sadreddin, Mevlânâ Muhammed Şarih, Seyyid Murtaza Şerifi, Emir Fahreddin Haydar gibi zamanın âlimleriyle birlikte aynı mahfillerde bulunmuştur⁵.

Tasavvuf ve tefsir alanında Arapça eserler yazmış olan Hüsameddin Ali üzerinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin etkileri görülür. On iki imam inancını benimsemiş, eserlerinde hurûfî yorumlara yer vermiştir. Fıkhî konularda Sünnî ve Şîî düşüncesini uzlaştırmaya çalışmıştır⁶. Türkçe, Farsça ve Arapça olarak yazdığı tüm şiirlerinde kendi adını mahlası olarak kullanmıştır.

Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde bulunan bir temellük kaydında farklı âlimlerin eserlerinin istinsah edildiği mecmuanın son varağında sahip ve kâtip İdris b. Hüsameddin el-Bidlîsî bilgisi yer almakta ve doğum yeri ile tarihi kayıtlı bulunmaktadır. Burada Bidlîsî'nin doğum tarihi Hicrî, Rumî, Furs-i Kadîm ve Celâlî

³ Genç (2019). a.g.e, ss. 7-30.

⁴ Genç (2019). a.g.e, ss. 40-41.

⁵ M. Mustafa Çakmaköğlü (1998). *Hüsameddin Bitlisi'nin "Kitabu'n-Nusus" İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 13.

⁶ Esmâ Çetin (2016). Hüsameddin-i Bidlîsî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK-1 Cildi, ss. 568-569.

olmak üzere dört farklı takvim üzerinden verilmiştir. Buna göre Bidlîsî, Hicrî 21 Safer 861/18 Ocak 1457 Salı günü Rey'in Sûlikân nahiyesinde doğmuştur⁷.

Hüsameddin Ali'nin tarikat pîrinin meclisinde bulunmak için yerleştiği Sûlikân'da doğan İdris-i Bidlîsî, birkaç yılını burada geçirdikten sonra babasının irşad faaliyetlerini yürütmek amacıyla gittikleri memleketi Bidlîs'te kalmıştır. Burada en az on iki-on üç yaşına kadar yaşamış ve ilk medrese eğitimini babasından almış olmalıdır. Nitekim Bidlîsî naklî ve fennî ilimler konusunda aldığı eğitimden bahsederken yegâne üstadı olarak babasını gördüğünü Heşt Behişt adlı eserinde şu ifadelerle dile getirmektedir: “*Vâlid-i mağfur ve üstâdım ve muktedâ-yı mebrûrum Mevlânâ Hüsamü'l-hakk ve'd-din Ali el-Bidlîsî...*”⁸. Babasının sufi çevresinin meclis ve sohbetlerinde bulunmuş olması onun tasavvufî konularda ehil olmasına katkı sağlamıştır. Nitekim *Tercüme-i Çehel Hadis* adlı eserinde kırk hadis ile ilgili rivayetleri, meclislerinde ve sohbetlerinde bulunduğu şeyhler ve üstatlardan aktardığını belirtmektedir. Bu şeyhler ve üstatlar arasında Molla Câmî, Celâleddin Devvânî, Kadı İsa Savecî, Şeyh Necmeddin Mes'ud ve İbrahim Gülşenî bulunmaktadır⁹.

1470'li yılların başlarında Bidlîsî ailesi, Timurluların tedris geleneğini devam ettiren medreselerin bulunduğu ve devrin büyük âlimlerinin uğrak noktası olan Tebriz'e yerleşti. Böylece Bidlîsî, büyük bir bilim-kültür merkezinde ve entelektüel bir çevrede yetişme imkânı bulmuştur. Genç, Bidlîsî'nin Tebriz'de eğitim aldığı medrese bilinmemesine rağmen Akkoyunlu sarayında bürokratik gibi bir kariyer sağlayacak olan eğitimi muhtemelen Nasriyye gibi bizzat Uzun Hasan'ın bina ettiği, saray çevresine yakın, büyük ve şöhretli bir medresede almış olduğu tahmininde bulunmaktadır. Kısacası en az üç kuşaktan bu yana gelen saygın bir ulema ailesinin ferdi olarak Bidlîsî, “Mevlânâ” ve “Mollâ” unvanlarına sahip olmayı sağlayacak eğitimini başta babasından almış; Akkoyunlu sarayındaki bürokratik sınıfa taşıyacak eğitimi ise Tebriz'de edinmiş olmalıdır. Din bilimleri, edebiyat, tarih, felsefe, astronomi ve coğrafya gibi disiplinler hakkında eserler yazması veya eserlerini

⁷ Başaran (2000). a.g.t, s. 15. Genç (2019). a.g.e, s. 3.

⁸ Muhammed İbrahim Yıldırım (2013). *İdris-i Bidlîsî Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481(Tashih-Tahkik-Çeviri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. XXV.

⁹ Genç (2019), a.g.e, ss. 45-49.

kaleme alırken bu disiplinlerden yararlanmış olması da aldığı eğitimin canlı birer örneğidir¹⁰.

Bidlîsî'nin Akkoyunlu sarayındaki münşilik görevine ne zaman ve ne şekilde başladığı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Konuyla ilgili en erken kayıt Muhyî-i Gülşenî'nin Menakıb-ı İbrahim Gülşenî adlı eserinde yer almaktadır. Burada Şeyh İbrahim Gülşenî'nin Sultan Yakub'a yazdığı mektubu sultana okuyan kişi olarak Bidlîsî'nin adı geçmektedir. Söz konusu mektuptaki talebin, Uzun Hasan'ın 1478 yılındaki ölümünden sonra yerine geçen Sultan Yakub'un ilk yıllarına tekabül ettiği; bu bakımdan Menakıb-ı İbrahim Gülşenî adlı eserde kendisinden divan kâtibi olarak bahsedilen Bidlîsî'nin de mektubun gönderildiği sırada yirmi üç-yirmi dört yaşlarında olduğu söylenebilir. Hem Bidlîsî'nin hem de babası Hüsameddin Ali'nin saray çevresindeki sufi kitle içinde yer almış olmaları, onun Akkoyunlu Sarayı'nda münşi olmasında etkili olmuş olmalıdır. Bu suffiler içinden en önemlisi, Bidlîsî'nin Osmanlı Devleti'ne iltica ettiği 1502 yılına kadar müridi olduğu Halveti dervişi Şeyh İbrahim Gülşenî'dir. Gülşenî'nin Uzun Hasan zamanından itibaren saray içinde nüfuz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Saray atamalarında da etkili olması münasebetiyle Bidlîsî'nin münşi olmasında tesiri olduğu düşünülebilir. Nitekim İbrahim Gülşenî, Bidlîsî'nin tasavvufî yönden gelişiminde babasından sonra en önemli isim olmuştur. Halveti tarikatının hâkim olduğu Akkoyunlu Sarayı'nda hem bürokratik hem de tasavvufî kişiliği üzerinde önemli rol oynayan diğer isimlerse Kadî İsa Savecî ve Şeyh Necmeddin Mesut'tur¹¹.

Bidlîsî, münşisi olduğu Sultan Yakub'un 1480 yılında bahar ve yaz aylarını geçirmek için ikamet ettiği Mugan Yaylağı'nda onunla birlikte idi. Burada mevsimlerin ortaya çıkışı, tabiatı ve özellikleri, baharın diğer mevsimlere göre üstünlüğü, bazı tabii olaylar ve semavî kâinatın oluş sebeplerini konu edindiği ve şiirlerle süslediği dört bölümden oluşan *Risâle-i Rebi'ül-ebrâr* adlı Farsça eserini Sultan Yakub'a sunmuştur¹². Eylül ayına kadar süren yaylaktaki ikametinin ardından kışın geçirileceği Errân'a gidilmiştir. Bu fırsatı da kaçırmayan Bidlîsî, Devvânî'nin Uzun Hasan için yazdığı Arznâme'sini örnek alarak Sultan Yakub'un Errân'a yaptığı

¹⁰ Genç (2019), a.g.e, ss. 47-49.

¹¹ Genç (2019), a.g.e, ss. 53-79.

¹² Abdülkadir Özcan (2000). İdrîs-i Bidlîsî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, s. 487. Yıldırım (2013), a.g.e, ss. XLI.

seyahatten bahseden *Risâle-i Hazâniye* adlı eserini kaleme almıştır. Hamisi için yazdığı bir başka eser ise kıyafet ilmini anlattığı *Risâle der İlm-i Kıyâfet*'tir. En az on yıl himayesinde kaldığı hamisi Sultan Yakub'a üç eser vererek onun cömertliğine ve ihsanına mazhar olmuştur¹³.

1490 yılında Sultan Yakub'un ölümünün ardından Akkoyunlu şehzadeleri arasında iktidar kavgası başlamış ve bu sırada Bidlîsî'nin etrafındaki Farsî kökenli bürokrasi sınıfı dağılmıştır. Bidlîsî ise Baysungur Mîrzâ'nın yanında yer almış ve muhtemelen Baysungur'un üç yıllık saltanatı boyunca kendisine münşilik yapmıştır. Baysungur'un 1493 yılında ölümüyle Rüstem Mîrzâ'nın tahta geçmesinin ardından yeni bir bürokrasi sınıfı oluşmuştur. Bidlîsî ise bu kargaşa ortamından uzaklaşmak için Tebriz'den Şiraz'a geçmiş ve Celâleddîn Devvânî'nin meclislerine iştirak edip sohbetlerine katılmıştır. 1497 yılında Rüstem Mîrzâ'nın ölümünden sonra tahta geçen Sultan Ahmed'e Bidlîsî, kendini tanıtip mansıp talebinde bulunduğu bir mektup yazmıştır. Himayesine girmeyi başardığı Sultan Ahmed, izlediği merkezîyetçi politika ve uygulamaya koyduğu Osmanlı tipi idari sistem sebebiyle muhalifleri tarafından öldürülmüştür. Böylece Bidlîsî, aynı yıl içerisinde bir kez daha hamisiz kalmıştır. Ardından üç yıl sonra Tebriz'de çıkan veba salgınına yakalanmıştır. Kendi iddiasına göre dört ay bu hastalığı çektikten sonra kendi reçetesiyle tedavi olmuştur¹⁴.

Bu sıralarda Akkoyunlu sarayı bir kez daha taht mücadelelerine tanık olmuştur. Sultan Elvend ve Murat arasında imparatorluk ikiye bölündüğünde Bidlîsî, ailesiyle birlikte Elvend Mîrzâ'nın hâkim olduğu imparatorluğun batı kısmında bulunuyordu. Bidlîsî bu süreci Akkoyunlu topraklarında zulüm ile ilhadın peyda olduğu ve çeşitli fitnelerin ortaya çıktığı bir dönem olarak tanımlamıştır. Rüstem Mîrzâ'nın siyasi amaçları için Safevî nüfuzuyla ittifak kurmasının ardından Safevî taraftarlığı bölgede gittikçe artmış ve Rüstem bu durumu kendisi için tehlike addederek desteğini aldığı İsmail'in ağabeyi Sultan Ali'yi 1493 yılında ortadan kaldırmıştır. Rüstem Mîrzâ'nın Safevîlere yaptığı takibat sebebiyle henüz çocuk yaşta olan İsmail, Gilân/Lâhîcân hâkimi Kârkiyâ Ali Mîrzâ'nın yanına sığınmıştır. Çevresinde kuvvet toplayan İsmail, 1501'de Nahçıvan yakınlarındaki Şarur

¹³ Genç (2019), a.g.e, ss. 86-91. Yıldırım (2013), a.g.e, ss. XLI.

¹⁴ Genç (2019), a.g.e, ss. 96-112.

nahiyesinde Akkoyunlu Elvend Mîrzâ'yı yenmiş ve Tebriz'de Azerbaycan şahlığını ilan etmiştir. On iki imam adına hutbe okutup para kestirerek 1501 yılında Safevî Devleti'ni resmen kuran Şah İsmail, destekçileri Türkmen kabilelerinin oluşturduğu ilk bürokrasi sınıfının büyük nüfuz elde etmeye başlaması üzerine güçlerini kırmak için Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu saraylarında hizmet vermiş Fars bürokratlarını devşirmeye girişmiştir¹⁵.

Şerefhan Bidlîsî Şerefnâme adlı eserinde Şah İsmail'in ortaya çıkışıyla ilgili olarak İdris-i Bidlîsî'nin مذهب ناحق “mezheb-i nâ-hak” (batıl mezheb) şeklinde tarih düşüğünü yazar. Bu ifade, Şah İsmail'in kulağına gider. Bir mektup göndererek bu düşürülen tarihin Bidlîsî'ye ait olup olmadığını sorar. Bidlîsî, verdiği cevapta hakikaten böyle bir tarihi not düşüğünü, ancak terkinin Farsça değil Arapça مذهبنا حق “mezhebünâ hakkun” (mezhebimiz doğrudur) şeklinde okunması gerektiğini söyler. Şah İsmail bu cevaptan çok hoşlanır ve Bidlîsî'yi sarayına davet eder. Bidlîsî ise bu daveti kabul etmez ve bir kaside yazarak mazeretini bildirir¹⁶.

Günümüz araştırmacıları Şerefhan'ın anlatımına bağlı kalarak İdris-i Bidlîsî'nin kendisini korumak amacıyla böyle bir kelime oyununa başvurduğunu, Bidlîsî'nin şahın himayesine girmeyi reddettiği bilgisiyile destelemektedirler¹⁷. Genç ise Şerefhan'ın konuyu olumlu bir şekilde eserine aldığını yani polemik yaratacak bir mevzu olmadığını söyleyerek şöyle bir açıklamada bulunur: Şerefhan'ın kaleme aldığı Şerefnâme adlı eseri Osmanlı sultanı III. Mehmed'e sunduğundan dolayı bu hikaye, geçmişte Safevî şahlarıyla münasebeti olan kendisi gibi Bidlîsî'yi aklama çabasından başka bir şey değildir. Şerefhan'ın, ifadenin Arapça değil Farsça olduğunu kaydederek meseleyi istediği şekilde yorumladığını söylemektedir. 1501 yılında Şah İsmail'in tahta çıkışıyla birlikte Şiîliği resmi mezheb olarak kabul edişini bütün ulema, ümera, seyyid ve sufi taifenin مذهب حقّ ائمه اثنا عشر “mezheb-i hakk-ı eimme-i isna-aşere”, مذهبك الحق “mezhebuke'l-hakku” ya da مذهبنا حق “mezhebünâ hakkun” şeklinde tarih düşürdüklerini ve bu tarih düşürme terkiplerinin Bidlîsî'ninki de dâhil olmak üzere Arapça olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Bidlîsî'nin 1501'de Şah İsmail'in tahta çıkışından hemen sonra ayrılmayışını, İsmail'in himayesine

¹⁵ Genç (2019), a.g.e, ss. 112-116.

¹⁶ Genç (2019), a.g.e, ss. 121-122.

¹⁷ Başaran (2000). a.g.t, s. 17.

girmek için bir bekleyiş içerisinde olduğunun göstergesi olarak görmektedir. Şerephan'ın eserinde kaydettiği gibi Bidlîsî'nin, Şah İsmail'in saraya davetini kabul etmemezlik yapmadığını diğer kaynakların şahitliğiyle ispatlamaktadır. Bunlardan biri, Sultan Yakub'un eski veziri ve Şah İsmail'in yeni veziri Malik Mahmud Deylemî'ye Bidlîsî'nin Tebriz'de bulunduğu sırada yazdığı bir mektuptur. Mektupta, yeniden Heşt Behişt Sarayı'na kabul olan eski dostu Mahmud Deylemî'den kendisinin de saraya intisabı için aracı olmasını istemektedir. Yine Bidlîsî'nin Mekke'ye gitme arifesindeyken yazdığı satırlarda şahın yanından ayrıldığı için üzgün olduğunu dile getirmesinden onun bir dönem Şah İsmail'in himayesine girdiği anlaşılmaktadır. Onun Şah İsmail döneminde saraydaki vazifesi hakkında bilgi sahibi olmasak da Safevîlerdeki divan-ı inşa bürokrasisi Akkoyunlu bürokratları tarafından devam ettirildiğinden muhtemelen Bidlîsî de münşilik vazifesini sürdürmüş olmalıdır¹⁸.

Şarur'da yenilmiş olan Akkoyunlu Elvend Mîrzâ, savaştan sağ olarak kurtulduktan sonra Erzincan'da bir ordu toplayarak Tebriz'i geri almak için hazırlanmıştır. Bu haberi duyan Şah İsmail, Elvend Mîrzâ'nın üzerine yürüyünce Elvend Mîrzâ kaçmıştır. Ardından Şah İsmail'in Tebriz'e dönmeyip Alaüddevle meselesiyle uğraşmasını fırsat bilerek Tebriz'e gelip tekrar tahtı ele geçirmiştir. Tebriz'de Şah'ın elinden taç giyenler, Elvend Mîrzâ'nın gelmesiyle kızılbaş tacını çıkarıp ona intisap ettiler. Şah İsmail Bakü'de bunları duyunca 1502 yazında Tebriz'e yönelerek tekrar ele geçirdi. Bunun üzerine Elvend Mîrzâ'ya biat edenler Şah İsmail'in gazabından korktukları için kaçtılar. Bu kaçanlardan birinin de Bidlîsî olması muhtemeldir. Bidlîsî Tebriz'den ayrılış tarihini bir eserinde 907, diğerinde ise 908 olarak vermiştir. Bu çıkışın 907 yılı sonu ya da 908 yılı başı olabileceğini var sayarsak, tarih Şah'ın tekrar Tebriz'e geldiği 1502 yazı başına tekabül eder¹⁹.

Sultan Yakub'un ölümü sonrası Akkoyunlu Sarayı'nda yaşanan iktidar mücadelesinin neden olduğu kaos ortamı yağma ve eşkıyalık hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bu durumdan şikâyetçi olan Bidlîsî belki de Şah İsmail'i bir kurtuluş vesilesi görmüştür. Ancak Elvend Mîrzâ'nın tekrar Tebriz'i ele geçirmesi, onu Elvend Mîrzâ'ya itaat etmeye sevk etmiş olmalıydı. Ardından Şah İsmail'in geri

¹⁸ Genç (2019), a.g.e, ss. 123-128.

¹⁹ Genç (2019), a.g.e, ss. 128-131.

dönüşüyle birlikte Elvend Mîrzâ'ya itaat edenlere gazabının da erişeceği muhakkaktı. Bidlîsî için Tebriz'den ayrılmaktan başka bir çare gözükmüyordu. Diğer Gülşenî müritleri gibi o da Tebriz'den ayrıldı ve bu kargaşa ortamında himayesiz kalması sebebiyle Mekke'ye gitmeye karar verdi.

Mekke'ye gittiği yolculuk sırasında kendine hamî olabilecek sultan arayışında olan Bidlîsî, seleflerinin hürmet gördüğü Osmanlı sarayına intisap etmeyi uygun bulmuş olmalıydı ki II. Bayezid'in batıda seferde bulunduğu sırada ona yakın olabileceği Sofya'ya giderek orada bir müddet ikamet etti. 1503 baharında Sofya'da olduğunu belirten Bidlîsî'nin bir başka eserinden Sofya'ya geçmeden önce Amasya'ya uğradığı ve Şehzade Ahmed ile bir yakınlaşması olduğu anlaşılmaktadır. Sofya'da tasavvuf ehli kimselerin bulunduğu bir dergâhta inzivaya çekilerek II. Bayezid'in seferlerinin bitmesini bekledi. Burada bulunduğu zaman zarfında Sultan II. Bayezid'e *Risale-i Münâzara-i Rûze ve 'Iyd*, Şehzade Ahmed'e *Şerh-i Kaside-i Hamriye* ve Şehzade Selim'e *Mir'âtü'l-'Uşşâk* adlı eserlerini sunmuştur. Hem sultana hem şehzadelere eser telif etmesi, onun Osmanlı Devleti'ne intisap etmek için büyük bir çaba sarf ettiğini göstermektedir. Diğer ilmiye ve kalemiye sınıfından olan kimseler gibi sultanlara kendini tanıtmaya ve takdim etme fırsatını eser yazarak bulmuştur. Bidlîsî'nin eseri ailesinin II. Bayezid'e sunduğu ilk eser olmayıp babası Hüsmaeddin Ali'ye aittir. Sultan Yakub vefat ettiği sırada Hüsameddin Ali, Mekke'de tamamladığı Kadî Nasîrüddin Beyzavî'nin *Camiü't-tenzîl ve't-tevil* adlı eserine yazdığı şerhi II. Bayezid'e göndermiştir. Ancak bizzat eseri takdim etmediği için II. Bayezid tarafından kendisine bir caize gönderilmemiş olabilir. Yine de bu eser Bidlîsî ailesinin II. Bayezid ile tanışıklığına vesile olmuştur denilebilir²⁰.

Sultanın İstanbul'a dönüşünü kollayan Bidlîsî, yaklaşık altı ay Sofya'da kaldı. Ardından Bayezid'in huzuruna çıkmak için hazırlık yaparak İstanbul yakınındaki Azadlu köyünde ikamet etti. Muhtemelen *Mir'âtü'l-Cemâl* adlı eserini Ekim 1503'te (Cemaziyelevvel 909) burada tamamladı. 1503 yazından sonra İstanbul'a varan Bidlîsî ilmî seviyesinin anlaşılması amacıyla -kendi ifadesiyle- imtihana tabi tutulduktan sonra *Mir'âtü'l-Cemâl* adlı eserini sultana takdim etti. Bunun üzerine

²⁰ Genç (2019), a.g.e, ss. 152-168.

kendisine in'âm olarak hayatının sonuna kadar ailesiyle ikamet edeceği Eyüb el-Ensârî'de bulunan bir hane verildi²¹.

II. Bayezid, Bidlîsî'nin edebi kişiliği, dili ve üslubundan etkilenmiş olmalı ki büyük bir beğeniyle okuduğu Timurî tarihlerine benzer şekilde kendi hanedanının tarihini yazma vazifesini ona verdi. Sultan, Bidlîsî'nin kaleme aldığı eserlerden önce Bidlîsî'nin Akkoyunlu sultanı Yakub'un hizmetinde bulunduğu sırada II. Bayezid'in 889/1484'te ticaret yolunu güvene almak için Kili ve Akkirman üzerine yaptığı sefere karşılık Sultan Yakub adına yazdığı tebriknâme mektubunu okumuştur²². Sultanın okuduğu ikinci eser, Sofya'da iken yazdığı fakat bizzat padişaha sunup sunmadığı hakkında malumat bulunmayan Risale-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd adlı kitaptır. Üçüncüsü ise İstanbul'a gelip himayesine girdiği sırada sunduğu Mir'âtü'l-Cemâl adını verdiği eserdir.

II. Bayezid'in ahbarını tashih etmek ve ahvâlini açıklığa kavuşturmak için istediği Farsça Osmanlı tarihi yazımına İdris-i Bidlîsî 1504 yılı ortalarında başladı ve 1506 tarihinde dibacesiz ve hatimesiz olarak iki yıl altı ay içerisinde tamamladı. Yazım aşamasında hamisi olan padişah tarafından aylığa bağlanmış ve kendisine saliyâne tayin olunmuştu. Fakat henüz yazım aşamasındayken temize çektiirmek için gönderdiği ketibeler üzerinden Bidlîsî dil ve üslup bakımından eleştirilmeye başlanmıştı. Acemler ile Rumîler arasında hizipleşme yaşayan saray içerisinde Bidlîsî'yi itibarsızlaştırma faaliyetlerini Vezir Hadım Ali Paşa ve Kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman'ın başını çektiği bir grup yürütüyordu. Muteber olduğunu hissettirmeye ve sarayda yer etmeye çalışan Bidlîsî'den rahatsız olan hizip, eserin dibace ve hatimesi safhasında bulunan Bidlîsî'nin Bayezid'den vaatlerini yerine getirmesini istediğinde onu padişahın gözünden düşürmeye çalışarak II. Bayezid'i kendi yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Bunun üzerine Bidlîsî kendisine vaat edilen meblağı alamamıştır²³.

Eser, iki yönden eleştiriye maruz kalmıştır. Birincisi, eserdeki edebî kısımların önceki âlimlerin kitap ve risâlelerinden çalınarak intihalde bulunulduğu; ikincisi ise, kelime kalabalıklığı yapılarak gereksiz yere uzatıldığı yönündedir.

²¹ Genç (2019), a.g.e, ss. 186-187.

²² Yıldırım (2013), a.g.e, ss. XXVI-XXVII.

²³ Genç (2019), a.g.e, ss. 202-215.

Tarihini yazmaya başladığından beri suçlamalara maruz kalan Bidlîsî, bu muhalif hizbe karşı düşmanca bir tavır takınıp okları üzerine çekmek istememiştir. Bidlîsî bu hiziplerle ilgili kanaatlerini ancak 1512 yılında Mekke’de eserini tashih ettiği sırada kaleme alabilecektir²⁴.

Bidlîsî, istediği meblağı alamamanın yanında mükâfat olarak hayal ettiği yüksek bir mansıbı da bu muhalif hizip var oldukça elde edemeyeceğini biliyordu. Bu sebeple İstanbul’da kalmak istemedi ve sultana yazdığı mektupla İstanbul’dan gitmek istediğini belirtti; ancak padişahın olumlu cevap alamadı. Bunun üzerine bu dönemde Safevî sınırları içerisinde olan Diyarbakır şehrine gitmek istemiş ve yine Şah İsmail ile olan ilişkiler sebebiyle temkinli davranan sultan ona izin vermemiştir. Bundan sonra hac için izin isteyecek, fakat 1511 yılına kadar bu talebi kabul edilmeyecektir²⁵.

Hamisi II. Bayezid’in gönlünü hoş tutmak için Bidlîsî, eserler telif etmeye devam etmiş; Kadı Nasirüddin Beyzâvî’nin Envârü’t-tenzîl adlı eserine *Hâşiye ‘ala Envârü’t-tenzîl ve Esrârü’t-te’vîl* adlı Arapça bir şerh yazmıştır. Şehzade Şehinşâh için de siyasetname niteliğinde bir kanun kitabı olan *Kanun-ı Şehinşâh*’ı telif etmiştir. Bu sırada, 1511 tarihli in‘âm kayıtlarından anlaşıldığı üzere Hadım Ali Paşa Medresesi’nde müderrislik görevini ifa etmiştir. 1506-1511 yılları arasında mezkur işlerle meşgul olurken birtakım üzücü hadiseler de yaşamıştır. Genç yaştaki küçük oğlu ve eşi İstanbul’da vefat etmiştir²⁶.

Görüldüğü kadarıyla Bidlîsî, doğuya gitme arzusunun hiç vazgeçmemiş; Şah İsmail’in ortaya çıkmasıyla Tebriz’i terk etmiş ancak daha sonra Şah ile yazışarak Tebriz’e davet edilmiş olan eski dostu Emir Abdülvehhâb’a mektuplar yazarak Şah İsmail ile kendisi arasında aracı olmasını istemiştir. Emir Abdülvehhâb’ın 1511 yılı ortalarında gönderdiği cevap niteliğindeki mektupta Bidlîsî’nin intisabı hususunda olumlu bir hava oluştuğu müjdesini verilmiştir²⁷. Bu sırada Osmanlı Devleti’nde bir iktidar mücadelesi ve kargaşası yaşanmaktaydı. Talepte bulunduğu her isteğe engel olmaya çalışan Hadım Ali Paşa, Şahkulu İsyanı’nda öldürüldü. Müeyyedzâde

²⁴ Yıldırım (2013), a.g.e, s. XXX.

²⁵ Genç (2019), a.g.e, ss. 230-233.

²⁶ Genç (2019), a.g.e, ss. 238-246.

²⁷ Vural Genç (2015). Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati: İdrîs-i Bidlîsî’nin Şah İsmail’in Himayesine Girme Çabası. *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Sayı XLVI, s. 48.

Abdurrahman ise şehzadeler arasındaki mücadelede Ahmed'in yanında yer alınca Şehzade Selim'in üzerlerine yürümesi neticesinde kaçmıştır. Padişahı doldurşa getirecek hizip başlarının yok olmalarını fırsat bilen Bidlîsî, Ocak 1511 yılında Edirne'de sultanın huzuruna çıkarak hacca gitmek için izin almayı başarmıştır²⁸.

1511 yazı sonunda Bidlîsî, geri döneceğinin teminatı olarak ailesini İstanbul'da bırakıp deniz yolculuğuna başlamıştır. İskenderiye'ye, ardından kara yoluyla Kahire'ye gitmiştir. Burada Memlûk sultanı Kanısav Gavrî tarafından hoş karşılanmış, kendisine in'âmlar ve hediyeler verilmiştir. Bidlîsî ise Memlûklu sultanına *Risâle fî Esrari's-Sıyâm* ve daha birkaç kitap takdim etmiştir. Ayrıca padişahın meclislerine iştirak ederek Kanısav Gavrî'nin takdirini kazanmış ve bu sayede hac yolculuğu boyunca zorluk yaşamaması için sultan, hac yolundaki idarecilere fermanlar göndermiştir. Yeğeni Tumanbay'ı da hac emiri olarak Bidlîsî ile yollamıştır²⁹.

Hac vazifesini yerine getirdikten sonra bir süre daha Mekke'de kalmaya karar veren Bidlîsî ilmi çalışmalarına burada devam etmiş; âlim ve fazılların meclislerine katılmaktan geri durmamıştır. Heşt Behişt adlı eseri de tashih edip eklemeler ve çıkarmalar yapmıştır. Kendisine hamî arayışını sürdürerek sultanlarla mektuplaşmaya devam etmiştir. Bu sırada İstanbul'daki zeamet gelirinin kesildiğini öğrenmiş ve II. Bayezid'e sitem dolu bir mektup yazmıştır. Mektupta hiçbir zaman hak ettiğini alamadığından yakınarak sultandan çocuklarının gönderilmesini talep etmiştir³⁰. Bir yandan Bayezid'e bu mektubu yazarken diğer yandan da uzun zamandan beri Şah İsmail himayesine girme arzusunda olduğundan ona övgü dolu bir mektup yazmıştır. Mektupta yazdığı "*Eğer bir daha senin kapından ayrılırsam başımı gövdemden ayır.*" ifadesiyle Bidlîsî, İstanbul'da acı dolu günler geçirdiğini ve İran'dan ayrıldığına çok pişman olduğunu dile getirip Şah'a intisap etmek istediğini belirtmiştir. Şah İsmail, Bidlîsî'ye hediyelerle birlikte gönderdiği mektupta Tebriz'e geri dönmesini istemiş ve onu hizmetine kabul ettiğini belirtmiştir. Bu mektubun ardından Bidlîsî Şah'a bir kaside yazarak İstanbul'da yaşadığı sıkıntılı süreci

²⁸ Genç (2019), a.g.e, ss. 251-252.

²⁹ Başaran (2000). a.g.t, s. 18. Genç (2019), a.g.e, s. 269.

³⁰ Genç (2019), a.g.e, ss. 274-280.

anlatmış ve Şah'tan İstanbul'da bıraktığı ailesi ile çocuklarının kurtulması için yardım dilemiştir³¹.

Tebriz'e hareket etmek için Şah'tan gelecek cevabı beklediği sırada muhtemelen Bidlîsî, Osmanlı sarayında Selim'in tahta çıktığını öğrenmiştir. Bu taht değişikliğinin ardından nişancılık görevine devam eden dostu Tacizâde Cafer Çelebi'den bir mektup almıştır. Mektupta Cafer Çelebi Bidlîsî'nin geri dönmesiyle ilgili padişahın olumlu görüşünü müjdelediğine göre Sultan Selim Bidlîsî'nin ahvalinden haberdar olmuş olmalıdır. Sultan Selim şehzadeliği döneminde Bidlîsî'nin kendisine ithaf ettiği eser vasıtasıyla ve Bidlîsî'nin oğlu Ebu'l-fazl Mehmed Efendi'nin Trabzon'daki hazine-i âmire kâtipliği vesilesiyle tanışmıştır. Bu bakımından Sultan Selim, Bidlîsî'nin Mekke'deki vaziyetini oğlu ve dostu yoluyla öğrenmiş olmalıydı. Nitekim bir müddet sonra resmî bir mektupla İstanbul'a çağrılan Bidlîsî, 1513 yazında bir kabileyle yola çıkmış; kabile Şam'a vardığında Mısır'daki veba salgınından dolayı İskenderiye'den deniz yoluyla İstanbul'a gitmekten vazgeçerek Şam'da kalmaya karar vermiştir. Daha sonra kara yoluyla Konya'ya geçmiş ve burada veba salgını, çıkış sebeplerini ve ondan korunma yollarını ele aldığı *el-İbâ'an el-mevâki'i'l-vebâ* adlı eserini tamamlamıştır. Bidlîsî, nihayet kışa doğru İstanbul'a varmış ve Sultan tarafından iyi karşılanmıştır. Bidlîsî, Heşt Behişt'in dibacesini, Bayezid'in saltanatının eksik kalan kısımlarını, Sultan Selim adına yazdığı kasideyi ve nihai olarak gözden geçirdiği sekiz ketibeyi bir araya getirerek 919/1513-1514 yılında padişaha teslim etmiştir. Bidlîsî bunun karşılında aldığı hediye ve in'âmlardan hoşnut olmayıp yakınmaya devam etmiştir. Öyle görülüyor ki onun asıl isteği yüksek bir rütbeyle devlet erkânı arasına girmekti³².

Trabzon'daki şehzadeliği sırasında Safevîlerin Doğu Anadolu faaliyetlerini gayet iyi etüd etmiş olan Selim, Şah İsmail'in ilerleyişini durdurmak için 1514 yılında sefere çıkmıştır. Topcu birlikleriyle askerî olarak üstünlüğü elinde bulunduran Sultan Selim, 23 Ağustos 1514'deki Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i mağlup ederek çekilmek zorunda bırakmıştır. Defterdâr Pirî Paşa Çelebi ve Dukakinoğlu Ahmed Paşa, Bidlîsî'nin de yanlarında olduğu bir grupla birlikte padişah tarafından Tebriz'e gönderilmişlerdir. Tebriz'e vardıklarında bölgenin ileri

³¹ Genç (2015). a.g.m, ss. 51-53.

³² Genç (2019), a.g.e, ss. 284-295.

gelenleriyle toplantı yaparak şehri Sultan Selim'i karşılamak için hazır hale getirmişlerdir. Bidlîsî, halkı Osmanlı idaresine ısındırmak ile görevlendirilmiş ve orada kurulan karakol ve gözlemci kuvvetlerinin komutası vazifesini ifa etmiştir³³.

Ordu Amasya'da kışlarken Bidlîsî, Diyarbekir ve çevre şehirlerin fethini kolaylaştırmak amacıyla bölgedeki beylerin Osmanlı yönetimine katılmalarını kolaylaştırmak için görevlendirilmiştir. Ayrıca Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya nişân-ı şerifle mu'anven boş ahkâm kâğıtları gönderilmiş; Bidlîsî'nin bunları silsile-i merâtibe göre sancak verilmesi uygun görülen beylere göndermesi istenmiştir. Bu belgelere beylere verilen berat, istimaletnâmelerin ve sancaklarının isimleri, beylerin elkabları, in'âmları ve raiyyetlerinin tafsilatlı bir şekilde kaydedilmesi istenmiştir. Urmiye ve Uşneviye'den Amid ve Malatya'ya kadar bütün Kürt beldelerine gitmekle görevlendirilen Bidlîsî, Şah İsmail'in şiddet politikasının mağduru olan ve toprakları gasp edilen Kürt beyleriyle yüz yüze görüşüp ayet ve hadislerden de istifade ederek ve sultanın fermanıyla gözdağı vererek 1515 yılında yapılacak ikinci doğu seferinde Osmanlı ordusuna katılmaları için onları örgütlemeye çalışmıştır³⁴. Bidlîsî'nin Sultan Selim'in yanında mücadele etmeleri için Kürtleri örgütlediğini duyan Şah İsmail, onu kendi tarafına çekmeye teşebbüs etmiştir. Bidlîsî Selim'e yazdığı raporlarda Şah İsmail'in bu teklifini kabul etmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Şah İsmail de bölgedeki beyleri kendi tarafına çekmek amacıyla propaganda yapacak başka kimseleri vazifelendirmiştir³⁵.

1515 yılında Doğu'da Bıyıklı Mehmed Paşa'nın başını çektiği bir sefer yoluyla ve Kürt beylerinin bu sefere kısmî katkılarıyla Safevî unsurları bölgeden tamamen temizlenmiştir. Bunun üzerine Diyarbekir beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmed Paşa atanmıştır. Selimşahnâme adlı eserinde yazmasa da muahhar kaynaklarda geçen malumata göre Bidlîsî'nin Diyarbekir kazaskerliğine ve oğlu Ebu'l-fazl'ın da Arap-Acem defterdârlığına getirildiği ifade edilmektedir. Yine de Bidlîsî'nin bu göreve getirilip getirilmediğinden emin değiliz. Mayıs 1516 tarihinde Mardin civarındaki Safevî kalıntılarını temizlemek için düzenlenen seferde Bidlîsî, Bıyıklı Mehmed Paşa

³³ Başaran (2000). a.g.t, s. 19. Ali Ertuğrul (2018). Hândmir'in Habîbü's-Siyer Adlı Eserinde Yavuz Sultan Selim İmajı (Ed. Nilüfer Alkan Günay). *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa*. Bursa: Gaye Kitapevi, ss. 306-307.

³⁴ Orhan Kılıç (2018). Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî ve Kürtler. *Yavuz Sultan Selim ve Bursa*. Bursa: Gaye Kitapevi, ss. 199-202.

³⁵ Genç (2019), a.g.e, ss. 308-316.

ile birlikte hareket ederek Kürt beylerini sevk ve idare etmiştir. Ancak Bidlîsî'nin bölge ahalsinin nezdinde daha itibar sahibi biri olması, Bıyıklı Mehmed Paşa'yı rahatsız etmiştir. Sultan Selim, ikinci bir sefer hazırlığı yaptığı sırada Bıyıklı Mehmed Paşa'ya kuvvetleriyle birlikte Osmanlı ordusuna katılmasını, Bidlîsî'ye ise fetihleri tamamlayarak bölgeyi Safevîlerden koruması emrini vermiştir. Diyarbekir idaresini rakibine bırakmak zorunda kalan Mehmed Paşa, Osmanlı ordusuna katılarak 24 Ağustos 1516 tarihinde Mercidabık Meydanı'nda Memlûk ordusuyla savaşmıştır. Zaferin ardından Diyarbekir'e geri dönen Bıyıklı Mehmed Paşa, Bidlîsî'nin durumundan gittikçe daha da rahatsız olmuş ve sultana mektup yazarak kendisinin ya da Bidlîsî'nin bölgeden alınmasını istemiştir. Bunun üzerine Padişah bir ferman göndererek Bidlîsî'yi huzuruna çağırması ve Kahire'ye varmak için yaptığı hazırlıklar esnasında yanında bulundurmuştur. Sultan Selim Kahire önlerindeki Ridaniye'de Kanısav Gavri ordusunu yenilgiye uğratıp 24 Ocak'ta Kahire'ye girmiştir³⁶.

Kürt beyleri üzerindeki itibarını arttırmak için Bidlîsî hazırladığı beratlar ve sancak tevcihleri hususunda siyasi-askerî nüfuzlarına ve Osmanlı ordusuyla Safevîlere karşı mücadelede verdikleri katkılarına nazaran fazla cömert davranmıştı. Ayrıca Diyarbekir vilayeti bünyesinde ayrı bir grubu sancaklar halinde teşkilatlandırmış, bunun gerekçesini de Sultan Selim'e bir mektupla bildirmiştir. Öyle görülüyor ki Kürt beylerinin idaresindeki sancaklardan müteşekkil bir vilayet tesis edilmesi halinde onların kabul edebilecekleri kişi sadece kendisiydi. Nitekim bu vilayet tesisine zemin hazırlamak için Sultan Selim'e önceden yazmış olduğu mektupta Diyarbekir'in idaresinde Kürtler arasında nüfuz sahibi birinin bulunması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Osmanlı merkezî yönetimine aykırı olan ayrı bir teşkilatlanma fikri sultan nezdinde kabul görmeyip Bidlîsî hayalini kurduğu mansıba sahip olamamıştır. Bunun dışında bölgedeki beylere verilen ilk tevcihler gerçekçi olmadığından dolayı ileriki zamanlarda sancakların sayısı düşürülmüştür³⁷.

Bidlîsî, İran ve Mısır seferleri sırasında ilmî çalışmalarını aksatmayıp müsvedde halinde yazdığı *Hakku'l-Yakîn* adlı eserin şerhini Sultan Selim'e takdim edilmek üzere temize çekmiştir. Kahire'de iken Maveraünnehir ve Şirvan

³⁶ Genç (2019), a.g.e, ss. 284-294.

³⁷ Kılıç(2018), a.g.b, ss. 212-213.

hâkimlerine gönderilecek Farsça fetihnameleri kaleme almıştır. Padişahın isteği üzerine Ebu'l-bahâ Kemâleddin Muhammed b. Musa el-Demirî'nin *Hayatü'l-Hayavân* adlı eserini Farsçaya tercüme etmiştir³⁸.

Bidlîsî, Kahire'deki Defterdâr Dizdârzâde Mehmed Çelebi ve Zirekzâde Mevlana Rükneddin'nin haksız uygulamalarından muztarip olan âlim ve şeyhlerin şikâyetlerini sultana bildirmek için bir kaside yazmıştır. Bu *Kaside-i Misriyye*'yi Hayatü'l-Hayavân eserine ekleyerek Sultan Selim'e sunmuştur. Kasidede padişahı adil olmamakla itham etmiş, kadınlıkların satılması gibi bid'at addettiği uygulamaları sıralayarak kendisinin verdiği hizmetlere karşılık hak ettiği itibarı görmediğinden dolayı yakınmıştır. Bunların dışında liyakatsiz ve ehliyetsiz kimselerin bürokrasi içerisinde olmalarını eleştirip görevinden azlini istemiştir. Bu kasideye padişah bin altın bağışlayınca, Bidlîsî kasideyi Mısır'daki zulmün önlemesi için yazdığını belirterek vezirler vasıtasıyla verilen in'âmı geri göndermiştir. Ancak vezirlerin kasideden haberi olmamasından dolayı padişaha in'âmı getirdiklerinde Sultan Selim vezirleri azarlayıp Bidlîsî'yi İstanbul'a dönecek olan donanmayla saraya göndertmiştir. Bu şekilde altı ay boyunca ikamet ettiği Kahire'den ayrılan Bidlîsî, Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerine iştirak etmiş ancak bir paye elde edemeyerek hayal kırıklığına uğramıştır³⁹.

Temmuz 1518 tarihinde İstanbul'a ulaşan Bidlîsî, inzivaya çekilerek ilmî faaliyetlerine devam edip ömrünün kalan üç yılında suffiyâne bir hayat sürmüştür. Sultan Selim Bidlîsî'yi himayesine aldığı anda Heşt Behişt'e kendi saltanat yıllarını da eklemesini istemiştir. Bidlîsî ise bunun yerine müstakil bir Selimşâhnâme tertip etmeye başlamıştır. Ancak Bidlîsî eseri tamamlayamadan vefat etmiştir. Mısır'da görevli olan oğlu Ebu'l-fazl, İstanbul'daki babasının evine döndüğünde 1517 yazına kadarki süreci içeren Selimşâhnâme müsveddelerine bu tarihten Sultan Selim'in vefatına kadar olan hadiseleri de ekleyerek 1567 yılında eseri tamamlamıştır⁴⁰.

Bidlîsî'nin ölüm tarihini oğlu Ebu'l-fazl Mehmed Efendi'den öğrenmekteyiz. Ona göre 21-22 Eylül 1520'de Sultan Selim'in vefatından iki ay sonra 6 Zilhicce 926/17 Kasım 1520 tarihinde İstanbul'da 63 yaşında vefat etmiştir. Mezarı Eyüp'te

³⁸ Genç (2019), a.g.e, ss. 344-345.

³⁹ Yıldırım (2013), a.g.e, s. XXXVII. Genç (2019), a.g.e, ss. 348-349.

⁴⁰ Genç (2019), a.g.e, ss. 353-354.

İdris Köşkü ve Çeşmesi denilen yerde, zevcesi Zeynep Hatun tarafından yapılan mescidin kenarındadır. Bazı kaynaklarda burada Bidlîsî'nin bir çeşmesi ile sıbyan mektebinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Bidlîsî'nin defninden sonra bu tepe onun adına izafetle “*İdris Köşkü diye meşhur yüksek mevki*” olarak anılmıştır⁴¹.

2.1.2. Eserleri

Devrin çoğu ilimlerini ikmal eden Bidlîsî siyaset, tarih, ahlâk, tasavvuf, felsefe, kozmografya ve tıp alanlarında çoğunluğu Farsça olmak üzere Arapça ve Türkçe telif, tercüme, mecmua, şerh ve haşiye mahiyetinde pek çok eser kaleme almıştır. Kısaca tanıtılacak olan eserlerin dışında bazı kaynaklarda Bidlîsî'ye atfedilen fakat ona ait olmayan eserler de mevcuttur. Onun Farsça, Arapça ve Türkçe yazdığı eserleri vermeden önce burada ona nisbet edilen kitaplara değinilecektir.

Bu eserlerden biri olan *Risâle fi'l-Hilâfe ve Âdâbü's-Selâtin*'in başına düşülen bir notta “*Ali Emirî Bey'in şehadet ettiği gibi bu eser İdrîs-i Bidlîsî'ye aittir.*” ifadesi sebebiyle kitap Bidlîsî'ye mal edilmiştir. Ancak Genç'in yaptığı dil ve üslup incelemesi ve Bidlîsî'nin diğer eserleriyle kıyaslaması sonucunda eserin ona ait olmadığı ortaya çıkmıştır⁴².

Müellifi Bidlîsî olduğu iddia edilen bir diğer eser, *Levâmihi'l-Fusûleyn*'dir. Çeşitli konularda fetvaların ve şer'î hükümlerin yer aldığı Arapça eserin son bölümü vebayla ilgilidir. Bu kısımda Bidlîsî'nin ismi geçtiğinden dolayı eseri onun telif ettiği sanılmıştır. Ancak metinde Bidlîsî'nin 919 Recep ayında Konya'da tamamladığı el-İbâ 'an el-Mevâki'i'l-Vebâ eserinden nakil yapıldığına dikkat çeken Genç, eserin ona ait olmadığını dile getirmektedir. Nitekim ferağ kaydında Mehmed b. Ali el-Edrinî adı müellif olarak geçmekte olup eserin Hicrî 1051 tarihinde tamamlandığı bilgisi yer almaktadır⁴³.

Bursalı Mehmed Tahir'in müellifinin Bidlîsî olduğunu belirttiği *Kenzü'l Hafti fi Makâmâti's-Sûfi* isimli eser, tarikatlar ve tasavvuf ile ilgili olup Arapça kaleme alınmıştır. Eser üzerinde bir inceleme yapan Yıldırım, eserin Bidlîsî'nin babası Hüsameddin Ali tarafından kaleme alındığı ve 1457'de Bidlîsî'nin bu eseri istinsah

⁴¹ Abdülkadir Özcan (2018). İdris-i Bidlîsî'nin Mezarı Meselesi. *Uluslararası Bitlis Tarihi ve İdris-i Bidlîsî Sempozyumu*. Bitlis.

⁴² Genç (2019), a.g.e, s. XXXV.

⁴³ Genç (2019), a.g.e, s. XXXIII.

ettiği sonucuna ulaşmıştır⁴⁴. Yine Bidlîsî'nin eseri olarak kaydedilen Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 1437'de kayıtlı *Kitâbu'n-Nusûs*; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr. 2227'de Umûmî Islâm Tarihi adıyla kaydedilen *Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr*; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü nr. 1777M'de kayıtlı *Şerhü Hutbeti'l-Beyân* ve Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü nr. 3468'de kayıtlı bulunan *Tercüme-i Ahlâk-i Muhsin* adlı eserlerin Yıldırım tarafından Bidlîsî'ye ait olmadığı ortaya çıkarılmıştır⁴⁵.

2.1.2.1. Farsça Eserleri

Heşt Behişt: Bu eser ileride ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

Risale-i Bahariye: Bidlîsî *Rebî'ü'l-Ebrâr* adıyla da anılan eserini kendisinin de yer aldığı Akkoyunlu hükümdarı Yakub'un 1480⁴⁶ yılındaki bahar ve yaz aylarını geçirdiği Mugan Yaylağı'nda kaleme almıştır. Dört bölümden oluşan bu eserde, âlemin yaratılışı, dört mevsimin ortaya çıkışı, tabiat olaylarının meydana gelişi, bahar mevsimi ve diğer mevsimlerden üstünlüğü, gök cisimlerinin oluşumu anlatılmaktadır. Astronomi ve riyazî ilimlerinden de istifade edilip süslü nesir tarzında kaleme alınmıştır.

Risale-i Hazâniyye: Bidlîsî'nin yegâne hamisi olarak gördüğü Sultan Yakub'a sunduğu diğer bir eser olan *Risale-i Hazâniyye* de Mugan Yaylağı'ndan kışın ikamet edecekleri Errân'a geçildikten sonra yazılmıştır. Yakub Bey'in Erran'a yaptığı seyahati, Şirvan emiri Ferruh Yesâr'ın Sultan Yakub'u karşılaması, Bakü petrol kuyuları, Kura Çayı ve Gülistan Kalesi gibi gezilmeye değer yerlerden bahsetmektedir⁴⁷.

Risâle der İlm-i Kıyâfet: On yıl himayesinde bulunduğu Akkoyunlu Sultan Yakub'un kıyâfet ilmini öğrenmek için Bidlîsî'ye emir vermesi üzerine bu eseri

⁴⁴ Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLVI.

⁴⁵ Muhammed İbrahim Yıldırım (2010). Yazma Eserler Kütüphanelerinde Yanlışlıkla İdris-i Bitlis'in Adına Kayıtlı Bulunan Eserler ve Bunların Mahiyeti. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, ss. 131-134.

⁴⁶ Genç (2019), a.g.e, s. 86.

⁴⁷ *Risale-i Bahariye* eserinin nüshaları: Muhammed bin Bilal tarafından 952 Zilka'desinde (Ocak 1546) nes'talik hat ile istinsah edilmiş olan bir yazma Süleymaniye/Esad Efendi numara 1886/6'da, diğer iki yazması Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazma numara A 321'de ve Kum şehrindeki Kitabhâne-i Umûmî-yi Necefi-yi Mar'aşî numara 7574/2'de kayıtlıdır. *Risale-i Hazâniyye* eserinin nüshaları: Muhammed b. Bilal tarafından 952/1546 yılında istinsah edilen nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 1888/7'de kayıtlıdır. Başaran (2000). a.g.t, s. 28.

kaleme almıştır. Bu Farsça manzum risaleyi muhtemelen Yakub'un tahta çıkışının ilk yıllarında tamamlamıştır. Eser, içerik ve konu bakımından Seyyid Muhammed Nurbahş'ın İnsannâme adlı eserine benzemektedir⁴⁸.

Münâzaratü's-Savm ve'l-Iyd: Munâzara-yi Rûze vü 'Îd adıyla da bilinir. Sofya'da bulunduğu sırada Sultan Bayezid için kaleme aldığı eserde oruç ve ramazan bayramını konu edilmiştir. Bidlîsî, üç aylar ile iki bayramı kendi aralarında üstünlük tartışmasına sokarak sofistike bir kurgu yapıp nazım ve nesir karışımı bir üslup kullanmıştır. Eserin giriş kısmı, Tebriz'den Rum'un en ücra köşesine geliş sürecini anlattığı şerh-i hâli niteliğindedir. Sultanın dikkatini çekmek için yazdığı eseri 1503 kışında başlayıp Mart ayının sonunda bitirmiştir. Ramazan Bayramı'ndan dolayı II. Bayezid adına yazdığı bir kasideyi de eklemiştir⁴⁹.

Mir'âtü'l-Uşşâk: Sofya'da ikamet ettiği 1503 yılında yazdığı bu eserini henüz şehzade olan Yavuz Selim'e ithaf etmiştir. Tasavvufî istilahların açıklandığı bu eser, İstılâhât-ı Tasavvuf adıyla da bilinmektedir. Nesir ve nazım karışımı yazılmış olup bir mukaddime iki bölümden oluşmaktadır. Tasavvuf deyimleri ve cifr gibi meseleler eserin konusunu teşkil eder⁵⁰.

Mirâtu'l-Cemâl: Eseri 1503 yılında tamamladıktan sonra İstanbul'da II. Bayezid'e bizzat sunmuştur. Hamî arayışı içerisinde olan Bidlîsî, bu eserde Bayezid'in dikkatini cezbetmek için üslup ve ilmî alandaki hünerlerini sergileyip Bayezid'e övgüler yağdırmıştır. İdeal yönetim ve hükümdar tartışmalarını ütöpik bir ülke, yönetim ve idareciler üzerinden İran devlet felsefesi pratiklerini yansıtan sofistike bir hikâye üzerine kurgulamıştır⁵¹. Farsça felsefî nesrin örneklerinden sayılabilecek sembolik bir hikâyedir. Ahlak felsefesini ortaya koyar⁵².

Selîmşâhnâme: Heşt Behîşt adlı eserine Yavuz Sultan Selim'in kendi hükümdarlık dönemini de eklemesi isteği üzerine Bidlîsî'nin müstakil bir eser olarak

⁴⁸ Nüshası: İÜ Kütüphanesi nr. FY 267'de kayıtlıdır. Genç (2019), a.g.e, ss. 90-92.

⁴⁹ Genç (2019), a.g.e, s. 169. Eserin Nüshaları: Süleymaniye/Esad Efendi nr. 1888/5, Ayasofya Kütüphanesi nr. 3203 ve Kum Kitabhâne-yi Umumî-yi Necefi-yi Mar'aşî, nr. 7574/3'te kayıtlıdır. Başaran (2000). a.g.t, s. 28.

⁵⁰ Nüshası: Esad Efendi 1888/4 numarada kayıtlıdır. Başaran (2000). a.g.t, s. 29. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLII.

⁵¹ Eserin Nüshaları: Süleymaniye/Nuruosmaniye nr. 4241, Esad Efendi nr. 1888/1, Şehid Ali Paşa Kütüphanesi nr. 2149, Ayrıca, Munzevî, Medine, Tahran ve Tebriz'de de bazı nüshaların olduğu malumatı bulunmaktadır. Genç (2019), a.g.e, s. 175-176. Başaran (2000). a.g.t, s. 28.

⁵² Abdüsselam Uygur (2007a). İdris-i Bitlisi ve Eserleri Üzerinde Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidî Bir Yaklaşım. *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 10, s. 66.

kurguladığı Selîmşâhnâme, *Selîmnâme* ve *Zeyl-i Heşt Behîşt* isimleriyle de anılmaktadır. Bidlîsî'nin 1520 yılındaki vefatının ardından oğlu Ebu'l-fazl Mehmed Efendi, babasının kaleme aldığı müsveddeleri bir araya getirip eseri tamamlamıştır. Bidlîsî, muhtemelen 1514'ten itibaren bu eseri müsveddeler halinde kaleme almaya başlamıştır. Eserde 1517 yazından sonra kendi ağzından anlatılar kesilmiştir. Bu tarihten itibaren babasının Mısır'dan dönüşü ve Selim'in iktidarının sonuna kadarki hadiseleri Ebu'l-fazl kendisi nakletmiştir. Bidlîsî'nin bizzat iştirak ettiği olayları da içeren eser, nazım ve nesir türünde kaleme alınmıştır. Eser, Hicabi Kırlangıç tarafından doktora tezi olarak Türkçeye tercüme edilip tenkitli metni hazırlanmıştır⁵³.

Münâzara-ı Işk bâ-Akl: Akıl ve aşkın münazarasını içeren bu eser, nesir olarak kaleme alınmıştır. Konusu tasavvufî ve felsefî mahiyettedir⁵⁴.

Kasâid ve Münşeât ve Mürâselât: Osmanlı padişahları, ileri gelen devlet adamları ve âlimler hakkında yazdığı kasideleri ve mektupları ihtiva etmektedir⁵⁵.

Kanun-ı Şehinşâh: Bidlîsî, Heşt Behîşt'i 1506'da tamamladıktan sonra hem Sultan Bayezid hem de şehzadelere ithaf ettiği eserler kaleme almıştır. Bunlardan biri de eserin mukaddime bölümünde adı geçen sultanın en büyük oğlu Karaman valisi Şehinşâh'a ithaf ettiği Kanun-ı Şehinşâh'dır. Hasan Tavakkolî, eserin ismini yanlış olarak "*Kanûn-ı Şâhenşâh*" biçiminde okumuş ve "*Hükümdarlık Kanunu*" şeklinde çevrip eserin Kanûnî Sultan Süleyman'a atfedildiğini yazmıştır. Ancak son yapılan çalışmalarda bunun hatalı olduğu ortaya konulmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Bidlîsî'nin açıkça şehzadenin adına yazdığı eserin mukaddimesindeki kaside ile Şehzade Selim adına kaleme aldığı Mir'âtü'l-'Uşşâk'ta Selim'e yazdığı kasidede memduhun adının geçtiği kısım hariç aynıdır. Yani Bidlîsî, aynı kasideyi her iki şehzadeye yazdığı eserlerin girişine koymuştur. Şehzade Şehinşah 1511 yazında öldüğüne göre Bidlîsî bu eseri, 1506 ile 1511 yılları arasındaki bir tarihte

⁵³ Hicabi Kırlangıç (1995). *İdris-i Bitlisî Selim Şâh-nâme*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Nüshaları: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü nr. 1540, Lâlâ İsmail Efendi nr. 348/2, Emanet Hazinesi nr. 142380'de kayıtlıdır. Genç (2019), a.g.e, ss. 353-354. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XL.

⁵⁴ Nüshası: Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 5863'te kayıtlıdır. Bu nüsha 1266/1850 yılında Sultan Abdülmecid Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir. Mehmet Bayraktar (1991). *Bitlisli İdris*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 34.

⁵⁵ Nüshası: Nestalik yazı ile 952 (1546) Muhammed bin Bilal tarafından istinsah edilen nüshası Süleymaniye/Esad Efendi nr. 1888/3'te kayıtlıdır. Vural Genç (2007). *İdris-i Bitlisî Heşt Behîşt Osman Gazi Dönemi (Tahlil Ve Tercüme)*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. XXV.

tamamlamış olmalıdır⁵⁶. Padişahların ve devletin uymaları gereken ahlâkî kuralların anlattığı bir eserdir. Celâleddîn Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâlî'sinden yapılan alıntılarının yanında Câmî, Senâî, Firdevsî, Hafız ve Sadî gibi şairlerin söz ve şiirlerinden nakiller de mevcuttur⁵⁷. Hasan Tavakkolî bu eseri doktora tezinde Türkçeye tercüme etmiştir⁵⁸.

Mecmû'a-i Münşeat: 15. yüzyılın son çeyreği ile 16. yüzyılın ilk yarısı arasındaki Akkoyunlu, Karakoyunlu, Timurlu, Osmanlı ve Hint sultanlarının birbirlerine yazdığı mektupları ihtiva etmektedir. Bu derlemelerin bir kısmı Bidlîsî'ye, bir kısmı ise oğlu Ebu'l-fazl Mehmed'e aittir. Mecmuada Ebu'l-fazl Mehmed'in kaleminden çıkan Risâle-i Kudûmiyye adlı bir eser ile Bidlîsî'ye ait olduğu sanılan kaside ve rubâiler de vardır⁵⁹. Bidlîsî'nin İstanbul'da iken dostları ile yakınlarına yazdığı mektuplar, Mekke'de ikamet ettiği sırada I. Selim'e ahvalini anlatmak için yazdığı mektuplar ve tazarru'nâme/şikâyetnâme formunda Akkoyunlu sultan ve şehzadeleri ile II. Bayezid'e, şehzadelerine, saray erkânına ve Şah İsmail'e yazdığı birer manzum mektup niteliği taşıyan kasideler yer almaktadır⁶⁰. Mecmuanın sonunda Bidlîsî'nin vakıfnameleri yer almaktadır⁶¹.

2.1.2.2. Arapça Eserleri

el-İbâ 'an el-Mevâki'i'l-Vebâ: Bidlîsî'nin yaşadığı ve şahit olduğu birçok veba vakası onu bu esere yazmaya tahrik etmiş olmalıdır. Akkoyunlu Sultan Yakub'un himayesinde bulunduğu sırada veba salgınlarına tanık olmuş, hatta çok sevdiği hamisini bu hastalık sebebiyle kaybetmiştir. 1495 yılında Tebriz'de çıkan büyük veba salgınına kendisi de yakalanmış, yaklaşık dört ay bu hastalıktan mustarip olduktan sonra kendi iddiasına göre hazırladığı özel reçete ve ilaç tedavisiyle kurtulmuştur. 1513 yılında Sultan Selim'in fermanıya İstanbul'a dönmek için yola çıkan Bidlîsî, bir kabileyle birlikte Şam'a vardığında Mısır-İskenderiye'de veba

⁵⁶ Genç (2019), a.g.e, ss. 239-241.

⁵⁷ Nüshası: Biri, Süleymaniye/Esad Efendi nr. 1888/2'de kayıtlıdır. Yıldırım (2013), a.g.e, ss. XL-XLI.

⁵⁸ Doktora çalışması üzerine yapılan tenkit için bkz. Abdüsselam Uygur (2007b), Kanun-i Şehinşâhî Tercümesinde Rastlanan Bazı Çeviri Hataları ve Bunların Tashihi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22, ss. 103-120.

⁵⁹ Nüshası: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi FY 906 numarada kayıtlıdır. Başaran (2000). a.g.t, s. 30.

⁶⁰ Vural Genç (2016). İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, s. 149.

⁶¹ Kırılancı (1995) a.g.t, s. 29.

salgını çıkınca kafiiledeki bazı kimseler akıbetlerini takdir-i ilahî olarak değerlendirek yollarına devam ederken o karayolunu seçip Konya'ya varmıştır. Şam civarında iken yazmaya başladığı ve veba salgınlarını, çıkış sebeplerini ile ondan korunma yollarını, dinî açıdan hastalık bölgesinden kaçmanın caiz olduğunu konu edindiği *el-İbâ 'an el-mevâki'i'l- vebâ* adlı eserini Konya'da Eylül-Ekim 1513'te (Receb 919) tamamlamıştır. Eser, *Risâle fi't-Tâûn ve Cevâzü'l Firâri Anhu* adıyla da anılmaktadır⁶².

Risâle fi'n-Nefs: Bu eseri kendisinin edebî, tasavvufî ve bürokratik kişiliğinin gelişimi açısından çok önemli rol oynayan Kadı İsa Savecî'ye ithaf etmiştir. Sultan Yakub'tan sonra Kadı İsa adına eser kaleme alıp ikinci derecede bir hami olarak onu hoşnut etmek istemiştir. Sultan Yakub'un saltanat yıllarında (1478-1490) yazdığı bu eserin konusu ruh ve onunla ilgili çeşitli meselelerdir. Felsefî bir eser olup bir mukaddime, altı bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır⁶³.

Risâle fi Esrari's-Sıyâm: Eser, *Şerhu Esrâri's-Savm min Şerhi Esrâri'l-İbâdât* veya kısaca *Fezâil-i Sıyâm* adıyla da anılmaktadır. Hac izniyle İstanbul'dan ayrıldıktan sonra önce Memlûk sultanı Kanısav Gavri'nin yanına giden Bidlîsî, kaleme aldığı bu eseri sultana takdim etmiştir. Bidlîsî, eseri Kahire'de bulunduğu 917 Ramazan'ı (22 Kasım–21 Aralık 1511) münasebetiyle kaleme aldığını belirtmektedir⁶⁴.

2.1.2.3. Türkçe Eserleri

Münşeât: *Mecmûatü'l-Münşeât* adıyla da bilinen kitap, Bidlîsî'nin yegâne Türkçe eseridir. Türkçe yazdığı bazı mektuplar ve Ebu'l-fazl Mehmed Efendi'ye ait

⁶² Genç (2019), a.g.e, s. 112, 103, 290. Nüshaları: Süleymaniye/Şehid Ali Paşa nr. 2032 ve 2033/2, Aşir Efendi nr. 275/3, Hamidiye nr. 1128, Halet Efendi nr. 824/6, Süleymaniye nr. 708/89, Bağdatlı Vehbi Efendi nr. 1379, Esad Efendi nr. 1682/18, Selimağa Kütüphanesi nr. 1272/11, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi nr. 684, Berlin Kraliyet Kütüphanesi nr. 6371'de kayıtlıdır. I. Mahmud döneminde Bitlisli Mehmed Sâlih Efendi tarafından Türkçeye tercüme ettiği nüshası Hısnu'l-vebâ adıyla Süleymaniye/Esad Efendi nr. 2466 ve 2484, Süleymaniye/Hacı Mahmud Efendi nr. 4015'te kayıtlıdır. Başaran (2000). a.g.t, s. 27. Ayrıca eser, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu Hk 1553/2 numarada kayıtlıdır. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLIV.

⁶³ Genç (2019), a.g.e, s. 79. Nüshaları: Manchester'deki John Ryland Kütüphanesi'nde nr. 385'te kayıtlıdır. The India Office Kütüphanesi'nde bulunduğu Orhan Başaran tarafından tespit edilmiştir. *Risâle ala ilmi'n-nefs* adıyla kayıtlı olan Arapça bir risale, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hk 1080/5 numarada kayıtlı olan bir derlemenin içerisinde yer almaktadır. Müellifi veya telif tarihiyle ilgili bir bilgi bulunamamıştır. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLIV.

⁶⁴ Genç (2019), a.g.e, s. 269. Nüshası: Süleymaniye/Ayasofya 1994 numarada kayıtlıdır. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLIV.

mektupları ihtiva eder. Tebrik ve fetihnamelerle ilgili örnek mektupları içeren bir mecmuadır⁶⁵.

2.1.2.4. Tercüme Eserleri

İhyâu'l-Hayavân fi Tercemei Hayâti'l-Hayavân: Kahire'nin alınmasından sonra 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Bidlîsî'den Ebu'l-bahâ Kemâleddin Muhammed b. Musa el-Demirî'nin (ö.808/1405) Hayatü'l-Hayavân adlı eserini Farsçaya tercüme etmesini istemesi üzerine kaleme almıştır. Zooloji ile ilgili olan bu eserde Bidlîsî, hayvanların isimlerini alfabetik sıraya göre sıralayıp özelliklerinden, fayda ve zararlarından bahsetmiştir⁶⁶. Ayrıca eseri Sultan Selim'e takdim ederken padişahın ilgisizliğinden yakındığı ve Mısır'da bid'at olarak addettiği uygulamaları dile getirdiği *Kaside-i Mısriyye*'yi de sunmuştur⁶⁷.

Tercüme ve Tefsîr-i Hadîs-i Erba'în: Bidlîsî'nin babasından dinlediği kırk hadisin tercüme ve şerhi olan bu eser *Câm-ı Cihânnümâ* adıyla da bilinir. Eserde hadislerin metni yazılarak nesir olarak Farsçaya çevirisi ve şerhi yapılmıştır. Ardından hadislerle ilgili Farsça manzum yazılar yer almıştır⁶⁸.

Tercüme ve Nazm-ı Hadîs-i Erba'în: *Şerh-i Hadîs-i Erba'în* olarak da anılan eseri Bidlîsî ömrünün son yıllarında kaleme almıştır. Molla Câmî'nin Çehel Hadis isimli eserinin Farsça şerhini yapmıştır⁶⁹. Önce hadislerin metni vermiş, ardından Farsça birer rubai ile manzum olarak tercüme etmiştir⁷⁰.

Hadîs-i Erba'în Tercümesi: Hadis alanında yazdığı üçüncü eserdir. Osmanlı Türkçesi ile talik hattında yazmıştır. Hadisleri birer beyitle Osmanlı Türkçesine tercüme etmiştir. Seçilen hadisler zikir, namaz, sadaka, günah, dua, ahiret, sabır, iman, ilim, cömertlik ve güzel ahlâk konuları hakkındadır. Genelde ahlâkî mesajlar

⁶⁵ Nüshası: Süleymaniye/Esad Efendi nr. 3879'da kayıtlıdır. Genç (2007), a.g.t, s. XXVII.

⁶⁶ Nüshaları: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü nr. 1665, Süleymaniye/Ayasofya nr. 2912'de kayıtlıdır. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLV.

⁶⁷ Genç (2019), a.g.e, ss. 346-347.

⁶⁸ Nüshaları: Tercüme-i Çihel Hadis adıyla bir nüshası Süleymaniye/Ayasofya, 469 numarada kayıtlıdır. Diğer bir nüshası ise, Süleymaniye/Fatih, 791/1 numarada kayıtlıdır. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLV.

⁶⁹ Genç (2019), a.g.e, s. 351.

⁷⁰ Nüshaları: Süleymaniye/Lala İsmail nr.30, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nr. F823. Beyazıt Devlet Kütüphanesi/Beyazıt nr. 1233/2'de kayıtlıdır. Başaran (2000). a.g.t, s. 32.

içeren ve nasihat gayesi güden eserde, her türlü rivayet mevcuttur. Sadece bir yazma nüshası günümüze kadar ulaşmıştır⁷¹.

Terceme-i Tefsîrû'l-Mevâhib: Hüseyin Vaiz el-Kâşîfi'ye ait eserin Türkçeye tercümesidir. 1234/1818-9 yılında Mustafa Rüşdî adlı bir şahıs tarafından istinsah edilmiştir⁷².

2.1.2.5. Haşiye ve Şerhleri

Hakku'l-Mubîn fi Şerhi Hakki'l-Yakîn: Medrese eğitimi aldığı yıllarda Mahmud Şebüsterî'nin Hakku'l-Yakîn adlı tasavvufî eserine Farsça bir şerh yazmayı düşünen Bidlîsî, Molla Câmî'nin böyle bir niyette olduğunu öğrenmiş ve yazmaktan vazgeçmiştir. Fakat daha sonra Bidlîsî, Sultan Selim'in hizmetinde doğudaki vazifesini ifa ettiği sırada vefat etmiş olan babasının eser üzerine yazdığı şerhin müsveddelerini iki ay gibi süreçte 1514/5 kışından önce toplayıp derlemiştir. Eseri 1516 yılında temize çekip Sultan Selim'e ithaf etmiştir. Kelam ve tasavvufa dair olan eser, Hakk'ın marifeti, sıfatları ve Bidlîsî Tebriz'de iken bilgin ve sufilerin çokça tartıştığı vahdet-i vücûdla ilgilidir⁷³.

Şerh-i Kasîde-i Hamriyye: İstanbul'a varmak için Tebriz'den ayrılan Bidlîsî'nin ilk durağı Şehzade Ahmed'in huzuru olmuştur. Kısa süreli bir ziyaretten sonra Sofya'ya geçmiştir⁷⁴. Burada sultan ve şehzadeler adına ayrı ayrı eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de kâfiye harfi "mim" olması sebebiyle *Kasîdetü'l-Mîmiyye* adıyla da anılan Şerh-i Kasîde-i Hamriyye'dir. 1503'te yazdığı bu Farsça esere Şehzade Ahmed'i methettiği bir kaside ile başlamıştır. Muhabbetin tanımını ve türlerini; aşk, muhabbet, sabâbet, şevk ve meyl gibi bazı kavramların tanımını ve aralarındaki farkı; muhabbetin faydalarını; bazı kelimelerin tasavvufî

⁷¹ Nüshası: Millet Kütüphanesi/Ali Emiri Manzum Kısmı nr. 810'da kayıtlıdır. Bülent Akot (2013). Mevlânâ İdris-i Bitlisî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Hâdis-i Çihil. *İslâmî Araştırmalar*, Sayı 24(2), ss. 76-78.

⁷² Nüshası: Kahire-Mısır, Hidiviyye Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar bölümünde, 8506 numarada kayıtlıdır. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLVI.

⁷³ Genç (2019), a.g.e, s. 338. Nüshaları: Süleymaniye/Ayasofya nr. 2338, Lala İsmail nr. 135/1, Pertev Paşa nr. 606/15, Şehid Ali Paşa nr. 1402, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi İsmail Saib nr. 4312'de kayıtlıdır. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLVI.

⁷⁴ Genç (2019), a.g.e, s. 171.

anlamalarını konu edinmiştir. İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd doktrinini özümseyen İbnü'l-Fârız'ın (ö. 1235) Hamriye Kasidesi'ni şerh etmiştir⁷⁵.

Hâşiye alâ tefsîri'l-Fâtiha min Envâri't-Tenzîl: 1508 yılında II. Bayezid'e ithaf edilen eser, belagatli bir kasideyle başlamaktadır. Kadı Nasîrüddin Beyzâvî'nin Envârü't-tenzîl adlı eserine *Hâşiye 'ala Envârü't-tenzil ve Esrârü't-te'vîl* adlı Arapça bir şerh yazmıştır⁷⁶.

2.1.2.6. Günümüze Ulaşmamış Eserleri

Şerh-i Manzûme-i Gülşen-i Râz: Bu eser, Şeyh Mahmûd Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz adlı manzum eserinin şerhi olup bazı kaynaklarda Bidlîsî'nin eserleri arasında sayılmaktadır. Babası Hüsameddin Ali'nin bu eser üzerine Farsça bir şerhi olduğu ve Bidlîsî'nin sufilige yönelik okumalarına babasının nezaretinde Gülşen-i Râz eseriyle başladığı bilinmektedir. İdris-i Bidlîsî'ye ait herhangi bir şerh nüshası tespit edilememiştir⁷⁷.

Risâle der İbâhât-i Agânî: Bidlîsî'nin Kanun-ı Şehinşâh adlı eserinden böyle bir Farsça eser yazdığını öğrenmekteyiz. Bu eserde müçtehitlerin, güzel sesli üd, ney ve diğer bazı sazların mubah olduğuna dair sözlerine yer verilmiş, bu beyanların delilleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserin herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır⁷⁸.

Rafizilere Reddiye: Ahmed Rıfat Efendi Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafıyye adlı eserinde Bidlîsî'nin Rafizilerin mezhebini reddeden bir eser kaleme aldığını belirtmişse de herhangi bir nüshasına ulaşılammıştır⁷⁹.

Hâşiye-i Şerh-i Tecrîd: Bursalı Mehmed Tahir'in, İdris'in eserleri arasında gösterdiği bu haşiye ile ilgili herhangi bir nüsha tespit edilememiştir⁸⁰.

Şerh-i Fusûsu'l-Hikem: Tebriz'de iken Rebiülevvel 888/Nisan-Mayıs 1483'te Muhyîddin Arabî'nin Fususu'l-hikem'ine yazdığı Arapça şerhini tamamlamıştır⁸¹.

⁷⁵ Nüshaları: Süleymaniye/Ayasofya 4092/1, Fatih Millet Genel Kütüphanesi Ali Emiri-Farsça nr. 134'te kayıtlıdır. Orhan Başaran (2004) İdris-i Bidlîsî'nin Şerh-i Kaside-i Hamriyye'si ve İki Yazma Nüshası. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl IV, Sayı 12, s. 8-9.

⁷⁶ Nüshası: Süleymaniye/Ayasofya nr. 303'tedir. Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLVIII.

⁷⁷ Başaran (2000), a.g.t, s. 33.

⁷⁸ Yıldırım (2013), a.g.e, s. XLVIII.

⁷⁹ Genç (2007), a.g.t, s. XXVIII.

⁸⁰ Başaran (2000), a.g.t, s. 34.

⁸¹ Genç (2019), a.g.e, s. 39.

Şerhu'l-Fusûs adıyla da anılan eserin şimdiye kadar herhangi bir nüshası tespit edilememiştir⁸².

2.1.3. Heşt Behişt'in Yazma Nüshaları

Bidlîsî'nin Heşt Behişt adlı eserinin müsvedde ve temize çekilen nüshaları dışında yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde pek çok istinsahı bulunmaktadır. Bazı nüshalarda dibâce ve hatime kısımları eksik olup bazıları da sadece bir veya birkaç ketibeyi ihtiva etmektedir. Koji İmazawa Heşt Behişt nüshaları üzerine yaptığı çalışmada A ve B tipi olarak ayırdığı nüshaların dördüncü ketibe üzerinden farklılıklarını ortaya koymaktadır. Buna göre B tipi nüshalar Bidlîsî'nin II. Bayezid'e sunduğu nüshalarken, A tipi olanlar Mekke'de bulunduğu sırada eseri gözden geçirdiği ve tekrar kaleme alıp dibâce ve hatime ekleyerek Sultan Selim'e sunduğu nüshalardır. İmazawa Sultan Selim'e sunulan A tipi nüshalara kıyasla Bayezid'e sunulan B tipindeki nüshalardaki cümlelerinin itnaplı ve uzun olduğunu, ayrıca cümlenin özündeki anlamın iyi ifade edilemediğini belirtmektedir. Bidlîsî'nin Mekke'de bulunduğu sırada eserini tekrar tashih ederek daha kısa ve anlaşılır bir hale getirmeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca iki tip nüsha arasında dördüncü ketibenin on dördüncü ve on beşinci destanlarında farklılıklar bulunmaktadır. Şu halde metin tercümesi için İmazawa, Bidlîsî'nin kendi eliyle taslak halinde kaleme aldığı Esad Efendi 2197'deki nüsha ile temize çekilen Hazine 1655'teki ve Nuruosmaniye 3209'daki nüshaların karşılaştırılarak kullanılması gerektiği sonucuna varmaktadır⁸³.

Vural Genç, Bayezid'e sunulan 1506 tarihli nüshalar ile Sultan Selim'e sunulan 1512 tarihli nüshaların farklılık göstermesinin sebebini iki noktada değerlendirmektedir. Birincisi Bidlîsî, ilk kaleme aldığı nüshada hoşnut etmek istediği kimselerle ilgili bazı tarihî gerçekleri gizlerken, Mekke'de eseri kendi tasarrufuyla yeniden inşa etme fırsatı bulduğunda, muhalifleriyle ilgili kısımları çıkarmıştır. İkincisi ise II. Bayezid'in himayesinden çıktıktan sonra Safevî patronajı altına girme beklentisi içinde övgü dolu ifadelerle kaleme aldığı Osmanlı tarihine İran tarihinden de eklemeler yaparak Osmanlılık yönünü İranîlik yönüyle dengelemeye çalışmıştır. Kısacası iki nüsha arasındaki farklılık Bidlîsî'nin siyasi ve

⁸² Başaran (2000), a.g.t, s. 34.

⁸³ Koji İmazawa (2005). İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihîşt'inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme. *Belleten*. Cilt LXIX (Sayı 256), ss. 877-896.

politik hayatındaki kırılmaların bir sonucudur⁸⁴. Bu sebeple Genç, II. Bayezid'e sunulan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Esad Efendi Bölümü'nün 2198 ile 2199 ve Sultan Selim'e sunulan Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki 3209 numaralı nüshalarının karşılaştırılarak tercümenin yapılması gerektiği kanaatine varmıştır⁸⁵.

Heşt Behişt'in yurt içinde ve dışında pek çok yazma nüshaları vardır. Diğer çalışmalarda bu yazma nüshalar tanıtılmış olduğundan bu çalışmada sadece Türkiye'deki nüshaların bulunduğu kütüphaneler ve kayıtlı oldukları numaralar zikredilip tercüme için tercih edilenler şekil bakımından incelenecektir. Türkiye'deki yazma nüshalar şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2198 ve 2199; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3541; Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3211; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3212; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3209; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2197; Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi, Hazine, 1655; TSMK, III. Ahmed, 2914; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, FY, 619; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3538, 3539, 3540, 3542 ve 3543; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3210; TSMK, Revan, 1516, 1514, 1515/1 ve 1515/2; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, FY 225; Atıf Efendi Kütüphanesi, 1947; Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi İlâvesi, 191/1; Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi İlâvesi, 191/2; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3082; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F.Y., 226; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F.Y., 550; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, 5161; Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, 379; Atıf Efendi Kütüphanesi, 1946; Atıf Efendi Kütüphanesi, 1948; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, FY., 769; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, Farsça 800 ve 807; Milli Kütüphane (Ankara), Tokat İl Halk Kütüphanesi, H.K., 9; Türk Tarih Kurumu, Y. 43; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4320 numaralı nüsha⁸⁶.

⁸⁴ Genç (2019). a.g.e, s. 464, 473, 523.

⁸⁵ Vural Genç (2014). *Acem'den Rum'a: İdris-i Bidlisi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.23.

⁸⁶ Nüshalar ile ilgili bilgi için bkz. Yıldırım (2013). a.g.e, s. LXXII-LXXIX. Yurt dışındaki nüshalar için ayrıca bkz. Genç (2007). a.g.t, ss. XXXIX- XLIV. Başaran (2000). a.g.t, s. 57-70.

2.1.4. Heşt Behişt'in Üzerine Yapılan Çalışmalar

2.1.4.1. Abdülbaki Sadi'nin Tercümesi

Osmanlı Devleti padişahları ve devlet erkânı İslam dünyasının önemli eserlerini ulema ve şuaradan tercüme etmelerini istemişler veya ulema ve şuaranın tercüme edip sundukları eserleri taltif edip ödüllendirmişlerdir. Özellikle II. Murad, II. Mehmed, II. Bayezid ve I. Süleyman'a çokça tercüme eserler sunulmuştur⁸⁷. Lale Devri'nde münferit çalışmaların yanında ilk defa görülen tercüme heyetleri vasıtasıyla yapılan çevirilerle ilim ve kültürün geniş çevrelere yayılması için önemli adımlar atılmış oldu. Bu çeviri faaliyetlerinin öncüsü olan Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa, Sultan III. Ahmed'in ve Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin desteğini alarak Latince, Almanca, Arapça ve Farsçadan çeşitli alanlardaki eserleri Arapçaya ve Türkçeye tercüme ettirmiştir⁸⁸.

Lale Devri'indeki yoğun ve sistemli tercüme faaliyetlerinin çoğunluğunu tarih kitapları oluşturmaktadır. Bunlar Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede'nin Arapça eseri Sahâifü'l-ahbâr fî vekâyi'i l-â'sâr'ı, İmam Aynî'nin başta tarih olmak üzere değişik ilimlerden bahsettiği Aynî Tarihi olarak bilinen 'İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân'ı, Hândmîr Gıyaseddin Muhammed'in Habîbü's-siyer fî ahbâri efrâdi'l-beşer'i, Avusturya tarihini tetkik maksadıyla Almandan tercüme edilen Nemçe Tarihi, Gıyâseddin Nakkaş'ın Farsça Acâibü'l-letâif'i (Hitay Sefâretnâmesi), İskender Münşî Türkmen'in Farsça Târîh-i 'Âlem'ârây-i 'Abbâsî'si, Judasz Tadeusz Krusinski'nin Safavî tarihini anlattığı ve İbrahim Müteferrika tarafından Târîh-i seyyâh der beyân-ı zuhûr-ı Ağvaniyân ve sebeb-i inhidâm-ı binâ-ı devlet-i şâhân-ı Safevîyân adıyla tercüme edilen Latince eseri, Mehmed b. Zafer el-Mekkî'nin Silvanü'l-mutâ fî udvani't-tibâ'sıdır. Bu şekilde çoğunluğunu tarih kitaplarının oluşturduğu kesif bir ilmî faaliyet başlamıştır⁸⁹. Patrona Halil İsyanı ile 1730'da tahtan indirilen III. Ahmed'in yetişmesine katkı sağladığı I. Mahmud da ilmî

⁸⁷ Mehmet İpşirli (1987). Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu). *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri-1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss. 33-42. II. Murad dönemi tercüme faaliyetleri için bkz. Ali Ertuğrul (2015a). Cicero'dan Sultan II. Murad'a: Yaşlılık Üzerine. (Ed. İsmail Yaşayanlar). *Sultan II. Murad ve Dönemi*. Bursa: Gaye Kitapevi, ss. 422-423.

⁸⁸ Muhittin Macit (2011). Tercüme Hareketleri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40. Cilt, s. 503.

⁸⁹ Salim Ayduz (1997). Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler. *Divan: İlmî Araştırmalar*. Cilt 3. İstanbul, ss. 148-170.

çalışmalara büyük önem vermiş ve şair Abdülbaki Sadi'den Heşt Behişt'i tercüme etmesini istemiştir.

Tam ismi Abdülbakî Sa'dî b. Ebubekir Vehbî Vanî olan mütercim, Ahmed Dürrî Efendi'nin kardeşi olup Vanlıdır. Divan kâtipliği vazifesini ifa etmiş ve hayatının sonuna doğru Hotin'de Şikk-ı Sâni Defterdârı olmuştur. Hicrî 1161 (1748) tarihinde vefat etmiştir⁹⁰. Abdülbaki Sadi dönemin önde gelen şairlerinden olup şiirlerinde Sadi mahlasını kullanmıştır⁹¹. Bir kasidesinde “Eğer Türkçe şiir söylemek makbul bir hareketse, bu şiiri açık ve akıcı bir ifadeyle söylemek gerekir. Şu sebeple ki dinleyen, şiiri anlasın. Her kelimesini çözmek için insanı lügatlere bakmaya muhtaç eden şiire nasıl Türkçe şiir denebilir? Herkes bilir ki ben Türkçe şiirde duyulmamış kelimeler kullanarak okuyanın ruhunu bulandırmam.” sözlerini sarf ederek şiirin sade Türkçeyle yazılması taraftarı olmuştur⁹².

Abdülbaki Sadi Tercüme-i Heşt Behişt'in mukaddimesinde eserin Farsça yazılmış olmasından dolayı Farsçaya hâkim olamayanların istifade edebilmesi için 1146 (1733/1734) yılında I. Mahmud'un isteği üzerine Vezir-i azam Ali Paşa ile Şeyhü'l-İslâm İshak Efendi'nin emri doğrultusunda tercüme ettiğini belirtmektedir: “O nüsha-i fâhîrin manend-i hazîne-i cevâhir ve misâl-i defîne-i pür-zevâhirin levha-i tılsımı nigâşte-i kalem-i Acemî olmağla her teng sermaye ol derâr-i girân-mâyeden hissemend olamayub ekser kâlâ-i pür-kıymet u bahâsı mahtûm ve mektûm kalmağın hâlâ ...⁹³”, “Beyit: Afitâb-ı felek-i saltanat câh u celâl/ Zill-ı hallâk-ı cihân Hazret-i Sultân Mahmûd/ İ'tibâr eyledi, bu zerre-i bî-mikdâra/ N'ola akrânıma nisbetle olursam mahsûd/ Eseri Muhlis-i Sa'dî'nin idüb şimdi zuhûr/ Kevkebim burc-ı şerefe bugün oldu mes'ûd⁹⁴”, “Elhâsıl, ol şehriyâr-ı merhamet-şiâr hazretlerinin tab'-ı hümâyûn-ı fetânet-meşhûnları 1146 (1733/1734) senesi şuhûrunda ol genc-i nihân yani ol nüsha-i nefîse-i zîbânın rasad-ı tılsımı, miftâh-ı kalem-i du-zebân-ı Türkîye

⁹⁰ Franz Babinger (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. (Çev. Coşkun Üçok) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 307. İdris-i Bitlisî, (2008). *Heşt Behişt [Terceme-i Heşt Behişt]* (Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş). Cilt 1. Ankara: BETAV (Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları), s. 52.

⁹¹ Ayhan Ürkündağ (2006). *Ahmed Dürrî Efendi'nin İran Sefaretnamesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon, ss. 26-27.

⁹² Kasidenin aslı şu şekildedir: “Eğer memduh ise Türki lisanda nazm-perverlik/ Selis u vazih ister dinleyen fehmeyleye anı/ Nicî Türki denür ol şiire kim her lafzının halli/ Lügatler bakmağa muhtac ede meclisde yaranı/ Benim Türki dilinde cümlelerin malumdur şiirim/ Ki lafz na-şenideyle mükedder etmem ihvanı”. Nihad Sami Banarlı (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. II. Cilt. İstanbul, s. 745. Sadeddin Nüzhet Ergün (1943). Dürrî (Vanlı Ahmed). *Türk Şairleri*. III. Cilt. İstanbul, s. 1191.

⁹³ Abdülbaki Sadi Efendi. Terceme-i Heşt Behişt. Süleymaniye Kütüphanesi. Hamidiye. nr. 928, vr. 2b.

⁹⁴ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 2b.

ile güşâde ve ol kâlâ-i zî-kıymet u bahâdan herkes sermâye-i isti'dâdına göre istifade eylesünler için tercümesine fermân-ı hümâyûn-ı şevket makrûn-ı şerefyafte-i sudûr olmağın binâen 'aleyh Vezîr-i â'zam... Ali Paşa Hazretleriyle... Şeyhü'l-İslâm ve Müftiyi'l-enâm Mevlânâ İshak Efendi Hazretleri hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn'un ahkâr-ı akrân ve efkâr-ı ihvânı olan Abdu'l-Bâkî Sa'dî bin Ebubekir Vehbî Vanî bendelerine işâret ve i'lân buyurmalarıyla... ol nüsha-i cemîlenin tercümesine şurû' eyledim⁹⁵.”

Tercüme-i Heşt Behişt'in birkaç yazma nüshası mevcuttur. Birincisi mütercime ait bir mukaddimeyle başlayan, I-VI. ketibeleri kapsayan ve Abdülhamid Han'ın tuğra şeklinde vakıf mührü bulunan Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Kitaplığı, 928 numaradaki nüshadır. Varak sayısı 438, satır sayısı 25 olup yaldızlı deri bir cilde sahip olan nüsha nesih kalemîyle yazılmıştır. İkincisi Topkapı Sarayı Müzesi, Bağdat Köşkü Kitaplığı 196 numaralı nüshadır. Bu nüsha VII-VIII. ketibeleri ihtiva etmektedir. İstinsah kaydı bulunmayıp 265 varaktan oluşmaktadır. Üçüncüsü ise Viyana, Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek, H. O. 16a-b nüshaları olup I-VI. ketibeleri ihtiva etmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında istinsah edilmişlerdir. Stockholm, Königlichen Bibliothek, 70 numaralı nüshada ise II ve III. ketibeler yer almaktadır⁹⁶. Ayrıca Orhan Başaran müstensih adı belirtilmeyen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 430 numaralı nüshanın Heşt Behişt Tercümesi adıyla kayıtlı olup Heşt Behişt'in kısaltılmış Türkçe bir çevirisi olduğunu belirtmektedir⁹⁷.

Bu bölümde Heşt Behişt ile Tercüme-i Heşt Behişt'in Orhan Gazi döneminin ele alındığı kısımlar karşılaştırılarak eserin tercümesi hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Görüldüğü kadarıyla Bidlîsî, tüm ketibeleri ayrı varaklarda başlatırken Abdülbaki ketibeleri birbirinden ayırmayı lüzumlu görmemiştir. Bidlîsî'nin ikinci ketibenin başlangıç ünvanında yazmış olduğu “İkinci ketibe; Osmanlı kayserleri ve halifelerinin haberleri hakkında sekiz bölümden mürekkep kitabın bölümlerinden biri yani Heşt Behişt adlı tarihin ikinci defteri, Âl-i Osman'nun (Allah Teâlâ, zamanın

⁹⁵ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 3a-3b.

⁹⁶ Başaran (2000). a.g.t, s. 53-54. Yıldırım (2013). a.g.e, s. LXIX.

⁹⁷ Başaran (2000). a.g.t, s. 54.

sultanını insan türünün hilafet tahtına oturttuğu gibi onları da rıdvan köşklerinde sakın kılın) adil tabiatlı sultanlarının zikri hakkındadır⁹⁸.” cümlesini Abdülbaki Bidlîsî gibi kırmızı mürekkeple yazarak şu şekilde vermiştir: “ *Kitab-ı sıfatü’s-semândan ketibe-i sâniye yani Tarih-i Heşt Behişt’in ikinci defteri. Ahbâr-ı kayâsire Osmâniye’nin selâtîn-i adâlet-ayîni zikrindedir (Allah Teâlâ, zamanın sultanını insan türünün hilafet tahtına oturttuğu gibi onları da rıdvan köşklerinde sakın kılın)*⁹⁹.”

Tercüme edeceği eserini yüksek zümreye sunacağından dolayı Abdülbaki’nin kullandığı üslup da bu kesime hitap etmeliydi. Bu sebeple Bidlîsî’nin itnaplı dilinden mümkün mertebe ödün vermeden Farsça ve Arapça kelimeleri olduğu gibi kullanıp cümleleri Türkçenin söz dizimine uygun hale getirmiştir. Örneğin Bidlîsî’nin “*Her âyine ez izhâr in sırr-ı meknûn ve ez ibrâz in dürr-i mahzûn be latîfe-i şerîfe be zuhûr resid ki zuhûr-ı ubuvvet der âdem ma’nâ u aslâb zuhûr-ı kuvvet-i illet-i ûlâ ra ki be lisân-ı urefâ be hakikat-ı Muhammedî mezkûr est ve meyân-ı hukemâ be akl-ı evvel meşhûr*¹⁰⁰” cümlesini “*Her âyine bu sırr-ı meknûnun izhârı ve bu dürr-i meknûnun ibrârından bu latîfe-i şerîfe rûnumâ-i zuhûr oldu ki zuhûr-ı ubuvvet-i âdemde ma’nâ ve aslâb zuhûr kuvvet-i ûlâyâ ki lisân-ı urefâda hakikat-ı Muhammedî ile mezkûr ve meyân-ı hukemâda akl-ı evvel ile meşhûrdur*¹⁰¹.” şeklinde bir hayli benzer tarzda tercüme etmiştir.

Abdülbaki, Bidlîsî’nin Kutlu Hünerli Talî’a, Birinci Mukaddime, İkinci Mukaddime, Orhan’ın Cülusuna Muasır Olan Melik ve Sultanların Zikri başlıkları içinde kaleme aldığı uzun mesnevileri dışındaki şiirleri birkaçı istisna tercüme etmeksizin aynıyla vermiştir. Fakat on sekiz destanda yer alan şiirlerin pek çoğunu tercüme esere eklememiştir. Tercüme metinde sadece on iki şiirin Osmanlı Türkçesine çevirisi bulunmaktadır. Farsça olarak kaydettiği bazı şiirlere ise Abdülbaki’nin müdahale ettiği görülmektedir. Örneğin on beşinci destanda yer alan “*Temennâ-i şeh râ ki ber hem zened/ Ki râ zehre bâşed ki in dem zened/ Kocâ şâh râ pây mâ râ ser est/ Dil-i kû ki ez in mâcerâ ber ter est*¹⁰²” dört mısralık şiiri tercüme metninde mısraların yerlerini değiştirerek vermiştir. Ayrıca tercümede Bidlîsî’nin

⁹⁸ İdrîs-i Bidlîsî. *Heşt Behişt*. Nuruosmaniye Kütüphanesi. nr. 3209, vr. 73a.

⁹⁹ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 94b.

¹⁰⁰ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 73b.

¹⁰¹ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 95a.

¹⁰² İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 107b.

kaydetmediği Osmanlı Türkçesiyle yazılmış Abdülbaki'ye ait dört şiir de bulunmaktadır. Bunlardan biri Emir Şeyh Hasan Çobanî'nin dönemini anlattıktan sonra vefatını aktarmadan önce yazdığı şu şiirdir:

*“Sûret-numâ-yı devlet ve ikbâl olursa dehr
Bir yüzden ayende sebeb-i infi ‘âl ider¹⁰³”*

Abdülbaki, Bidlîsî'nin adalet dairesinden söz ettiği bölümü tercüme ederken Farsça kaleme aldığı iki mısraı Osmanlı Türkçesiyle birlikte sunmaktadır:

*“Kalem-zen nîkû dâr u şimşîr-zen
Ne mutrib ki merdî nebâyed ez zen*

Ya'nî ehl-i kalem ile sâhib-i seyfe ikrâm eyle. Bunlardan mâ'adâsı mutrib makamındadır. Mutrib ise zen makûlesidir. Avretten erlik me'mûl değildir.¹⁰⁴”

Bu şiirde de görüldüğü üzere Abdülbaki, Bidlîsî'nin bazı şiirlerinin tercümesini verirken şiiri kelime kelime olmamakla birlikte yine de aslına uygun şekilde açıklamaktadır.

İkinci ketibenin on yedinci destanında Kostantiniyye, Selanik, Mora, Ağrıboz ve Frenklerin Gelibolu'daki Müslüman askerlerin üzerine gerçekleştirmeyi planladıkları baskının anlatıldığı sırada, Abdülbaki tercümeyle kendi inisiyatifiyle şu şiiri eklemiştir:

*“Taktîr-i Hudâ kuvvet-i bazu ile dönmez
Bir şem'a ki Hak yandıra bir nev'le sönmez¹⁰⁵”*

Abdülbaki'nin ikinci ketibenin tercümesine eklediği son şiir ise Süleyman Paşa'nın defnedildiği sırada Müslüman askerlerin dilinden dökülenlerdir:

*“O nâzenin güzelin meskeni turâb oldu
Visâli günleri gûyâ hayâl-i hâb oldu¹⁰⁶”*

¹⁰³ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 103a.

¹⁰⁴ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 114a.

¹⁰⁵ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 135a.

¹⁰⁶ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 136a.

Abdülbaki ikinci ketibenin talif'a, birinci mukaddime, ikinci mukaddime, haşiyede verilen Orhan'ın saltanata cülusunun tavsifi başlığı ve Orhan'ın clusuna muasır olan melik ve sultanların zikri bölümlerindeki metinleri bazı ifadeler hariç büyük oranda sadık kalarak tercüme etmiştir. Ancak bazı özel isimler ve kelimeleri yanlış okuduğu anlaşılmaktadır. Örneğin İlhanlı hükümdarı Arpa Han'ı birkaç kere Pr Han şeklinde yazmıştır. Yine “*şehzade Gazi, Gazi Fazıl'ın sipehslrlığıyla mücahit dilaverlerin bir kısmını ve Ece Bey'i Gelibolu serhaddine yerleştirdi*¹⁰⁷.” ifadesini, “*şehzade Eb'l-megzi dilaverndan bir cemaat-i fzıl ve gzi ve Ece Beğ'i sipehslr Gelibolu serhaddinde bırağub*¹⁰⁸” şeklinde ya da “*şehzade o işi zahir eden Ece Bey ile Fazıl Gazi*¹⁰⁹” ifadesini “*şehzade-i l-i himem fzıl ve gzi ve Ece Beğ'in emr-i mezbra zuhr eden*¹¹⁰” tarzında tercüme etmiş; metindeki Gazi Fazıl ismini ayırt edememiştir. Bazı zel isimleri de Bidlis'den farklı imla etmiştir: Karaceyş yerine Kara Habeş, Balakonya yerine Lakonya, Konuriyye yerine Konrapa, Balakova yerine Yalakova, Kalokonya yerine Malakova, Kalubolu yerine Filuli. Atantus, Aygud Alp ve Ayazmend isimlerine ise tercüme metinde rastlanmamaktadır.

Tercüme eserde yer alan bazı tarihler de Bidlis'nin verdiği tarihlerle farklılık göstermektedir. “*Emir şeyh Hasan Celayir, 750 (1349/1350) senesinde Orhan Bey saltanatu sırasında vefat etti. Oğlu Sultan Üveys onun yerine saltanat mesnedine yerleşti*¹¹¹.” ifadesindeki tarihi Abdülbaki 755¹¹² (1354/1355) senesi olarak zikretmiřtir¹¹³. Yine “*Fars ve Kirman memleketinde l-i Muzaffer bilhassa şah Muhammed bin Muzaffer vardı... Sultan Ebu Said'in vefatından sonra mlk-i tavifenin zahir olduğu sırada 750 (1349/1350) senesi civarında tedricen Fars, Kirman, Yezd ve İşfahan memleketi onlara müyesser oldu*¹¹⁴.” metnindeki tarihi de 765¹¹⁵ (1363/1364) olarak değişirmiştir.

¹⁰⁷ İdris-i Bidlis, a.g.y, vr. 110a.

¹⁰⁸ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 131a.

¹⁰⁹ İdris-i Bidlis, a.g.y, vr. 112b.

¹¹⁰ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 133a.

¹¹¹ İdris-i Bidlis, a.g.y, vr. 79a.

¹¹² Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 103b.

¹¹³ şeyh Hasan Celayir'in vefatı için 757 (1356) tarihini veren kaynaklar da bulunmaktadır. şeref Han (1971). *şerefname*. (ev. Mehmet Emin Bozarslan). İstanbul: Ant Yayınları, s. 55. Abdülkadir Yuvalı (1997). Hasan-ı Büzürg. *TDV İşlm Ansiklopedisi*. 16. Cilt. s. 311.

¹¹⁴ İdris-i Bidlis, a.g.y, vr. 79a-79b.

¹¹⁵ Abdülbaki Sadi Efendi. a.g.y, vr. 103b.

Orhan Gazi devrinin hadiselerinin anlatıldığı Bidlîsî'nin 'dâstân' Abdülbaki'nin ise 'hikâyet' adıyla andığı on sekiz kısımdaki tarihî vukuatı gölgede bırakan edebî kısımları Abdülbaki tercüme metnine almamış veya ihtisar etmiştir. Örneğin Bidlîsî sekizinci destanın 'el-kıssa' bölümünde *"Hicrî tarih hasebince zamanların ve devirlerin ayları 731 (1330/1331) senesi vaktine ulaşmıştı. Harflerin ve isimlerin remizlerini bilenlerin tasvir ettiği hakikatlerden remz ile ima yoluyla açıklamalar ile ifadeler tarikiyle cifrî nüktelerin kanunuyla ilgili bir sözü gece ile gündüzün siyah ve beyaz sahifesi üzerine kaleme aldı. Gaza meydanlarının o şâhsuvârı Sultan Orhan Gazi'nin nezdinde gaybî ilham yoluyla böyle hakikat bulmuş ve aşikâr olmuştur¹¹⁶."* ifadesinden sonra el-Mu'izz ve el-Muzil isimlerindeki harflerinin remizleri üzerinde durup bu hususla ilgili bir rubâ'î kaleme almaktadır. Ardından İznik şehrinin dârü'l-İslâm'a dâhil olmadığından ve kadim zamanlardan beri ilim diyarı olduğundan söz edip *"Ebû'l-Mücâhidîn Osman Bey zamanında o vilayet İstanbul valisi ve tekfurunun tasarrufunda daim olmuştu ve karar kılmıştı. Buranın yakınına kadar sokulmuş olan İslam ordusunun ve Osmanlı askerlerinin tasallut edeceği vehmiyle oradaki hisarın ve diyarın muhafazasına ihtimam nazarı yüksek derecede gösterilmişti."* malumatını vermektedir. Abdülbaki ise bu kısmı *"731 (1330/1331) senesinde server-i mücâhidân-ı dîn-i mübîn ya'nî Orhan Beg-i sa'âdet-karînin hâtır-ı enverine hutûr eyledi ki kişver-i Rûm'un ra'nâterini olan şehir-i İznik Ebû'l-Mücâhidîn Osman Beg zamân-ı sa'âdet-iktirârında İstanbul Tekvûrî'nin dest-i tasarrufunda idi. Amma sipâh-ı Osmanî ve asâkir-i İslâm'ın tasallutu ve ol diyârın hisarının a'lâ-i medâricine reside olmağa himmet-i merdâneleri hayfında küffâr dâimâ mütezzezil idiler¹¹⁷."* şekilde özetlemektedir. Görüldüğü gibi yukarıda alıntı yaptığımız kısımları kısaltarak vermiş özet halinde verilen kısımları hiç almamış, bazı ifadeleri de kendisi metne eklemiştir.

Abdülbaki metni çeviri sırasında edebî dille kaleme alınmış kısımları atlayarak sadece tarihî hadiselerin bahsedildiği yerleri tercüme etmiştir. Örneğin Gazi Murad'ın doğumunun anlatıldığı üçüncü destanda herhangi bir bilgi sunulmadığından dolayı Abdülbaki, yalnızca destanın el-kıssa bölümünün ilk kısmını şiiirleriyle birlikte tercüme etmiş, bu şekilde destanın konusu ve varlığını gösterip

¹¹⁶ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 94a.

¹¹⁷ Abdülbaki Sadi Efendi, a.g.y, vr. 117a.

metnin devamına yer verme gereği duymamıştır. Süleyman Paşa'nın vefat haberinin Orhan Gazi'ye vasil olması, Orhan'ın pâyitahtı Gazi Murad'a bırakması ve Orhan Gazi'nin vefatı hususlarının edebî bir üslupla aktarıldığı on sekizinci destanın da sadece bir kısmını bu sebeple tercüme etmiştir. Bölgelerin coğrafyalarının anlatıldığı kısımları da genellikle tercüme etmemiştir. Bursa diyarının tanıtıldığı ve Orhan Bey'in Bursa'yı payitaht olarak tercih etmesinin sebeplerinin anlatıldığı ikinci destanın sadece ilk ve son kısımlarından kısa bir bölümün tercümesini sunmuştur. Altıncı destanda İznikmid bölgesinde yer alan ticaret metaı ağaçtan bahsedildiği bölüm, sekizinci destanda İznik şehrinin anlatıldığı kısım ve on dördüncü destanda iklimlerin ve Rum İli'nin dâhil olduğu iklimin bahsedildiği bölüm Terceme-i Heşt Behişt'te bulunmamaktadır. Ayrıca Orhan Gazi'nin para bastırması ve genişleyen beyliğin ihtiyaçlarına yönelik yapılan askerî değişikliklerin anlatıldığı yedinci destanın ilk satırları ve el-kıssa bölümünün ilk ile son satırlarından tercüme yaparak bölümün içeriğini anlatmaktan ziyade sadece destanın varlığını göstermeyi amaç edinmiştir.

Abdülbaki Bursa'nın fethinin anlatıldığı birinci destanda, Aydos Kalesi'nin hâkiminin kızının ittifakıyla kalenin alınması hikâyesinin konu edinildiği beşinci destanda, İznikmid'in fethinden bahsedildiği altıncı destanda, Karasi İli ve Ulubad'a Orhan Gazi'nin teveccühünün anlatıldığı on ikinci destanda ve Armud İli vilayetinin alınışını konu alan on üçüncü destanda asıl hikâyenin anlatıldığı el-kıssa bölümlerinden itibaren tercüme etmiştir. Birinci, beşinci ve on ikinci destanın el-kıssa bölümlerini tamamıyla tercüme ederken altıncı ve on üçüncü destandaki bazı hususlara yer vermemiştir. İznikmid, Tarakçı Yenicesi, Göynük ve Muturnu fethinin anlatıldığı dokuzuncu destanın bazı kısa bölümleri hariç, Gemlik Kalesi'nin fethinin anlatıldığı onuncu destanın birkaç cümle hariç, Süleyman Paşa'nın askerleriyle birlikte Rum İli'ne geçişinin ele alındığı on beşinci destanın bazı satırları hariç, kâfirlerin Gelibolu'daki Müslüman askerlere karşı ittifakı ile Süleyman Paşa'nın vefatı ve ruhaniyetinin kerametiyle kâfirlerin mağlup edilmesi hadiselerinin yer aldığı on yedinci destanın hemen hemen tamamını tercüme etmiştir. Bursa'da hayrat binalarının yükseltilmesi hususunun ele alındığı on birinci destanın tamamını Terceme-i Heşt Behişt'e eklemiştir.

Netice olarak Abdülbaki tarihî hadiselerle odaklanarak Bidlîsî'nin anlatacağı vakalara zemin hazırlamak için olaylara ilişkin ayet ve hadisleri kullanarak itnâplı sözlerle kaleme aldığı ve kendi fikirleriyle şekillendirdiği kısımların pek çoğunu ve fethedilen coğrafyaları anlattığı bölümleri tercüme etmekten sarf-ı nazar etmiştir. Bazı ifadeleri yanlış okumuştur ve ihtisar etmek istediği kısımları kendi ifadeleriyle kaleme alırken verdiği malumatta hatalara düşmüştür. Genel itibarıyla Bidlîsî'nin kullandığı Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmaya özen göstermiş ve kelime kelime olmamakla birlikte metnin aslına sadık kalmıştır.

Abdülbaki'nin tercih ettiği bu tercüme tarzı dönemin diğer tercüme eserleriyle benzerlik göstermektedir. Örneğin Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Câmî'ü'd-düvel adlı eserin tercümesiyle karşılaştırıldığında tercümede eksik ve hatalar olduğu, mütercim'in ihtisarlar yaptığı, yazarın bazı tenkitleri çıkardığı veya hafifleterek verdiği ve Müneccimbaşı'nın düştüğü hataları düzelterek tercüme ettiği görülmektedir. Yine İmam Aynî'nin 'İkdü'l-cümân adlı eserinin tercüme nüshasında da bazı bölümler aynen tercüme edilirken bazı kısımlar tamamen çıkarılmış veya özetlenmiştir. Ayrıca metinde eksik bırakılan yerler tamamlanmayıp boş bırakılmıştır¹¹⁸. Abdülbaki'nin bu eseri Lale Devri'nde ivme kazanan tercüme faaliyetlerinin bir neticesi olup dönemin tercüme tarzına da sadık kalmıştır¹¹⁹.

2.1.4.2. Diğer Çalışmalar

Heşt Behişt, Osmanlı hanedanıyla ilgili tarihi eserler arasındaki en mufassal metin olması hasebiyle oldukça önemlidir. Sadece tafsilatlı olması değil, aynı zamanda kullanılan sanatsal dil ile metne kazandırılan edebî değer ve okuyucuya tattırılan keyif değerini daha da arttırmaktadır. Kendinden sonraki birçok tarihî metne kaynaklık eden bu eser, modern araştırmacıların da çalışma konusu olmuştur. Vural Genç doktora çalışmasında bu literatürün değerlendirmesini yaptığı ve problemlerini dile getirdiğinden dolayı bu çalışmada sadece yapılan çalışmaların isimleri zikredilip

¹¹⁸ Aydıöz (1997). a.g.m, s. 150,157.

¹¹⁹ Heşt Behişt'in tercüme eseri ile aslını karşılaştırmak amacıyla faydalandığımız makaleler için bkz. Haşim Koç (2006). Osmanlı'da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 4, Sayı 8, ss. 351-381. Zehra Toska (2000). İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntemler Ne Olmalıdır?. *TUBA, Ağâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı*. Cilt XXIV, Sayı 1, ss. 291-306.

değerleri birkaç cümleyle ifade edildikten sonra Genç'in değinmediği Salih Trako'nun çalışmaları tanıtılacaktır.

Anlaşıldığı kadarıyla Mehmet Şükrü Almanya'da Heşt Behişt'in birinci ve ikinci ketibesinin tenkidî metnini doktora tezi olarak hazırlamıştır. Ardından 1931'de çalışmasında edindiği bilgilerle özet niteliğinde Almanca bir makale kaleme almış ve bu makaleyi küçük değişikliklerle Türkçeye tercüme ederek kitapçık halinde Ankara'da yayınlamıştır¹²⁰. Heşt Behişt'in birinci ve ikinci ketibesi hakkında değerlendirmede bulunduğu makalesinde Heşt Behişt'in nüshaları, Abdülbaki Sadi'nin tercümesi, ilk iki ketibenin fihristi, hadiselerin tarihleri, eserin kaynakları ve tesir ettiği eserler, özgün değeri, iki ketibede tezat arz eden malumat üzerinde durmuştur. Heşt Behişt üzerine yapılan ilk detaylı çalışma olması münasebetiyle oldukça önemlidir.

Orhan Başaran "*İdrîs-i Bitlîsî'nin Heşt Bihîşt'inin Hâtîme'si (Metin-İnceleme-Çeviri)*" adlı doktora tezinde Bidlîsî'nin yaşadığı dönem, hayatı, eserleri ve şahsiyeti üzerine yazdığı bölümlerin ardından Heşt Behişt'i tanıtmıştır. Tercümesini sunduğu hatime ve şikâyetname bölümlerinin mahiyeti, şiirlerin vezni ve kafiye düzeni, dil ve üslubu, kullanılan edebî sanatları değerlendirip nüshaları karşılaştırmıştır. Heşt Behişt'in bir bölümünün günümüz Türkçesine tercüme edildiği ilk çalışmadır. Bu teziyle Başaran, metin tercümesi çalışmalarına öncülük etmiştir.

Koji İmazawa "*İdrîs-i Bitlîsî'nin Heşt Bihîşt'inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme*" isimli makalesinde Heşt Behişt nüshalarını tanıtmış; metinde kullanılan kelime, ifade ve muhteva farklılıkları açısından biri II. Bayezid'e diğeri Sultan Selim'e sunulan A ve B tipi olmak üzere nüshaları iki gruba ayırmıştır. A tipini temsilen seçtiği Bidlîsî'nin elinden çıkmış Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Esad Efendi 2197 numaralı nüsha ile B tipini temsilen seçtiği yine Bidlîsî'nin elinden çıkmış Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Esad Efendi 2199 numaralı nüshayı dördüncü ketibe üzerinden alıntılar yaparak değerlendirmiş ve iki nüsha arasındaki kelime ile ifade farklılıklarını ortaya koymuştur. Heşt Behişt nüshaları arasında kıyaslama yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir.

¹²⁰ Mehmet Şükrü (1931). *Das Hest Bihist des Idris Bitlisi 1. Teil: Von den Anfängen bis zum Tode Orhans. Der İslam*. Sayı 19. Mehmet Şükrü (1934). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in "Heşt Bihîşt" Adlı Eserine Göre (Tenkidî Araştırma)*. Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası.

Vural Genç “*İdris-i Bitlisî Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*” isimli yüksek lisans tezinde Bidlîsî’nin İran’dan göç etmesi hikâyesini, Heşt Behişt’i yazmakla görevlendirilmesini, karşılaştığı muameleleri ve esere yapılan tenkitlere cevap olarak yazdığı mukaddime bölümünü ve Osman Gazi döneminin anlatıldığı birinci ketibeyi çevirmiştir. Bidlîsî’nin hayatı, eserleri ve Heşt Behişt hakkında malumat sunduktan sonra eserin kaynakları ve kaynaklık ettiği kitapları birinci ketibede geçen malumat ile ayrı ayrı karşılaştırarak değerlendirmiştir.

Muhammed İbrahim Yıldırım “*İdris-i Bitlisî Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481 (Tashih-Tahkik-Çeviri)*” isimli Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıkan doktora tezinde Bidlîsî’nin hayatı, eserleri, şahsiyeti hakkında bilgi verip Heşt Behişt eserini tanıtmış, ardından tercümesini sunduğu ve Sultan II. Mehmed döneminin ele alındığı yedinci ketibeyi diğer Tevârih-i Âl-i Osmanlarla karşılaştırarak kaynakları ve tesir ettiği eserleri değerlendirmiştir.

Vural Genç’in “*Acem’den Rum’a İdris-i Bidlîsî’nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt’in II. Bayezid Kısmı (1481–1512)*” isimli doktora tezi, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından “*Acem’den Rum’a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlîsî (1457-1520)*” ismiyle basılmıştır. Genç eserine Bidlîsî ve eserleri üzerine kaleme alınmış olan çalışmaları ‘*Literatür Değerlendirmesi ve Problemler*’ başlığı altında tenkit edip değerlendirerek başlamıştır. Devamında Bidlîsî ile ilgili klasik kaynaklarda birbirinin tekrarı niteliğinde olan kısıtlı ve hatalarla dolu bilgilerin dışına çıkarak ilgili tüm külliyatı kullanıp müellifin hayat hikâyesini ayrıntılı bir şekilde sunarak alandaki büyük bir boşluğu doldurmuştur. Bidlîsî’nin hayatındaki kırılma noktaları ve değişen ideolojisini iyi bir anlatımla yansıtan Genç, müellifin değişen dünya görüşünü patronaj ilişkileri üzerinden değerlendirmiştir. Ardından geç-Timurlu tarihçisi olan Bidlîsî’nin tarih yazıcılığı, üslubu, Heşt Behişt adlı eserindeki padişah imajı, coğrafya ve egemenlik kurgusu, kaynak kullanımı ve tesir ettiği kaynakları ele almıştır. Tezin son bölümünde Heşt Behişt’te II. Bayezid döneminin ele alındığı sekizinci ketibeyi, Bidlîsî’nin II. Bayezid ve I. Selim’e sunduğu nüshaların her ikisini de kullanarak tercüme etmiştir. Genç’in tezini gözden geçirip yayınladığı eserde sekizinci ketibenin tercümesi yer almamaktadır.

Türkiye’de bu çalışmaların yanında yurt dışında da Heşt Behişt üzerine incelemeler yapılmıştır. Bunlardan biri Aikaterini Dimitriadou tarafından “*The Heşt Behişt of Idris Bidlisi: The Reign of Bayezid II (1481-1512)*”¹²¹ isimli doktora çalışması olup II. Bayezid döneminin tarihî hadiseleri ana hatlarıyla kısaca değerlendirilmiştir. İdris-i Bidlîsî’nin hayatı, eserleri ve Heşt Behişt ele alındıktan sonra Heşt Behişt’te konu edilen II. Bayezid ile Cem’in arasındaki çekişme, Venedik ile savaş ve II. Bayezid döneminde Osmanlı donanmasının gelişimi ele alınmıştır. Devamında Heşt Behişt’in sekizinci ketibesinin özet halinde İngilizce tercümesi sunulmuştur.

Doğu dillerinde uzman olan Salih Trako, Heşt Behişt’i kendinden önceki Osmanlı tarihlerinden daha tafsilatlı yazılması sebebiyle tercih etmiş, Rum ili coğrafyası ve Rum İli’nin Osmanlı Devletine geçiş sürecini Boşnakçaya çevirip üç makale¹²² halinde yayınlamıştır. Bunlardan birincisi olan “*Bidlîsî’nin Balkan Yarımadası Tasviri*”¹²³ adlı makalesinde Bidlîsî’nin yaşadığı dönemden önceki İslam coğrafyacılarının eserlerinden Balkan coğrafyası ile Balkan halklarına yapılan ilk referanslar ve Slav yerleşkeleri hakkında kısaca bilgi nakledip Balkan coğrafyasının antik dönemdeki ismi ve Balkan kelimesinin etimolojisi üzerinde durmuştur. Ardından Bidlîsî’nin hayatından söz edip Heşt Behişt’i tanıtmıştır. Devamında bu çalışmasının esas konusu olan Heşt Behişt’in ikinci ketibesinin on dördüncü destanındaki Balkan yarımadasının yani Rum İli coğrafyasının tanımının yapıldığı bölümün Boşnakçaya çevirisini sunmuştur. Trako, tercümeyi Zagreb’deki Hırvatistan Devlet Arşivi’nde bulunan nüsha¹²⁴ üzerinden yaptığını belirtmektedir¹²⁵. Tercüme

¹²¹ Aikaterini Dimitriadou (2000). *The Heşt Behişt of Idris Bidlisi: The Reign of Bayezid II (1481-1512)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Edinburgh University. Edinburgh.

¹²² Ana Kılıç (2011). *Eski Yugoslavya’da Yapılan Türkoloji Çalışmalarının Analitik Bibliyografyası*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir. s. 210.

¹²³ Salih Trako (Saraybosna, 1965). Bitlisijev Opis Balkanskog Poluostrva (Bitlisi’nin Balkan Yarımadası Tasviri). *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Sayı 12-13/1962-1963, ss. 209-218.

¹²⁴ Sulejman Bajraktarević (1959). Ottenfelsova Orijentalisticka Zbirka u Zagrebačkom Državrom Arhivu. *Zbornik Historijskog Instituta Jugoslovenske Akademije*, Vol. 2. Zagreb, ss. 102-105, 125-126.

¹²⁵ Bu nüsha Avusturya diplomatik temsilcisi Franz Ottenfels’in mirasçıları tarafından 1942’de Hırvatistan (Zagreb) Devlet Arşivi’ne teslim ettikleri Heşt Behişt’in tam bir nüshasıdır. Hırvatistan Devlet Arşivi, Oryantalist Ottenfels Koleksiyonu nr. 2’de “İdris-i Bidlîsî’nin Tarihi” ve “Heşt Behişt” isimleriyle kayıtlı olan bu nüshanın bazı ketibelerin sonlarında istinsah tarihi olarak Hicri 979(1571/1572) düşünülmüştür. Birinci ketibenin sonunda Muhammed el-Muhsin, yedinci ketibedenin sonunda ise Muhammed ibn Bilal müstensih olarak isimlerini kaydetmişlerdir. Bu nüshayı Bidlîsî’nin elinden çıkan nüshalarla karşılaştırdığımızda en çok Sultan Selim’e sunduğu Nuruosmaniye Kütüphanesi 3209 numaralı nüshası ve bu nüshanın müsveddesi olan Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2197 numaralı nüshalara benzediği görülmektedir. Ayrıca yine Trako’nun Boşnakçaya çevirdiği bölümden eseri ve istinsahı karşılaştırdığımızda müstensihlerin Bidlîsî’nin kaleme aldığı hataları düzelttikleri görülmektedir. Örneğin Bidlîsî’nin “*Bu bölgede Tuna Nehri, Rum İli’nin*

ettiği bölüm, on dördüncü destanın başından Süleyman Paşa'nın Rum İli fethini üstlenmesi hadisesinin anlatıldığı el-Kıssa bölümüne kadarki kısımdır. Kuzey iklimleri, Rum İli'nin dâhil olduğu iklimin coğrafyası, tarihî şehirleri ile mamur beldeleri ve nebatî ile madenî çeşitliliği hususlarının bahsedildiği bu bölümdeki girift cümleleri daha anlaşılır hale getirerek çevirmiştir ve hiçbir şiir veya ifadeyi atlamamıştır.

Bidlîsî'nin bölgeyi adeta görmüş gibi anlatması, Trako'da müellifin Rum İli coğrafyasını kendi gözlemlerine dayanarak yazdığı kanaatini oluşturmuştur. Nitekim makalesinin İngilizce özetini kaleme aldığı bölümde çalışmasının konusunu belirtirken “*Makalede, Bitlîsî'nin Balkan Yarımadası'nın kendi gözlemlerine dayanan açıklaması yer almaktadır*¹²⁶.” ifadesini kullanmaktadır. Bu kanıtı yazarın metin tercümesine yaptığı müdahaleden de anlamak mümkündür. Bidlîsî'nin yazdığı “*Gözle görülüp müşahede edilecek şekilde*¹²⁷” kelime öbeğini Trako “*(Kendi) gözlem ve müşahedesine göre*¹²⁸” şeklinde tercüme edip ifadeye ‘kendi’ sözcüğünü eklemiştir.

Trako “*İdrîs-i Bidlîsî'nin Tarihinde 1389 Yılı Kosova Savaşı*¹²⁹” adlı ikinci makalesinde, Balkan coğrafyasındaki milletler açısından en tartışmalı ve önemli tarihî olay olarak algılanan 1389'daki Kosova Savaşı'na modern araştırmacılar tarafından duyulan ilginin daha 1889'da başladığını bildirmektedir. Osmanlı kaynakları kullanarak bu hususu inceleyen Aleksey Olesnick'in Heşt Behişt adlı esere değinmediğini belirtmiş ve Bidlîsî'nin Neşrî hariç bilinen diğer müelliflerden daha kapsamlı ve eksiksiz yazmış olmasından dolayı Heşt Behişt'in üçüncü ketibesinin on sekizinci destanını tercüme ederek vermiştir. Sekizinci ketibedeki tarihî hadiselerin anlatıldığı bölümleri çevirip fennî nesirle kaleme alınan ve Kosova Savaşı ile ilgisi olmayan kısımları atlamıştır. Trako'nun on sekizinci destanın tercümesini sunduğu bölümde, Sultan Gazi Murad'ın cihat azimetiyle Rum İli'ndeki

kuzeybatı canibinden Bosna beldelerinin yakınına kadar ki yerleri ihata eder.” cümlesindeki ‘Rum İli’ yerine müstensih ‘Karadeniz’ yazarak ifadeyi tashih etmiştir.

¹²⁶ Trako (Saraybosna, 1965). a.g.m, s. 218.

¹²⁷ İdrîs-i Bidlîsî. a.g.y, vr. 105b.

¹²⁸ Trako (Saraybosna, 1965). a.g.m, s. 216.

¹²⁹ Salih Trako (Saraybosna, 1969). Bitka na Kosovu 1389. Godine u İstoriji Idrisa Bitlisija (İdris Bitlisi'nin Tarihinde 1389 Yılı Kosova Savaşı). *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Sayı 14-15/1964-65, ss. 329-351.

kâfir melik ve taifesine karşı galebe çalması, kahrolmuş güruhun inkisarı ile firarı ve Gazi Murad'ın bir kâfir tarafından şehit edilmesi hususları ele alınmıştır.

Trako “*İdris-i Bidlîsî'nin Heşt Behişt'inde I. Kosova Savaşından Önceki Olaylar*¹³⁰” isimli üçüncü makalesinde Heşt Behişt'in üçüncü ketibesinde bahsedilen Kosova Savaşı öncesi Balkan Yarımadası'nda yaşanan önemli hadiselerin çevirisini yapmıştır. Makaleye savaştan önceki sürecin coğrafya için önemi üzerinde durarak ve diğer iki makalesi ile Heşt Behişt'in üçüncü ketibesini tanıtarak başlamıştır. Ardından üçüncü ketibenin bazı bölümlerinin tercümesini sunmuştur. Bunlar: 2-5. destanlarda söz edilen Rum İli topraklarına I. Murad'ın ilk gaza harekâtı; bazı tahkimatın ele geçirilmesi; Edirne ve Dimetoka'nın fethi; Filibe, Zağra, Gümülcine, Biga ve çevresindeki kalelerin ilhakı hadiseleridir. 7-12. destanlarda bahsedilen Edirne şehrinin sultanın başkenti olması; Çirmen kasabasının fethi; Aydos, Vize, Kırkkilise, Hayrabolu'nun teshiri; Konstantinopolis'in çevresindeki vilayetlerin, Serez, Kavala, Drama, Zihne, Borlu Kalesi, İskete ve Maruliye'nin ele geçirilmesi; Prens Lazar'ın I. Murad'a yenilerek haraca bağlanması ve Niş'in ilhakı; Kral Şişman'ın memleketine yönelik cihat harekâtı ve Bayezid'in evlenmesi; Manastır, Pirlipe ve Karlı İli fütuhâtı olaylarıdır. On dördüncü destanda anlatılan Balaban Bey'in Sofya şehrini ele geçirmesi hikâyesidir. 16-17. destanların konusu olan sultanın Karaman seferinden sonra Lazar'ın isyanı; Lala Şahin'in yenilmesi; Vezir Ali Paşa'nın teveccühü ile kale ve bukânın fethi; Şişman'ın sultana karşı itaatsizliğini sona erdirmesi ve Ali Paşa'nın arabuluculuğu; Şişman'ın tekrar itaatsizliği ardından Ali Paşa'nın Şişman'ın topraklarını fethetmesi hususlarıdır. Destanlar tamamıyla tercüme edilmemiş olup sadece yukarıda zikredilen hususlarla ilgili önemli bulunan bölümler çevrilmiştir.

¹³⁰ Salih Trako (Saraybosna, 1974). Pretkosovski dogadnji u Hešt Bihištu Idrisa Bitlisija (İdris Bitlisi'nin Heşt Bihişt'inde I. Kosova Savaşından Önceki Olaylar). *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Sayı 20-21/1970-71, ss. 159-204.

2.2. HEŞT BEHİŞT

Bidlîsî, Heşt Behişt adlı eserinde iyi amellerle insanlara ve İslamiyete hizmet ederek ömürlerini tamamlayan Osman Gazi'den başlayıp II Bayezid'e kadarki ilk sekiz padişahın dönemini konu edinmiştir. Eserinin adındaki heşt yani sekiz, behişt ise letafet ve güzellikte bir benzeri olmayan bahçe yani cennet demek olup sekiz cennet anlamına gelmektedir. Bidlîsî varsayılan sekiz cennete ait kapıları sekiz padişahla sembolleştirmiş, her biri için müstakil bir ketibe yazarak Heşt Behişt'i meydana getirmiştir. Mukaddimedede eserin adı Farsça *Heşt Behişt*, Arapça ise *es-Sıfâtü's-Semâniyye fî Ahbâri'l-Kayâsireti'l-Osmâniyye* olarak geçmektedir¹³¹. Ayrıca ketibelerin başlangıcında eserin adı *Kitâbu's-sıfâti's-semâniyye fî zikri'l-kayâsireti'l-Osmâniyye*, *Kitâbu's-sıfât-ı semâniyye fî ahbari'l-kayâsireti'l-Osmâniyye*, *Kitâbu's-sıfâti's-semâniyye fî zikri'l-hulefâi'l-Osmâniyye* olarak anılmaktadır. Bu çalışmada tercümesi sunulan ikinci ketibede ise *Kitâbu's-sıfât-ı semâniyye fî ahbari'l-kayâsire ve'l-hulefâi'l-Osmâniyye*¹³² yazmaktadır. Eserin muhtelif yerlerinde *Heşt Behişt-i Ekber*, *Heşt Behişt-i Kebîr* isimlerini görmek de mümkündür¹³³.

Bidlîsî eserin hatimesinde II. Bayezid'in kendisine daha önceki tarihçileri tashih etmesini, hanedanın ahvalini ve hadiselerini anlattığı bir tarih yazmasını emrettiğini, ayrıca Türkçe telif edilmiş tarihlerden haberdar olan padişahın Farsça bir eser kaleme almasını istediğini belirtmektedir. Oysa Bidlîsî Sofya'da bulunduğu sırada Sultan Bayezid için telif ettiği Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd adlı eserinde zaten padişahın adına bir hanedan tarihi kaleme almak istediğini dile getiriyordu. Sultandan açıkça himaye istediğini belirttiği satırlarda “*Senin vasıflarını gözümün bilgiliğiyle kaleme almıştım, şimdi o sözleri dünyanın beyaz sayfasına kaydedeyim. Senin hanedanının methini yaparak Vassaf'ın adını ansam da kendimi övmüş olurum.*” şeklindeki ifadesiyle Vassaf tarzında bir hanedan tarihi kaleme alacağını iddia ediyordu¹³⁴. Görüldüğü üzere ilk teklif, sanılanın aksine II. Bayezid'den değil Bidlîsî'den gelmişti.

¹³¹ İdrîs-i Bidlîsî. a.g.y, vr. 8b.

¹³² İdrîs-i Bidlîsî. a.g.y, vr. 73a.

¹³³ Yıldırım (2013). a.g.e, s. LII.

¹³⁴ Genç (2019), a.g.e, s. 376.

İstanbul'da II. Bayezid'in huzuruna varduktan sonra 1504 ortalarında aldığı emir üzerine bir hanedan tarihi yazmaya başlayan Bidlîsî, ilk olarak II. Bayezid dönemini kaleme almış; daha sonra geriye doğru karmaşık bir sıra izleyerek diğer ketibeleri tamamlamıştır. Muhtemelen her ketibe ya da birkaç ketibe bittikçe kontrol edip onaylaması için padişaha takdim etmiş ve in'âm almıştır. Tekmil ettiği her ketibeyi temize çekilmesi için görevlendirilen iki kâtime göndermiştir. Mayıs 1506'da (Hicrî 911) eserini tamamlamış, Hicrî 912 (1506/1507) yılındaki bazı hadiseleri de müsveddelerin temize geçilmesi esnasında ilave etmiştir. Bununla birlikte bazı nüshalar Hicrî 913 (1507/1508) yılı olaylarını da kapsamaktadır¹³⁵.

Eseri otuz ay içerisinde tamamlayan Bidlîsî, söz verilen vaatler yerine getirildiği takdirde eserin dibace ve hatimesini kaleme almayı planlamıştır. Ancak işler istediği gibi gitmemiş, birçok eleştiriye maruz kalarak arzu ettiği meblağa ve yüksek bir mansıba sahip olamamıştır. Bunun üzerine 1511 yılında hacca gitmek üzere yola çıkmış ve Mısır'a geçmiştir. Mekke'de bulunduğu sırada yazdığı eseri tekrar gözden geçirip dibace ve hatime bölümlerini ekleyerek Hicrî 919 (1513/1514) yılında Sultan Selim'e sunmuştur¹³⁶.

2.1.1. Tevârih-i Âl-i Osmân Yazma Geleneği ve Heşt Behişt

Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyılına ait günümüze ulaşmış müstakil bir Osmanlı hanedan tarihi bulunmamaktadır. Ancak kuruluşun bir buçuk asır sonra yani 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı tarih yazımı ilk örneklerini vermeye başlamıştır. Daha önceki tarihlerde birtakım eserler yazılmış, fakat bunlar savaş ve yangın gibi muhtelif sebeplerle günümüze ulaşmamış olabilir. Bu eserlerden yalnızca Âşıkpaşazâde'nin Menâkıb-ı Âl-i Osman isimli eserinde adını zikrettiği Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih'e ait *Menâkıbnâme*'den söz edilmektedir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti hakkında bilgi veren Bizans tarihçileri Pachymeres, Nicephoras, Kantakousenos ile Arap seyyahları İbn Batuta, İbn Said el-Mağribî, el-Ömerî, İbn Nazif'in eserlerinde ise oldukça sınırlı malumat mevcuttur.

¹³⁵ Genç (2019), a.g.e, ss. 377-378.

¹³⁶ Yıldırım (2013), a.g.e, s. LVII. Abdülkadir Özcan (1998). Heşt Behişt. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, ss. 271-273.

Osmanlı coğrafyasında yetişmiş âlimlerin ilmin farklı dallarında eser verme geleneği Yıldırım Bayezid döneminde başlamış, Ahmedî tarih yazımındaki ilk temsilci olmuştur. Tarihçi kimliğinin yanında şair olarak da tanınan Ahmedî, kaleme aldığı *İskendername*'de Büyük İskender'in hayatını ve savaşlarını destansı bir şekilde anlatmış, Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a sunduğu bu manzum eserin sonuna Osmanlı tarihini eklemiştir. Böylece bilinen ilk manzum Osmanlı tarihi örneği ortaya çıkmıştır¹³⁷.

II. Murad döneminde Arapça ve Farsça kaleme alınmış olan eserler Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Bu tercüme faaliyetleri, Osmanlı tarihçiliğinin oluşmasını ve gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Yazıcıoğlu Ali'nin İbn Bîbî'nin eserinden ilavelerle yazdığı *Tarih-i Âl-i Selçuk* adlı eseri bu tercümelere güzel bir örnek teşkil etmektedir¹³⁸.

Tercüme eserlerin dışında Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından bir diğeri bu dönemde kaleme alınan *Tarihî Takvimlerdir*. Şehzadelerin doğumu, padişahların cülusu, fetihler, tabii afetler, astronomik olaylar kronolojik olarak kısa cümlelerle müneccimler tarafından kaydedilmiştir. Ortaçağ Türk-İslam dünyasının geleneği olan Tarihî Takvimleri kaleme alan saray müneccimlerinin ilk saray vak'anüvîsleri oldukları söylenebilir. Her ne kadar verilen tarihlere ihtiyatla yaklaşmak gerekse de Osmanlı tarihinin ilk kronolojik kayıtlarını elde ettiğimiz bu eserler oldukça değerlidir¹³⁹.

Yine bu dönemde bir başka telif faaliyeti, gazilerin din düşmanlarıyla yaptığı savaşları anlatan ve savaşların kazanılıp kazanılmadığına odaklanılmaksızın cihat unsuru işlenen *gazavâtname* türündeki eserlerdir. Kahramanlar etrafında örgülenen metnin yazımı sırasında halkın dikkatini çekmek amacıyla coşkulu bir anlatım tercih edilmiştir. Belli bir döneme ait olaylar ayrıntılı bir şekilde aktarıldığından dolayı mühim bir kaynak görevi görürler. II. Murad'ın İzladi ve Varna savaşlarının

¹³⁷ Necdet Öztürk ve Murat Yılmaz (2013). *İmparatorluk Tarihinin Kalemleri: Osmanlı Tarihçileri Ahmedî'den Ahmed Refik'e*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, ss. 30-31.

¹³⁸ Abdülkadir Özcan (2013a). II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, s. 142.

¹³⁹ Öztürk ve Yılmaz (2013), a.g.e, s. 32.

anlatıldığı anonim Gazavâtname bu türe örnek teşkil eder¹⁴⁰. Ayrıca belli bir bölge üzerine yapılan savaşları veya tarihte önemli sonuçlar doğuran fetihleri konu alan *fetihnameler* de bulunmaktadır. II. Murad döneminde yapılan bu türden telif faaliyetleri, II. Mehmed devri müellifleri için sağlam bir alt yapı oluşturmuştur¹⁴¹.

Osmanlı tarih yazımı, devletin genişlemesi ve güçlenmesine paralel olarak gelişmiştir. Mesela İstanbul fethinin ardından Osmanlı hanedanını konu alan müstakil kaynaklar ortaya çıkmaya başlamıştır. II. Mehmed, ilimle meşgul olan herkese kucak açarak ve harcadıkları mesaiyi hediye ve in‘âmlarla destekleyerek bilimsel çalışmalara yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Acem diyarından İstanbul’a gelen birçok şairi saraya alarak maaş bağlamıştır. İran şehnameciliğinin tesirinde kalan bu şairler, Osmanlı Türkçesinde umumî ve kronik türü eser veren saray tarihçiliğinin yani *şehnameciliğinin* ilk örneklerini vermişlerdir. Osmanlı şehnamecilerini İran şehnamecilerinden ayıran en önemli fark Osmanlı şehnamecilerinin konularını olağan üstü kahramanlardan değil gerçek hayattan ve olaylardan almış olmalarıdır. II. Mehmed tarafından Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirilen Şehdî, kaleme aldığı manzum eserle Osmanlı tarih yazımında şehnameciliğinin öncüsü olmuştur. Kâşifi’nin Varna ve II. Kosova savaşlarına dair Farsça manzum eseri olan *Gazaname-i Rum*’u; Hamidî’nin günümüze ulaşmayan eseri; Mir Seyyid Ali bin Muzaffer-i Ma‘âlî’nin Farsça manzum kronolojik sıraya riayet etmeden kaleme aldığı ve Fatih’in seferlerini destansı bir şekilde yazdığı *Hünkârname*’si; Mehmed b. Hacı Halil el-Konevî’nin II. Mehmed’in emriyle başladığı ve II. Bayezid döneminde yazmaya devam ettiği *Tarih-i Âl-i Osman*’ı da bu kategoride değerlendirilebilir¹⁴².

İlk müstakil umumî dünya tarihleri içerisinde Osmanlı hanedanına da yer veren eserler İstanbul’un fethinden sonra yazılmaya başlanmıştır. Vakâyinâmeleri ve monografileri de içeren bu eserlerin müellifleri, genellikle yalın bir dil kullanmışlardır. Osmanlı coğrafyasında yazılan ilk dünya tarihi; Şükrullah’ın Farsça kaleme aldığı ve coğrafya, kozmografya, etnografya ile dini konulardan bahsettiği *Behcetü’l-tevârih*’tir. 1459 yılında tamamladığı bu eseri, pek çok tarihçi tarafından

¹⁴⁰ Uğur Akbulut (2007). Kuruluş Dönemi Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Yazma Gerekçeleri. *KKEFD*, Sayı 15, s. 359.

¹⁴¹ Özcan (2013a). a.g.m, s. 142.

¹⁴² Abdülkadir Özcan (2013b). Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1, s. 274. Özcan (2013a), a.g.m, s. 143.

kaynak olarak kullanılmıştır. Enverî'nin manzum olarak yazdığı *Düsturname*'de İslam tarihine genel olarak değinildikten sonra Aydınoğulları tarihine yer verilir ve başka kaynaklarda bulunmayan önemli bilgiler aktarılır. Eserin son kısmı Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Mehmed devrine kadar olan Osmanlı tarihine ayrılmıştır. Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa *Tevârihü's-Selâtinî'l-Osmâniye* adlı eserini Arapça kaleme almıştır. Konusu sadece Osmanlı tarihine tahsis edilen nesir olarak yazılmış tarih eserlerinin ilkidir. Osman Gazi'den 1480'e kadar olan hadiseleri ihtiva eder. Ruhi Çelebi ve Kelmalpaşazâde'nin eserlerini yazarken faydalandıkları kaynaktır. Tursun Bey *Tarih-i Ebu'l-feth* adlı eserini süslü bir dil kullanıp manzum ve mensur olarak kaleme almıştır. Osmanlı müellifleri eserlerinde böyle bir üslup kullanmayı özellikle 15. yüzyıldan itibaren tercih etmeye başlamışlardır ve Tursun Bey bu ekolün ilk temsilcisidir. İran fennî tarih yazıcılığını model alarak eserinde ayet, hadis ve Arapça atasözleri sıkça kullanır. Osmanlılarda yazılan ilk saltanat tarihi yani ilk monografik eserdir. II. Mehmed devri olaylarını ve II. Bayezid devrinin ilk yedi senesini konu alarak 1488 yılına kadar tarihî hadiseleri yazmıştır. Kıvâmî'nin manzum ve mensur kaleme aldığı *Fetihnâme-i Sultan Mehmed* adlı eseri ise hacmi büyük olmasına rağmen tarih kaynağı olarak fazla bir değer taşımamaktadır¹⁴³.

Fatih dönemi ilim, kültür ve sanatta büyük gelişmelerin yaşandığı parlak bir devir olmuştur. Siyasi ve askerî zaferler, devlet kurumlarının tanzimi ve gelişmesi ilim hayatını da zenginleştirmiştir. Fatih yerli ve yabancı ilim ve sanat adamlarına büyük değer vermiş, onları himayesine alarak ödüllendirmiştir. Bu ilgi tüm ilim dallarını olumlu etkilediği gibi Osmanlı tarihçiliğinin de gelişmesine vesile olmuştur. Bu miras, II. Bayezid dönemine Osmanlı tarihçiliğinin sistematik hale gelmesini ve bilimsel tarih kaynaklarının kaleme alınmasını sağlayan büyük bir hazine olmuştur.

Böylece 15. yüzyıl ortalarında başlayan Osmanlı tarihçiliği, İstanbul'un fethinden sonra birçok eser kaleme alınmasıyla canlı bir döneme girmiştir. II. Bayezid'in özel ilgisiyle ilk standart Osmanlı tarihleri telif edilmiştir. İçinde Osmanlı dönemine de yer veren bu umumî tarihlerin yanında Osmanlı hanedanına mahsus

¹⁴³ Öztürk ve Yılmaz (2013), a.g.e, s. 36-41.

müstakil ve sistematik eserler ortaya çıkmış ve Osmanlı tarihçiliği yeni bir ivme kazanmıştır.

İlk örneklerine II. Mehmed döneminde rastladığımız yazarı bilinen ya da bilinmeyen, Osmanlı padişahlarının siyasi ve askeri faaliyetlerinin, dinî, sağlık ve sosyal amaçlarla kurdukları kurumların ve diğer olayların kronolojik bir düzen içinde anlatıldığı Osmanlı tarihleri genellikle *Tevârih-i Âl-i Osman* şeklinde adlandırılmışlardır. Birkaç farklılık dışında birbirlerine benzeyen bu eserler, sade bir dille yazılmış olup kullanılan cümleler genellikle kısadır. Çoğunluğu Türkçe kaleme alınan *Tevârih-i Âl-i Osman*larda geçen yer ve şahıs isimlerinde imla birliği bulunmamaktadır. Ancak yine de Türk nesir dilinin gelişmesinde bu eserler, önemli bir merhalenin katedilmesini sağlamışlardır. Çok sayıda nüshası bulunan ve yazarı bilinmeyen Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*lar yanında nitelikli ve yazarı bilinen eserlerde mevcuttur¹⁴⁴.

Âşıkpaşazâde *Menâkıb-ı Âl-i Osman* adlı eserini kaleme alırken günümüze ulaşmamış olan Yahşi Fakih'in *Menâkıbnâme*'sinden yararlanması eserin değerini arttırır. Osmanlı tarihini bütünüyle anlatan derli toplu ilk eserdir. Dili ve sade üslubuyla Âşıkpaşazâde, çağdaşları ve sonraki meslektaşlarına model olmuştur. Edirneli Oruç Bey'in *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1502 yılına kadarki hadiseleri konu almıştır. Sade Türkçeyle kaleme alınan bu eser, özellikle II. Mehmed ve II. Bayezid dönemiyle ilgili orijinal bilgilere sahip olması bakımından önemlidir. Mevlânâ Mehmed Neşrî'nin Türkçe kaleme aldığı *Kitâb-ı Cihânnûmâ*'sının içeriği dünya tarihi niteliğindedir. Osmanlıların kuruluş yıllarına ait nakledilen rivayetler bu eserde standartlaştırılmıştır. Kemalpaşazâde, İdris-i Bidlîsî, Hoca Saadeddin ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi 16. yüzyıl tarihçileri bazı bilgileri doğrudan ya da dolaylı olarak Neşrî'nin eserinden almayı tercih etmişlerdir. Osmanlı tarihinin ilk iki yüzyılını en geniş ve en doğru biçimde yazanın Neşrî olduğu söylenebilir. Mehmed b. Hacı Halil el-Konevî, *Tarih-i Âl-i Osman* adlı eserini Farsça kaleme almıştır. Bayatlı Mahmud oğlu Hasan, Cem Sultan'ın emriyle yazdığı *Câm-ı Cem-Âyîn* adlı eserinde Osmanogullarının bir silsilenâmesini vermiştir. Eser, verdiği kronolojik bilgiler bakımından ilgi çekicidir.

¹⁴⁴ Öztürk ve Yılmaz (2013), a.g.e, ss. 53-54.

Kemal'in *Selâtin-name* veya diğer adıyla *Tevârih-i Âl-i Osman* isimli eseri, Osmanlı tarihinin ilk iki yüzyıla yakın dönemini anlatan ve sadece Osmanlıları konu edinen ilk manzum Osmanlı tarihi örneği olarak kabul edilebilir¹⁴⁵.

II. Bayezid döneminin tarihçileri, eserlerinde hadiseleri Osmanlı kuruluşundan kendi zamanına kadar getirmeyi adet edinmişlerdir. Bu çeşit eserler 16. yüzyılda yazılmaya devam etmekle birlikte sonraki yüzyıllarda gittikçe azalmıştır. Bu sırada 16. yüzyıldan itibaren İran tarih ve edebiyatının etkisi altında sanatkârane bir dille eserler kaleme alınmaya başlanmış ve yeni kaynak türleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, hükümdarların şehzadelik ve saltanat yıllarının anlatıldığı ve padişahların isimlerinden yola çıkarak *Selimname*, *Süleymanname* isimleri verilen eserlerdir. Ayrıca bu dönemde vezirlerin ve ünlü komutanların gazalarını, büyük seferlerini veya bir kalenin alınışını anlatan gazavatnâme, fetihname ve zafername türündeki eserlerde büyük artış olmuştur. *Tevârih-i Âl-i Osman* geleneği de devam etmiştir. Bunlardan birisi Behistî Ahmed Sinan Çelebi'nin manzum ve mensur kaleme aldığı *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseridir. İşlediği konulara nazaran sade veya ağdalı bir dil kullanmıştır. Eserde bolca Arapça ayet ve hadislere yer vermiştir. Ayrıca yoğun bir Farsça etkisi de hissedilmektedir. II. Bayezid ve Cem Sultan arasındaki olaylar hakkında detaylı bilgi vermektedir. Günümüz tarihçileri tarafından bu eser, Neşrî'nin eserinin edebî bir üslupla kaleme alınmış şekli olarak değerlendirilmektedir. Ruhi Çelebi'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri ise II. Bayezid'in arzusu ve ulemanın teşvikiyle yazılmıştır. Ruhi Çelebi eserin başlangıç kısmında edebî bir üslup kullanmasına karşın esas itibarıyla eserini sade bir dille kaleme almıştır. Hadiseleri 1511 yılına kadar getirmiştir. Osmanlı kuruluşundan 1421 tarihine kadar verdiği bilgiler büyük önem taşımaktadır. Çünkü söz konusu dönem hakkında verdiği bilgilerin kaynağı bugün ortada yoktur. Bunun dışında Ahmedî'nin eserinden, anonim kaynaklardan, Yazıcıoğlu'nun eserinden, bazı menâkıbnamelerden, Âşıkpaşazâde Tarihi'nden de yararlanmışır. 1446 tarihinden sonra verdiği bilgiler bakımından ise orijinaldir. Onun kullandığı meçhul

¹⁴⁵ Öztürk ve Yılmaz (2013), a.g.e, ss. 45-51.

kaynağından Ahmedî, Şükrullah, Nişancı Paşa, Mehmed el-Konevî, Kemal ve Neşrî de faydalanmışlardır¹⁴⁶.

1480'lerden itibaren yazılmaya başlanan müstakil hanedan tarihleriyle birlikte Tevârih-i Âl-i Osman külliyyatı epeyce genişlemiştir. Eserlerin çoğunluğu Türkçe yazılmış olmakla beraber henüz 16. yüzyıla gelmeden Farsça ve Arapça olarak da birkaç eser kaleme alınmıştır. II. Mehmed'in İran âlim ve sanatkârları saraya davet etmesiyle ve el üstünde tutmasıyla Farsça edebî tarih yazımı da başlamıştır. Kâşifî'nin II. Mehmed'in 1451'e kadarki hayatını anlattığı *Gazânâme-i Rûm* adlı eseri Osmanlı Devleti'nin tarihini konu alan ilk Farsça eserdir. Yine Ma'âlî'nin tarihî hadiseleri 1473'e kadar getirdiği *Hünkârname*'si ilk örneklerdendir. Anadolu'da doğup büyüyen Şükrullah'ın dünya tarihini ve Osmanlı Devleti'nin hanedan tarihini yazdığı *Behcetü't-tevârih* isimli eseri, Farsça kaleme alınan eserler arasında yer alır. II. Bayezid döneminde, fennî nesrin kaynağı olan İran tarih yazımı ve devamı niteliğindeki Timurî tarih yazımı ilk defa Tursun Bey tarafından Türkçe olarak denenmiştir. Onun *Tarih-i Ebu'l-feth* isimli kitabı üslup bakımından kendi döneminde yazılmış hiçbir esere benzememektedir. Türkçe kaleme alınan Timurî tarih yazımının bu ilk örneğini Farsça olarak devam ettiren Melik Ümmî olmuştur. II. Bayezid devrinin 1484-1485 tarihleri arasındaki olaylarını işlediği ve Abdullah Nakkaş tarafından yapılmış minyatür ve tasvirleri barındıran manzum eserinin ismi *Şehnâme-i Melik Ümmî*'dir. Öyle görülüyor ki Melik Ümmî'nin eseri dönemin manzarasını minyatürlerle resmederken Bidlîsî'nin Heşt Behişt'i ise dönemin manzarasını dil ve üslubuyla zihinlerde canlandırmıştır¹⁴⁷.

Öyle anlaşılıyor ki tarih yazımındaki bu üslup değişimi II. Mehmed'in İstanbul fethiyle başlayıp emperyal politikayla eş zamanlı gelişme göstermiştir. Babasından büyük bir imparatorluk devralan II. Bayezid, bir cihan padişahı imgesi yaratmak niyetiyle Timur'un azametinin sergilendiği eserlerin inşa tarzına benzer şekilde hanedan tarihleri yazdırmıştır. Böylelikle halk tarzı popüler tarihçilik yanında saray tarzı resmî tarihçilik de belirmeye başlamıştır. Ancak Farsça edebî tarihçiliğin ilk örnekleri olan Kâşifî, Ma'âlî, Şükrullah, Melik Ümmî'nin eserleri ve Tursun Bey'in dünya ve Osmanlı hanedanı tarihini kaydettiği *Tarih-i Ebu'l-feth*'i methiye

¹⁴⁶ Öztürk ve Yılmaz (2013), a.g.e, s. 54-59.

¹⁴⁷ Öztürk ve Yılmaz (2013), a.g.e, s. 33-41.

niteliğinde olmalarına rağmen Osmanlı sahasındaki Timurî tarih yazımının en güzel örneklerinden biri olan Bidlîsî'nin Heşt Behişt'i kadar inşa sanatında azametli olamamışlardır. Bidlîsî Şükrullah'ın Farsça umumi tarih yazma tarzını, Tursun Bey'in üslubu ve Melik Ümmî'nin İran emperyal diskuru ile birleştirerek kapsamlı ve belagatli bir tarih yazımına dönüştürmüş ve İran tarih yazıcılığı ekolünü zirveye taşımıştır¹⁴⁸.

Timurlu tarih yazıcılığının ilk denemesi olan Tursun Bey'in Tarih-i Ebu'l-feth'i Arapça ve Farsça terkipler, belagatli anlatım ve edebî sanatlarla süslü bir üsluba sahiptir. Tursun Bey eserini çeşitli tasvirler, bitkiler, hayvanlar, gezegenler ve burçlar gibi İran edebî tarihçiliğine özgü mecazlar ve mitolojik hikâye ve kişilerle süslemiştir. Tursun Bey'in tarih yazımından farklı olarak Bidlîsî İranî tarih yazımı motiflerini kullansa da kişileri mitolojik şahsiyetlere, efsanevî İran şahlarına benzetip İslam öncesi İran emperyal referanslarıyla tasvir etmemiştir. Bunun yerine peygamberleri ve İslam tarihinin önemli şahsiyetlerini padişah ve devlet erkânının hikâyelerini anlatırken sembol olarak kullanmıştır. Ayrıca Akkoyunlu sarayında münşi iken formüle ettiği İranî kalıpları padişahlar, şehzadeler ve devlet erkânı için Farsça terkiplerle vermiştir¹⁴⁹.

Bidlîsî Timurlu tarihçiliğinin takipçisi olarak Timurî tarih yazımı pratiklerini Osmanlı tarihine başarılı bir şekilde uygulamıştır. Ayrıca Heşt Behişt bu tarih yazımının Osmanlı tarih yazımında bir ekole dönüşmesini sağlamıştır. Öyle ki 16. yüzyıl tarihçileri Bidlîsî'yi kendilerine model kabul etmişlerdir. Hatta 18. yüzyılda ortaya çıkan resmî saray tarihçileri dahi onun tesiriyle konu başlıklarını genellikle Farsça veya yarı Farsça yazmışlardır.

Bidlîsî'nin Osmanlı tarih yazımına katkısı, sadece üslup bakımından Timurî yazım geleneğini yerleştirmiş olması değil, aynı zamanda ilk dönem kroniklerinin şekil yönünden gelişi güzel akışının aksine tarih yazımına bir standardizasyon getirmiş olmasıydı. Her bir ciltte bir padişahı konu almıştır. Ketibelere padişahların cülusunun ve muasır İran hükümdarlarının anlatıldığı iki mukaddime ardından içeriği

¹⁴⁸ Genç (2019), a.g.e, ss. 379-384. Ali Anooshahr (2017). İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'inde Osmanlı'ya Dair Efsanenin Yaratılması ve Tarih Yazımı. *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Sayı 50, s. 2.

¹⁴⁹ Genç (2019). a.g.e, s.488, 564, 565, 566.

özetleyen bir fihristle başlamıştır. Devamında ‘*dâsitân*’ adını verdiği başlıklar altında padişahların saltanat yıllarındaki hadiseleri işlemiştir. Bu standardizasyon, Osmanlı tarih yazımında görülmedik bir yeniliktir¹⁵⁰.

Heşt Behişt yazıldığı dönemde tenkide maruz kalmasına rağmen Osmanlı sahasındaki Farsça yazmalar içerisinde kopya sayısı bakımından Mirhond’un Ravzatü’s-safa’sı ve Vassâf’ın Tecziyetü’l-Emsar isimli eserinden sonra üçüncü sırada yer alması, onun Rumî okurlar tarafından rağbet gördüğünü ortaya koymaktadır. Heşt Behişt’in nüshaları sadece Anadolu sahasında istinsah edilmemiş olup İsfahan, Meşhed, Tahran ve Kum şehirlerinde de kopyaları okuyucu bulmuştur¹⁵¹.

2.1.2. Muhtelif Bakımlardan Heşt Behişt

2.1.2.1. Şekil Bakımından Heşt Behişt

Heşt Behişt’in ikinci ketibesini konu alan bu çalışmada esas alınan müellif hattı Nuruosmaniye Kütüphanesi’ndeki 3209 numaralı nüsha olup bu nüsha mukaddime, sekiz ketibe ve hatimeyle birlikte bir bütüm olarak Sultan Selim’e sunulmuştur. Ferağ kaydında kaleme alınış tarihi olarak 919 (1513/1514) yılı geçmektedir. İçi dışı meşin cilt olan yazmada 35x24,5 cm ebatında beyaz kâğıt kullanılmıştır. Her biri 26 satır olan 636 varaktan oluşan metnin bölümlerinin baş sayfa cetvelleri tezhiplidir. Metin siyah; başlıklar, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metinde geçen konuların vasfının bildirildiği az sayıdaki haşiye kısımları kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Birinci, ikinci, dördüncü, beşinci, yedinci ketibeler ile hatime bölümleri talik ve üçüncü, altıncı ile sekizinci ketibeler nesih olmak üzere iki ayrı yazı kalemi kullanılmıştır. Dördüncü ketibenin on dördüncü destanının sadece başlığı ve birkaç satırı bulunmaktadır. Tercümesini sunduğumuz ikinci ketibe 72b-118b varakları kapsamaktadır. Bazı tarih ve yer adlarının yazılmayıp boş bırakılmasıyla birlikte nüshanın tam olması ve çıkmalarının

¹⁵⁰ Genç (2019), a.g.e, ss. 392-393.

¹⁵¹ Genç (2019), a.g.e, s. 411.

az olması sebebiyle diğer nüshalar arasında en iyi durumda olanlardan biridir. Esad Efendi 2194 numaralı nüshaya göre boş bırakılan yerler daha azdır¹⁵².

Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki 3209 numaralı temize çekilmiş nüshanın müsvedde hali olan Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 2197 numarada kayıtlı nüsha, ikinci başvurduğumuz yazmadır. İkinci ketibenin ihtiva ettiği varaklar kıyaslandığında temize çekilmiş nüshayla arasında bazı kelimeler dışında farklılık bulunmamaktadır. 2197 numaralı nüshanın ferağ kaydına göre 919 (1513/1514) yılında kaleme alınmıştır. 557 varaktan oluşan bu yazma tam metin halindedir. Özellikle mukaddime ve son iki ketibe haşiyelerle doludur. Meşin cilt içinde 29,2x20 cm boyutlarında beyaz ve mavi kâğıtların kullanıldığı yazma, talik hatla yazılmış olup 25 satırdır. Hatime bölümünde ise 33 ile 38 satır bulunmaktadır. Metin siyah; başlıklar, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Taslak niteliğinde olan bu nüshada noktalama işaretleri önemli ölçüde eksiktir. Ayet, hadis ve şiirlerin bazıları hareketlerle yazılmıştır¹⁵³. Dördüncü ketibenin on dördüncü destanının sadece başlığı ve birkaç satırı mevcut olup ardından birkaç varak boş bırakılmıştır. İkinci ketibe 66b-108a varakları arasında yer almaktadır¹⁵⁴.

Bidlîsî'nin II. Bayezid'e sunduğu Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esad Efendi Bölümü'ndeki 2198 ve 2199 numaralı nüshalar birbirinin devamı olup mukaddime ve hatime kısmı mevcut değildir. 2199 numarada kayıtlı olan deri ciltli yazma I-VI. ketibeleri kapsamaktadır. 373 varak olup 20 satırdan oluşmaktadır. Nestalik yazıyla kaleme alınan metnin bazı varaklarındaki haşiyeler ilave ve değiştirilmiş cümlelerle doludur. Dördüncü ketibenin on dördüncü destanı bu nüshada mevcuttur. 2198 numaralı nüsha ise VII. ve VIII. ketibeleri ihtiva etmekte olup 385 varaktan oluşmaktadır¹⁵⁵.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 2197 ve Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki 3209 numaralı nüshalara kıyasla Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü'ndeki 2198 ve 2199 numaralı nüshaların daha çok belagatli olup cümlelerin uzun yazıldığı ve kimi yerlerde anlamını kaybettiği görülmektedir. Ancak

¹⁵² Yıldırım (2013). a.g.e, ss. LXXIV-LXXXV. Genç (2007). a.g.t, s. XLI. Başaran (2000). a.g.t, s. 101. İmla özellikleri için bkz. Başaran (2000). a.g.t, ss. 106-108.

¹⁵³ İmla özellikleri için bkz. Başaran (2000). a.g.t, s. 105-106.

¹⁵⁴ Yıldırım (2013). a.g.e, s. LXXXV. Genç (2007). a.g.t, s. XXXIX. Başaran (2000). a.g.t, s. 100.

¹⁵⁵ Yıldırım (2013). a.g.e, s. LXXII. Genç (2007). a.g.t, s. XL. Başaran (2000). a.g.t, s. 61.

her iki nüshada da anlatılmak istenenlerle ilgili herhangi bir farklılık görülmemektedir. Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki 3209'da ve bu nüshanın müsveddesi Esad Efendi Bölümü 2197'de kayıtlı nüshalar daha anlaşılır ve düzgün olması sebebiyle tercümede esas alınarak farklılıklar çalışmaya eklenmiştir.

2.1.2.2. Üslup Bakımından Heşt Behişt

Bidlîsî'nin tarih ilmine bakışı, üslubunu belirleyen en önemli etken olmuştur. Bu hususla ilgili görüşlerini muhâdarât ilminden söz ettiği Heşt Behişt'in ikinci bâbından öğrenmekteyiz. Bidlîsî tarih ilmini muhâdarât ilminin bir kolu olarak değerlendirmiş ve iki ilim arasındaki ilişkiyi "*Muhâdarât ilmini tekmlil etmek, tarih ilmini tahsil etmeden müyesser olmaz*¹⁵⁶." şeklinde yorumlamıştır. Meclislerde sevgi, dostluk ve muhabbeti arttıran, konuşma âdâbı ve sanatı demek olan muhâdarâtın belagatli anlatım ile hitabetle mümkün olabileceğini, beliğ-i kâmile ve fasih-i fâzıla ancak böyle bir kelâmla ulaşılabileceğini dile getirmiş ve bu ilimde kendisine Ragıb-ı İsfahanî'nin *Kitab-ı Muhâdarât*'ını model almıştır¹⁵⁷.

Bidlîsî Rum diyarında yazılan Osmanlı hanedan tarihleri hakkında Heşt Behişt'in mukaddimesinde şu cümleleri sarf etmektedir: "*Rum mülkünün fâzılları ve o ülkenin konuşanları o diyarın yaygın lügati ve itaat edilen lisanı olan Türkî diliyle kısaltma ve ihtisar etme yoluyla birçok eser telif etmişlerdir. Üslup hususunda mânânın fasihliği ile şirinliğinden ve söz ile lafzın tatlılığı ile tazeliğinden yoksun efsaneler, gazi şahların fütihat ve kâfirlerin sergüzeşt haberlerinin tashihinden de 'ârîdir*¹⁵⁸." Ona göre Türkçe yazılmış Osmanlı kronikleri muhtasar nitelikte olup doğruluktan uzak hikâyelerle doludur. Ayrıca metinler belagatli kelâmdan ve söz tatlılığından uzaktır. Oysa Bidlîsî tarih kitaplarının kuru anlatımlarla değil fennî nesir üslubuyla şekillenmesini lüzumlu görmekteydi. Bu anlamda kendine model aldığı Vezir Ata Melik Cüveynî'yi, Mevlânâ Abdullah Vassâf'ı ve Mevlânâ Ali Yezdî'yi zamanın en beliği, eşsizi ve fâzılı olarak vasıflandırmıştır. Heşt Behişt'in sûret ve mânâ yönünden ve her cihetten bu müelliflerin eserlerine denk gelmesini hedeflemiştir¹⁵⁹.

¹⁵⁶ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 12a.

¹⁵⁷ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 11b-12a.

¹⁵⁸ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 8a.

¹⁵⁹ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 8a-8b.

Bilindiği üzere Moğolların Abbasi hilafetine son vermesinin ardından İran'da kurulan İlhanlı Devleti zamanında Farsça tarih yazımı büyük bir gelişme kaydetmiş ve verilen habere yoğunlaşan nesr-i sadenin yanında ağır ve tekellüflü ifadeleri, kalabalık lakap ve ünvanları, bitmek bilmeyen sıfat tamlamaları, ayet, hadis, darb-ı mesel, hikmetli sözler, şiirler ve girift cümleleri kullanmaktan zevk alan nesr-i fennî ortaya çıkmıştır. Tarih kitapları hadiseler ve vakıllara dair haberleri vermenin yanında nasihat edebiyatının unsurlarını da içine almış ve böylece bir tür melez tarih yazımı ortaya çıkmıştır. Artık tarih kitapları sadece haber veren eserler olmaktan çıkıp edebî nitelik kazanmış; tarihçi haberleri kaydeden kişi olmanın yanında bir edib hâline gelmiştir¹⁶⁰.

Bu şekilde içeriği ve tarihsel olayları ikinci plana atıp sade anlatım ve basit üslubu terk ederek tarihi olayların en küçük detayı hakkında sözlü betimlemelerde aşırıya kaçan, somut vakaları gerçek anlatımdan uzak tutarak üslubu mükemmeliyete ulaştıran İran tarihçileri Cüveynî, Vassâf ve Muiniddin Yezdî'nin ardından Timur tarihçileri bu üslubu sürdürmüştür. Nazım ve nesirde estetik ve güzellik kaygısıyla eserler kaleme almışlardır. Bidlîsî de Akkoyunlu Sultan Yakub'un himayesinde bulunduğu sırada belagati ön plana çıkaran Timurî tarihçiliğinin tesiri altında kalarak Risâle-i Reb'ü'l-ibrâr ve Risâle-i Hazâniye eserleriyle bu yazım tarzındaki ilk denemelerini kaleme almıştır. Heşt Behîşt ise bu inşa tarzındaki ustalık eseri olmuştur¹⁶¹.

Arapça ve Farsça kelimeler, şiirler, darb-ı meseller, söz sanatları, ayet ve hadislerle sözleri hareketli kılan fennî (sanatsal) nesrin en güzel örneklerinden birini oluşturan Vassâf'ın Tarih'i Türk İslam coğrafyasında geniş yankı bulmuştur. Özellikle Osmanlı sahasında birçok kez istinsah edilerek tercüme ve şerhleri yazılmıştır. Osmanlı'da en fazla istinsah edilen eserlerden biri olan Tarih-i Vassâf'ta zor ve anlamı güç Arapça kelimeler kullanılmasından ve konunun anlaşılmasında bir hale sokulmasından dolayı eserin dili ve üslubunu anlamakta güçlük çekenler için metni anlama kılavuzları ve lügat şerhleri hazırlanmıştır. Bidlîsî fennî nesrin ustası Vassâf'ın eserini model alarak Heşt Behîşt'i kaleme almıştır.

¹⁶⁰ Ali Ertuğrul (2015b). *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'ı (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 27.

¹⁶¹ Genç (2019), a.g.e, ss. 360-368.

Bidlîsî'nin hayal gücüyle renklendirdiği mübalağalı ve süslü dili, eserin muahhar kaynaklarda anlaşılması oldukça zor bir metin olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Öyle ki eserde ağır bir dille uzun ve girift cümleler kullanarak yazdığı süslü ifadeler, bazen tarihî bilgilerin önüne geçmiştir. Söz sanatlarını ustalıklı kullandığı bu edebî nesirde secîlerle metinde akıcılık ve ahenk sağlanmıştır. Farsça ve Arapçaya hâkim olması sayesinde söz sanatında üretkenliğini ortaya koymuştur. Nesir arasına bahsedilen konularla ilgili metne hareketlilik katacak nazım bölümleri eklemiştir. Arapça ve Farsça kaleme aldığı mısra, beyit ve rubailerin bir kısmı kendisine ait olup diğerleri nakildir. Her ketibede yüz beyite yakın şiirler kaleme almıştır. Hadiseleri dini açıdan sağlam temellere oturtmak amacıyla olayların cereyanına uygun ayet-i kerimeleri ve hadis-i şerifleri derç etmiştir.

Bidlîsî'nin ustalıklı kullandığı bu üslup onun büyüdüğü coğrafyada aldığı eğitimle yakından alakalıydı. Akkoyunlular hüküm sürdükleri bölgede Timurlulardan miras olarak aldıkları medrese geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu medreselerin bulunduğu şehirlerden biri de Bidlîsî'nin eğitimi tamamladığı Tebriz'di. Akkoyunlu Sultan Yakub'a münşilik hizmetinde bulunan Bidlîsî, bu görevi ifa edebilmesi için ilm-i inşa eğitimi almış olmalıydı. Bu eğitimi almış olan kimseler nazım ve nesir karışımının oluşturduğu yüksek bir edebiyat formu, yaratıcılık, devlet üstünlüğü ile evrensel iddia formüle etme ve kelimelerle ustalıklı oynayabilen bir şairlik yetisi kazanmış oluyorlardı. Bidlîsî, Herat ve Tebriz inşa ekollerini içselleştirmekle kalmayıp kendine özgü yüksek edebî inşa tarzı yaratmış ve birçok müellife ilham kaynağı olmuştur¹⁶².

Bidlîsî, kaleme alınması için birçok meziyet gerektiren eserin kendisi tarafından yazılmasının imkânsız olduğunu düşünenlerin bu yetiye sahip olamamalarından dolayı kıskançlık marazına kapılarak eseri iki açıdan tenkit ettiklerini ve kendisini tamah peşinde olmakla suçlandığını belirtmektedir. Esere karşı yapılan eleştirilerden birincisi önceki âlimlerin kitap ve risalelerinden çalınarak intihalde bulunulduğu iddiasıdır. İkincisi ise ıtnaplı sözlerin uzunluğunun, genişliğinin ve derinliğinin yersiz olduğu değerlendirmesidir¹⁶³.

¹⁶² Genç (2019), a.g.e, ss. 62-65.

¹⁶³ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 9a.

Bidlîsî esere yapılan tenkitlere karşı Heşt Behîşt'in mukaddimesinde itnaplı cümleler kurmanın metni güçlendirdiğini, aksinin övülecek bir şey olmadığını dile getirerek cevap vermiştir. Hüsrevlerin ve devlet erbabının sadece vaka ve tarihlerini sade bir şekilde zikretmeyi doğru bulmayıp söz sanatları, dua ve senalarla süslemek gerektiğini savunmuştur. Eserini boş yere uzatılmış sözler olarak değerlendiren kimselerin cehalet hastalığına duçar olduklarını belirtmiştir. Önceden yazılmış kitap ve risalelerden alıntı yaptığı eleştirisini ise kendisinin önceki müelliflerden daha iyi yazabilme yetisi ve ilmine sahip olduğunu belirterek savuşturmuştur¹⁶⁴.

Heşt Behîşt'in kaleme alındığı dönemde esere karşı yapılan eleştiriler, sadece üslup ve özgünlük tenkidinden ibaret olmayıp aslında yazarının siyaseten güttüğü hedeflerle de ilgilidir. Bir yönüyle bu eleştiriler, Bidlîsî'nin hamiliğini elde edemediği yüksek rütbeli devlet adamlarının Osmanlı hanedanının tarihini yazma işini daha iyi yapabileceklerini iddia ettikleri kimselere hamilik yaparak Bidlîsî'yi II. Bayezid'in gözünden düşürme çabaları olarak da değerlendirilebilir. Bidlîsî'yi itibarsızlaştırma çabası aslında Acem diyarından gelenlere karşı Rumîlerin genel bir tepkisiydi. Devlet erkânı arasında güç elde eden grup, Acem diyarından gelen ve yüksek bir mansıp peşinde olan bu âlime bu defa şefkatli kucaklarını açmamışlardı. Vezir Hadım Ali Paşa ve Kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman'ın başını çektiği bu grup, Farsça hanedan tarihi kaleme alan Bidlîsî'ye karşı Türkçe yazan Kemalpaşazâde'nin arkasında durmayı yeğlemişlerdi. Öyle görülüyor ki hizipleşmenin yarattığı ortam, fennî nesri zirveye taşıyan Bidlîsî'nin tenkitlere maruz kalmasına sebep olmuştur.

2.1.2.3. Muhteva Bakımından Heşt Behîşt

2.1.2.3.1. Muhteva Bakımından Heşt Behîşt

Bir mukaddime, her birinde bir padişah döneminin anlatıldığı sekiz ketibe ve bir hatimedenden oluşan Heşt Behîşt'in muhtevası şu şekildedir:

Mukaddime: Esere sonradan eklenen bu kısımda telif sebebi açıklanıp esere ilişkin yöneltile eleştiriler ve bu eleştirilere karşı verilen cevaplar yer alır. Ardından Mukaddime-i Suğrâ ve Mukaddime-i Kübrâ bölümlerinden oluşan Talî'a bölümleri

¹⁶⁴ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 9a.

gelir. Mukaddime-i Suğrâ bölümünde tarih ilmi, faydaları ve tarihin bilinmesi gerekliliği; Mukaddime-i Kübrâ da ise Osmanlı sultanlarının faziletleri ve Heşt Behişt'in üstünlüğü konuları ele alınır.

Birinci Ketibe: Osman Gazi (1299-1326) ve döneminin hadiselerini beyan eder. İki mukaddimededen mürekkep bir talî'a, on dört destan ve bir hatimeden oluşmaktadır. Talî'ada Osmanlı şeceresi, Mukaddime-i Ūla'da Anadolu'da ilk faaliyetler ve Selçuklu ile münasebetler, Mukaddime-i Kübrâ'da Osman Gazi'nin tahta çıkışı ve muasır hükümdarlardan bahsedilmiştir. On dört destanın ilk altısı Osman Gazi'nin cülusundan önceki hadiseler, sonraki sekiz destan ise cülusundan sonraki hadiseleri ihtiva etmektedir.

İkinci Ketibe: Orhan Gazi (1326-1359) ve döneminin hadiselerini beyan eder. Bir talî'a, iki mukaddime ve on sekiz destandan oluşmaktadır. Talî'ada padişahlığın Orhan Gazi'ye geçiş sebepleri; birinci mukaddimedede Orhan Gazi'nin övülen vasıfları; ikinci mukaddimedede tahta cülus ve muasır meliklerin ahvali; on sekiz destanda Bursa'nın fethi, Bursa'nın taht merkezi haline getirilmesinin sebepleri, oğlu Murad'ın doğumu, Samandıra Kalesi'nin alınması, Aydos Kalesi'nin fethi, İznikmid'in ele geçirilmesi, askerlerin giysileri, askerî maslahatlar hususunda kanunların tayini, İznik'in fethi, Şehzade Süleyman Paşa'nın cihangirliği, Tarakçı Yenicesi, Göynük ile Muturnu'nun fethi, Gemlik Kalesi'nin alınması, hayrat müesseselerin inşası, Karasi İli ile Ulubad'ın ele geçirilmesi, Anahor Kalesi ile Armudili'nin alınması, Rum İli memleketine İslam askerlerinin geçmesi, Süleyman Paşa'nın Rum İli Denizi'nden geçip fetihlerde bulunması, Konurhisar ile Gelibolu Kalesi'nin ele geçirilmesi, Süleyman Paşa'nın ve Orhan Gazi'nin vefatı konuları ele alınmıştır.

Üçüncü Ketibe: I. Murad (1359-1389) ve döneminin hadiselerinden bahseder. Bir talî'a, iki mukaddime ve on sekiz destandan oluşmaktadır. Talî'ada Sultan Murad'ın tahta çıkışının hikmetlerinden, birinci mukaddimedede cülusundan, ikinci mukaddimedede ise muasır hükümdarlardan bahseder. On sekiz destanda Murad'ın gaza ve fetihlerini konu alır.

Dördüncü Ketibe: Yıldırım Bayezid (1389-1403) ve döneminin hadiselerini aktarır. İki mukaddime ve on altı destandan oluşmaktadır. Birinci mukaddimede Bayezid'in cülusu, ikinci mukaddimede muasır hükümdarlardan bahsedilir. On altı destanda hükümdarlık döneminde vuku bulan olaylar kaleme alınmıştır.

Beşinci Ketibe: I. Mehmed (1403-1421) ve dönemin hadiseleri anlatılmaktadır. Bir mukaddime, yirmi sekiz destan ve bir hatimeden oluşur. Mukaddimede, I. Bayezid'in esaretinin ardından fetret dönemi ve I. Mehmed'in tahta hâkim olma mücadelesi konu edilmiştir. Yirmi sekiz destanda I. Mehmed'in tahta çıkış süreci ve dönemi aktarıldıktan sonra hatime bölümünde vefatı anlatılmıştır.

Altıncı Ketibe: II. Murad (1421-1451) ve dönemini ihtiva etmektedir. İki mukaddime ve yirmi dört destandan oluşur. Mukaddimelerde tahta cülusu ve muasır hükümdarlardan bahsedilmiştir. Yirmi dört destanda ise gaza ve fetihleri anlatılmıştır.

Yedinci Ketibe: II. Mehmed (1451-1481) ve dönemi hakkındadır. İki talî'anın bulunduğu bir mukaddime, bir kalbu'l-ketibe, yedi destan içeren bir meymene ve yirmi iki destandan oluşur. Eserin en geniş ve mufassal ketibesidir. Mukaddimede Sultan Mehmed'in cülusu ve muasır hükümdarlar ile meşhur ulemadan bahsedilmiştir. Kalbu'l-ketibe; padişahın şekil ve siması, üstünlüğü, ordusu, toprakları, imar faaliyetleri hakkındadır. Kalbu'l-ketibenin birinci cenahı sultanın çocuklarından, ikinci cenahı vezir ve komutanlarından bahsetmektedir. Meymenede bulunan yedi destanda II. Mehmed'in Müslümanlarla yaptığı savaşları, yirmi iki destanda ise gayrimüslimlerle yaptığı savaşları anlatılmıştır.

Sekizinci Ketibe: II. Bayezid (1481-1512) ve döneminden bahsetmektedir. Bir mukaddime bir talî'a, bir kalb ve iki ba'stan oluşmaktadır. Mukaddimede sultanın üstünlüğü ve muasır hükümdarlar; talî'ada II. Bayezid'in faziletleri, imar çalışmaları ve vakıfları; kalbde sultanın cülusu; birinci ba'sta sultanın gaza ve fütuhâtı; ikinci ba'sta ise sultanın çocukları, vüzera ile devlet erkânı hakkında bilgi verilmiştir.

Hatime: II. Bayezid'in akıbeti ve Sultan Selim'in cülusu hakkındadır. Bidlîsî Mekke'de tamamladığını ve I. Selim'e taktim ettiğini belirtmektedir.

2.1.2.3.2. Muhteva Bakımından İkinci Ketibe

İkinci ketibe bir talî'a, iki mukaddime, on sekiz destandan mürekkeptir. Bidlîsî, Orhan Gazi dönemini ihtiva eden bu ketibenin başında kaleme aldığı uzun bir şiirin ardından ikinci ketibenin hangi bölümlerden meydana geldiğini belirterek Kutlu hünerli talî'a bâbına giriş yapmaktadır. Bu bölümde insanlığa halife olma rütbesinin intikalinin sırrını ve hikmetini, sultanlık nesebine nispeti sağlayan bağın illetlerini, Muhammedî mülkünün ilk sahiplerini, yedi yüzüncü yılda devlet yıldızının doğuşunu simgeleyen Osman Gazi'den saltanatın Orhan Gazi'ye intikalini anlatmaktadır. Birinci mukaddimede Sultan Orhan'ın beğenilir şemali ve övülmüş hasletleri; gaza ile fetih istikrarı; Orhan Gazi'nin adaleti, ihsanı ve cömertliği; onun döneminde yoksulluğun bitmesi; medreseler, hankâhlar ve hayır binalarının inşası; kiliselerin mescit ve camiye çevrilmesi konularına yer vermektedir. İkinci mukaddimede Osman Gazi'nin vefatının ardından miras paylaşımı hususunda oğulları Orhan ve Alaeddin arasındaki kardeşlik münasebetlerinin güzelliğinden söz etmektedir. Şeyh Şeyhülislam Edebalî'nin biraderzâdesi Ahi Şemseddin'nin oğlu Ahi Hasan'ın önderliğinde Osman Gazi'nin miras taksiminin gerçekleştirilmesi, Alaeddin Çelebi'nin vezir olması, Sultan Orhan'ın cülusu, devlet erkânını sultanlık işlerine vekil tayin etmesi, Orhan Bey'in saltanatının muasırı olan İran ve Turan memleketlerinin meliklerin ahvali, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han dönemi, İlhanlı sınırlarında bağımsızlık mücadelesi veren komutanlar, İlhanlı hanının oğulları ile vezirlerinin faaliyetleri ve mücadeleleri, İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra İran coğrafyasında ortaya çıkan tavâif-i mülûk, Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından hanedan üyelerinin vaziyeti, Anadolu'da kurulan tavâif-i mülûk ve Karaman memleketi hakkında kısaca bilgi vermektedir.

Birinci destanda sekiz yıllık muhasaranın ardından Pınarbaşı'ndan hücumla geçilmesi üzerine Bursa tekfurunun şehri teslim etmesi sonucu gerçekleşen fethi konu almaktadır. İkinci destanda Bursa'nın Orhan Gazi tarafından pâyitaht merkezi olarak tercih edilmesinin sebepleri, Pınarbaşı, Kaplıca mevkipleri, Bursa'nın vadisi, nehirleri, zirai ile ticari hususiyetleri ve inşa edilen Dârüzziyâfe'den söz etmektedir. Üçüncü destanda ise Sultan Gazi Murad'ın doğumunu edebî bir üslupla kaleme almaktadır.

Dördüncü destana Orhan Gazi'nin ilk fetih teşebbüsleri ile sebeplerinin takdimi ve Osman Bey döneminde Sakarya Nehri cihetine gönderilen gazilerin faaliyetleri mevzularını muhtasar şekilde ele alarak girizgâh yapmaktadır. Ardından Samandıra Kalesi'ni tâbiyeti altına almak için gazilerin yaptığı ittifak sonucu gerçekleşen fethi, ele geçirilen tekfurun fidye karşılığı satılması hadisesini ve bölgenin Hâceili adıyla meşhur olmasını hikâye etmektedir. Beşinci destanda Aydos hâkiminin kızının gördüğü bir rüyanın etkisiyle Müslüman gazilere gönderdiği mektup sonucu gerçekleşen ittifakı anlatmaktadır. Abdurrahman Gazi'nin ve birkaç neferin hâkimin kızının yardımıyla kale içine girip kalenin kapılarını açarak gerçekleşen fethi ve Abdurrahman Gazi ile Aydos hâkiminin kızının oğlu olan Kara Abdurrahman'ın Rum İli'ndeki namını aktarmaktadır.

Altıncı destana Balakonya isimli bir kızın melik olduğu İznikmid şehrinin mevkii, coğrafi konumu, fezası, verimli arazisi hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Ardından şehrin tarihini, kimlere ev sahipliği yaptığını, o dönemlerde şehrin vaziyetini, yine o devirden kalmış olan görülmeye değer eserlerini, bölgedeki canlı çeşitliliğini, ovalarının genişlikleri, mesafelerini, gölü, nehri, ormanlık alanı, ağaçlarla dolu koruluğu, rüzgârları, ticaret metaı olan ağaçların gönderildiği bölgeleri ile mesafelerini anlatmaktadır. Ağca Hâce ve Konur Alb'in vefatını, Balakonya'nın erkek kardeşi, aynı zamanda Koyunhisar tekfuru olan Kalavun'un öldürülmesinin ardından kalenin teslimini ve Balakonya'nın kardeşinin ölümünden duyduğu üzüntü ve korkuyla İznikmid'i gazilere bırakmasını, mabetlerin mescide ve kilisenin medreseye çevrilmesini hikâye etmektedir. Devamında Yunanlı kayserlerinin haberlerini rivayet edenlerden İstanbul hâkiminin cüzzamlı kızının Balakova tepciğindeki kaynar su ve balçıktan şifa bulması hikâyesini nakletmektedir. Yine bu bölgede medfun bulunan Bî-nevâ Baba'dan söz etmektedir. İznikmid'e tabi olan beldelerin fethinin tamamlanıp gaziler arasında vilayetlerin paylaşılması hakkında malumat vermektedir.

Yedinci destanın konusu ise büyüyen beyliğin hanı ile askerlerinin giyimi, orduya yeni eklenen bölükler ile bunlarının düzeninin oluşturulmasına yönelik teşebbüslerdir. Alaeddin Paşa'nın önerisiyle bey ve askerlerinin beyaz başlık giymesini; karar kılınan başlıkların şekli ve şemailini; Yıldırım Bayezid ve Murad

Han döneminde başlıklar hususunda yapılan değişiklikleri; Orhan Gazi adına bastırılan para ve şekli; yeni meydana getirilen yaya bölüğü ve yevmiyelerini; süvari grubuna tahsis edilen tımarı, bu grubun mükellefiyetleri ile muaf oldukları vergileri ve askeri düzen konularını detaylı olarak ele almaktadır.

Sekizinci destana Osman Bey zamanında İznik fethini gerçekleştirmek için inşa ettirilen kaleden ve mücahitlerin İznik'e yaptıkları taarruzlardan bahsederek giriş yapmaktadır. Ardından Orhan Gazi'nin yaptırdığı kale, İstanbul tekfurunun İznik'e yardım için planladığı gece baskını, casuslar yoluyla öğrenilen baskına karşılık mücahit askerlerin pusu kurmaları, İznik Kalesi'nin kuşatılması ve fethi, kul ile kölelerin ganimet olarak alınması, İznik'teki göl, gölün içindeki kadim şehir, İznik mahallinin kadınlarının Orhan Gazi'den ricaları, İznik'in hükümet tahtı yapılması, kiliselerin cami ve medreseye çevrilmesi, medreseye müderris tayini, yolcu ribatı inşası hadiselerini nakletmektedir.

Dokuzuncu destanda İznikmid şehrinde Şehzade Süleyman Paşa'nın istiklali keyfiyeti, Tarakçı Yenicesi, Göynük ile Muturnu vilayetlerinin fethi, Tarakçı Yenicesi'deki tarakçılık ile kaşıkçılık zanaatı ve fethedilen yerlerin askerlere iktâ edilmesi mevzularını anlatmaktadır. Onuncu destanda Osman Gazi döneminde Gemleyük'ün ele geçirilmesine yönelik faaliyetlerden kısaca bahsetmekte ve Orhan Gazi döneminde gerçekleşen fetihden söz etmektedir. On birinci destanda ele aldığı hususlar; Bursa şehrinde hayrat yapıları ile sadaka müesseselerinin bina edilmesi, mescid-i caminin tamiri, medrese, hankâh, ribat ile ek binaların inşasıdır.

On ikinci destanda Karasi İli'nin vaziyetini, Aclan Bey'in vefatından sonra Orhan'ın bölgeye teveccüh sebeplerini ve hâkim olmasını, valiliğe Süleyman Paşa'nın getirilmesini, Karasi İli gazilerinin Süleyman Paşa'nın himayesine girmesini, Konlusuz ve İlenus kalelerinin fethini, Kirmasiyye, Mihalic ve Ulubad şehirlerini zimmet akdiyle ele geçirmesini anlatmaktadır. On üçüncü destanda Anahor Kalesi ile Armudili vilayetine Orhan Gazi'nin teveccühünü ve bu kâfir beldelerin aman dilemesiyle Orhan'ın iktidar kabzasına girmesini konu edinmiştir.

On dördüncü destanda Rum İli diyarından etraflıca bahsetmeden önce arzın kuzey ve güneyini iklimlere bölerek kuzeydeki mamur beldelerin bulunduğu

iklimleri zikretmektedir. İnsanları ten renklerine göre ayırarak yaşadıkları canipleri ve bu caniplerin havasından söz etmektedir. Kuzeydeki en güzel beldelere sahip olan Rum ve Frenk diyarının kültürlü hâkimlerin ve sanatkârların kaynağı olduğunu belirterek Rum İli'nin yetiştirdiği tarihteki en önemli isim olan İskender'den ve onun mülkü olan beldelerdeki tarihî kalıntılardan bahsetmektedir. Rum İli'ndeki mamur ve dârü'l-mülk olan şehirleri sıralamaktadır. Ardından Rum İli'yi çevreleyen denizler, nehirler, adalar, yalçın ve dik dağlardan söz ederek adeta bölgenin fiziki haritasını çizmektedir. Rum İli'nin kaçınıcı iklimde bulunduğu, önemli şehirlerinin hangi iklimlere dâhil olduğu ve bölgenin nebatî ile madenî çeşitliliği hususlarına değinmektedir. Orhan Gazi'nin Rum İli memleketlerinin fethedilerek ele geçirilmesi düşüncesini ve Şehzade Süleyman Paşa'nın bu fethi üstlenerek mücahit bir grup askerle karşıya geçme kararını aktararak bölümü sonlandırmaktadır.

On beşinci destanda Süleyman Paşa'nın Rum İli fethi görevini üstlenmesinin ardından Ece Bey, Gazi Fazıl ve Evrenos Bey ile müşavere sonucu bir gece Rum İli'ne geçerek bir kâfirin Süleyman'a getirilmesi, bu kâfirin rehberliğiyle Rum İli'ne çıkacak uygun mekânın Cebeni Kalesi olarak belirlenmesi ve Süleyman Paşa'nın mücahit askerlerle Cebeni ve Ayaşloniyye Kaleleri'ni fethetmesi konularını hikâye etmektedir. On altıncı destanda Gelibolu tekfuruyla daima yardımlaşma cihetinde olan Konurhisar hâkimi Kalokonya'nın gaziler üzerine taarruzları sonrası Süleyman Paşa'nın kaleyi fethetmesini, Süleyman Paşa ile serdarlarının bir Mevlevî dervişin hediyesi olan külahı giymelerini, Gelibolu havalisini ele geçirmelerini, Gelibolu'nun coğrafi mevki olarak önemini, Megalkara'nın fezası ile gıdası ve kalenin fethi, İpsala, Hayrabolu, Corlu şehirleri ile Tekür Dağı'ndaki bazı kalelerin ve bukaların fethini nakletmektedir.

On yedinci destanda Kostantiniyye, Selanik, Mora, Ağriboz ve Frenklerin Rum İli'ndeki Türklerin üzerine yürümek için birlik oluşturmasını, bu esnada Şehzade Süleyman Paşa'nın av sırasında atın üzerinden düşerek vefat etmesini ve kâfirlerin hücum kalktığı savaş meydanında Süleyman Paşa'nın ruhaniyetinin kerametiyle kâfirlerin mağlup edilmesini konu edinmiştir. On sekizinci destanda Süleyman Paşa'nın vefat haberinin Orhan Gazi'ye vasıl olmasını ve Orhan'ın

pâyitahtı Gazi Murad'a bırakmasını ve ardından ölüm marazının kendisine ulaşmasını anlatıp ikinci ketibeyi sonlandırmaktadır.

2.1.2.4. Kaynakları Bakımından Heşt Behişt

Heşt Behişt, kendisinden önce yazılan Osmanlı hanedanı tarihlerinden şekil ve üslup bakımından oldukça farklı olmanın yanında içerik ve muhteva bakımından da yazılmış en mufassal eserdir. Bidlîsî'nin bu eseri kaleme alırken tanıklık ettiği ve sözlü rivayetler yoluyla hikâye ettiği II. Mehmed ve II. Bayezid dönemi bir kenara bırakıldığında önceki sultanların dönemini kaleme almak için telif edilmiş eserlere ihtiyaç duyduğu muhakkaktır. Her ne kadar Bidlîsî Osmanlı kroniklerini küçümsemiş olsa da kuruluş dönemi tarihî hadiselerini yazmak için bu eserlere başvurmak zorundaydı. Onun Arapça, Farsça ve Türkçe'ye hâkim olması hemen hemen tüm Osmanlı kroniklerinden istifade etme imkânı sağlamıştır.

Bidlîsî kendisinden önce kaleme alınmış olan Tevârih-i Âl-i Osmanlar hakkında "*Rum mülkünün fâzılları ve o ülkenin konuşanları o diyarın yaygın lügati ve itaat edilen lisanı olan Türkî diliyle kısaltma ve ihtisar etme yoluyla birçok eser telif etmişlerdir. Üslup hususunda mânânın fasihliği ile şirinliğinden ve söz ile lafzın tatlılığı ile tazeliğinden yoksun efsaneler, gazi şahların fütuhat ve kâfirlerin sergüzeşt haberlerinin tashihinden de 'ârîdir*¹⁶⁵." değerlendirmesinde bulunmuştur. Daha önce telif edilen eserleri; özet mahiyetinde yazılması, anlatılan hikâyelerin açık ve düzgün aktarılmaması dışında söz sanatlarından uzak, efsanelerden arındırılmamış metinler olarak yorumlamıştır. Bidlîsî'nin eserinden önce yazılmış olan bu Osmanlı kronikleri gerçekten de Heşt Behişt ile kıyaslanamayacak kadar dar ve kıt idiler. Bu bakımdan Timurî geleneğini takip eden bir tarihçi olarak Bidlîsî, eserlerin eksik ve kusurlu yönlerini tespit ederek metnini inşa etmiştir.

Bidlîsî ikinci ketibede herhangi bir yazılı kaynak ismi zikretmemektedir. Bunun yerine hikâye ettiği bazı hadiselerin kaynaklarını şu şekilde dile getirmektedir: Osman Gazi'nin nakşedildiği kitapları belirtmek için "*önceki halife ve şahların haberlerinden oluşan divanların sadrında*¹⁶⁶" ifadesini kullanmaktadır. Orhan Gazi'nin babası Osman Gazi hayatta iken babasının mülk ve milletine sahip

¹⁶⁵ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 8a.

¹⁶⁶ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 74a.

çıkacağı bilgisini verirken “Osmanlılarla ilgili eserler ile haberlerin tafsilatlarından ¹⁶⁷ ” naklettiğini belirtmektedir. Orhan’ın adalet ve ihsanı hususundaki kaynaklar için “haberleri içeren eserler ve övgüye değer kitaplar¹⁶⁸”ı ve “güvenilir kişilerin rivayetlerinde yaygın hikâyeler¹⁶⁹”i göstermektedir. Emir Gıyaseddin Muhammed b. Hâce Reşid’den bahsederken “Zamanın âlimlerinin allamesi Kadı Adudüddin İcî onunla ilgili mersiyesinde bu birkaç belîğ beyiti buyurdu ve onun makamını en belîğ şekilde tebyîn etti.¹⁷⁰” deyip İcî’nin iki mısralık şiirini nakletmektedir. Bursa şehrinin hususiyetlerini anlatırken “karalar ve denizler üzerinde daima seyahat halinde olup kentleri dolaşan seyyahların anlatımları ve beyanları¹⁷¹” ve “Ekseri seferlerini hızlı yol alan gemi taşıtlarına binerek yapan ve deniz kıyısındaki beldeleri dolaşan seyyahların haberleri ve nakilleri¹⁷²” kaynak olarak zikretmektedir. İstanbul tekfurunun cüzzamlı kızının Balakova tepeciğindeki kaynar su ve balçıktan şifa bulma hikâyesini “Yunanlı kayserlerinin haberlerini rivayet edenler¹⁷³”den istifade ederek öğrendiğini söylemektedir. Balakova vilayeti fethi sırasında Bî-nevâ Baba’nın kerametinin aktarıldığı eser için “Âl-i Osman’ın haberlerini içeren bazı kitaplarda¹⁷⁴” ifadesini kullanmaktadır. İznik Gölü’nden bahsederken “Haberlerin tertip edildiği bu vakitlerde bazı güvenilir kimselerden işitildi ki¹⁷⁵” diyerek sözlü kaynaklara işaret etmektedir. “İklimlerin suretleriyle ilgi sayfalarında ve mesahat ilmiyle ilgilenen âlimler ile garip beldele yolculuk yapanlar arasında bilinen kitaplarının sayfalarında seyahat edenlerin takdim ettikleri bilgiler gayet meşhurdur.¹⁷⁶” diyerek dünyadaki iklimlerden bahsederek seyahat kitaplarına atıf yapmaktadır. Büyük İskender’den bahsederken “Kadim zamanlarda tarih kitaplarında¹⁷⁷” söz edildiğini bildirmektedir.

Alıntı yapılan bu ifadelerden Bidlîsî’nin Osmanlı kroniklerinden yani Tevârih-i Âl-i Osmanlardan, güvenilir gördüğü kimselerin rivayetlerinden, seyahat edenlerin eserleri ve anlatımlarından, Yunanlı kayserlerin ve kadim tarihlerin

¹⁶⁷ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 74a.

¹⁶⁸ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 75a.

¹⁶⁹ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 75a.

¹⁷⁰ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 78b.

¹⁷¹ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 82a.

¹⁷² İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 82a.

¹⁷³ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 90b.

¹⁷⁴ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 91a.

¹⁷⁵ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 97a.

¹⁷⁶ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 104b.

¹⁷⁷ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 140b.

haberlerini bildiren eserlerden yani Grekçeden tercüme edilen kitaplardan istifade etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında kaydettiği bir şiiri Kadı Adudüddin İcî'nin yazmış olduğu mersiyyeden naklettiğini belirtmektedir. Ayrıca Orhan Gazi dönemi hadiseleri için kaynak değeri taşımayan fakat İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in vezirliğini yapan Emir Gıyaseddin Muhammed bin Hâce Reşid'in ilim dünyasına katkılarını belirttikten sonra onun ismi ile meşhur telifler olan Kutbî'nin Şerh-i Şemsiye ve Şerh-i Metâli', Adudî'nin Fevâ'id-i Giyâsî, Şeyh Evhadî'nin Câm-ı Cem, Şeyh Dâvûd-i Kayserî'nin Şerh-i Füsûs ve Şeyh Abdürrezzak Kaşanî'nin Şerh-i Menâzili's-Sâirîn adlı eserleri zikretmektedir.

Bidlîsî Heşt Behişt'i kaleme alırken istifade ettiği kaynakların isimlerini zikretmeksizin hikâyeleri kitaplar ve eserlerden naklettiğini belirtmekte; bu durum onun hadiseleri birden fazla kaynaktan görüp teyit ettikten sonra aktardığını ve bunu bir güvenilirlik ölçütü olarak kullandığını göstermektedir. Nitekim Heşt Behişt'in ikinci ketibesi diğer Osmanlı kronikleriyle karşılaştırıldığında da Bidlîsî'nin doğru malumata ulaşmak için bir rivayeti birden fazla kaynaktan görüp teyit ederek aktarmayı tercih ettiği ve muteber malumata bu şekilde ulaştığı kanaati oluşmuştur.

Heşt Behişt'in ketibeleri üzerinde çalışan araştırmacıların tespit ettikleri bazı kaynak isimleri söz konusudur. Orhan Başaran'ın çalıştığı hatime bölümünde herhangi bir telif eserden bahsedilmemiş¹⁷⁸ olsa da Mehmet Şükrü Almanya'da birinci ve ikinci ketibe üzerine kaleme aldığı doktora çalışmasında ve Vural Genç eserin mukaddime ve birinci ketibe üzerinde çalışıp tercümesini sunduğu tezinde Bidlîsî'nin üç kaynak ismi zikrettiğini söylemektedirler. Birinci ketibede Bidlîsî, Osmanlıların Karacadağ vilayetine yerleşme hikâyesini Rum diyarının âlim ve şeyhlerinden olan ve çok güvenilir olduğunu belirttiği Mevlânâ Ayas'tan naklettiğini bildirir. Sadece vakayı dinlediği kişinin ismini zikretmekle kalmayıp ravî silsilesini de vermektedir. Buna göre Orhan Bey'in meclislerde söylediği sözleri, onun rikâbdâr-ı hassından Mevlânâ Ayas'ın işittikleri olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁹. Bu ravî

¹⁷⁸ Başaran (2000). a.g.t, s. 48.

¹⁷⁹ Genç (2007). a.g.t, s. XLVIII, 99. Şükrü (1934). a.g.e, s. 27.

Neşrî'nin Cihânnûmâ adlı eserinde de aynı hikâye için kaynak olarak gösterilmiştir¹⁸⁰.

Bidlîsî'nin birinci ketibede söz ettiği ikinci kaynak, muhâdarât ilminin önemini anlattığı ikinci bâbın açıklaması bölümünde zikrettiği Ragıb-ı Isfehanî'nin Muhâdarât kitabıdır. Muhâdarât ilminin en önemli kitaplarından olan bu eser, hadiselerle ilgili kaynak olmaktan ziyade Bidlîsî'nin tercih ettiği üslûp hususunda bilgi edindiği, örnek aldığı ve önerdiği bir kaynak hüviyetindedir. Üçüncü kaynak ise Olcaytu'nun yaptırdığı imaretlerin niteliklerinin anlatıldığı Vassâf'ın kitabıdır¹⁸¹.

Şükrü, Heşt Behişt'in birinci ve ikinci ketibesini karşılaştırdığı makalesinde Neşrî'nin Cihânnûmâ'sı ve Âşıkpaşazâde'nin Menâkıb-ı Âl-i Osman'ı kaynak olarak kullanılmış olabileceğini, Oruç Bey'in Tevârih-i Âl-i Osman'ı ve İbn-i Bibi'nin Evâmîrü'l-'Alâ'yye fî Umûri'l-'alâiyye'sinin izlerine rastlayamadığını belirtmiştir¹⁸². Genç ise Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin eserleri ile Şükrullah'ın Behcetü't-tevârih'ini kaynak olarak kullanıldığı kanaatine varmıştır¹⁸³.

M. İbrahim Yıldırım da doktora çalışmasında Bidlîsî'nin kaynakları konusunda şu tespitlerde bulunmaktadır: Ona göre Bidlîsî, Zuhayr-i Faryâbî'nin bir şiirini ve Musul hâkimi Husameddin'in kızının kasidesinden bir beyiti nakletmektedir. Emîr Celâleddîn Karatâyî'nin Âsâr-ı Selâtin-i Selâcika'sının, Şeyh Necmeddin Dâye'nin Mirsâdu'l-'ibâd'ının ve Şeyh Şahabeddin Sühreverdî'nin Mirsâdu'l-'ibâd eserine yaptığı tashihin ve İmam Bağavî'nin Ma'âlimu't-tanzîl'inin isimlerini zikretmektedir. Ayrıca Bidlîsî'nin Arapça kaynaklardan, Fatih'in zamanında Grekçeden Farsçaya tercüme edilen Târih-i Ayasofya eserinden, bazı gazavâtnâmelerden, sözlü kaynaklardan ve kendi tanıklık ettiği hadiselerden yararlandığını söylemektedir. İlâveten Heşt Behişt'in tamamı üzerinde kaynak taraması gerçekleştirdiğini ve yukarıda adını andığımız eserlerden başka bir yazılı kaynak ismine rastlayamadığını da belirtmektedir. Son olarak yedinci ketibeyi Neşrî Kemalpaşazâde ve Oruç Bey'in tarihleriyle karşılaştıran Yıldırım, eserler arasında

¹⁸⁰ Bkz. Neşrî (1949). *Kitab-ı Cihan-nümâ*. (Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altay Köymen). I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 61-63.

¹⁸¹ Bidlîsî Vassaf'ın Tarih-i Vassaf eserinden bahsediyor olmalıdır. Genç (2007). a.g.t, s. XLIX, 46, 166. Şükrü (1934). a.g.e, s. 27.

¹⁸² Şükrü (1934). a.g.e, ss. 28, 33.

¹⁸³ Genç (2007). a.g.t, ss. L-LIX.

benzerlikler olmakla birlikte farklılıkların da mevcut olduğunu belirterek Bidlîsî'nin bu kaynaklardan veya bu eserlere kaynaklık eden kitaplardan istifade etmiş olabileceği kanaatine varmıştır¹⁸⁴.

Vural Genç'in doktora çalışmasında konuyla ilgili vardığı sonuçlar ise şu şekildedir: Bidlîsî Heşt Behişt'in dibacesini yazarken Fazlullah b. Rûzbihân'ın Tarih-i Âlem-arâ-yı Eminî adlı eserinden etkilenmiş ve İlhanlı, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu tarihleri için Ravzatü's-safâ ve Kitab-ı Diyarbekriyye'nin de aralarında bulunduğu İlhanlı, Timurlu ve Akkoyunlu kroniklerinden yararlanmıştı. Ayrıca Genç, Grekçeden Farsçaya çevrilen Bizans kroniklerinden, Osmanlı ve Timurlu kroniklerinden, sözlü kaynaklardan, gazavâtnâmelerden, vakfiye, imaret-sefer masraf ve in'âmât defterleri, hazine, maden gelirleri ve ordu mevcudunu gösteren defterler gibi arşiv vesikalarından ve kendi gözlemlerinden istifade ettiğini belirtmektedir. Ona göre Bidlîsî'nin münşi sınıfından geliyor olması ve II. Bayezid'in sarayında bulunması, Osmanlı kroniklerini yazan müelliflerden farklı olarak devlet arşivlerini kullanma imkânı da sağlamıştı. Bu tür kayıtlara en erken Fatih dönemi için başvurma olanağını elde etmişti. Genç, II. Bayezid dönemini kapsayan sekizinci ketibede verilen malumatı Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Bey ve Tursun Bey'in tarihleriyle karşılaştırıp Bayezid'in saltanatının ilk yıllarından bahseden bu eserlerle ortak bir paydanın bulunmadığı kanaatine varmıştır. Tursun Bey ile sadece tarz ve üslup benzerliğinin bulunduğunu dile getirmiştir. Melik Ümmî'nin Şâhnâme eserinde tarihî vakalara ağırlık vermemesinden dolayı kaynak olarak değerlendirilemeyeceği tespitinde bulunmuştur¹⁸⁵.

Bidlîsî'nin şahitlik etmediği Orhan Gazi dönemini kaleme alırken başvurmak zorunda olduğu Osmanlı kroniklerinin isimlerini metin içerisinde anmamış olması, kaynakların tespit işini zorlaştırmaktadır. Burada kaynak tespitinde bulunabilmek için Heşt Behişt'ten önce yazılmış ve günümüze ulaşan Osmanlı tarihini bir bütün olarak belli bir düzen içerisinde aktaran eserler ile vukuatın nakil sırası, hikâye edilen hadiseler ve verilen malumat mukayese edilerek değerlendirilecektir. Bu tarih kitapları dışında bugüne kadar asıllarına ulaşamayan Osmanlı kroniklerinden de Bidlîsî'nin istifade etmiş olabileceğini unutmamak gerekir. Zira ikinci ketibede

¹⁸⁴ Yıldırım (2013). a.g.e, ss. LXXXIII-XCV.

¹⁸⁵ Genç (2019). a.g.e, s. 473-510.

bulunan bazı rivayetlere diğer kroniklerde rastlanılamamış olması, onun kayıp kaynaklardan faydalandığına dair delil teşkil edebilir.

Bu çalışmada Heşt Behişt'in kaynakları tespit edilirken Âşıkpaşazâde'nin Menâkıb-ı Âl-i Osman, Neşrî'nin Kitâb-ı Cihânnûmâ, Şükrullah'ın Behcetü't-tevârih ve Oruç Bey'in Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserleriyle mukayese edilmiştir. Edirneli Oruç Bey'in 1502 yılına kadarki hadisleri kaleme aldığı Tevârih-i Âl-i Osman adlı eseri Het Behişt'in ikinci ketibesi ile karşılaştırıldığında hadiselerin gerçekleştiği tarihlerin birbirini tutmamasının yanında Oruç Bey'in eserindeki bazı malumatın nakil sırası da farklılık göstermektedir. Buna karşın Oruç Bey'in Âşıkpaşazâde'nin eserini kaynak olarak kullanmasından dolayı hikâye ettiği bazı hususlar Bidlîsî'nin eserindeki anlatımlarla ortaklık göstermektedir. Bunun dışında Bidlîsî'nin anlatımlarıyla benzer bir hikâyeye rastlanmamıştır. Bu bakımdan Bidlîsî'nin bu eseri görmüş olabileceği fakat kaynak olarak kullandığına dair herhangi bir kanıt olmadığı söylenebilir.

2.1.2.4.1. Âşıkpaşazâde'nin Menâkıb-ı Âl-i Osman'ı

Osmanlı hanedan tarihini bir bütün olarak kaleme alan Âşıkpaşazâde, Menâkıb-ı Âl-i Osman adlı eserinin girişinde Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih'in Sultan Bayezid dönemine kadarki hadiseleri konu edindiği fakat bugün elimizde bulunmayan Osmanlı hanedanı tarihini okuduğunu ve eserini de sözlü kaynaklardan dinledikleriyle birlikte Yahşi Fakih'in eserine bağlı kalarak kaleme aldığını belirtmektedir¹⁸⁶. Bidlîsî'nin Orhan Gazi dönemini anlattığı ikinci ketibede dönemin âliminden nakleden Âşıkpaşazâde'yi kaynak olarak kullanmamış olması mümkün gözükmemektedir. Nitekim Âşıkpaşazâde'nin verdiği özgün bilgiler Heşt Behişt'in ikinci ketibesinde yer aldığı görülmektedir.

Bidlîsî'nin hilafet ve sultanlık hikmeti üzerine kaleme aldığı talî'a'sı, Orhan Gazi'nin şekli ve övgüye değer vasıflarını anlattığı birinci mukaddimesi ve Orhan Gazi'nin cülusu ile muasırı olan İran ve Turan memleketlerinin hallerini aktardığı ikinci mukaddimesinin konuları, Âşıkpaşazâde'nin tüm padişahların dönemlerini sadece bir kitapta toplaması ve fetih ile önemli hadiseleri konu almayı amaçlaması

¹⁸⁶ Âşıkpaşazâde (2013). *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*. (Haz. Necdet Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, s. 3.

sebebiyle Menâkıb-ı Âl-i Osman'da yer almamaktadır. Âşıkpaşazâde'nin dili ve üslubunun sade olmasına karşın Bidlîsî'nin hem her padişah için ayrı bir ketibe teşkil etmesi hem de inşa tarzını Timurî tarih yazımına benzetmesi sebebiyle Bidlîsî'ye bu konular hakkında ayrı birer bölüm yazma imkânı tanımaktadır.

Bidlîsî Bursa muhasarası, fethi giden süreci ve fethi birinci ketibenin son destanında ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. İkinci ketibenin birinci destanında da Bursa fethinin gerçekleşmesini ve Bursa tekfurunun akıbetini kısaca vermektedir. Âşıkpaşazâde bu fethi yirmi üçüncü bâbda aktarmaktadır. Bidlîsî, bu özet mahiyetinde verdiği bilgilerin ardından ikinci destanda Bursa'nın saltanat merkezi olarak tercih edilme sebepleri, şehrin ziraat ve ticaret kazancı, gemi taşımacılığı imkânı, Pınarbaşı, Kaplıca ile ipek böcekçiliği ve Bursa'nın Osmanlı hanedanı tarafından mamur hale getirilmesi konularını işlemektedir. Ancak bu bahisler Âşıkpaşazâde'nin eserinde bulunmamaktadır. Âşıkpaşazâde'nin eserindeki yirmi dördüncü bâbda geçen Osman Gazi'nin Orhan'a vasiyeti konusu ise Heşt Behişt'in birinci ketibesinde Osman Gazi'nin vefatı hususunun anlatıldığı son bölümde yer almaktadır. Bunun dışında Heşt Behişt'in ikinci ketibenin üçüncü destanında anlatılan Gazi Murad'ın doğumu konusu için Âşıkpaşazâde'nin eserinde ayrı bir bölüm tahsis edilmemiştir.

Bidlîsî, dördüncü destana birinci ketibede işlediği Osman Gazi dönemi fethedilen Bolu, Konkurpay, Akyazı, Muturnu, Kandıra, Ermeni Pazarı ile Ayân köyünün fethi ve Konur Alb, Ağca Hâce, Abdurrahman Gazi ile Karaceyş'in gaza faaliyetleri konularını kısaca özetleyerek girizgâh yapmıştır. Birinci ve ikinci ketibe üzerinde çalışma yapan Mehmet Şükrü yukarıdaki konulara istinaden Bidlîsî ile Âşıkpaşazâde'nin eserlerindeki vaka sıralamasını dördüncü destan ve yirminci bâbdan başlatmıştır. Ancak dördüncü destanın esas konusu, Ağca Hâce ve Konur Alb'in Samandıra Kalesi'ni ele geçirmeleri ve tekfurunun akıbetidir. Bu sebeple olayların nakil sırasının Âşıkpaşazâde'nin eserinin yirmi beşinci bâbından Bidlîsî'ninkisinin ise dördüncü destanından itibaren birbiriyle paralel olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Bidlîsî'nin eserinin beşinci destanında anlattığı Aydos Kalesi'nin hikmetli bir rüya sonucu ele geçirilmesi hikâyesi Âşıkpaşazâde Tarihi'nin yirmi altı ve yirmi

yedinci bâbında yer alıp aktarılan hikâye büyük benzerlik göstermektedir. Bidlîsî, Şeyh Edebali'nin Osman Bey'in vefatından sonra öldüğünü belirtirken Âşıkpaşazâde Şeyh Edebali'nin önceden vefat ettiğini söylemektedir. Âşıkpaşazâde eserinin yirmi dokuzuncu bâbında Osman Bey'in iki oğlu arasındaki miras dağılımını konu almıştır. Bidlîsî ise bu konuyu Orhan Gazi'nin övülmüş hasletlerini anlattığı birinci mukaddimenin ardından ikinci mukaddimedede konu edinmiştir. Âşıkpaşazâde Beğ Sarayı'ndan söz ederken Bidlîsî bu binanın adını zikretmez. Yine verilen bilgilerdeki bir başka farklılık, Bidlîsî Orhan Gazi'nin devlet işlerinde yardımcı olması için veziri olması teklifini Alaeddin Paşa'nın kabul ettiğini belirtirken Âşıkpaşazâde Alaeddin Paşa'nın bu teklifi kabul etmeyip Kite Ovası'ndaki Fodura köyünde hayatına devam ettiğini söylemesidir.

Bu bölüme kadar Bidlîsî ile Âşıkpaşazâde'nin eserlerindeki olay sıralamasının kimi yerde birbirine mutabık olması kimi yerde ise mutabık olmamasının sebebi Âşıkpaşazâde'nin Orhan Gazi'nin padişahlığını otuzuncu bâbdan itibaren anlatmaya başlaması ve bundan önceki anlattığı vakaları Orhan Gazi'nin şehzadelik dönemiyle alakalı görmesinden kaynaklanmış olmalıdır. İki eserin de bundan sonraki bölümlerin içeriği genel itibariyle paralel gitmektedir.

Bidlîsî'nin eserinin altıncı ketibesindeki İznikmid şehrinin fethi konusu Âşıkpaşazâde Tarihi'nde otuzuncu bâbda aktarılmaktadır. Hadiseler benzerlik taşısa da Âşıkpaşazâde'nin eserinde yer almayan İznikmid'in coğrafi konumu, fizikî yapısı, şehrin tarihinden kısa notlar ve bölgenin ticari metaı olan ağaçlardan Bidlîsî detaylı bir şekilde bahsetmiştir. İstanbul tekfurunun cüzzamlı kızınının Balakova tepesiğindeki kaynar su ve balçıktan şifa bulması, Bî-nevâ Baba ve İznikmid'in çevresinde yer alan Hereke Kalesi'nin kuşatılması sırasında Timurtaş Bey'in babası Ali Bey'in gazi oluşu hikâyesi de Âşıkpaşazâde'nin tarihinde bulunmamaktadır.

Âşıkpaşazâde eserinin otuz birinci bâbında bey ve askerlerin başlıkları ve orduda yaya bölüğünün kurulması konularından kısaca bahseder. Bidlîsî yedinci destanında bu bahisleri ve para basma konusunu işler; ancak basılan sikkenin şekli, karar kılınan başlığın şemali, daha sonra başlık için yapılan değişiklikler, gayr-i Müslimlerden ve Türklerden oluşan yaya bölüğü, bunların yevmiyeleri, süvari grubu,

tımar tahsisi, mükellefiyetleri ile muaf oldukları vergiler ve askerî düzen konularını meseleye dâhil ederek söz edilen bahisleri çok daha ayrıntı bir şekilde ele almıştır.

İznik fethi ve kurulan medreseyi Bidlîsî sekizinci destanında, Âşıkpaşazâde ise otuz iki ve otuz üçüncü bâblarında anlatmaktadır. Ancak Bidlîsî'nin eserinde geçen fetih öncesi Targan Kalesi'nin inşa edilmesi, İstanbul tekfurunun İznik şehrine yardım amacıyla gazilerin üzerine gerçekleştireceği gece baskını planının işlememesi ve gazilerin pusularına düşmeleri ve İznik'in bu zafer ardından fethedildiği malumatı Âşıkpaşazâde'nin eserinde geçmemektedir. Ayrıca Bidlîsî, İznik'in gölünden, onun suyu ve bereketinden, gölün içindeki kadim şehirden de söz etmektedir.

Bidlîsî'nin eserinin dokuzuncu destanı ile Âşıkpaşazâde'nin tarihinin otuz dördüncü bâbında Tarakçı Yenicesi, Göynük, Muturnu Kaleleri ve beldelerinin fethi anlatılmaktadır. Bidlîsî ayrıca Tarakçı Yenicesi'ndeki tarakçılık ve kaşıkçılık zanaatından da bahsetmektedir. Âşıkpaşazâde'nin söz etmediği fetih tarihini de vermektedir. Âşıkpaşazâde'nin eserinde bulunan Orhan Gazi'nin şehzade Murad'a Bursa sancağını verdiği bilgisi ise Bidlîsî'nin ikinci ketibesinde yer almamaktadır. Bidlîsî'nin onuncu destanda anlattığı Gemlik Kalesi'nin fethi ve on birinci destanda bahsettiği Bursa'daki mescid-i caminin tamiri ve medrese, hankâh, ribat ile ek binaların inşası konuları Âşıkpaşazâde'nin eserinde bulunmamaktadır.

Bidlîsî on ikinci destanda Aclan Bey'in vefatından sonra Karasi İli'nin durumu, kardeşler arasındaki mücadele ve Orhan Bey'in bölgeye hâkim olması, Konlusus ve İlenus'un alınması, Kirmasiyye ve Mihalici bölgelerinin zimmet ehli olması, Karasi İli'nin Süleyman Paşa'ya bırakılması, Ulubad'ın alınması konularını işlemektedir. Âşıkpaşazâde bu konuları otuz beş, otuz altı ve otuz yedinci bâblarda aktarmaktadır. Bidlîsî'nin eserinde geçen Konlusus ve İlenus Kalelerinin yerine Âşıkpaşazâde bu kaleler için Biliyüz ve Ablayund isimlerini kullanmaktadır. Yine Bidlîsî bu vakaların tarihi olarak 737 (1336/1337) senesini verirken Âşıkpaşazâde 735 (1334/1335) tarihini vermektedir. Bidlîsî, Karasi İli'nin devlet ricalinden olan Hacı İlbeyi, Gazi Fazıl, Ece Bey ve Evrenos Bey gibi önemli isimleri de zikretmektedir.

Bidlîsî'nin eserinin on üçüncü destanında Armudlu vilayetindeki Anahor Kalesi dâhil diğer kalelerin fethi ile bölgenin ele geçirilmesi anlatılmaktadır. Bu fetihler Âşıkpaşazâde'nin eserinde yer almamaktadır. Buna karşın Âşıkpaşazâde'nin otuz sekizinci bâbında aktardığı Geyikli Baba hikâyesinden ise Bidlîsî bahsetmemektedir.

Bidlîsî on dördüncü destanda Rum İli fethini anlatmaya başlamadan önce iklimlerden söz ederek konuya giriş yapmıştır. Ardından Rum İli'nin dâhil olduğu iklimden bahsedip betimlemeler ve şiirlerle buranın adeta fiziki haritasını çizmiştir. Bölgedeki önemli şehirlerden ve nebatî ile madenî çeşitliliğinden de söz etmiştir. Kaleme alınan bu bilgiler özgün değerde olup Âşıkpaşazâde'nin eserinde yer almamaktadır. Bidlîsî'nin bu destandan sonra on beşinci destanda anlattığı Süleyman Paşa'nın Rum İli'ne geçişi, Cebeni ve Ayaşlonya Kaleleri'nin fethi konularını, Âşıkpaşazâde otuz dokuzuncu bâbda aktarmaktadır. Her iki anlatım arasında birkaç hadise, isim ve sayı bakımından farklılıkları söz konusudur.

Bidlîsî on altıncı destanda Konurhisar ve Gelibolu fethini aktardıktan sonra Hayrabolu ve Tekür Dağı bölgesinin fethinden bahsetmektedir. Âşıkpaşazâde'nin eserinde bu sıralama tam tersi olup bu hususlar kırk ve kırk birinci bâblarda konu edilmiştir. Âşıkpaşazâde'nin Konurhisar ve Gelibolu fethini farklı ve daha detaylı anlattığı görülmektedir. Bidlîsî'nin anlattığı Gelibolu'nun coğrafi konumu ve bu konumun sağladığı üstünlük ise Âşıkpaşazâde'nin eserinde yer almamaktadır. Ayrıca Bidlîsî, Rum İli bölgesinde fethedilen Megalkara, İpsala gibi yer isimlerini de zikretmektedir. Âşıkpaşazâde'nin eserinde geçen Bidlîsî'nin eserinde yer almayan bilgi ise Karasi vilayetine gelmiş olan göçer Arap evlerinin Rum İli'ne geçirilmesidir. Bidlîsî Gelibolu bölgesine geçiş tarihini 759 (1357/1358) olarak verirken Âşıkpaşazâde 758 (1356-1357) senesi olarak vermektedir.

Bidlîsî on yedinci destanda Kostantiniyye, Selanik, Mora, Ağrıboz ve Frenklerin Rum İli'ndeki Türklerin üzerine yürümek için birlik oluşturduğu sırada Şehzade Süleyman Paşa'nın atın üzerinden düşerek vefat etmesini, gerçekleşen mucize sonucunda kâfirlerin mağlup olmasını konu edinmiştir. On sekizinci destanda Süleyman Paşa'nın vefat haberinin Orhan Gazi'ye ulaşmasını ve Murad Gazi'nin Bursa'ya gelmesi ardından Orhan Gazi'nin vefatını anlatmaktadır. Âşıkpaşazâde kırk

ikinci bâbında bu konulardan sadece Süleyman Paşa'nın vefatından bahsedip kırk üçüncü bâbında Murad Gazi'nin Bursa'ya teveccüh ettiğini bildirmektedir. Bidlîsî Orhan Gazi'nin vefat tarihini 761 (1359/1360) olarak verirken Âşıkpaşazâde Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa'dan iki ay sonra vefat ettiğini söyleyerek bu hadise için 758 (1356/1357) tarihini zikretmektedir.

İki eserde anlatılan hadiseler bazı farlılıklar, eksiklik ve fazlalıklar dışında dördüncü destan ile yirmi beşinci bâbdan itibaren olayların tertip sırası yönüyle büyük benzerlik göstermektedir. Âşıkpaşazâde'nin eserinde olaylar özet şeklinde anlatılmaktayken Bidlîsî'nin eserinde çok daha detaylı aktarılmaktadır. Bu durum bâb ve destanların başlıkları için de geçerlidir. Ayrıca Bidlîsî'nin eserinin ikinci ketibesinde Âşıkpaşazâde Tarihi'nde yer almayan hadiselerin anlatıldığı destanlar da bulunmaktadır. İki eserde de bahsedilen vaka ve durumlar hakkında yazılmış şiirlerle doludur. Kanımızca Bidlîsî Âşıkpaşazâde'nin eserini görmüş ve kaynak olarak yararlanıp eksik ve yanlış bulduğu bilgileri düzelterek eserine eklemiştir.

2.1.2.4.2. Şükrullah'ın Behcetü't-tevârih'i

Şükrullah tarafından 863 (1458/1459) tarihinde Bursa'da Farsça kaleme alınan Behcetü't-tevârih, on üç bölümden meydana gelmektedir. Bu eser dünya ve İslam tarihi niteliğinde olup son bölümde Osmanlı sultanları tarihini kısaca anlatmaktadır. Eser çok geniş bir tarih sürecini kapsamına rağmen oldukça muhtasardır ve bahsedilen hususlar çoğunlukla hükümdarların listeleri, tahta çıkış ile ölüm tarihleri ve saltanat sürelerinden ibarettir¹⁸⁷. Burada Şükrullah'ın kısaca ele aldığı Orhan Gazi dönemi hakkında verdiği bilgilerin Bidlîsî'nin eserinde yer alıp almadığı karşılaştırılmıştır.

Orhan Gazi'nin gaza faaliyetleri ve hadiseleri hakkında ayrıntılı bilgilerin yer almadığı Şükrullah'ın eserinde bu dönemdeki olayların gerçekleşme sırası dahi dikkate alınmış; Ulubad, Bursa ve İznik'in fethedildiğini ve kiliselerin mescid ile medreseye çevrildiği belirtilmiştir. Orhan Gazi'nin İznik ve Bursa'da bir dârü'l-fukarâ yaptırıp fakirlere verilmek üzere mülkler vakfettiğini, âlimleri ve hafızları o

¹⁸⁷ Hasan Almaz (2004). *Şükrullah b. Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî Behcetü't-tevârih (İnceleme-Metin-Tercüme)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, s. 24-25. Ayla Demiroğlu (1992). Behcetü't-tevârih. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, s. 349.

kimsesizler yurdunda vazifelendirdiğini belirtmektedir. Yoksulluk içindeki Mevlânâ Sinân'ın Orhan Gazi sayesinde mal ve makam elde ettiğinden söz etmektedir. Yukarıda aktarılan bu iki husus Bidlîsî'nin eserinin ikinci ketibesinde mevcut değildir.

Şükrulluh, Orhan Gazi dönemini anlatırken geniş bir kısmı Süleyman Paşa'nın Rum İli'ne geçişi ve bölgenin fethi hususlarına ayırmıştır. Bidlîsî iki salla toplam seksen kişinin karşıya geçtiğini ve bunların içinden önemli kimselerin isimlerini zikredip Rum İli'nden karşıya geçtiğini söylerken Şükrulluh bir sal ve kırk kişiden söz eder. Kâfirlerle çarpışma sırasında Şükrulluh'ın bahsettiği mucizeden ise Bidlîsî bahsetmemektedir.

Şükrulluh'ın bir raviden nakille Süleyman Paşa'nın Mevlevî külâhıyla ganimetleri paylaşması ve uskûf biçimi altın işlemeli külâhın bu dönemde giyilmesi; Megalkara, İpsala, Tekür Dağı'nın fethedilmesi ve Süleyman Paşa'nın altı yıl boyunca Rum İli'nde fetih gerçekleştirmesi malumatı Bidlîsî'nin eserinde de bulunmaktadır. Başka bir kaynaktan rastlanmayan bu malumatı Bidlîsî ya Şükrulluh'ın eserinden ya da ona kaynaklık eden eserden almış olmalıdır. Orhan Gazi'nin vefat tarihi konusunda ise ihtilaf mevcuttur. Şükrulluh Orhan'ın 751 (1350/1351) senesinde vefat ettiğini ve altmış dört yıl yaşadığını söylerken Bidlîsî 761 (1359/1360) tarihini verip ömrünün seksen küsur sene sürdüğünü dile getirmektedir. Şükrulluh'ın verdiği bilgiler her ne kadar az olsa da Bidlîsî'nin söz ettiği bazı hadiselerin onun eserinde bulunduğundan dolayı Bidlîsî'nin bu eseri incelediği ve kaynak olarak kullanıldığı söylenebilir.

2.1.2.4.3. Neşrî'nin Kitâb-ı Cihânnûmâ'sı

Neşrî, mukaddimesinde belirttiği üzere tarih alanında yazılmış olan eserlerin özellikle Türkçe olanlarının dağınık bir vaziyette olduklarını fark ederek yaradılıştan kendi dönemine kadar gelen bir dünya tarihi yazmak istemiş ve kaleme aldığı Cihânnûmâ¹⁸⁸ adlı eserini tahminen 898 (1492/1493) yılında II. Bayezid'e sunmuştur. 14. ve 15. yüzyılda Osmanlı hanedanının tarihi hakkında kendisinden önce kaleme alınmış eserlere nazaran daha tafsilatlı ve farklı bilgiler verdiği

¹⁸⁸ Neşrî (1949). a.g.e, s. 7.

malumdur. Sonraki Osmanlı hanedan tarihi yazarları için önemli bir kaynak değeri teşkil etmiştir.

Bidlîsî'nin birinci destanında hikâye ettiği Bursa fethi konusu Neşrî'nin eserindeki anlatımıyla karşılaştırıldığında birinci ketibede de işlenen bu hadise iki eserde de benzerlik göstermektedir. Ancak fetih tarihi olarak Bidlîsî 725 (1324/1325) senesini verirken Neşrî 722 (1322/1323) senesini zikretmektedir. Bidlîsî'nin bahsettiği Bursa'nın ele geçirilmesinin ardından payitaht olmasının sebepleri, tarım, ticaret, Pınarbaşı suyu ve kaplıcaları hususları Neşrî'nin eserinde yer almamaktadır. Bidlîsî'nin ayrı bir destanda konu edindiği Murad Gazi'nin veladeti için Neşrî müstakil bir bölüm ayırmamıştır.

Bidlîsî'nin dördüncü destanda Osman Gazi döneminde Sakarya suyunun ele geçirilen kısımlarını ve fethi gerçekleştiren gazileri zikrederek başladığı Samandıra Kalesi'nin fethi konusu, Neşrî'nin eserinde de aynı sıra ve nakille verilmiştir. Beşinci destanda anlatılan Aydos Kalesi tekfurunun kızının gördüğü rüya ve akabinde kalenin fethi Neşrî'nin verdiği bilgilerle hemen hemen aynıdır. Ancak kalenin köylerinin ve tabilerinin ateşe verilmesinden Neşrî söz etmemektedir. Kara Abdurrahman'ın tekfurun kızından çocuk sahibi olduğu ve oğlu Kara Rahman'nın isminin kâfir beldelerde çok büyük yankı uyandırdığı malumatını ise Neşrî ayrı bir bölüm olarak Samandıra fethinden sonra aktarmaktadır. Devamında ise Osman Gazi'nin vefatı ve vasiyeti üzerine Bursa'ya defnini nakletmektedir. Gazinin altmış dokuz yıl ömür sürdüğünü ve yirmi yedi yıl padişahlık yaptığını belirtmektedir. Bidlîsî'nin birinci ve ikinci ketibede verdiği Osman Gazi için tutarsız tarihler Neşrî'nin yazmış olduğu senelerle de uyuşmamaktadır. Şeyh Edebalî'nin vefatını ise Bidlîsî'den farklı olarak Neşrî Âşıkpaşazâde gibi Osman Gazi'den önceye tarihlendirmektedir.

Bidlîsî'nin ikinci mukaddimesinde naklettiği Osman Gazi'nin iki oğlu arasındaki miras dağılımını Neşrî, gazinin vefatından sonra zikretmektedir. Bidlîsî, Alaeddin Paşa'nın Orhan Gazi'nin veziri olduğunu belirtirken Neşrî, Alaeddin'in vezirlik teklifini kabul etmeyip Kite Ovası'ndaki Fodura köyünde yaşadığını ve neslinin devam ettiğini kaydetmiştir.

Bidlîsî'nin eserinin altıncı destanında anlatılan İznikmid seferi Neşrî'nin anlatımıyla paralellik göstermektedir. Ancak Bidlîsî'nin metninde daha fazla detay yakalamak mümkündür. Bunun dışında Bidlîsî'nin konu edindiği İznikmid'in coğrafi konumu, fizikî yapısı, bölgenin İskender dönemindeki önemi, ticari metaı olan ağaçları, İstanbul tekfurunun cüzzamlı kızının Balakova tepesiğindeki kaynar su ve balçıktan şifa bulması, Bî-nevâ Baba ve bölgedeki Hereke Kalesi'nin kuşatılması sırasında Timurtaş Bey'in babası Ali Bey'in gazi oluşu hikâyesi Neşrî'nin eserinde yer almamaktadır.

Bidlîsî yedinci destanda bey ve askerlerin başlıklarında Osman Gazi zamanından Murad Gazi dönemine kadar yapılan değişiklikler, Orhan Gazi adına ilk sikkenin darb edilmesi, yeni oluşturulan yaya ve süvari grupları ve ordu düzeni hususlarını ayrıntılı olarak anlatırken Neşrî sadece beyin giyeceği ak börkten ve yeni kurulan yaya ordusundan kısaca söz etmiştir. Neşrî'nin bahsettiği yayalara enük denilmesinin sebebine ve börkün altına giyilen şevkeleye ise Bidlîsî değinmemiştir.

Bidlîsî'nin sekizinci destanda konu edindiği İznik fethi ve fetih ardından kurulan medrese bahislerini Neşrî iki hikâyede aktarmaktadır. Ancak Neşrî Bidlîsî'nin adını zikrettiği Targan (Taz Ali) Kalesi'nin isminden söz etmeyip iki havale kulesinin yapıldığından bahsetmektedir. Yine Bidlîsî'nin söz ettiği İstanbul tekfurunun gazilerin üzerine gerçekleştireceği gece baskını planı ve İznik gölünün tasviri Neşrî'nin eserinde yer almamaktadır. İznik'in fethinin tarihi olarak Bidlîsî 731 (1330/1331), Neşrî ise 734 (1333/1334) senesini zikretmektedir.

Bidlîsî dokuzuncu destanda Tarakçı Yenicesi, Göynük, Muturnu Kaleleri fethinden bahsederken Neşrî bu kalelerin ele geçirildiğinden kısaca söz edip genişleyen sınırların Orhan Gazi tarafından kimlere tahsis edildiğini yazmıştır. Bidlîsî bu destanın ardından Gemlik Kalesi'nin fethi ve Bursa şehrindeki inşa faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir, fakat Neşrî kalenin fethinden söz etmeyip Orhan Gazi dönemini anlattığı bölümün son kısmında Bursa'daki hayrat binalarından bahsetmektedir.

Bidlîsî on ikinci destanda anlattığı Karasi İli'ne Orhan Gazi'nin hâkim olması ve Konlusus, İlenus, Kirmasiyye, Mihalicı ile Ulubad'ı ele geçirmesi vakalarını Neşrî

üç hikâyede sunmaktadır. Bidlîsî bu vakaların tarihini 737 (1336/1337), Neşrî ise Âşıkpaşazâde gibi 735 (1334/1335) senesi olarak vermektedir. Konlusuz ve İlenus yerine ise Balyoz ve Abolyond isimlerini zikretmektedir. Bidlîsî'nin bu bahisler hakkında verdiği malumatın daha detaylı olduğunu söylemek mümkündür. Neşrî bu hikâyelerin ardından Bidlîsî'nin eserinde yer almayan Geyikli Baba'dan bahsetmektedir. Bidlîsî'nin aktardığı Armudlu vilayetindeki Anahor Kalesi ve bölgenin fethi ise Neşrî'nin eserinde bulunmamaktadır.

Bidlîsî Rum İli hakkında kaleme aldığı özgün değerdeki metnin ardından sırasıyla Süleyman Paşa'nın Rum İli'ne geçişi, Cebeni ve Ayaşlonya Kaleleri, Konurhisar, Gelibolu, Hayrabolu Tekür Dağı bölgesi, Megalkara ve İpsala mevzileri fethinden bahseder. Neşrî, Konurhisar'ın ele geçirilmesi hikâyesine en son değinmiştir ve Bidlîsî'nin anlattıklarıyla farklılık göstermektedir. Megalkara ve İpsala bölgelerinin ele geçirilmesinden de bahsetmemektedir. Ayrıca Gelibolu'ya geçiş tarihini 758 verirken Bidlîsî 759 (1357/1358) senesini zikretmektedir. Âşıkpaşazâde'nin bahsettiği Bidlîsî'nin eserinde yer almayan Karasi İli'nden getirilen Arapların Gelibolu'ya yerleştirilmesi meselesi Neşrî'nin eserinde de yer almaktadır.

Bidlîsî'nin on yedinci destanda bahsettiği Rum İli'ne çıkan Türkler için düzenlenen ittifak sonucu gerçekleştirilen saldırıdan ve mucizevî hadiseden Neşrî söz etmemektedir. Süleyman Paşa'nın vefatının ise Bidlîsî'den farklı olarak 760 (1358/1359) yılında vuku bulduğunu ve Orhan Gazi'nin de iki ay sonra defnedildiğini yazmaktadır. Bidlîsî son destanda Süleyman Paşa'nın vefat haberinin Orhan Gazi'ye ulaşmasını ve Orhan Gazi'nin vefatını anlatırken Neşrî, Gazi'nin imar faaliyetlerinden ve dönemin ünlü âlimlerinden kısaca söz etmektedir.

İki eserde Orhan Gazi dönemi hadiselerinin nakil sırası Bursa'nın fethinin konu edildiği hikâye ve destanla başlamaktadır. Bidlîsî'nin eserinde yer alan birkaç destan Neşrî'nin tarihinde bulunmamaktadır. Konuların işleniş sırası büyük benzerlik göstermektedir. Neşrî'nin Orhan Gazi dönemini kaleme alırken Âşıkpaşazâde'nin tarihinden ya da ona kaynaklık eden Yahşi Fakih'in eserinden yararlandığı aşikârdır. Dolayısıyla Âşıkpaşazâde ile Bidlîsî'nin eserleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar Neşrî ile Bidlîsî'nin eserleri arasında da mevcuttur. Osmanlı kuruluş

dönemi hikâyelerini standart hale getirmiş olan Neşrî'nin eserinden Bidlîsî'nin faydalandığını söylemek mümkündür.

2.1.2.5. Tesirleri Bakımından Heşt Behişt

Bidlîsî'nin kendi zamanına kadar telif edilmiş eserlerden daha tafsilatlı ve tertipli yazdığı Heşt Behişt adlı eseri kendisinden sonraki birçok müellif tarafından istifade edilmiştir. Timurî tarih yazımını Osmanlı tarihine uyarlaması, onun sadece malumat olarak değil üslup ve inşa tarzı ile de ilham kaynağı olmasını sağlamıştır. Müelliflerin bazısı eserlerinde Heşt Behişt'in adını zikrederek kaynak olarak kullandıklarını belirtiyorlarsa da bir kısmı kullanmış olmalarına rağmen ismini anmamışlardır. Yine de bu kimselerin Heşt Behişt'in üslup, tertip ve malumatını örnek alarak eserlerini hazırladıkları yapılan karşılaştırmalarda ortaya çıkmaktadır.

Birinci ve ikinci ketibe üzerinde çalışan Mehmet Şükrü, Heşt Behişt'ten istifade eden müellifleri tespit ederek isimlerini zikretmektedir. Bunlardan ilki Tacü't-Tevârîh yazarı Hoca Sâdeddin'dir. Şükrü, Hammer'in Tacü't-Tevârîh Heşt Behişt'in kopyasıdır tespitine katılarak iki eserin Orhan Gazi döneminden itibaren vakaların nakil sırası ve muhtevası itibarıyla aynı olduğunu belirtmektedir. Tevârîh-i Âl-i Osman müellifi Ruhî'nin ise muhtemelen Heşt Behişt'i kaynak olarak kullandığı kanaatine varmıştır. Ayrıca Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin Kitâbü't-Târîh-i Kühû'l-Ahbâr'ı ve Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Sahâ'ifu'l-ahbâr fî Vakâyi'i'l-a'sâr'ı kaleme alırken Heşt Behişt'ten yararlandığı tespitinde bulunmaktadır¹⁸⁹. Orhan Başaran bu eserlere ilaveten 1124 (1712/1713) tarihinde Hakîm Mahâret Hân-ı İsfahânî'nin genel coğrafyayla ilgili kaleme aldığı Behcetü'l-âlem adlı eserini zikrederek “Ahvâl-i Ba'zî ez Memâlik-i Rum” başlıklı bölümünün çoğunlukla Heşt Behişt'ten alındığını saptamıştır¹⁹⁰. Heşt Behişt'in mukaddime ve birinci ketibesini çalışan Vural Genç ise Koca Hüseyin Efendi'nin Bedâiyu'l-Vekâyî adlı eserini ekleyerek Hüseyin Efendi'nin Osmanlı dönemi için kullandığı kaynaklar arasında Bidlîsî'den söz ettiğini ve yer yer Heşt Behişt'ten yararlandığını kaydettiğini belirtmektedir¹⁹¹. Fatih dönemini çalışmış olan Muhammed İbrahim Yıldırım,

¹⁸⁹ Şükrü (1934). a.g.m, ss. 43-47.

¹⁹⁰ Başaran (2000) a.g.t, s. 51. Mohammed Hukk (Ed.-1925) *A Descriptive Catalogue of The Arabic And Persian Manuscripts in Edinburgh University Library*. Hertford. ss. 214-215.

¹⁹¹ Genç (2007). a.g.t, s. LX, LXIX.

Kemalpaşazâde'nin de *Tevârîh-i Âl-i Osman* adlı eserini yazarken kuvvetle muhtemel *Heşt Behişt*'ten istifade ettiğini söylemektedir. Ayrıca Cizyedârzâde Ahmed Bahaeddin Efendi'nin 1187 (1773/1774) tarihinde tamamladığı ve Hoca Sâdeddin'in *Tacü't-Tevârîh*'ini sade bir dile döktüğünü belirttiği *Târih-i Cizyedâr* adlı eserinde *Heşt Behişt*'i kaynak olarak zikrettiğini tespit etmektedir¹⁹². Yine II. Bayezid dönemini çalışan Genç, Safevî kronik yazarlarının *Heşt Behişt*'i kaynak olarak kullandıklarını; bunun en açık örneğini ise Hasan Beg Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârîh* adlı eserinde görmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. *Heşt Behişt*'ten istifade eden bir başka müellifin ise Bidlîs hanı Şemseddin Han'ın oğlu Şeref Han Bidlîsî olduğunu tespit etmiştir. Şeref Han'ın 1597'de III. Mehmed'e taktim ettiği *Şerefnâme* adlı eserinin Osmanlı ve Safevî tarihine ayırdığı ikinci bölümü için doğrudan kaynak göstermese de *Heşt Behişt*'i kullandığını belirtmektedir¹⁹³.

Genç, Bidlîsî'den çok kısa bir zaman sonra Osmanlı tarihi yazmakla vazifelendirilen Kemalpaşazâde'nin *Heşt Behişt*'ten yararlandığını söylemenin güç olduğunu belirtmektedir. Ona göre aynı dönemde çalışmaları ve aralarındaki rekabet, bu iki müellifin birbirlerinden etkilenmelerini ve yararlanmalarını mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte aynı dönemin ve yerin müellifi olmaları münasebetiyle yararlandıkları kaynakların ve yazdıkları metinlerin içeriklerinin birbirine benzemesi tabiidir. Yine Kemalpaşazâde, eserinin mukaddimesinde, Sultan II. Bayezid'in sade, anlaşılır ve açık bir Türkçeyle tarih yazmasını buyurduğunu ifade etse de, Bidlîsî gibi eserini süslü ve ıtnaplı olarak kaleme alıp rakibinin edebî üslubuna yetişmeyi amaç edinmiş izlenimi vermektedir. Bu yönüyle Kemalpaşazâde sadece üslup bakımından değil tertip yönünden de *Heşt Behişt*'i yakalamaya çalışmış; her bir padişahın dönemini ayrı bir defterde sunup her olay için uzunca başlıklar kullanmıştır¹⁹⁴.

İki eseri II. Mehmed dönemi üzerinden karşılaştıran Yıldırım ise Bidlîsî'nin kendine mal etmiş olduğu bir kaydın Kemalpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ında neredeyse aynı şekilde geçiyor olmasından hareketle Kemalpaşazâde'nin *Heşt Behişt*'i kaynak olarak kullanmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu

¹⁹² Yıldırım (2013). a.g.e, s. CIII, CVI.

¹⁹³ Genç (2019). a.g.e, ss. 559-560.

¹⁹⁴ Genç (2019). a.g.e, ss. 543-547.

belirtmektedir¹⁹⁵. Bununla birlikte bu çalışmada Orhan Gazi dönemi üzerinden yapılan karşılaştırmada iki eser arasında günümüze ulaşmış Osmanlı kroniklerinin verdiği bilgiler dışında bir benzerliğe tesadüf edilememiştir.

2.1.2.5.1. Ruhî'nin Tevârîh-i Âl-i Osman'ı

Ruhî, Tevârîh-i Âl-i Osman adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin başlangıcından 1511 yılına kadarki Osmanlı hanedan tarihini ele almaktadır. II. Bayezid'in arzusu üzerine telif ettiği eseri kaleme alırken Heşt Behişt'ten yararlandığını araştırmacılar tespit etmiştir. Bu çalışmada da Ruhî'nin Orhan Gazi dönemini ele aldığı ikinci matlab ile Heşt Behişt'in ikinci ketibesi karşılaştırılarak eserler arasındaki benzerlik ile farklılıklar ve Heşt Behişt'in bu esere kaynaklık edip etmediği tespit edilmeye gayret edilecektir¹⁹⁶.

Ruhî, Bursa'nın ele geçirilmesini kısaca anlattıktan sonra Orhan Gazi'nin bey olmasından ve kardeşi Alaeddin Paşa'nın vezir olup Kite Ovası'nda Kodra adlı bir köyün ona verilmesinden söz etmektedir. Bidlîsî sadece Alaeddin Paşa'nın vezir olduğunu zikrederken Ruhî, Alaeddin Paşa ile ilgili kaynaklarda yer alan bu iki hadiseyi birleştirmektedir. Bidlîsî'nin Orhan Gazi'nin övülen hasletlerini anlattığı birinci mukaddimede geçen Orhan'ın cömertliği, onun döneminde fakirlik ve yoksulluğun son bulduğu, düşkün kimsenin kalmadığı hususlarına Ruhî'nin eserinde de rastlanılır.

Ruhî Orhan Gazi döneminde yapılan her seferi anlatmayıp mühim bulduğu birkaç fetih faaliyetinden söz etmektedir. Bunlardan birincisi Karasi İli, Ulubad ve Kirmasiyye'nin ele geçirilmesidir. Bidlîsî'nin on ikinci destanda bahsettiği bu hadiseleri Ruhî özet halinde sunmaktadır. Bursa'nın fetih senesi için belirttiği tarih 725 (1324-1325) ve Gazi Murad'ın doğum tarihi için verdiği 726 (1325-1326) senesi Bidlîsî'nin yazdığı malumat ile aynıdır. Fakat İznik fethi ve Bursa ile İznik şehirlerindeki inşa faaliyetlerinin gerçekleştiği sene için iki eserde verilen tarihler birbirine uymamaktadır. Orhan Gazi'nin gönlünde yatan Rum İli'ne geçilmesi arzusu ve oğlu Süleyman Paşa'nın babasının huzuruna çıkıp bu arzuyu dile getirmesi sonucu

¹⁹⁵ Yıldırım (2013). a.g.e, ss. XCIX-CIII.

¹⁹⁶ Ruhî Fazıl Çelebi (1992). *Ruhî Tarihi*. (Haz. Halil Erdoğan Cengiz ve Yaşar Yücel). *Belgeler*. XVI. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.

karşıya geçme vazifesine tayin olması hikâyesini Ruhî'nin Bidlîsî'nin eserinden naklettiği anlaşılmaktadır.

Süleyman Paşa'nın Rum İli'ne geçişini Ruhî özetle şu şekilde anlatmaktadır: Süleyman Paşa Kemer adı verilen yere gelerek sığır derisi kayıklar ve ağaçtan yapılan sal ile kırk askeriyle karşıya geçmiştir. Tekür Dağı, Odgönlek Kalesi ve Eksamileyte Kalesi'ni ilhak etmelerinin ardından durumu haber alan Laz İli'nin kâfirleri Müslümanlarla çarpışmak için Manılık sahasına gelmişlerdir. Mücahit askerler kâfirleri yenilgiye uğrattıktan sonra Megalkara, İpsala, Vize, Tekür Dağı, Seydi Kavağı, Bolayır ve Gelibolu diyarlarını fethetmişlerdir. Bu hikâyeye Bidlîsî ile kıyaslanamayacak kadar muhtasar olsa da Ruhî'nin verdiği malumatın Heşt Behişt ile fethedilen bazı yer isimleri hariç uyuşmadığı aşikârdır. Ancak Süleyman Paşa'nın altı yıl Rum İli'nde fetihle uğraşması ve Orhan Gazi'nin kırk bir yıl saltanat sürmesi ifadelerini Bidlîsî'nin eserinden naklettiği anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla Orhan Gazi dönemini oldukça muhtasar yazan Ruhî'nin verdiği bazı hikâyeler Heşt Behişt'le benzerlik göstermez iken diğer bazılarının ise Bidlîsî'nin eserinden istifade edilerek yazıldığı görülmektedir.

2.1.2.5.2. Hoca Sâdeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârîh'i

Murad Paşa Medresesi, Yıldırım Bayezid Medresesi ile Sahn-ı Semân müderrisliği vazifelerini ifa eden, III. Murad ile III. Mehmed'e hocalık yapan ve şeyhülislamlık makamına getirilen Hoca Sâdeddin Efendi 16. yüzyılda siyasi alanda etkin bir isim olmanın yanında Tâcü't-Tevârîh adlı eseriyle de tarihçi olarak büyük bir ün kazanmıştır. Bu eser kısa sürede Osmanlı Devleti sahasında büyük alakaya mazhar olup üzerine zeyiller yazılmış ve eserin Avrupa'da 17. yüzyıldan itibaren tercümeleme yapılmaya başlanmıştır¹⁹⁷. Burada Hoca Sâdeddin'in Osmanlı hanedan tarihini Sultan Selim'in saltanatının sonuna kadar getirdiği eserinin Orhan Gazi dönemini ele aldığı bölümü Heşt Behişt ile mukayese edilecektir.

Bidlîsî'nin birinci destanda bahsettiği Bursa fethi Sâdeddin Efendi'nin eserinde Adranos Kalesi'nin ele geçirilmesiyle birlikte anlatılmaktadır. Bu kalenin fethi Heşt Behişt'in birinci ketibesinde yer almaktadır. Bursa'nın sekiz yıl kuşatma

¹⁹⁷ Şerafettin Turan (2010). Hoca Sâdeddin Efendi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18. Cilt, ss. 196-198.

altında olması, Orhan Gazi'nin ordusuyla kaleyi fethetmek için Pınarbaşı'nda konuşlanması, Köse Mihal'in elçi olarak Bursa tekfuruna gönderilmesi ve fetih tarihi hususları iki eserde de aynıdır. Bursa tekfurunun itaat etmesinin ardından deniz kenarına ulaştırılması için otuz bin flori kırmızı altın verdiği bilgisi Hoca Sâdeddin'in eserinde bulunmamaktadır.

Bidlîsî'nin ikinci destanında bahsettiği Bursa'nın payitaht olmasının sebepleri ve Bursa şehrinin hususiyetleri Tâcü't-Tevârîh'te geçmemektedir. Bu hususlar yerine Orhan Gazi'nin cülusu başlığı altında Osman Bey'in vefatı ardından Orhan'ın tahta geçişi, Gazi Murad'ın doğumu ve Osman Gazi döneminde Konur Alb ile Ağca Hâce'nin fetihleri hadiselerinden kısaca bahsedilip Samandıra Kalesi'nin fethi anlatılmaktadır. Hoca Sâdeddin'in eserinden farklı olarak Bidlîsî, Gazi Murad'ın doğumu ve Samandıra Kalesi'nin ele geçilmesini iki ayrı destanda zikretmekle beraber iki eserde de nakil sırası aynıdır. Ancak Hoca Sâdeddin'in eserinde naklettiği Samandıra Kalesi'nin ele geçirilmesi vakası ardından Aydos ve İstanbul tekfurlarının birleşerek İslam askerlerine saldırması ve mağlup olmaları hikâyesi Heşt Behişt'te yer almamaktadır. Bidlîsî'nin beşinci destanda anlattığı Aydos Kalesi'nin fethi hadisesini Hoca Sâdeddin hemen hemen benzer şekilde vermektedir. Sadece Hoca Sâdeddin, Abdurrahman ve Aydos tekfurunun kızının aşkını daha çok vurgulamış ve olay örgüsünü bu tema çerçevesinde şekillendirmiştir.

Hoca Sâdeddin'in İznikmid Kalesi'nin fethini anlattığı bölümde bir Makedon kenti olarak tanımladığı İznikmid hakkında verdiği bilgiler Bidlîsî'nin eserindekilerle birebir aynıdır. Ayrıca Bidlîsî'nin uzunca söz ettiği İznikmid'in ormanlık alanı ve coğrafi konumu hususlarını birkaç cümlede özetlemiştir. İznikmid'in fethini güçleştiren unsurlar, Ağca Hâce'nin vefatı ve mezar yeri, Hâceili'nin Süleyman Paşa'nın hükümet mahalli olması, Konur Alb'in vefatı, Sultanönü'nün Gazi Murad'a bırakılması, Sakarya Köprüsü'nün tamiri, 728 (1327/1328) yılında İznikmid fethine teveccüh edilmesi, Abdurrahman Gazi'nin orduya rehberlik etmekle görevlendirilmesi hususları ise her iki eserde nakil sırası dâhil aynı şekilde anlatılmaktadır. Bidlîsî İznikmid hâkiminin adını Balakonya ve kardeşi Koyunhisar hâkiminin ismini ise Kalavun şeklinde zikrederken Hoca Sâdeddin Belakonya ve Kalayun olarak anmaktadır. Aygud Alb ve Kara Ali'nin Koyunhisar Kalesi'nin

zaptının ardından İznikmid fethi, İstanbul tekfurunun cüzzamlı kızının Balakova tepeciğinde şifa bulması, deniz sahili bazı diyarların Kara Mürsel'e verilmesi ve Hereke fethi vakalarını da Hoca Sâdeddin'in Bidlîsî'nin eserinden faydalanarak yazdığı anlaşılmaktadır. Bidlîsî'nin söz ettiği Bî-nevâ Baba'nın Balakova'da medfun olması, Ağca Hâce'nin fethettiği vilayetlerin gazilere bağışlanması ve evladı Mevlânâ Fazlullah Çelebi isminin zikri Hoca Sâdeddin'nin eserinde yer almamaktadır.

Hoca Sâdeddin Bursa'nın fezası ve manzarasını övdükten sonra Orhan Gazi döneminde para bastırılması, giyilen külahın şekli ve sonrasında yapılan değişiklikler, askerî bölüklerin oluşturulması ve ordunun düzenlenmesi hususlarına sırasıyla değinmektedir. Bidlîsî Bursa'ya ikinci destanda, diğer mevzulara ise yedinci destanda yer vermektedir. Hoca Sâdeddin devlete mahsus kıyafetlerin belirlenmesi için giyilecek külahların seçilmesi hususunu ele aldığı sırada yeri gelmişken Bidlîsî'nin on altıncı destanda değinmiş olduğu Süleyman Paşa'nın ve askerlerinin Mevlevî dervişlerinin giydiği uskûf biçimli külahı takması bilgisini de zikretmektedir. Bidlîsî Osman Gazi'nin vefatının hemen ardından han seçimi sırasında Orhan Gazi'nin kardeşi Alaeddin Paşa'nın vezir olduğu malumatını verirken Hoca Sâdeddin önce Alaeddin Paşa'nın Kite bucağındaki Fodura köyünde inzivaya çekildiğini, daha sonra Orhan Gazi'nin teklifiyle vezir olduğunu belirtmektedir.

Bidlîsî sekizinci destana İznik fethini gerçekleştirmek için Kara Tekin ve Targan Kaleleri'nin inşa edilmesi hadiseleriyle başlamaktadır. Hoca Sâdeddin ise İznik zaptını anlattığı bölüme bu iki kalenin sadece isimlerini zikrederek giriş yapmaktadır. İznik fethi, kilise ve mabetlerin mescid ve camiye çevrilmesi, eşleri çeşitli sebeplerden ölmüş olan İznik kadınlarının İslam mücahitleriyle evlendirilmesi ve medrese inşası ile müderris tayini her iki eserde de aynı şekilde hikâye edilmektedir. Bidlîsî'nin fethin hemen ardından anlattığı göl ve Nuh'un oğlu Sam'ın kurucusu olduğu rivayet edilen bu gölün ortasındaki kadim şehirden Hoca Sâdeddin bölümün sonunda bahsetmektedir. Ayrıca Hoca Sâdeddin Bidlîsî'nin eserinde konu edilmeyen İznik'te yapılan çini sanatından söz etmektedir.

Bidlîsî'nin dokuzuncu destanda naklettiği Tarakçı Yenicesi, Göynük, Muturnu Kaleleri ve beldelerinin fethi hadiselerini Hoca Sâdeddin eserinde aktarırken Heşt Behişt'ten yararlanarak kaleme aldığı görülmektedir. Ancak Bidlîsî fetih tarihini 732 (1331/1332) şeklinde zikrederken Sâdeddin 738 (1337/1338) senesini vermektedir. Bu kale ve beldelerin ele geçirilmesi hikâyesi ardından her iki eserde de Gemlik Kalesi'nin fethi ve diğer başlık altında Bursa'daki mescid-i caminin tamiri ve medrese, hankâh, ribat ile ek binaların inşası konuları aynı şekilde aktarılmaktadır.

Tâcü't-Tevârîh ve Heşt Behişt'te Karasi İli'nin ele geçirilmesinin anlatıldığı bölümlerde Aclan Bey'in vefatı ardından oğlunun Karasi İli'ne hâkim olması, Karasi İli erkânı ve tebaasının Orhan Bey'in yanında bulunan Aclan Bey'in oğlu Dursun Bey'in başa geçmesini istemeleri, Konlusus ve İlenus'un alınması, Kırmasiyye ve Mihalicî bölgelerinin zimmet ehli olarak Orhan Gazi'nin eline geçmesi, Ulubad tekfurunun itaatini bildirmesi, Orhan Gazi'nin Balıkesri'ye yürümesi, Dursun Bey'in kardeşi tarafından öldürülmesi, Aclan Bey'in oğlunun Orhan Gazi'den af dilemesi ve Bursa'ya gönderilmesi, Süleyman Paşa'nın buraya vali olarak tayin edilmesi ve Ulubad tekfurunun taşkınlık yapması sonucu dârü'l-İslâm'a dâhil edilmesi hususları sırasıyla işlenmektedir. İki eser arasındaki farklılık ise Hoca Sâdeddin'in Konlusus ve İlenus yerine Kutleyus ve Anleyos şeklinde kalelerin isimlerini zikretmesidir. Ayrıca Hoca Sâdeddin Aclan Bey'in oğlunun Bursa'ya gönderilmesinden iki yıl sonra taun hastalığına duçar olarak vefat ettiği bilgisini de eklemektedir. Bidlîsî'nin on üçüncü destanda naklettiği Armudili ve Anahor Kaleleri dâhil diğer kalelerin fethi hadiseleri ise Hoca Sâdeddin'nin eserinde bulunmamaktadır.

Bidlîsî'nin on dördüncü destanda bahsettiği dünyadaki iklimler konusu dışında Rum İli coğrafyasını tanıttığı bölümü Hoca Sâdeddin kısaca söz ederek özetlemiştir. Bidlîsî'nin on beşinci destanda anlattığı Süleyman Paşa'nın Rum İli'ne geçişi hikâyesi Tâcü't-Tevârîh'te muhtasar haline getirilerek verilmiştir. İki eserde de benzer anlatımlarla bahsedilen hadiseler şunlardır: Balıkesri'nin Aydıncık kasabasının Belkıs'ın tahtgâhı olduğu rivayeti, Ece Bey, Gazi Fazıl ve Evrenos Bey ile müşavereyle bir gece Rum İli'ye geçerek bir kâfirin Süleyman'a getirilmesi ve rehber olması, Rum İli'ne çıkararak Cebeni Kalesi'nin zapt edilmesi, Anadolu'dan

asker getirilmesi, Ece Bey'in Bolayır ile Ağce Limanı'ndaki kâfirlere ait gemileri yakması ve Ayaşloniyye Kalesi'nin fethi. Hoca Sâdeddin Aydıncık kasabası yerine Edincik, Cebeni Kalesi yerine Çimni ve Ayaşloniyye Kalesi yerine Aya Silonya şeklinde isimleri zikretmektedir.

Bidlîsî'nin on altıncı destanda hikâye ettiği Konurhisar hâkimi Kalokonya'nın İslam askerlerine karşı başarısız olması ile kalenin fethi, Süleyman Paşa ile serdarlarının giydiği Mevlevî dervişlerinin külâhı ve Gelibolu havalisi, Megalkara, İpsala, Hayrabolu, Corlu şehirlerinin ele geçirilmesi hadiseleri Tâcü't-Tevârîh'te benzer ifadelerle kaydedilmiştir. Ancak Hoca Sâdeddin şehrin ismini Megalkara yerine Malkara şeklinde nakletmektedir.

Bidlîsî'nin on yedinci destanda hikâye ettiği kâfirlerin Müslümanları Rum İli'nden atmak amacıyla birlik oluşturmaları, Şehzade Süleyman'ın at üzerinden düşerek vefat etmesi, kâfirlerin hücum etmesi ve mucize sonucu yenilmeleri hadiselerini Hoca Sâdeddin aynı nakil sırasıyla fakat birkaç ufak farklılıkla anlatmaktadır. Bidlîsî Süleyman Paşa'nın öleceğini yakın hissetmesi üzerine mücahit gazilere konuşma yaptığını söylerken Hoca Sâdeddin Süleyman Paşa'nın kâfirlerin saldırı gerçekleştirme hazırlığı içinde olduklarını öğrenmesinin ardından beylere asla geri çekilmemeleri hususundaki öğüt veren nutkunu yazmaktadır. Süleyman Paşa'nın vefatının sebebi ise Bidlîsî'nin eserinde atın ayağına bir kekliğin dolanması sonucu at ve şehzadenin yere düşmesi şeklinde anlatılırken Hoca Sâdeddin'in eserinde atın ayağına dal takılması sonucunda devrildiği ifadesi yer almaktadır.

Bidlîsî'nin son destanda bahsettiği Süleyman Paşa'nın vefat haberinin Orhan Gazi'ye ulaşması ve Gazi Murad'ı Bursa'ya tayin ettikten sonra Orhan Gazi'nin Hakk'ın rahmetine kavuşması hadiseleri Tâcü't-Tevârîh'te de aynı şekilde geçmektedir. Hoca Sâdeddin, söz edilen bu hususları anlattığı bölümün sonunda İdrîs-i Bidlîsî'nin Orhan Gazi'nin kırk bir yıl hâkimiyet sürdüğü ifadesine karşı çıkarak bunun otuz beş yıl olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Muslihiddin Lârî'nin Mir'atü'l-Edvâr ve Mirkatü'l-Ahbâr adlı eserini muhtasar halinde tercüme eden Sâdeddin, Larî'nin eserinde yazan Orhan Gazi'nin vefat tarihi, saltanat ve ölüm süresi malumatını eleştirerek yanlış ve çelişki içinde olduğunu dile getirmektedir.

Hoca Sâdeddin eserinin pek çok yerinde Mevlânâ İdrîs veya Heşt Behişt isimlerini zikrederek ana kaynağına atıfta bulunmuştur. Bu bakımdan Tâcü't-tevârîh için bazı araştırmacılar Heşt Bihîşt'in bazı yerlerinin kısaltılarak yapılmış bir tercümesi, hatta bir kopyası olduğunu belirtmişlerdir¹⁹⁸. Öyle görülüyor ki Bitlisî'nin eserindeki süslü ifadeler çıkarıldığında geri kalan bilgiler Tâcü't-tevârîh ile önemli ölçüde örtüşmektedir.

Hoca Sâdeddin Heşt Behişt'in dilini muğlak ve anlaşılmaz bulmasına rağmen Türkçe yazdığı Tâcü't-Tevârîh'i de Bidlîsî'nin eseri gibi Arapça-Farsça tamlamalar, ayet-i kerime, hadis-i şerif, atasözleri, mısra, beyit ve manzume parçalarıyla bezeyip hadiseleri süslü, ağır ve külfetli bir üslupla kaleme alarak seçkin gruba seslenen bir anlayışla kaleme almıştır¹⁹⁹. İki eser sadece üslup bakımından birbirine benzer olmayıp tertip tarzı ve olay örgüsü açısından da çok benzerdir. Aktarılan hadiselere bakıldığında ise yukarıda saydığımız birkaç farklılık dışında verilen bilgiler neredeyse aynıdır. İki eserinde Orhan Gazi dönemi hadiseleri karşılaştırıldığında Hoca Sâdeddin'in Tâcü't-tevârîh'i kaleme alırken Bidlîsî ile ortak kaynaklardan yararlandığını göz ardı etmeden temel kaynak olarak Heşt Behişt'i kullandığı ve hatta bu eseri muhtasar hale getirdiği söylenbilir.

2.1.2.5.3. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr'ı

16. yüzyılın ünlü tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, divân ve yeniçeri kâtipliği, tımar ve mal defterdârlığı, emirlik ve sancak beyliği vazifelerini ifa ederek Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde bulunmuş ve vazifesi icabı, devleti yakından tanıma imkânını elde etmiştir. 1591 yılında İstanbul'da yazmaya başladığı Kühü'l-Ahbâr eseri 1598'de tamamlamıştır. Münşiyâne bir dille kaleme aldığı bu eser bir mukaddime ve dört rükünden oluşmaktadır. Son rükünde Osmanlıların ortaya çıkışından 1596'ya kadar olup biten hadiseleri anlatmaktadır. Adlarını verdiği yüz

¹⁹⁸ Mehmet İpşirli (1998). Tâcü't-Tevârîh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39. Cilt, ss. 357-359.

¹⁹⁹ Hoca Sadettin Efendi (1979). *Tacü't-Tevarih*. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu) 1. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. XI.

altmış yedi eseri gözden geçirerek bu eseri kaleme aldığını söylemektedir²⁰⁰. Bunlardan biri de Bidlîsî'nin eseri Heşt Behişt'tir.

Bidlîsî'nin birinci destandan itibaren kronolojik sırayla anlattığı Orhan Gazi döneminde gerçekleştirilen fetihlerin bir kısmına Âlî, Osman Gazi dönemini hikâyeye ettiği fasılda yer vermektedir. Bunlardan ilki Bidlîsî'nin beşinci destanda 728 (1327/1328) tarihinde gerçekleştiğini bildirdiği Aydos Kalesi'nin fethi hadisesidir. Âlî ele geçirilen tarihe riayet etmeksizin Osman Gazi dönemi fethedilen diyarları sıraladıktan sonra Aydos tekfurunun kızının rüyası ve gazilere yardımı sonucu kalenin ele geçirilmesini kısa bir şekilde nakletmektedir. Bidlîsî'nin altıncı destanda bahsettiği Balakova'da medfun olan Bî-nevâ Baba'nın ismini Âlî, Abâ-pûş şeklinde zikretmektedir. Heşt Behişt'ten farklı olarak Kühü'l-Ahbâr'da, Neşrî'nin eserinde rastladığımız tahta kılıçlı bu dervişin hikâyesi anlatılmaktadır. Ayrıca Bidlîsî'nin altıncı destanda Yunan kayserinin haberlerini ihtiva eden kitaplardan naklettiğini belirttiği İstanbul tekfurunun cüzzamlı kızının Balakova'daki sıcak su ve balçıktan şifa bulma hikâyesi de devamında yer almaktadır.

Bidlîsî birinci ve ikinci destanda Bursa'nın fethini ve Bursa'nın pâyitaht olmasının sebeplerini ayrıntılı anlatmaktayken Âlî Bidlîsî'den farklı olarak fetih tarihinin 726 (1325/1326) senesi olduğunu belirtmekte ve Osman Gazi dönemi yapılan iki havâle kulesinden söz ederek kısaca fethi özetlemektedir. Ayrıca Osman Gazi'nin vasiyeti ve vefatından sonra dönemin önemli âlimleri hakkında bilgiler vermektedir. Her padişahın ahvalini anlattığı bölümün ardından mühim âlim, şair, devlet adamları hakkında verdiği biyografik bilgiler bakımından Kühü'l-Ahbâr, Bidlîsî'nin eserinin sekizinci ketibesi hariç diğer ketibelerden farklılık göstermektedir.

Âlî, Bidlîsî gibi Gazi Murad'ın doğumu için ayrı bir bölüm ayırmamaktadır. Bidlîsî'nin dördüncü destanda naklettiği Samandıra Kalesi'nin fethini ise özet niteliğinde yazmıştır. Ardından Bidlîsî'nin uzunca kaleme aldığı Bursa'nın pâyitaht olması, Aydos Kalesi'nin 728 (1327/1328) tarihinde ele geçirilmesi, Kaşıkhisar, İznikmid, İznik, Göynük, Taraklı Yenicesi, Balıkesri, Karasi vilayetleri, Bergama

²⁰⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi (1997). *Kitâbü't-Târih-i Kühü'l-Ahbâr*. (Haz. Ahmed Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül ve İbrahim Hakkı Çuhadar). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, ss. XIV-XXVII.

Kalesi, Aydıncık Hisarı, Edremid, Kirmasti, Ulubad, Kızıca, Tuzla Hisarı fetihleri birer cümleyle verilmektedir.

Âlî, Orhan Gazi ve kardeşi Alaeddin Paşa'nın devlet işleri hususunda aldıkları kararları anlattığı bölümde Bidlîsî gibi para bastırma, askerın giysisi ve ordu düzeni konularına değinmektedir. Bidlîsî'den farklı olarak mücahit sipahilerin giydiği başlığı Mevlevîlikle değil Hacı Bektaşîlikle ilişkilendirmektedir. Ardından Karasi İli'nden kısaca söz edip vilayetin Osmanlı Devleti'ne geçişi sırasında yaşanan hadiselerden ve Süleyman Paşa'nın Rum İli'nde fethettiği bazı kalelerden bahsetmemektedir. Şehzadelerin vazifelendirildiği bölgeleri belirttikten sonra Süleyman'ın Rum İli fethini üstlenmesi hadisesinin Ruhî ve Âşıkpaşazâde'nin eserlerinde nasıl zuhur ettiğini müelliflerin isimlerini zikrederek nakletmektedir. Bundan sonra Bidlîsî'nin de içlerinde adını kaydetmediği Rum İli'ndeki kalelerin isimlerini belirterek fethelerini ayrıntıya girmeden anlatmaktadır. Rum İli fethinde bulunan gaziler arasında Bidlîsî'nin bahsetmediği Umur Bey'in ismini de anmaktadır. Yine Bidlîsî'nin eserinden farklı olarak Orhan Gazi'nin altmış beş yaşında vefat ettiğini ve saltanatının otuz dört yıl sürdüğünü belirtmektedir.

Bidlîsî bahsedilen diyarların fethedilme süreçlerini anlattığı bölümlere yapılan hayır binalarını eklerken Âlî bu hususu ayrı bir başlık altında aktarmaktadır. Ardından devrin ümera ve ulemasını tanıtmaktadır. Bidlîsî'nin bahsettiği Konur Alb, Davud-ı Kayserî ve Çandarlı Kara Halil dışında Alaeddin-i Esved, Hasan Basri, Hacı Bektaş-i Velî, Emir-i Çin Osman, Seyyid Ahmed-i Kebir-i Rifai, Geyikli Baba, Kara Ahmed, Ahi Evran, Musa Abdal ve Abdal Murad'ın biyografilerini de vermiştir.

Âlî'nin Kühü'l-Ahbâr'ında Orhan Gazi dönemi tarihî hadisleri anlatılırken kronolojik sıraya Bidlîsî kadar bağlı kalmadığı, Bidlîsî hadiseleri ayrıntılı olarak kaleme alırken onun muhtasar hale getirdiği, vakaları düzenli bir biçimde anlatmayıp hadiseleri dağınık bir şekilde aktardığı dolayısıyla hikâyelerin nakil sırasının iki eserde pek benzerlik göstermediği söylenebilir. Ancak verdiği malumatın bir kısmının Bidlîsî'nin eserindekilerle aynı olması sebebiyle Heşt Behişt'ten ya da Bidlîsî'nin kaynak olarak kullandığı eserlerden yararlandığı anlaşılmaktadır.

2.1.2.5.4. Koca Hüseyin'in Bedâyi'ü'l-Vekâyi'si

Osmanlı Devleti'nde reisülküttaplık görevi ifa eden Koca Hüseyin Efendi'nin bilinen yegâne eseri Bedâyi'ü'l-Vekâyi²⁰¹ adlı umumi tarihidir. Müsveddesini bitirdikten sonra 1645 tarihinde temize çekmeye niyet ettiği eserini gördüğü rüya üzerine sona erdirmeyip hadiseleri Sultan Selim döneminin sonuna kadar getirmiştir. Eser üç babluk bir mukaddime ile dört fasıldan oluşmaktadır. Her padişah dönemini ayrı bir bölümde ele almıştır. Padişahların dönemindeki ulemânın, şeyhlerin ve vezirlerin kısa biyografilerini vermiştir. Diğer müelliflerden farklı olarak Heşt Behişt'teki gibi her padişah döneminde Osmanlı Devleti'nin komşuları ve bu devletlerle olan ilişkileri konu edinmiştir. Osmanlı dönemini ele aldığı kısımda yer yer istifa ettiği kaynakların adını zikretmektedir. Bunlardan birisi de Heşt Behişt'tir²⁰².

Bidlîsî, eserinin ikinci ketibesinin birinci destanında kısaca söz ettiği Bursa fethi hadisesini birinci ketibede detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Koca Hüseyin'in bu hadiseyi birinci ketibeden istifa ederek kaleme aldığı aşikârdır. Her iki eserde de muhasaranın sekiz sene sürdüğü ve Bursa'nın 725 (1324/1325) tarihinde ilhak edildiği belirtilmektedir. Bidlîsî'nin ketibelerin başında sultanların vasfı hakkında yazdığı kısmı Koca Hüseyin bölümlerin sonuna eklemektedir. Padişahların övülmüş hasletlerini bir başlık halinde anlatması yönüyle Bidlîsî'nin eserine benzemektedir. Bir diğer benzerlik ise Heşt Behişt'te de geçtiği gibi Orhan Gazi'nin bey, Alaeddin Paşa'nın vezir olması ve Orhan Gazi'nin 761 tarihinde seksen bir yaşında vefat etmesi malumatını verdikten sonra Bidlîsî'nin ikinci mukaddimede konu edindiği Orhan'ın saltanatının muasırı olan İran ve Turan memleketlerinin meliklerin ahvalini anlatmasıdır. Üstelik bu bölüm Bidlîsî'nin metninin neredeyse kopyasıdır. Ancak Koca Hüseyin Bidlîsî'nin eserinde yer alan Emir Gıyaseddin Muhammed b. Hâce Reşid'in ilme verdiği önem ve adına telif edilmiş eserleri metnine eklememiştir. Buna karşın Heşt Behişt'te bahsedilmeyen Orhan Gazi'nin saltanatının muasırı olan Mısır'ın ahvalini nakletmektedir.

²⁰¹ Hüsnü Özeltun (2006). *Hoca Hüseyin'in Bedâyi'ü'l-Vekâyi'si (1b-45b) (Giriş, Metin, İndeksli Sözlük, Özel Adlar Sözlüğü, Tıpkı Basım)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. Hacı İbrahim Çalışkan (2006). *Hoca Hüseyin'in Bedâyi'ü'l-Vekâyi'si (46a-90b) (Giriş, Metin, İndeksli Sözlük, Özel Adlar Sözlüğü, Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.

²⁰² Abdülkadir Özcan (2002). Koca Hüseyin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26. Cilt, ss. 130-131.

Bidlîsî'nin ikinci ve üçüncü destanda anlattığı Bursa şehrini ve Gazi Murad'ın doğumunu Koca Hüseyin bir başlık altında toplayarak muhtasar hale getirmiştir. Bidlîsî'nin Samandıra Kalesi'nin ilhakını aktardığı dördüncü ketibenin başında bahsettiği Osman Gazi döneminde Sakarya suyu bölgesinde cihat eden gazileri ve ele geçirdikleri bölgeleri Bidlîsî gibi özet mahiyetinde nakletmektedir. Samandıra ve Aydos Kaleleri'nin fethi hikâyeleri Heşt Behişt'e benzetmektedir. Heşt Behişt'in altıncı destanının konusu olan İznikmid şehri, İznikmid Kalesi'nin ele geçirilmesi ve daha birçok husus Bedâyi'ü'l-Vekâyi'de özet mahiyetinde bulunmaktadır.

Bedâyi'ü'l-Vekâyi'nin Heşt Behişt'le benzerlik göstermesi, Koca Hüseyin'in eseri kaleme alırken Heşt Behişt'in tesir ettiği eserleri kaynak olarak kullanmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bunlardan en önemlisi hiç kuşkusuz Hoca Sâdeddin'in Tâcü't-Tevârîh'idir. Yine Koca Hüseyin'in yazdığı bazı kısımları Heşt Behişt'ten naklettiği aşikârdır. Bu nakillerden birisi, Hoca Sâdeddin eserinde İstanbul tekfurunun hasta olan kızının rahatsızlığını belirtmezken Koca Hüseyin cüzzamlı olduğu bilgisini vermesidir. Bir başka husus Tâcü't-Tevârîh'te tanıtılmamış olan Bî-nevâ Baba isminin Bidlîsî'nin ve Koca Hüseyin'in eserinde aynı şekilde geçiyor olmasıdır. Ayrıca Koca Hüseyin Heşt Behişt'te dervişle ilgili yer alan dört mısralık şiiri de nakletmektedir. Buna karşın Bidlîsî'nin altıncı destanda bahsettiği hususlardan sadece Ağce Hâce ve Konur Alb'in vefatı bilgilerine eserinde yer vermemektedir. Diğer hikâyeleri muhtasar halinde sunmaktadır.

Hikâyelerin nakil sırası aynı şekilde devam eden her iki eserde de Orhan Gazi adına bastırılan para, giyilen külah üzerine yapılan değişiklikler ve yeni askeri bölüklerin oluşturulması yer almaktadır. Koca Hüseyin, Bidlîsî'nin on altıncı destanda söz ettiği Süleyman Paşa'nın ve askerlerinin Mevlevî dervişlerin giydiği külahı takmaları hususunu Hoca Sâdeddin gibi bu bölümde işlemektedir. Sikkenin bastırılması hadisesini anlattığı kısımda Bidlîsî'ye ait dört mısralık şiiri ve Alaeddin Paşa'nın Orhan'a seslenişi olan iki mısralık şiiri de Bedâyi'ü'l-Vekâyi'ye eklemiştir. Bidlîsî'nin sekizinci destanda kaleme aldığı İznik Kalesi fethi, İznik gölü ve diğer hususları Koca Hüseyin aktarırken İznik gölünün altında kalan kadim şehir hakkında Bidlîsî'nin yazdığı şiiri de vermektedir.

Bidlîsî'nin üç destanda konu edindiği Tarakçı Yenicesi, Göynük, Muturnu Kaleleri ile beldelerinin fethi, Gemlik Kalesi ile mevziinin fethi ve Bursa şehrinde hayrat binalarının inşası hadiselerini, Koca Hüseyin, Bidlîsî'nin belirtmiş olduğu tarihleri koruyarak bir başlık altında muhtasar halinde kaleme almıştır. Heşt Behişt'in on iki ve on üçüncü destanında geçen Karasi İli'nin ele geçirilmesi, Konlusus, İlenus, Kirmasiyye, Mihalicî, Ulubad, Armudili ve Anahor Kaleleri'nin fethedilmesi hadiselerini özet halinde sunmaktadır. İki eser arasındaki tek fark özel isimlerin bazılarının farklı telaffuzla yazılmış olmasıdır. Buna göre Konlusus ile İlenus yerine Kunlus ve İlus, Armudili yerine Emrudlu, Gazi Fazıl yerine ise Kadı Fazıl yazılmıştır.

Diğer eserlerde karşımıza çıkmayan Bidlîsî'nin on dördüncü destanda bahsettiği iklimler, kuzey iklimlerin mamur beldeleri, kadim bir medeniyet olan İskender'in imparatorluk merkezi, Rum İli'nin fezası, su kaynakları, yer altı ile yer üstü zenginlikleri ve Rum İli'ni çevreleyen denizler ile dağlar hakkındaki hususlar Bedâyi'ü'l-Vekâyi'de de bulunmaktadır. Koca Hüseyin, Bidlîsî'nin on dördüncü destanın sonunda Süleyman Paşa'nın Rum İli'ne geçmeyi üstlenmesi hadisesini önce zikredip sonra yukarıda bahsedilen Heşt Behişt'teki bu özgün metni tercüme ederek eserine eklemiştir. Ayrıca Koca Hüseyin İstanbul, Atina ve Mora'nın konumunu takvim-i buldândan nakletmiştir.

Bidlîsî'nin on altıncı destanda anlattığı Gelibolu ve çevresinin fethini Koca Hüseyin muhtasar hale getirerek Heşt Behişt'ten aktarmaktadır. Süleyman Paşa'nın karşıya geçmek için münasip tedbirler hususunda müşavere ettiği sırada pîrlerin söylediği iki mısralık şiiri de Bidlîsî'nin eserinden nakletmektedir. Koca Hüseyin, Süleyman Paşa ve askerlerinin Mevlevî külâhı takmaları hikâyesini anlattıktan sonra Mevlânâ Celâleddîn Rumî'yi anmak istemiş ve hayatını anlattığı bir bölüm eklemiştir. Ardından her iki eserde de Süleyman Paşa'nın vefatı, Müslüman sipahilerine karşı ittifak eden kâfirlerin yenilgiye uğraması ve Orhan Gazi'nin vefatı vakalarına değinmektedir. Hikâyeler birbirine benzer olup Koca Hüseyin başka kaynaklardan elde ettiği bilgileri de eklemiştir. Orhan Gazi döneminin âlim, derviş, vezir ve gazilerinin isimlerini zikrederek Gazi Murad devrine geçmektedir. Bunların

arasında Bidlîsî'nin eserinde yer almayan Geyikli Baba, Karaca Ahmed, Dudağlı Baba, Abdal Murad ve Balada bulunmaktadır.

Koca Hüseyin'in Bidlîsî'nin malumat verdiği bölümleri ve hikâye ettiği kısımları fennî nesrin üslubundan arındırarak sade bir dille tercüme ettiği görülmektedir. Heşt Behişt'ten farklı olarak Koca Hüseyin metinde daha fazla şahısları konuşdurarak hikâyeleri anlatmış ve bazı önemli isimlerin biyografilerine yer vermiştir. Bazı nakil sırası değişiklikleri, hadiselere eklenen ya da çıkarılan bilgiler dışında Bidlîsî'nin eserine oldukça sadık kalmıştır. Nitekim Bidlîsî'nin eserinden faydalanılarak yazılan diğer kaynaklarda Heşt Behişt'ten önce yazılmamış özgün değerdeki bazı bölümlere yer verilmemişken Koca Hüseyin'in eserinde bunlara rastlamaktayız. Ayrıca Bedâyi'ü'l-Vekâyi'nin Orhan Gazi bölümünde yer alan şiirlerin hepsi Heşt Behişt'ten nakledilmiştir. Denilebilir ki Heşt Behişt'e en yakın eserin Bedâyi'ü'l-Vekâyi'dir.

2.1.2.5.5. Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Sahâ'ifu'l-ahbâr fi Vakâyi'i'l-a'sâr'ı

Kara Mustafa Paşa'nın emriyle Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Arapça olarak yaratılıştan 1670 yılına kadarki umumî tarihi kaleme aldığı Câmi'ü'd-düvel, yaklaşık otuz yıl sonra Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın desteğiyle ünlü şair Nedîm'in başkanlığındaki bir heyet tarafından Türkçeye tercüme edilerek 1285 (1868/1869) tarihinde basılmıştır. Sade ve anlaşılır üslupla yazılan bu eserin tercümesi sırasında bazı değişiklikler ve kısaltmalar yapılmış ve Türkçe metin Sahâ'ifu'l-ahbâr fi Vakâyi'i'l-a'sâr şeklinde adlandırılmıştır²⁰³. Müneccimbaşı'nın istifade ettiği kaynakları sıraladığı kitabının mukaddimesinde ve metin içinde Heşt Behişt de bulunmaktadır²⁰⁴.

Hadiseleri oldukça kısa anlatan Müneccimbaşı Hoca Sâdeddin'in nakil sırasına uyarak Bidlîsî'nin beşinci destanda bahsettiği Aydos Kalesi fethini Bursa'nın ele geçirilmesinden önce anlatmaktadır. Bursa fethinin ardından Osman Gazi'nin

²⁰³ Ahmet Ağırakça (2006). Müneccimbaşı Ahmed Dede. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32. Cilt, ss. 4-6. Müneccimbaşı Ahmed Dede (1975). *Müneccimbaşı Tarihi (Sahâifül-ahbâr fi Vekâyül-asâr)*. (Haz. İsmail Erünsal). 1. Cilt. İstanbul: Tercüman Basımevi, s. 9, 17.

²⁰⁴ Ahmet Ağırakça (1983). *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Câmi'ü'd-düvel adlı eserinin Osmanlı Devleti'nin Başlangıcından Fâtih'in Vefatına Kadarki kısmının Tenkidli Metin Neşri*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. İstanbul, s. LVIII, LX.

oğullarını sıralayarak Alaeddin Paşa'nın bir müddet vezirlik yaptığı ve Fodura nahiyesinin has olarak tahsis edildiği bilgisini vermektedir. Böylelikle Alaeddin Paşa hakkındaki iki hikâyeyi birleştirmiştir. Bidlîsî Bursa fetih tarihini birinci ketibede 725 (1324/1325) olarak verirken Müneccimbaşı 726 (1325/1326) senesi olarak zikretmektedir. Bursa tekfurunun kaleden sağ salim ayrılmak için Bidlîsî otuz bin flori kırmızı altın verdiğini belirtirken Müneccimbaşı kırk bin altın gönderdiğini söylemektedir. Bidlîsî birinci mukaddimede Orhan Gazi'nin övülmüş hasletlerinden uzunca söz ederken Müneccimbaşı Orhan Gazi dönemini ele aldığı bölümün başında Orhan Gazi'nin kim olduğu, şemaili ve şahsiyetinden kısaca bahsetmektedir. Buna karşın Sahâ'ifu'l-ahbâr'da Samandıra Kalesi'nin ilhakı anlatılıp Aydos Kalesi'nin fetih tarihi verilir ve bu tarih Heşt Behişt'te zikredilen seneye aynıdır.

Koyunhisar, İznikmid ve Hereke kalelerinin fethi her iki eserde benzer şekilde anlatılmaktadır. Fakat Bidlîsî'nin naklettiği İznikmid'in konumu, gölü, ticaret metaı olan ağaçları, Balakova'nın şifalı su ve balçığı, Bî-nevâ Baba ve bölgenin gazilere pay edilmesi hususlarına Müneccimbaşı değinmemektedir. Bidlîsî'nin eserinin yedinci destanının konusu olan sikkenin bastırılması ve düzenli ordunun kurulması hadiselerinden Müneccimbaşı kısaca bahsetmektedir. İznik fethini anlattığı bölümde ise Bidlîsî'nin anlattığı İznik gölü ve İznik kadınlarının mücahit askerlerle evlenmesi hadiselerine yer vermemektedir. Bidlîsî'nin bir başlık altında incelediği 732 (1331/1332) senesinde ele geçirilen Tarakçı Yenicesi, Göynük, Muturnu Kaleleri'nin sadece isimlerini zikrederek ilhak edildiklerini belirtmektedir. Gemlik Kalesi fethi ile Bursa'daki imar faaliyetleri ve Karasi İli'nin ele geçirilmesi ile Anahor ve Armudili'nin fethini bir başlık altında toplayıp kısaca vermektedir. Müneccimbaşı'nın eserinde hadiselerin geçtiği tarihlerle Bidlîsî'nin verdiği tarihler aynı olup bunları Heşt Behişt'ten naklettiği anlaşılmaktadır.

Müneccimbaşı, Bidlîsî'nin eserinde geçen Süleyman Paşa'nın Rum İli fethini üstlenmesi ve Rum İli kalelerinin fethi vakalarını özet niteliğinde sunmuştur. Ancak Heşt Behişt'te geçen Rum İli'nin dâhil olduğu iklim hakkındaki bölüm Sahâ'ifu'l-ahbâr'da bulunmamaktadır. İki eserdeki Süleyman Paşa'nın vefatı, ittifak eden kâfirlerin mucize sonucu mağlup olması ve Orhan Gazi'nin vefatı hadiselerin anlatımında birkaç küçük farklılık bulunmaktadır. Öyle görülüyor ki

Müneccimbaşı'nın bu vakaları kaleme alırken Heşt Behişt'ten değil Tacü't-Tevârîh'ten faydalandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Heşt Behişt adlı eserden faydalanarak Osmanlı tarihindeki malumatı ve tertibi standart hale getiren Hoca Sâdeddin, Müneccimbaşı'nın temel kaynağı olmuştur. Müneccimbaşı, Heşt Behişt'i kaynak olarak kullanan bir diğer müellif Ruhî'nin eserinden de oldukça istifade etmiş, Hoca Sâdeddin ve Ruhî'nin isimlerini Orhan Gazi dönemini kaleme alırken zikretmiştir. Bidlîsî'nin ikinci ketibede verdiği hadiselerin gerçekleştiği tarihlerin hemen hemen hepsini Müneccimbaşı da eserine kaydetmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. HEŞT BEHİŞT ORHAN GAZİ DÖNEMİ'NİN TERCÜMESİ

HEŞT BEHİŞT
İKİNCİ KETİBE
(ORHAN GAZİ DÖNEMİ)

İDRİS B. ŞEYH HÜSAMEDDİN ALİ EL-BİDLÎSÎ

İdrîs-i Bidlîsî. HeşT Behişt. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3209 Numaralı

Nüshanın Tercümesi

[Girizgâh]

(72b)

Allah'ın adıyla ve bereketli olması dileğiyle

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla
Hikmetli sırrı barındıran defterin yaprağının başı
Kelam hususunda kadim nurların doğduğu yer
İntizam içinde vahyedilmiş Mushaf'ın Fatiha'sı
Vahyin tescilinde unvan gibi olmuş
Kur'ân âyetinden seçilmiş gibi olmuş
Birçok nokta ile nükte harç olmuş
Tevhidin nüktesi o noktalarda derç olmuş
On dokuz harftir ve elif onun menşe'idir
O, on sekiz âlem ve biri onun ilk başlangıcı
Her bir elif zat-ı Teâlâ'nın tevhidinin işaretidir
Her bir rakam hayat suyunun memba'idir
Hidayet mumu Allah'ın elifi gibidir
O aşikâr şeyin semeresi çerağa benzerdir
Bism'in elifi ağızda nihan oldu
Tevhidin sırrını dil söyler oldu
Mumun rehberliği Allah'a hamd iledir
Bizim maksadımız haktır ve de o rehberdir
Yanan mumdur ışık veren güneşle
Yükselmiş gölgelik gibidir esîr¹ çarkı
Nâme getirenler senin isminden nişan götürmüş
Aşikâr oldu güzelliğin ay yüzlülerin içinde
Feleğin çarkı senin devrinin noktası oldu
Mülk ile memleket senin silkinin cevheri oldu
Tüm mü'min ve kâfirlerin hepsi senin süvarilerinden
Cümlesi can-ı gönülden sadece sana meyleder

¹ Esîr: Evreni dolduran cisimler. İsmail Parlatır (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, s. 415.

Sen kabul edersin de kim senin kapını reddeder
Kiminle sen cilve edersin ve ne vakit hicaptasın
Gerçi dinin yüzünün parlaklığı senin nurundur
Küfür senin o kahrolmuş kulundur
Gerçi küfrün yüzünü sen kıldın siyah
Kâh onu parlatıyorsun ay gibi
Küfrü İslam'a dönüştürürsün
Nuru karanlıklara vekil kılarınsın
Millet ve dini sen kılarınsın serbülent
İslam devleti seninle ercüment
Memleket ve dini böylece bir araya getirirsin
Çarkın göbeğinde sen eman olursun
Kâh bağışlarsın birine serverlik
Bu şekilde yapar şahlık ve din perverlik
Allah'ın gölgesinde böylesine bir şahın ismi vardır
Hakk'ın nuru onun yüzünün üzerinde aşikârdır
Böyle bir şah peygamber nâibidir
O şahın devleti din perverliktir
Sıddık bir sözü çalarım kulağa
Aklın nazarında yakarım mum gibi
Onun sıddık işaretini kılarım aşikâr
Osmanlıların şahlık eserinden
Şahların kaynağı hilafet medarı
Gibi idi velayet şiarlı Osman
Ömrünü sarf etti Allah yoluna
Hakk yolunda gönül ve canı feda etti
Allah her şeyi yeterince ona verdi ve o da adalet etti
İmanlı hatırını gazayla şâd etti
Gerçi ecel ona saçları ağarmışken ulaştı
Mükâfata sahip oldu binlerce şehit
Gördü çarktan sonunda ne cefalar olduğunu
Mustafa'nın sancağı idi gökyüzünde
Hilafet tahtını halefine bıraktı ve gitti

Şahlık cevherini sedefe bıraktı ve gitti
Eriyip gitti pîrin ânı kış gibi
Yedi onu bir çukur derin deryada
Dedi gitme vaktidir bu çöplükten
Eksilmez devlet bu hanedandan
Ey halefîm toprağa tevdi ettiği vakit
Benim canımı üzgün kılma
Kutsal âlem her ne kadar gam yeri değilse de
Yine de taalluk âdeme elem verir
Akıl sahipleriyle taallukta idim
Bu iki vasiyet babadandır kulak ver
Birincisi adalettir ki peyda et
Sünnet ve kanunumu ihya et
Diğer iş ise cihattır ey civan
Cehd et din yolunda takat yettiğince
Zaman, temiz dudağı kapadığı vakit
Bu şekilde nihayete erdi bu son nefes
Allah'ın daveti Osman'a ulaştığı vakit

İkbal nöbeti Orhan'a ulaştı

Hilafet nakdi Orhan'a emanet edildiği vakit
Mülk bedeninden ona canlar emanet edildi
Orhan öyle güzel soylu şah idi ki
Babasının öğüdü çıkmadı hiç yâdından
Her sözüne kulak verdiği vakit
Nasihat kadehini avucundan içerdi (73a)
Adalet ve ihsan etti ziyadesiyle devrinde
Dinin sancağı oldu onunla payidar
Gaza meslekli ve saf itikatlı şah
Sahipti ziyadesiyle o cihat faziletine
Onun yüzündeki şeriat cevheri ışıkla dolu
Onun kılıcındaki kanla dinin yüzü parlaklık içinde
Adalet mülkünün padişahı o oldu
Velayet menşurunun sahibi o oldu

Devlet dini gözetir din de ikisini
Suret ve mana hangi ayinle birlikte olur
Günden güne arttığı için onun ikbali
Ebedî oldu onun oğullarının saltanatı
Rahmet izi her birinin zemininde
Şeriat düşmanıya her biri kin içinde
Bu hanedandaki her şahın kıssası
Buldu tertip burada takat yettiğince
İlah'ın umumi faziletinin yardımıyla
Tamamlarım şahın eserleriyle ilgili nâmeyi

Cihan sultanlarının şahı Bâyezid

Gönüllerin adil hüsrevidir ve ilmi ziyadedir

Olsun felek onun emir kulu
Olsun melek onun divanının çavuşu
Sarf et İdris beyan dizginini
Nesrederek parmakla nazım cevherini
Nazmın manzarası gerçi sarayın tazesi
Nesrin arsası idi ferah bir feza
Cihad meydanındaki şahın vasfını ve onun kıssasını
Neşret ve git fethedilmiş fezalara

Hitap faslında Allah Teâlâ'nın sözüyle bu faslı bu şekilde faziletli kılıyorum: *“İşte bu uyanmaları ve onun tek bir ilah olduğunu bilmeleri ve de akıl sahiplerinin öğüt almaları için insanlara yapılmış apaçık bir tebliğdir².”*

² İbrahim Suresi, 14/52.

İkinci Ketibe

Osmanlı kayserleri ve halifelerinin haberleri hakkında sekiz bölümden mürekkep kitabın bölümlerinden biri yani Heşt Behişt adlı tarihin ikinci defteri, Âl-i Osman'nın (Allah Teâlâ, zamanın sultanını insan türünün hilafet tahtına oturttuğu gibi onları da rıdvan köşklerinde sakın kılınsın) adil tabiatlı sultanlarının zikri hakkındadır.

Bu defter; İslam kayserlerinden olan o ikinci kayseri, hilafet makamının şahlarının ikincisi, uçsuz bucaksız ülkenin o hüsrevi, gaza meydanlarının önderi **Orhan Gazi**'nin (Allah Teâlâ onun kabrini takdîs eylesin, yattığı ve döndüğü yeri nurlandırсын) saltanat köklerinin beyanını ve hilafet mesnedine yerleşmesi keyfiyetini ihtiva eder. Bu ketibe; bir talî'a, iki mukaddime, on sekiz destanı şamildir.

Talî'a, hilafet ve âlemin merkezinin intikal etmesi hikmetinin şerhine dairdir. *Birinci mukaddime*, Orhan'ın övülen hasletlerinin ve beğenilen şeklinin beyanı hakkındadır. *İkinci mukaddime*, Orhan'ın Osman'dan miras kalan tahta cülusunun keyfiyetine dairdir. *Destanlar*; Orhan'ın hükümetinin fetihleri, gazaları ve vak'aları hususundadır.

Kutlu Hünerli Talî'a

İnsanlığa halife olma rütbesinin intikalinin sırrı ve hikmeti, sultanlık nesebine nispeti sağlayan bağın illetleri ve sayıları, Efendilerin Efendisinin yüce hikmeti ve bugünkü sebepleri doğuran geçmişteki halkın maslahatı, fenâ ile hudûs ülkesinin havassı ve kıdem ile ebedî âlemin fenâsını zikre dairdir.

İmkân âleminin maslahatları nizamının ciheti, cisim ile canın terkip edildiği bu âlem tezgâhının intizamı, hayvan cinsinin yavruları ile insan cinsinin çocukları arasında mevcudat silsilesinin irtibatı ile mahlûkat irtibatının bağının devamlılığı, bütün abâd âlemlerin kökeninden illetin ma'lûle takaddüm etmesi yoluyla ve usûlden furuga intikal eden uslûbla süflî cürümlerin zâhir ve peydâ olması iktizâ etti. Öyle ki ezeli olan eyvanın huzurunda ve dünyanın sığındığı uzun ömürlü sultanın bârgâhında, evvela nûr-ı Muhammedî'nin ışığından ve ebedî yıldızların parlaklığından Ahmedî dinin zuhuru, "Allah göklerin ve yerin

*nurudur*³” âyetinin uzunluk ve genişlik hususundaki her türlü yükseklığe ve alçaklığa olan aydınlığı ve yüceliği varlık âleminin sâkinlerine ulaşır. Parlayan âlemin ışığının her bir görünüşü ve zuhurundan daha fazla “*Allah’ın yarattığı ilk şey benim nurumdur ve benim nuranîliğimin ışığıdır.*”, “*Allah’ın yarattığı ilk şey yazdığı kalemdir.*” hadislerinin ilminin varlık sahasına bahşedilen nurunu (73b) ve şuhûd âleminin etrafı kaplayan parlaklığını buyurdular.

Beyit:

Yokluk karanlıklarından geliyordun Âdem bir çerağla göründü
Lakin onun elinde senin ilk nurundan da [vardı]

Ariflerin lisanıyla Muhammedî’nin hakikati olarak zikredilen ve hekimler arasında akl-ı evvel olarak meşhur olan ilk illetin kuvvesinin zuhurunu mana ile sulbler cihetiyle âdemdeki babalık saflığını meydana getiren bu şerif latifeyi ortaya koyan her ayna; bu gizli sırrın izharından ve bu örtülü incinin ibrazından kâinatın sebebi olan insan silsilesine mazhar buyurdu. Gizli neticelerin ve onları takip eden sebeplerin çıkış kaynağı göründü. Ulvî babaların ve süflî annelerin izdivacı o maslahat ve gâye üzerinde mütferri‘ oldu. Feleklerin rahminin sedefinden temiz zâtın mülklerinin sütanneliği ve yetiştiriciliğine kadar bu nihayetsiz hikmetler sırrını doğuran mübteni ve mülk âlemindeki son peygamberlerin parlak cevheri rahmanî hilafetin tacına oturur. Onu, zamanda insan nevinin riyaseti kılmıştır. “*Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.*” ifadesi bu manaya işarettir. Âdemin âlemi tutan sedası ve onun altındaki taht-ı livâ bu şanı yüce mecmâ’nın hurûşundan ses verir.

Beyit⁴:

Ben varsam ve ben de sûreten âdemoğlu isem
Bende ebeveynime şahitlik eden bir mana vardır

Şüpesiz; bu âlemin gayb illeti, âdemoğlunun (*Allah ona salat ve selam etsin*) zuhuru ve vücudunun o sebebi tessebbüb nispeti üzerinedir. Mana ile ona mahsus suretinin tezahürlerinden her biri tüm şahısların illiyet ile malullüğünün kanunu üzerinedir. Gayb ve şehadet âleminde kurtuluşa eren ümmet arasında ve

³ Nur Suresi, 24/35.

⁴ Arapça dizeler ‘şiiir’, Farsça dizeler ise ‘beyit’ başlığıyla verilmiştir. Ancak birkaç dizenin başına beyit yerine şiiir, şiiir yerine beyit yazıldığı da görülmektedir.

hidayet şiarı bu milletin fertleri arasında gaybdaki bizzat zincirin iki ucu ve intizam nihayeti içinde sağlam tutan ipin iki rengi, devrin tutumuna yadigâr kalmıştır: “*Size iki şey bırakıyorum, onlara sımsıkı yapışırsanız delalete düşmezsiniz. O iki şey, Allah’ın kitabı ve sünnetimdir.*”

Bugün o nispetin suretinin hizmetkârı ve düzenleyeni olan bazı ümmetin bahtiyarlarından biri nesebîdir. O yanında bulunan ve o manevî sırrı destekleyen kutsî fitratlı bilginlerden biri Hz. Muhammed-i Nebî-yi Arabî’dir (*Allah’ın salatu ve selamu ona olsun*). Nesep yoluyla zekinin kavrayışı artmaz, ahmakın bölüğü de yaygınlaşmaz. Yine; yeryüzündeki mülk üzerinde o ilk güruh, nebiler, elçiler ve raşid halifeler oturur. O Hazret, hilafet haleflerinin eserlerinin hakikati ile şeriat ve dinin mesnedine dayanır. “*Size benim sünnetime ve hidayet ehli olan Raşid halifelerin sünnetine yapışmanızı taksiye ederim.*” vasiyeti tembihtir. Onların tâbi olduğuna tâbi olmaya ve o şânı yüce zümrenin topluluğuna tâbi olmaya işaretler.

Şiir:

Allah onlara nebisine yardım ettiği gibi ikram eder
Onlarla İslam’ı takviye edip güçlendirir
Onlarla kitabın nebisini ve kitabını izzetli kılar
Nasr ve ikdam ile de onları izzetli kılar

O ikinci güruh, Hazret-i Seyyidü’l-Mürselîn’in (*Allah’ın salatu ona ve diğer bütün peygamberlere olsun*) yolunun evlatları olan ehl-i yakînin imamları ve âlimleridirler. “*Âlimler nebilerin varisleridir*” hadisinin hakiki manası üzere bu fırka irşad mesnedinin minderine oturan kimselerdir. Huda’nın dininin ülkesinde Mustafa’nın milletinin bekçisidirler.

Beyit:

Padişahlar hakkın kudretinin görüntüsüdürler
Âlimler haktan haber veren aynadırlar

Şüphesiz, her saadetli padişah ve her bahtiyar sultan, kendi hilafet sancağına peygambere mahsus şeriatın yüce sancağının gölgesinde istikamet ve yücelik verir. İslam ümmetinin sığınağı olma hususunda adaletin yüce sancaklarının izzetli ve yüce semanın zirvesine çeker. Parlak şeriatı uygulama hususunda cihadı parlatan zulmet kılıcını, apaçık burhan ve parlak hüccet kılar. Nebevî verasetinin her iki kısmından en vefalı şekilde nasibdâr kılar. Din ile

dünya riyasetinin iki nev'inde muzaffer kılar. İlk olarak ehl-i tahkîkin diliyle suret ve mananın sultanı derler. İmama yardımda bulunmuş ileri gelenler arasında onu, Sıddıkın halefi ve Hazret-i Nübüvvet'in (*Allah ona salat ve selam etsin*) hakkıyla halifesi bilirler.

Beyit:

O ki Huda'nın bargâhında başını kaldırır
Ki onun temiz canı Mustafa'nın eserlerinin ardından gider
Kimse onsuz Hazret-i Tevhîd'e yol bulamaz
Zira yücelik dergâhının has hâcibidir (74a)

Hesap ve nesep ashabının nezdinde ve hilafet özünün kapısının nâiblerine göre Seyyidü'l-Mürselîn (*Allah ona salat ve selam etsin*) hadisinde: “*Ümmetimde tek bir tâife kıyamet gününe kadar iki zahir hak üzerinde devam etmez.*” sözü dinin teyidi gereğince apaçık bir fetihle vâki' olmuştur. Bu âşikar ve açık ifadede, alçaklığın ve yüksekliğin himmeti ile yedi yüzüncü yılın başında devletin ve ikbalin yıldızının doğuşu, İslam dininin tecdidinin mazharı ve imanın yıkılmış temelini iadesini sağlayan Ebu'l-vakt Osman Bey Gazi olduğu açık ve aşikârdır. Fakat her ne kadar kısıtlı ömür ve sınırlı yaşam zincirinin ucu onu kısa ve taksir gösterdi ise de takdir edilmiş ecelin rihlet haberini vermek hususunda hızlı davrandı. Dinî ve mülkle ilgili hususların pek çoğunu idrak etmek hususunda geciktirmiş ve te'hir etmiştir. Yine de kendi hayatı esnasında hak dini kuvvetlendirme hususunda güzel bir şekilde anılmaya layık bir hayli kazanımlar buyurmuştur. Doğru halefler halefi olarak serverlik tahtının kararını ve güçlenmesini tekmil etti. Öyle ki onun meşhur nâmı ve yüce ismi, daima feleğin devirlerinin tomarlarında sonsuz yaşam ile gizli kalacaktır. Çünkü onun devlet ve ikbal menşurunun tuğrası, önceki halife ve şahların haberlerinden oluşan divanların sadrında “*kirâmen kâtibin*” yazısıyla yeryüzünde meşhur olacaktır. Hatta günden güne şevket ile celalin tecdidi ve emsalin teceddüdüyle ona bağışlanan kâmil soyun faziletli sultanı hakkında ölümsüz bir hayat ve iki cihanda meliklik saltanatı ona ve onun övülmüş evlatlarına mukadder ve mukarrer olacaktır.

Şiir:

Hikâyeleri dillerde dolaşan ölmüş kimse ölü değildir
Kavmi ölmüştür, ancak o insanlar arasında yaşamaktadır

Beyit:

Gönlü zinde olan hiçbir vakit ölüp helak olmaz
Gönlü zinde olanın teni mahvolursa da ne korku!
Gönlü zinde olanın teni toprak altında uykuya dalar
Gönlü ölmüş olan kimsenin zinde olması âleme ne fayda sağlar!

En açık burhan ve en fasih beyan olan bu başlık altında savaş meydanlarının o aslanı Ebû'l-Mucâhidîn Osman Bey Gazi'nin cülusunun hidayetinden bu haberlerden oluşan kitabın telif ve tertibine kadar yani 220 yıl müddetince bu hanedanın mirası olan halifelik daima babadan oğula, oğuldan toruna, dededen dedeye sırasıyla miras yoluyla adil pederden mukbil oğula intikal edip ulaşmıştır. Kardeşten, amcadan ve memleketin muhtelif bölgelerindeki diğerlerinden gelen nesepten müdahale olmaksızın birbirini takip etmiştir. Selefin makamına dayanarak oturmuş olan haleflerden her biri, güzel ahlakla vasıflandırmak, memleketi genişletmek ve etrafı ilhak etmek hususunda şahlık makamını iki misli mertebelerle yükseltme yoluna erişmişlerdir. Hazinesi arttırma ve orduyu çoğaltma hususunda beldelere karşı zafer kazanarak ve kalpleri ısındırarak bini bin etmiştir.

Beyit:

Onlar yüceliği etbâ'ına miras bıraktılar
Kaybolup gittiler, ancak yücelikleri kaybolmadı

Ebû'l-Mucâhidîn Osman Bey Gazi din uğrunda cihat eden sultanların ve kayserlerin ilkiyse de gelgelelim Osmanlılarla ilgili eserler ile haberlerin tafsilatlarından onun hilafet makamının halefi olan bu oğul yani savaş ve gaza meydanlarının o hünerlisi Orhan Bey Gazi'nin devleti güzel ve sabit kılma hususunda Osman Bey'in mülküne, milletine sahip çıktığı ve iskân ettiği ve kendi hayatını ikame ettiği sırada sultanlık heyûlâsı olduğu anlaşılıyordu. Güç dolu o devlet nişanını tamamlamak suretiyle Orhan'ın uğurlu ikbalî cismanî ahenk ve ruhanî uyum kazandı. Onun saltanatı sırasında şevket ile padişahlık ayini ve ra'iyet ile ordu arasında eyaletin durumunun tümü gökyüzünün zirvesine erişti.

Beyit:

Onun devletinin devrinden bu vaktin nihayetine kadar
Kendi Rum memleketi bu ayin üzere karar kılmamıştı
Onun adil davulunun sedası her tarafa erişti
Feleğin tası onun namesiyle tınladı

Birinci Mukaddime

Zamanın akıl sahiplerinin ve basiret sahiplerinin akılları nezdinde Sultan Orhan'ın beğenilir şemail ve övülmüş hasletlerinin güzelliği beyanına dairdir.

Nebî'nin metin dininin yapısını yenileyerek (74b) evvela suret ve mana mülkünün o sultanı yani Osman Bey Gazi'nin yeni bir esas üzere tesis ettiği ve kılıcın sağlam duvar üzerinde açtığı şiddetli zararı emirlerle güçlendirmeyi buyurduğu açık ve aşikâr oldu. Cihanı fetheden kılıcın satveti ve bükülmez bazusunun kuvvetiyle Allah yolunda gaza eden o padişah ile onun evladı, bilhassa da Orhan Bey ve kudsî tabiatlı torunları, kâfir dininden İslam dinine giren memleketleri boylu boyunca hükmü altına almışlardır. Mustafa'nın dininin arşta dalgalanan ulu sancağını o denli yüce tutmuşlar ki bugün o haşmet ve celâl arsasında süratli bir süvari ve cevval bir atlı birkaç ay ve senede seyahat etme mecâlini muhâl bulur. Yüksekten uçan kuş, o memleketin yüksekçe yerleri üzerinde kanadını açıp ikbal bulurken kolu kanadı kırık kuş sığınmak için mühür kubbesinde gölgelenir. Ama meliklerin ve celâl sahibi kimselerin tabi'iyetinin bidayeti ve haşmet ile celâl sebeplerinin toplanmasının başlangıcı olan Âl-i Osman'nın bu yüce dağı arsasında kutlu cülusun uğurlarından günden güne artan saltanatın güzellikleri, meliklerin ve sultanların o hakiki varisleri ile âlemi aydınlatan meşale gibi olan Osmanlı hanedanından, mecaz mülkünün hakiki padişahı ve Araplara indirilmiş dini teyid eden Ebû'l-Hulefâ Orhan Bey Gazi (*Allah kötü huylardan temizleyerek onun burhanını aydınlatsın*) mülk ve şehâdet âleminde saadet nişanının kuvvetiyle zuhura erişmiştir.

Şiir:

Onun vasıtasıyla Allah'ın dini zâhir oldu

Onun günleri vücut buldu ve örtü aradan kalktı

Beyazlık görünmese de çelik gibi ortamı aydınlatır

Esmerlik istenmese de kamış gibi ortamı karartır

Dinin teyidinin o kökü ve sultanların zuhurunun o başlangıcı, padişahlık ayininin lütfu olduğundan İslam ümmetinin sığınağı ve dayanağı, yüce hükümdarlık makamı ve sipahi ile atlılar arasında ferman buyuran idi. Allah'ın celal ve cemal sıfatından ve dinin tekmili ve kâfirlerin azaltılmasından dolayı

kâmil bir neşet idi. Onun suretinin cemali “Allah güzeldir ve güzeli sever” adlı cevval aynasından bir timsal idi ve yine onun suretinin misali korku salan uzun gölgeler idi. Bununla birlikte yüce Allah’ın lütfu ile efzâlinin komşusu ve de celal sahibi hazretinin kahır ile öfkесinin gölgesi idi. Cenk ve cidâl gününde baştan ayağı çift yönlü kamayla ve kılıçla kuşanmış bir güneş idi. Fazilet ve kemal ehli kimselerle sohbet sırasında gül ve gül suyunun karışması gibi idi. Bununla birlikte rağbet gören üslupla tatlı gülün şerbeti beğenilir şarabıyla denizin köpüğü misali büyük süt kadehlerindeki erimiş şeker gibi idi. Onun nasibi, bütün nimet ve faziletin bolca saçıldığı cihet idi. Onun faziletli elinin tuttuğu cihâd ve kıtâl kılıcının kabzasını kavramakta münhasır idi. Onun parlayan ay misali yüzünde ehl-i İmân’ın karşısında daima gülümseyen bir dudak ve senâr bulunurdu. Onun düşmanı yakan kahredici kılıcı, şerli kâfirler üzerinde daima ateş yağdıran ve kıvılcımlar saçan idi.

Beyit:

Onun gönle hoş gelen esintisi cömertliğini revan eder
Onun kılıcının hayali düşünceyi yakar
Her yerden niyaz tozunu hasat etmek ister
Onun ayası o tozu cömertlik suyuna döker

Daima ulu padişahlığın yüceliği gereğince onun meclislerinde himmetini dolaştırdın ve İslam’ın yükseklerdeki sancağından ikbal kanadı kıldın. Yücelik âleminin o kurtuluş kanadıyla fetihler âleminin burçlarının zirvesine çıkardın. Kuvvetli vuruş ve tokmak ile topuzun darbeleriyle putların aşağı eğilmiş başlarını ve ümitsiz kâfirlerin reislerini azap kılıcının ateşiyle toprağa geçirdin. İkbali kesilmiş çelîpâ⁵ ve salîbin⁶ alametlerini ve şirk merasimlerini, izzetin zirvesinden çukur, zelil ve sefil zemine çaldın. Onun adaletinin narasıyla mu‘tâd olmuş inilti ve feryat âdetine istigâse ve istimdâd eli uzatarak son verdin. Adaletle muvahhidler ve ibadet eden abidlerin beldelerinden adaletsizlik tümüyle kalktı. Onun insâf ve adaleti döneminde nakkare ve kösten dolayı gönlü ezilmiş olanın dışında adalet isteyeninin sedasını dahi feleğin kubbesinin kulağında asla duyan görülmedi.

⁵ Çelîpâ: Haç. *Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü* (1968). İstanbul: Redhouse Yayınevi, s. 246.

⁶ Salîb: Haç. *Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü* (1968). s. 980.

Beyit: (75a)

Onun saltanatının tahtı, adalet bargâhında kuruldu

Onun adalet kılıcı zalimin boynunu vurdu

Öyle melikleri yok etti, geleneklere el attı

Ki bir daha kimsenin güvercine vurmaya gücü yetmedi

Onun adalet ile ihsânının şumulü ve fazilet nasibinin isâli hakkındaki açık deliller ve kesin bilgilerinden biri, haberleri içeren eserler ve övgüye değer kitaplardır. O şeriat hüsrevi hakkında güvenilir kişilerin rivayetlerinde yaygın hikâyeler yer alır. Kırk bir yıl devam eden uzun hükümdarlığı sırasında Rum beldelerinin büyük bir kısmını kendi tasarruf ve tedbiri altına aldı. O beldelerde yaydığı adalet kanunlarını, sakinler ve ikamet edenler arasında her yere dağıttı. Onun muhterem hizmetçileri ve mükerrerem tâbileri arasında iflas etmiş ve azıksız kalmış kişiler ankâ ve kimya gibi bulunmaz ve nadir idi. Onun memleketinde cehd eden fakir ve kâfir, serabın parlaklığında suyun vücut bulması gibi görünürdü. Cömertliğinin umumileşmesi heybet ve nimetinin hücumuyla saltanatının gölgesinde oturan ve eyalet sınırında yer tutan sakinler “*fakirlik neredeyse küfür ola yazdı*” sözündeki hakikati tahakkuk ettirdiler. Cömertlik ahlakının suhuleti ve adil melikliğin mülayemeti ile hükmünün geçtiği bütün yerlerde sadaka tasarruf eden ve zekât tahakkuk ettiren hiçbir kimseye rastlanmazdı. Eğer bir fakire nadiren de olsa o taraflarda rastlasan bile bir anda fakir ve yoksulluk giderdi. Ondan talepte bulunan dostlar, acı elemelerle dolu istiridye gibi durmaksızın altın ve gümüşler doldururlar. Servet ve varlık sahibi, kuvvet ve izzet ehli kimseler, zekâtları teslim etme ve sadakaları ulaştırma hususunda envai tereddüt ve zahmete düşerlerdi. Seyyar dilencilerin âdeti gereğince şehirden şehre dolaşıp birçok fakir, aciz, miskin ve esirler bulmaya çalışırlardı. Pek çok başıboşun katına varmak için her tarafa koşuştururlardı.

Beyit:

Gökyüzü, onların devrinde bir yudum içecek gibi

Güneş, onların cömertliği ile altın sırmalı giyecek gibi

Âl-i Osman sultanları imanın sancaklarını yüceltmesi hususundaki uğurlu içtihatlarıyla her biri tek tek nebevî vahdetin mazharı olmuşlardır. Her biri Mustafavî beşaretinin bir masdarıdır. Orhan’ın devletinin zamanında her aynada peygamberin vaad etmiş olduğu şeyler zuhur etti.

Adiy b. Hatem'in (*Allah ondan razı olsun*) buyurduğu üzere “Eğer benim dönemimde yaşamış olsaydın avuçları altın ve gümüş dolu adamlar görürdün. Onlar dağıtmak isterler ancak bunları verebilecek kimse bulamazlardı.” yıllar boyunca bu kanunla Orhan'ın memleketi fazilet ve kemal ehlinin istirahat ettiği yer olmuştu. İstek sahiplerinin boş avuçlarını helal mallarla ziyadesiyle doldurdu. Onun şeriatın hâkim olduğu saltanat arsasında pek çok medreseler, hankâhlar, hayır binaları inşa etti. Onun karar kıldığı mamur İslam beldelerinde güçlü direkler üzerinde oturmuş hayır kapıları birkaç mahalde bina buyurdu. Küfür ve delalet ehlinin eski puthanelerinin hepsi revaç bulmuş mescit ve mabetlere dönüştürdü, nimetlerle dolmuş cennet kıldı. Şirk ehlinin kilise manastırlarının içine mihrap ve minber yerleştirdi. Kâfirlerin yiyecek ve içecekleri: “O, size ölüyü, kanı ve domuz etini haram kılmıştı⁷.” ayeti ve kılıcın hitabının sonunda ortaya çıkan bayrakların görünmesiyle temiz ve mazbut kıldı. “Sizi rızıklandırdığımız şeylerin temiz olanlarından yiyin⁸.” emri muktezasınca it'am ve ihsan sofrasını ehl-i imân arasında tıpkı “Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz⁹.” ayetince serdi.

Nazım:

Nimet ve naz içindeki o şahın mutluluğu
Yaratılmışlardan bir bendeye sahipti
O yolla padişahlık elde etti
Onun işiyle oldu ki padişahlık buldu
Cömertlik yapıyor ve hazineyi saçıyordu
Her bir kimsenin canına çare oluyordu
[Onun kapısında] nimet yiyenler çok idi
Yine de nimet yiyenden nimet çok idi
Kır ve dağdaki insanlar emniyet içindeydi
Naz ve işret edenler güruh güruh idi
Böyle gamdan uzaklık nerede olur
Keşke böyle bir şah, kethüda (şahlar şahı) olsa (75b)

⁷ Bakara Suresi/173

⁸ Bakara Suresi/172

⁹ İnsan (Dehr) Suresi/9

İkinci Mukaddime

Pederinin kayserlik tahtına veraset ve veliahtlık yoluyla Sultan Orhan'ın cülusunun keyfiyetine ve onun saltanatının muasırı olan İran ve Turan memleketlerinin meliklerin ahvalinin icmâlen keyfiyetine ve reisliğe dairdir.

Taziye gecesinin sıfatı ve hükümdarlığın cülusunun tertibi hakkında müellife ait şiiirdir:

(Matemli Bir Gece ve Şehriyârlık Tahtına Cülusun Tavsifi¹⁰)

Gece zulmet denizinde boğulmuş
Güneşin gemisi deryaya batmış
Âlimin fikri gibi derin bir deniz içinde
Suyu boğucu olan derinlikten uzak durur
O denizin her tarafında yıldız çoktur
Bakanların gözlerine ay uzak görünür
Âşığın kederinden dolayı her gece daha da karanlık
Fakat sabahları onun ümidinin bir izi vardır
Görünen yıldızlar onun yanında kıvılcımlar gibidir
Gönlün üzüntüsünden dolayı âşık gözyaşıyla dolu
Ne geceki dehrin deryasında bir timsah gibi
Kahr içindeki âleme dalmış bir yunus gibi
Uzun ve siyah bir saç gibi gece
Onun siyah saçının içine dalmış ay
Bir uçtan bir uca simsiyah felek
Uğurlu bir siyahlık almış felek
Felek matemli bir kadın gibi gark olmuş
Siyah peçeli hem de zemî renkli
Siyah bir asker hücuma kalkmış
Yıldızları siyah çukurun içine hapsedmiş
O gecede hidayet eden kimseden bir yol öğrendim
Senin fikrinden bir mum yaktım
Zamanlar görmüş yıl eskitmiş
Cihanı tanımış bir pîrden sual ettim

¹⁰ Haşiyede geçmektedir.

Ey Rabbim dünyayı aydınlatan sabaha ne oldu
Ki bu karanlık gün insanlara sahip oldu
Sabah niçin böyle şefkatsiz oldu
Bizi bu zulmet içinde bıraktı
Zamanının şikâyeti gökyüzüne ulaşır
Ki bu gece benim kara toprağıma yerleşir
İkbalı gibi onun sabahı pek geç kaldı
Zamane kendi ömründen usandı
Bu gecede zamane kara baht içinde
Sabah vaktinden başka İlah'tan ne ister
Felek zamaneye acele et kemerini bağla dedi
Karanlık günler gidiyor güneş geliyor
Onun sabahında ansızın bahtın gülü açılır
Dehrin binası ile bu hikâyeyi söyler
Osman Gazi âlemden geçtiği gibi
Nasıl kararmış dünyayı aydınlık kılayım
Çünkü o küfrün zulmetini azaltmış idi
Hem de İslam'ın nurlarını yaymış idi
Güneş her sabah onun konuğu oldu
Gönlünün parlaklığı onun imanının nuru oldu
Onun aydınlık gönlümden ışığım oldu
Onun ölümünün hasretinden nefesim soldu
Aydın kılmak için gökyüzü aldım
İman bahşetmek için zulmetten geri aldım
Bu gam içinde yıldızlar gökyüzünde bir gözyaşı gibi
Güneşin eteklerine yağmur gibi döküldü
Bu çatıdan zamanın çemberi yardım ederek
Beyaz bir horoz çatıma kondu
Seher vakti horozun ötüşünden
Bu inleyiş kulağına ulaştı ve haber vardı
Bu sabah saadet esti
Günün matemi mutluluğa dönüştü
Şahın doğumundan dolayı o da süvar olmuş

Siyah giyimli matemli ve yaslı olarak
İyan oldu güneş âlemini aydınlattı
Onun aydınlığıyla ve günün sabahıyla

İyi nesepli Şah Orhan Gazi

Onun zatı güneş gibi iyi itikathı

Dolunay gibi babasına karalık erişti

Güneş gibi o da yerine vardı

Onun adaletli devrinde 30 yıl geçti

İşte mülk ve millet istikrar buldu

Onun kılıcından kâfir gece yüzünü kaçırdı

Dinden su gitti ırmağa karıştı

Kudsî ruhlu sultanın ve yüce nefisli şâhinşâhın bazen mülk ve beden âleminin görkemli dergâhında nüzul ve istikrar mecalinin bir unsuru olduğu karar kılınmış işler ve müsellemler hususlardır. Saltanatın ve şahlığın tasarruf ve tedbir eli, onu beşeriyet ülkesinde daim ve sürekli kıldığı zaman ebedî bostanda ilahî lütfun esintilerinin kaynağından ve sonsuz hikmet feyzinin döküldüğü yerden cana hoş gelen nesimin ilkbahardaki esintisi gibi onu itidalli kıldı. Ruha yayılan hoş koku, can âleminin fezasındaki havayı aynı anda esen seba ve kuzey yelinin tabi kuvvetleri gibi kıldı. Sadık sabahın parlaklığı gibi hikmetli gayeler içeren bu kelimeler onun nefs-i nâtikasının ebedîliği ve hayat ve memâtin anlamı hususunda zahirdir. Bu iki halin hakikatının, ihtiyarlık döneminin nihayeti ve gençlik günlerinin başlangıcı hususunda olduğu açıktır. Ömrün geçmesi ve bitişi vaktinde gençlik çağının tazeliği ve gönlün ışığı ile bünyesinin çöküşü sırasındaki haraplığı aşikârdır. (76a) Hâkim-i nâtikanın, insanî bedenlerin yaşadığı memleketlerde hüsrevlik ve sultanlık rütbesinin hükmü olduğu gizli değildir. İşte bu yol vasıtasıyla zamanın sultanlarının varlığı, mülk ve imkân sahiplerinin huzurunda ruhî bir mertebe ve canla ilgili bir nispettir. Her bir işaret, hayvan ruhunun mizacına her ne kadar tabi bir adalet durumuna yakın ise de gönlün ve canın kuvveti ilkbaharın mutedil mecaline daha benzer ve daha uygun idi. Şehrin nizamı ve tertibi, zamanın afetlerinden ve korkularından mürekkep bağı daha emniyetli kıldı. Zamanın çocukları arasındaki intizamın uğurları ve iyiliğin güzellikleri günü daha masum hatta daha faziletli kılar. Belaların atıfları ve hadiselerin hızı ikbal bahçesinde şahlık ve sultanlık gövdesi ve dalları üzerine ömrün hazan ve gençlik

vaktindeki gibi eser ise de Őebg r kuşunun inleyen nefesinden çıkan sert r zg rlar, dolgun gonca misali olan hayat harmanını ansızın havaya katıp götürür. Kuşkusuz ki yaşamak ve baki kalmaktan ümidini kesmiŐ bir göz sanki “*Saçlarım ağarıp bembeyaz oldu*¹¹.” s zindeki umutsuzluğu söyler. Gonca ağızlı ciğer pareler birbirinden ayrıldığında kendini gayet sabırsız hisseder. Şüphesiz Şahlık bahçesinin başı ve apaçık ulu gülistan, ondan sonra bahtiyar talihli bir gence yaraŐırdı. Kuşluk vaktinin g l , Şerefli ve mağrur bir Şekilde ikbal g l n n güler yüzü ve saadetiyle kendini övgüye değer kılar.

Beyit:

Meyve tomurcuğu gönülle birkaç kez beslendiği zaman
Toprağa tutunur ve bahçeyi süsleyen meyve olur
G l solsa da g l suyu ebedi kalır
O vakit g l g lsuyundan ayrı düşmüş olur

Gülistan ülkesinin tahtında oturan kuvveti nam salmıŐ sultan işte bu manadadır. Bağ ve bahçenin sipahisinin komutanı, her mübarek yılbaŐında ve nevruzun her kutlu günlerinde bağın ve g l bahçesinin gençlerini ve  ayır çimenlikte sakin delikanlılarını baharı yeni gelmiş Şehzadenin maiyeti ve yasemin bahçesinin meliki olan melik zadenin tabiliği ile birlikte olmayı me’mur ve zorunlu kılmıştır. Bu nükte Őuna işaret eder ki sonbaharın hüküm s rd ğu dönemde haraplık yüz göstermiş, canlılık ortadan kalkmış ve onun güçlü memleketinin yapısı kışın bastırmasından dolayı dağılmış ve saçılmıŐtır. Gücün suk tu ve hayat yaprağının uzuvlarının ihtil li dolayısıyla onun ömür ve hayatının dallarından canlılık kaybolmuŐtu. Elbette Allah’ın sünneti muktezasınca genç devletin zuhuru ile cihan mülkünün o tefrika ve periŐanlıđını telafi edecek bahar gereklidir. Sabahın geliŐiyle yaşlı güneş, bahtı açık cihangire zarur  olarak saltanat mührünü teslim etti.

Mısra:

YaŐlının kendi devletini gencin eline vermesi iyidir

¹¹ Meryem Suresi/4

el-Kıssa

Zamanın gereği hasebince nebinin adetleri mucibi ile insan türü, vaktin gereklerine tabi olan çocukların mizacına galip geldiğinden dolayı zamane insanların görüşü, “*İnsanlar babalarından ziyade kendi zamanlarındaki insanlara daha fazla benzerler.*” maddesine talepler çerçevesinde vücut bulur. **720** (1320/1321) senesi aylarında zamanın zarar ve ziyanının defî ve sonbahar zamanının azabının ortadan kaldırılması sebebiyle hilafet gülistanında devletin bahar meltemlerinden taze bir gül kokusu yayıldı. Hilafet gülşenin ikbal fidanının yeni serpilmiş civanı, gökyüzünün yüce tabakalarına fazilet perdelerini çekti. O vaktin küçük ve büyük nefislerini, saltanat ve cihanbâni esasını yenilemeye meyil ettirdi. Bu cihanın gizli kederlerini teneffüs etme rağbetini ve vefasızlığından kaynaklanan elemeleri idrak etme talebini ortadan kaldırdı. Şüphesiz, gazalar ülkesinin o padişahı Ebû'l-Mücâhidîn Osman Gazi vefatı sırasındaki gönüllere ayrılık duygusu tattıran ile canlıları hicret ettiren uzun matem akşamından ve şiddetli elem ile gamdan sonra **(76b)** kanla dolu gönlün yarasını şefkatli ve muvafık merhametli bir merasimle gamlı sultanın ve dünyanın etrafında dönen hüsrevin, türlü intikamdan ve tehlikeli elemelerden kurtarıp sükûnet bahşetmesi herkesin arzusu idi. O matemli topluluğun intizar içindeki gözleri daima kerem eli ve şefkat ayasından gönlü kırılmış olan tüm mücahidlerin hüsrevinin ayrılışından doğan hüznü ve üzgün ordunun hücumundan sonra büyük ya da küçük olsun müşfik ile gamlı bir padişah ve infakı seven ile halkı kucaklayan bir şehriyarın umut vaat eden kadehinden merâm muradını tatmayı beklemekteydiler.

Şiir:

Müjdelendi minber tahtaları

Kurduktan sonra yaş olup yeşermekle

Hoşnut edildi minber omuzları

Ni‘metler yurdundan cenab diye hitap edilmekle

Osman Bey Gazi, devlet ve iktidarla ilgili geride bıraktığı yadigâr olan sadık iki halef ve ulu nesepli iki evladı kâfirlerle mübareze meydanı ortasına sürerek her iki saadetli evladı kendi terbiyesi ve şefkatinin gölgesi altında hilafet ve ihtiyar mertebesine layık kılmıştı. Yiğitlik ve kahramanlığı kemâl bulmuş oğlu Orhan Bey Gazi, adalet ve hükmetme hususunda eksiksiz idi. Küçük oğlu

Alaeddin Çelebi akıllı ve kıvrak zekâlı, selim ve mülayim fitratlı, halkı kucaklayan ve lider ruhlu biri idi. Netice itibarıyla bu hanedanın günden güne artan devletinin nişanları ve bu iki kardeşin devletinin ziyadeleşen alameti, meliklerin halefleri ve zamanın çocukları olan sohbet arkadaşlarının hilâfının aksine birbirleri arasında tam bir uyum ve dostluk içinde olmalarıdır. Hatta daima İslam'ın uhuvvet tohumunu kardeşlik bostanına ekmişlerdi. Kendi berhudârlığını “*Cömertlikte senin kardeşin, şiddetse senin desteğin.*” mazmunu te'kid edercesine ahlakın güzelliğinden ve soyun asıl ile dallarının temizliğinden varsaydılar.

Müellife ait:

Gökyüzündeki iki kutup yıldızından yüce idiler

İhvânu's-Safâdan mümtaz idiler

Birbirlerine sadık kardeş oldular

Dostluk uğurunda yoldaş oldular

Osmanlı Devleti'nin ayânı ve ensârından olup zamanın ileri gelenlerinin tümü, taziye ve hatır sorma merasimini gerçekleştirmek münasebetiyle o mücahitler önderinin şerefli evladıyla bir araya geldiler. Havas ve avamın tamamı, o gazi hüsrevin haleflik ve vekillik işinin maslahatıyla ilgili yerine getirilmesi gereken müşâvere kelâmına kulak verdiler. O vakitte, evvela hanedanın muayyen vekillerinden rey ve tedbirin merkezi olan Şeyh Şeyhülislam Edebali'nin birader zadesi Ahi Şemseddin'nin oğlu Ahi Hasan, her müşâvere ve muhâvere encümeninde bütün asker ve reaya arasında gösterilen ve işaret edilen idi. İleri gelen gazilerin ekseriyetinin ittifakıyla ve o hanedanın eski naiplerin söz birliğiyle öncelikle Osmanlı'ya ait mal ve hazinelerden her ne var ise iki kardeş arasında şeriat gereğince taksim edilmesini uygun gördüler. O zaman, herkes o cömert padişahın mirasını zapt altına aldıklarından dolayı o iki biraderden birine reislik mesnedini ve kayserliğe ait babasının yüce tahtını takdim buyurdular. Ona hak olunan, mal adı taşıyan canlı ve cansız her şeyi topladılar. İşte bunlar, cihat ve ribat yolunda Allah yoluna bağlanmış olan birkaç Arap atı sürüsü idi. “*Allah yolunda bir günlük murabıtlık bin günden daha hayırlıdır.*” hadisi muktezasınca dayanıklı atlar elde etmek amacıyla onlarla birlikte eklenmiş olan birkaç kısırak sürüsü vardı. Cemiyet ve ziyafet günlerinin yemeklerinin maslahatı cihetiyle İslam askerlerinden şefkate müstahak olanları beslemek üzere güdülen birkaç

koyun sürüsü vardı. Bu cihazların ötesinde gizli ve açık hiçbir mali türü kalmamıştı. Güzel zikirden gayri [bir söz] senenin hizânesinde ve ağızlarda (77a) yer edinmedi. Çünkü daima dünya hayatı sırasında peygamberin miraslarından ve mürüvvet ahlakından “*Biz peygamberler miras almayız ve miras bırakmayız*” sünnet-i seniyyesine benzemeyi tercih buyurmuştu. Daima bahtiyar evlatlara bırakılan miras ve hayırlı bir zikirle ve iyi bir adla anılan bu mal cihâd ve gazâyâ vaad buyurdu ve dedi ki:

Beyit:

Sen melik doğu ve batının mülkünü aldın

Sen ona yıldırım almaktan başka bir şey bırakmadın

Mirasın mali kısmının bu şekilde taksimiyle gönüllerin yatışmasından sonra mevcut bulunan mal ve mülkü elde etmekten ve mal haline getirmekten kat’-ı nazar eden Alaeddin Çelebi, Müslümanlık kuvveti ve akıllılık kemali ile saltanat ve hükümdarlık maslahatı nizamının yürütülmesi mülahazasıyla bu manayı bütün hazırda bulunanlara arz etti. Bu hakir, ulu babanın terekesini yüce babanın niyetine uygun olarak karar kıldı. Mevcut bulunan birkaç at ve kırsağı “*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın*¹².” iktizasınca gaza meydanlarının şâhsûvarlarına merbût kıldılar ve hiçbir kimseye mülkiyet tahsisiyle kayıtlı ve mahbus kılmadılar.

Müellife ait:

Memleket ve mal varisi olmak hak idi

Mal sarf etme hakkında her düşüncüyü bir tarafa bırak

Adalet ve hakkaniyet mertebesinin yüce hilafet ve haleflik makamı gereğince mağfiret olunmuş babanın zamanında büyük kardeş Orhan Bey kıdemli ve lüzumlu olması bakımından daima o İslam ordusunun sipehdârı ve cihâd eden askerlerin sâlârlığını ifa buyurdu. Şimdi veliahtlığın bu muhkem kaidesi çerçevesinde hilafet mesnedini taahhüt altına aldılar. İstiklal yoluyla eyalet ve celâlet için lazım gelen hususları kuşandı. Orhan Bey, büyük kardeş ve babalığın vekili olduğu için akıl ve devlet tecrübesinde tümünden daha fazla ve daha önde idi. Şimdi de bana göre kardeş, mülkün ve âlemin varisi ile alışveriş yapmak ve tabi olmak hususunda adaletten ayrılmamış ve yoldan çıkmamıştır. Mutlak olarak

¹² Enfâl Suresi/60

onun emir ve yasaklarının dışına çıkmamıştır ve vazgeçmemiştir. Alaeddin Çelebi'nin bu tür muvafakati ve dostluğu bütün sipehsâlârların ve kavmin ileri gelenlerinin nezdinde tebrik makamı oldu. Zaman ve zemin, bu şekildeki bir nifaksız muvafakat hususunda kardeşlere övgü ve güzellikle hitap etti. Ancak Orhan Bey işaret edilen biraderden, ilahî sünnet hasebince kardeşler arasında mabutun vaat ettiği ve taahhüt ettiği “*Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz* ¹³.” ayetini zuhura çıkarması arzusunda bulundu. “*Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver. Kardeşim Harun’u. Onunla gücümü artır. Ve onu, işimde bana ortak kıl* ¹⁴.” dua ve nakilde bu saltanat mesnedinde böyle kuvvetli, iş bilir ve şefkatli bir kardeşin vezirliği kastedildi. Alaeddin ihlasının büyüklüğünden dolayı Orhan’ın iltimasını kabul ederek iltizam ve ikdam buyurdu. İslam’ın her iki yüce dayanağının birbirlerine destek olma ve yardımlaşma hususunda iltiyam ve iltizam gösterdi.

Beyit:

Şah adalet gündüzünde bağ gibi oldu
Onun zulüm gecesinde vezir چراغ gibi oldu
Şah güneş ve vezir ay oldu
O ikisiden İslam’a sığınak oldu

Bu mukaddimelere binaen doğruluk ileten ittifak süsüyle ikbal erbabı olan bütün reisler, cülus ile cülusların tertibi ve talih tahtının rükûnlarının güçlendirilmesi hususunda şüpheye düştüler ve şöyle dediler:

Şiir:

Bizler diliyorduk makamının yükselmesini
Onun için yükselen hilalin yükselmesi gibi
Bizim için arzulara nâil olmak göğe yükseliyor
İstiyoruz zamanın vadettiklerini ihmalkârlıkta hırs göstererek

(Orhan’ın Saltanata Cülusunun Tavsifi¹⁵)

İşin havasına ve zamanın muktezasına işaret eden zamanın vakitlerinden saadetli talih ve yer ile göğün vaziyetlerinden münasip durum olan kutlu bir gün,

¹³ Kasas Suresi/35

¹⁴ Taha Suresi/29-30-31-32

¹⁵ Haşiyede geçmektedir.

huzurlu günlerin devamını ve İslam dininin direklerinin kuvvetini müjdeliyordu. Ama o matemli ve hüzünlü akşamdan dağın ardından doğan sabah vakti sırasında mahiyet ve şevket itibariyle şahlığa yaraşır olan o padişahın taziyesinin yapıldığı korkutucu gecenin akabinde seher vakti esnasında atlı ile sipahi askerlerinin komutanlarının tümü ve muktedir ile güçlü meliklerin ve reislerin başlarının hepsi, semavî saadetlerin zuhur ettiği encümen ve rabbanî teyitlerin ulaştığı mecliste (77b) adalet ile ihsan payesine dayanan yüce tahtı yükselttiler. Onun bünyesine benzeyen feleğin tahtını; akitler, ahitler ve ehl-i İmân'ın yeminleri elbisesiyle süslü kıldılar. O tahtın kurulduğu her taraf, mevcut hayırlı insan ve canlıların korkularından rücu ettiği yer idi.

Beyit:

Onun otağının harimi hem ikbal ve bahtın zuhur ettiği yer idi

Onun tahtının huzuru hem makam ve celalin indiği yer idi

Müjde dolu bahar mevsimi sultanının, şahlara layık şaheserinin meclisi ile imarethanesinin mühendisleri ve sevinç dolu eğlence meclisinin, ağaç süsleyen o gürhün şaheserinin izleyicilerinin tümünün yüce mesnedli o mimarı, dua ile sena ehlinin işaret ettiği kutsi nefeslerin gülistanın hariminin yeni çiftleri ve züht ile takva sarayı hareminin temiz solukları cihetiyle saba ve kuzey rüzgârı yerine geçen o toplantının ferraşı olmuştu. İnsanî ruhlar o encümenin tertibinde ve o meclisin tezyininde gayb ricalinin bütün eserlerini muayyen kılmış, ikbal ehlinin önde gelenlerinin yardımcısı haline gelmiş, gönül alan bu ayinin tertibinden sonra Rabb'in teyit eli olarak o hükümdarlık mesnedine layık pazu olmuş ve o arş tahtını yukarıya yükseltmişti. Halifelerin ve güç sahiplerinin mertebesinde onu “*Ve o en yüksek ufukta idi*¹⁶.” ayetindeki menzile ulaştırdı. O ikbal göğünün güneşini şahlık tahtının üzerine ve emirler ile yasaklar veren komutanın kürsüsüne oturttu.

Beyit:

Bu mutlulukla yeryüzünde tahtın vücudu övündü

Bu sevinçle tacın başı gökten geçti

Kuvvetler tabakasına ve insanî uzuvlara mensup sağ ve sol koldaki devlet ve iktidar erkânının tamamının her birini sultanlık işlerinden birine vekil kılıp

¹⁶ Necm Suresi/7

tayin etti. Mülk ile milletin ileri gelenleri ve din ile devletin âyan ile ensarı, bedeninin aşıkâr hisleri olması gibi melikliğin maslahatları ve ev ile şehir düzenleri cihetiyle dünyanın bekçiliğinin mevcut mülâhaza ve murakabesine atandı. Miras kalan memleketlerini, merhamet ve ihsanı yaygınlaştırarak cennet bağının reşki ve rıdvan cenneti bağının gayreti kıldı. Kâfirlerin diyarını, demir kılıcın çalı ve telinin saçtığı dikenle kıldı. Uzun parlak dikenin şevketiyle ehl-i İmân'ın gülistanına ilaveler yaptı. Devlet dergâhındaki bu mansıplardan ve hazretin havasının arasındaki mertebelerin ayini tezyin ile tebyininden sonra gaza ve cihat makamında babanın vasiyetlerinin takdimi yoluyla kademeler arasında ahenk oluştu. Din perverliğin sancağının yüceltilmesini tamamlamak hususunda kulların Rabbinin vaadi ve peygamberin sünnetini gerçekleştirmek ümidiyle ceht ve içtihat dairesinde çaba ortaya koydu. Allah yetkinlikte muvaffak kılsın.

Beyit:

O memleketin işini ifa etti
Herkesi kendi kaderince muradına erdirdi
Dünyada dostlarının yardım eli daima onunla idi
Düşmanın ümit ayağını kırdı
Fitnenin başından sarhoşluğu uzak tuttu
Uzun elleri kısa eyledi

Orhan'ın Cülusuna Muasır Olan Melik ve Sultanların Zikri

İlk kayserin kitabının kitabesinde ve Ebû'l-Mücâhidîn Osman Bey Gazi'nin zikredildiği defterde Osman Bey'in zuhuruna ve hurucuna muasır olan İran memleketlerinin bütün padişahlarının hali, Cengiz Han'ın hanları ve evlatlarından hususi olarak Sultan Muhammed Hudâbende ile Sultan Gazan özet olarak anılmıştı. Sultan Orhan'ın cülusu sırasında İran topraklarından Cengiz Hanlığının hanedanın haleflerinden Hudâbende oğlu Sultan Ebu Said de İlhanlı tahtına cülus eden muasır idi. Amuye Nehri ve Belh şehri sınırının başından Şam canibindeki Fırat Nehri sahiline kadar padişahlık yapıyordu. Babası Sultan Muhammed'in ve amcası Gazan Han'ın sünneti üzerine Rum'da padişah olan Selçuklu sultanlarının memleketlerinin en büyüğünün mülkü ve sahibi oldu. Erzincan, Kemah, Tokat ve Kazabad sınırından Amasya, Niksar ve önceden

Yunan vilayetleri olup şimdi Karaman olarak meşhur olan vilayetlere kadar onun büyük emirlerinin tasarrufu altına girmişti.

Sultan Ebu Said'in döneminin ekseriyetinde (78a) Sultan Gazan ve Sultan Muhammed'in emîrül-ümerâsı olan ve Horasan eyaletini elinde bulunduran Çoban Bey'in evlatları, bu Rum serhattinde vali idiler. Bu cümleden olarak Çoban'ın oğlu Timurtaş, bu hududun sahibi olup orayı padişaha yaraşır haşmet ve şevket ile sevk ve idare ediyordu. Timurbaş¹⁷'in tasallut ve ihtişamı, o memleketlerde günden güne artıp güçleniyordu. Selçukluların mülkünü ve malını istilası cihetiyle onun idare ettiği eyaletin işi yükseldi. O dereceye vardı ki Sultan Ebu Said'in devletinin başlarında onun büyük kardeşi Dımaşk Hâce, Sultan Ebu Said'in cümlet'ül-mülkü [mülkünün tümünü idare eden] ve babası Emir Çoban'ın saltanat medarı ve bu hanedanın emîrül-ümerâsı olmasına rağmen müstakil saltanat sürme ve Rum kayserliği hayalini aklına düşürdü. Kendi adıyla hutbe okuttu ve sikke bastırdı. Bu haber yayıldığı zaman Sultan Ebu Said'in huzuruna ise bu şekilde ulaştı. Emir Çoban bu infialin defî için sultandan Timurtaş'ın başına varmak ve onun emrini taktim buyurup yerine getirmek amacıyla izin istedi. Ağır orduyla oğlunun başına teveccüh etti. Mukâbele ve mukâteleden önce isabetli tedbirlerle Timurtaş'ın bütün emirlerini ve erkânını yaptıklarına pişman etti ve oğlunu da meylettirdi. Güzel bir tedbir ile tuzağa düşürdü ve tutup zincirleyerek sultanın hizmetine getirdi. Kardeşi ve babasının hatırına sultan, onun cürmünü affetti. Bir müddet sonra Rum eyaletini ona tefviz etti. Nihayet Horasan eyaletini Emir Çoban'a tefviz etti.

Sultan, Dımaşk Hâce'nin tahakkümünden ve onun istiklal çabasından rencide oldu. Bir gün kendi havasından biri bilhassa Vezir Hâce Raşid'in oğlu Emir Gıyaseddin Muhammed'le Dımaşk Hâce'nin katlını meclisinde uygun buldu. Onun için önem arz eden bu iş, gizli bir mahalde yerine getirildi. Emir Çoban, Horasan'da bunun farkına varınca korkuya kapıldı ve sultana muhalefet ederek azametli bir ordu ile sultana karşı muharebe etmeye kast etti. Kazvin sahrasında sultanla karşılaşmış yüzleşti. Kendi velinimetine isyan ettiğinden dolayı ilahî tevfiğ galip geldi ve Çoban mağlup oldu.

¹⁷ Timurtaş ismi metnin bazı yerlerinde Timurbaş şeklinde yazılmıştır.

Beyit:

Velinimetine karşı çıkıp terk ettiğinde

Talihin tepe taklak olur

Ordunun kırılmasından sonra Çoban, Horasan'a firar etti. Sultan Ebu Said'in emriyle Melik Gıyaseddin Gurî onu ele geçirip katletti. Onun bir elini sultana vaziyeti bildirmek cihetiyle gönderdi. Emir Çoban'ı kahredip mensuplarının ekseriyetini ortadan kaldırdığı vakit bu duruma vakıf olan Timurtaş, kendi geçmiş ve mevcut amellerinden dolayı korkuya kapıldı. Mısır sultanı Melik en-Nasır'a iltica etti. Onun ili ve maiyetinin tümü Mısır'a girdiğinden dolayı Mısır sultanının zihninde onun kabulü ya da defî hususunu karara bağlamaya çalıştı. İşte bu kayd içindeyken onu katletti ve başını Sultan Ebu Said'e gönderdi. Sultanla bu vesile ile dostluk temelini attı. Onun mal, gulam ve kölelerini tasarrufu altına aldı. Ondan sonra Sultan Ebu Said İran topraklarında Amuye Nehri'nden Fırat Nehri'ne ve Rum memleketlerine kadar babasından sonra karar buldu.

Sultan Ebu Said'in cülusu **717** (1317/1318) senesi aylarında Osman Bey Gazi'nin saltanatının sonlarına yakın idi. Osman'ın saltanatı cülusu **699** (1299/1300) senesi aylarında idi. Orhan Bey Gazi, bundan üç yıl sonra **720** (1320/1321) senesinde İslam kayserliğinde istikrar buldu. Hudâbende oğlu Sultan Ebu Said'in saltanatın uzunluğu **733**'e (1332/1333) kadar idi. Emir Çoban'ın istiklalinin zevalinden ve onun çocuklarının kahredilmesinden sonra Emir Gıyaseddin Muhammed bin Hâce Reşid, Ebu Said'in devletinde vezarete yerleşip büyük bir istiklal kazandı. Âlim ile ulemâ tertibinde ve **(78b)** medreseler ile ilim merkezleri inşasında kelama gelmeyecek derecede büyük bir başarı kazandı. Onun güzel ahlakı ve muhabbetinin asilliği vasıtasıyla gönüllere kök saldı. Onun a'tası ve bağışı Bermekilerin adını ve nişanını cömert erbabının ve yardımsever kimselerin sayfasından kaldırıldı. Öyle ki ilmi tasnifler, Arap ve Acem memleketlerinden onun ismiyle getirildi. Faziletin ve ihsanın kemaliyle onun adını âlem büyüklerinin tarihleri ortasına kaydettiler. Onun ismi ile meşhur teliflerden Kutbî'nin Şerh-i Şemsiye'si ve Şerh-i Metâli'i, Adudî'nin Fevâ'id-i Giyâsî'si, Şeyh Evhadî'nin Câm-ı Cem'i, Şeyh Dâvûd-i Kayserî'nin Şerh-i Füsûs'u ve Şeyh Abdürrezzak Kaşanî'nin Şerh-i Menâzili's-Sâirîn'i gibi tafsili

mümkün olmayan, faziletli kimselerin göz attığı ve ekseri meşhur eserler idi. Tebriz ve Sultaniye şehrindeki hayır binaları ve iyilik kapıları, himmetinin yüceliği hususunda en aşikâr delillerdir. Zamanın âlimlerinin allamesi Kadı Adudüddîn İcî onunla ilgili mersiyesinde bu birkaç beliğ beyiti buyurdu ve onun makamını en beliğ şekilde tebyîn etti.

Şiir:

Ey vezirin eli için kamışın üzerindeki sorumluluğu yüklenen

Gerçekten taşıdın şereflice yüklendiğin sorumluluğu

İşediği şeyi izâle ettin, böylece onun ömrü

Yavaş yavaş fakirken zengin, zelilken örnek oldu

O el alıştı, içi hediye saçmaya, dışı öpücük almaya

Cengiz'in hanlarından Hülagu Han'ın evladının devleti, Sultan Ebu Said'in saltanatı ile mükemmelliğe ulaştığından onun **736** (1335/1336) senesinin aylarında vefatından sonra Hülagu Han'ın evladından birkaç küçük çocuk geride kaldı. Beş altı sene bu çocukların istiklal mücadelesi için emir ve hâkimlerin çekişmesi nedeniyle yok olup ortadan kaldırılarak zevale ulaştırdılar. Cengizlilerin devletine malik olan Hülagu Hanlığının saltanatı, İran memleketinde sarsıldı. Hülagu'nun hanlarının memleketlerinden her biri, mülûk-i tavâife intikal etti. Bu fetret sırasında büyük fitneler, Acem memleketinde art arda çıktı. Şehirlerden pek çoğu bilhassa da hanların [İlhanîlerin] taht-ı tasarrufunda bulunan Tebriz ve Sultaniye'yi haraplıklar aldı. Şevket ve iktidar erbabından herkes, büyük şehirlerden ve bölgelerden birinde hükümet etmek ve sahiplenmek amacıyla yerleşip kökleşti. İran memleketlerinin tamamı, mülûk-i tavâifin mülkü haline geldi. Şöyle ki Sultan Ebu Said'in hanlık tahtının başından çekip gitmesinden sonra İran şahları olan Hülagu Han'ın evladının şahlık kıssası ve hanlık mansıbı parçalara ayrıldı. Sultan Ebu Said'in vefatından sonra Vezir Emir Gıyaseddin Muhammed, güç ve makam sahibi olduğundan dolayı Moğol emirlerinden hiçbirine tenezzül etmedi. Dârü'l-mülk olan Tebriz tahtında Hülagu Han'ın torunlarından meşhur Arpa Han'a saltanat tahtını verdi. Emirlerden her biri pâyitahtını bir mansıp kıldı. Sultan Ebu Said'in dayısı olan Bağdat hâkimi Emir Ali Paşa Oryad Emir Gıyaseddin Muhammed'e karşı çıkıp düşmanlık beslediğinden o da Hülagu Han'ın evladından Musa Han'ı padişahlığa taşıdı.

Bağdat'tan hanlık tahtı iddiasıyla muhalefet alemini yükseltti. Merâğa nahiyesine ulaştığı vakit Emir Gıyaseddin Muhammed de Tebriz'de mukabelede bulunup mu'areze etmek üzere Arpa Han'ı dışarı çıkardı. Merâğa şehrinin dışında iki fırka arasında büyük bir muharebe meydana geldi. Arpa Han'ın tarafında bulunan emirler ve Türk[ler], Emir Gıyaseddin Muhammed'in iktidarına gıpta ve haset ettiklerinden dolayı gadr ve muhalefet etmeye niyet ettiler. Gizlice Emir Ali Paşa ile [sözleşip] vaziyet aldılar. Muharebe mahallinde Emir Ali Paşa ile yaptıkları sözleşmeyi yerine getirdiler. Arpa Han'ın ordusunun bir tarafını düşürdüler. Emir Gıyaseddin Muhammed, kendisine tabi olan kimselerle birlikte yalnız başına savaş meydanında gönlünü ölüme saldı. Her iki tarafta da muhalif asker bulunduğundan dolayı Emir Gıyaseddin Muhammed'e üstün gelip onu ele geçirdi. Merâğa'da şehit ettiler. Emir Ali Paşa Tebriz ve Sultaniye tahtını ele geçirdi (79a). Musa Han'ın saltanatı yalnızca isimden ibaretti.

Geyhatu Han'ın emîrû'l-ümerâsı olan Akbuka¹⁸ Emir Celayir'in oğlu olup aynı zamanda Argun Han'ın damadı olan Hüseyin Gurgan'ın oğlu Emir Şeyh Hasan Celayir, Argun Han'ın kızının oğlu idi. Bu sırada Sultan Ebu Said'in vefat ettiği tarihte Emir Şeyh, Rum memleketinde sultanın katlinden sonra Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın desturuyla vali idi. Hanlık tahtını ele geçirmek iddiasıyla Rum'da Hülagu'nun küçük evladından Muhammed Han'ı saltanata tayin edip oturttu. Musa Han ile Aladâk¹⁹ nahiyesinde savaşmak üzere saf tertip etti. **737** (1336/1337) senesinde Musa Han'a galip geldi ve Musa Han'ı katletti. İlhanlı tahtına müstakil olarak istiklale talip oldu. Kısa bir süre sonra Emir Şeyh Hasan, kendini saltanata mukarrer kılıp Azerbaycan ve Irak memleketini istila etti.

Bu esnada Çobanlıların takibata uğratılıp yok edildiği sırada Sultan Ebu Said'in emri ile Kemah Kalesi'nde hapsedilmiş olan Timurtaş bin Çoban'ın oğlu Emir Şeyh Hasan [hapisten] çıktı. **738** (1337/1338) senesinde Hülagu Han'ın evlatlarından Süleyman isimli başka bir çocuğu padişahlığa yükseltti. Emir Şeyh Hasan Celayir ile mücadeleye girişti. Müşârünileyhi kırıp kahretti. Emir Şeyh Hasan Celayir hezimete uğrayarak Bağdat'a kaçtı. Emir Şeyh Hasan Çobanî, Azerbaycan ve Irak memleketlerini tamamen istila etti. Öyle ki altı sene süren hükümeti zarfında Tebriz şehrinde cami, mederese ve zaviyeleri içeren ve

¹⁸ Akboğa

¹⁹ Aladağ

sultanların imar ettirdiği imaretlerin tümünden [daha] ziynet, süs ve gösteriş tercih etmiş olduğu ebvâb'ül-berrî imaretlerini inşa etti. Nihayet bir gece harem ve yatak odasındaki kadın ve cariyelerden biri, onu yere yıkıp husyesini o kadar sıktı ki helak etti. Ondan sonra onun birader zadesi Timurtaş Çobanî'nin oğlu Melik Eşref, o memlekette saltanat üzerinde karar kıldı.

740 (1339/1340) senesinde Emir Şeyh Hasan Celayir, Bağdat'ta kendi padişahının oğlu Cihan Timur'u saltanattan hal' etti ve kendini padişahlığa karar kıldı. Irak-ı Arap ve Diyârbekir memleketlerinin tamamını ve Rum memleketlerinin bazısını çemberine aldı. Sultan Ebu Said'in nikâhlı eşi olan Timurbaş'ın kızı Dilşad Hatun'u nikâhına aldı. Ondan sonra Sultan Üveys ondan dünyaya geldi. Bu tarihte Rum ve Şam serhattinde Karaman evladı da Emir Hasan Çobanî'nin desteği ile Konya ve Enguriye şehrini istila etti. Devlet-i Âl-i Osman'dan Sultan Muhammed Gazi asrında onları yok edinceye kadar onların hükümeti gündün güne bu memleketlerde terakki etti. Emir Şeyh Hasan Celayir bu sırada Diyârbekir tarafında Rum hududunun bir kısmını istila ediyordu. Mücahidlerin padişahı Orhan Han ile muhabbet ve ihlas yolunu tuttu. Kendi saltanat işlerinin bazısında yardım istedi. Emir Şeyh Hasan Celayir, **750** (1349/1350) senesinde Orhan Bey saltanatı sırasında vefat etti. Oğlu Sultan Üveys onun yerine saltanat mesnedine yerleşti. Orhanî saltanatı sırasında Sultan Üveys Irak-ı Arab ve Diyârbekir'de dört yıllık padişah idi. Mücahidlerin sultanı Sultan Gazi Murad Han'ın cülus yılı olan **761** (1359/1360) senesinde Tebriz tahtı ve Azerbaycan ile Irak-ı Acem memleketlerine de malik oldu. O vakitlerde öncelikle Horasan memleketinin en büyüğü bilhassa Gur meliklerinin tasarrufunda olan Herî şehri Melik Gıyaseddin'in oğlu Melik Hasan'ın idi. Melik Hasan, Tacik emirlerinden olup Cengizî sultanlarının yakın bir mülazımı idi. Fars ve Kirman memleketinde Âl-i Muzaffer bilhassa Şah Muhammed bin Muzaffer vardı. Bunun babası Sultan Muhammed Hudâbende'nin hizmetinde iken (**79b**) mertebe ve mevki bakımından yüce mansıplara ulaşmıştı. Tacik halkından idiye de büyük bir yiğitlik ve dirayet sahibi olması sebebiyle sultan tarafından davul ve sancak sahibi oldu. Sultan Ebu Said Hudâbende'nin zamanında oğlu Muhammed babasının yerine mukarrer kılındı. Sultan Ebu Said'in vefatından sonra mülûk-i tavâifenin zahir olduğu sırada **750** (1349/1350) senesi civarında tedricen Fars, Kirman, Yezd ve İsfahan memleketi onlara müyesser oldu. Emir Timur'un ve Şah

Muhammed'in oğlu faziletli padişah şah şucâ'nın hurucuna kadar itaat etti. Emir Timur'un zamanında vefat etti. Ondan sonra Emir Timur, Âl-i Muzaffer'i ortadan kaldırdı ve Fars'ı onlardan sonra hüküm altına aldı. Diyârbekir memleketinde her bir şehre ahitle bir hâkim tayin etti. Kale ve hisarların eski ve yeni hâkimlerinden her birini vali ve hâkim kıldı. Mardin, Amid ve Diyârbekir'in eski valisi olan Artukî sultanlarının bakâsı hâkim idiler. Hısn-ı Keyf, Herzen ve Beşirî'de Mısır hâkimleri olan Âl-i Eyyüb'ün bakâsı o memleketleri tasarruf altında tutuyorlardı. Çünkü Rum Selçukluları saltanatı Gazan Han, Sultan Muhammed Hudâbende ve Sultan Ebu Said zamanında noksan olup ve zevale uğradığından dolayı mağfiret sahibi o sultanın evladı arasındaki uyumsuzluklar, ihtilaf ve inat sebebiyle onlara miras kalan sultanlık ve kayserlik mesnedinin intikali zora girdi ve ihtilal vücut buldu.

Yine o tarihte Karaman vilayetinden Akşehir, Selçukluların evladından birine nispet ediliyordu. O vakitlerde Selçuklu Sultanı Mesud'un torunlarının ve takipçilerinin valilik ve tasarrufu Simre ve Sinob şehrinde münhasır bulunuyordu. Rum memleketinin bakisi Selçuklu sultanlarından sonra Sultan Ebu Said'den [sonraki] fetret dönemi sırasında herkesin elinde müstakar oldu. Onların hükümeti her vilayette daim oldu. Maruf vilayette büyük kışlaklardan biri olan Aydın isimli yer, ordugâhları idi. Bugün de o vilayet Aydın ili olarak meşhurdur. Şimdi o memlekette Tire ve Ayasuluk şehirleri gibi mamur şehirler vardır ve o memleketin tümüne Aydın evladı malik ve sahiptir. O vilayette müstakil vali idiler. Aynı şekilde Menteşe ve Hamid de meliklerin neslinden idiler. Selçuklu Devleti zamanında emirlik mansıbında o sultanların hizmetinde idiler. Selçuklu Devleti'nin ve vakitlerinin son bulmasından sonra bugün güzel beldelerle şamil olan ve Menteşe ili ile Hamid ili olarak bilinen bu iki memleketin sahipleridirler. Aynı minval üzere Tekke isimli bir şahıs, Eğridir şehrinin kethüdasının oğlu idi. Selçuklu devrinin sonlarında askerlik tarikinde kendini ispat edip birkaç mertlik göstermişti. Burada beldelerin en azametlisi olan ve Adaliye olarak meşhur olan Antalya şehrinin bulunduğu bir memlekette hüküm ve hükümet sancağını yükseltmişti ve o vilayetin tamamını ele geçirmişti. O günden beri o memlekete Teke ili diyorlar. Yine Selçuklu Sultanı Mesud'un nökeri olup onun terbiyesi altında yetişmiş olan Saruhan ve Karasi, yıllarca Selçuklu sultanlarının inayet ve lütuflarının gölgesi altında mertebe ve mansıpları üstlendiler. Günümüzde

Saruhan ili ve Karasi ili olarak kaydedilmekte olan bu iki memleketin her birinde Bergama, Mihalic, Balıkesri ve Aydıncık şehirleri gibi meşhur kadim şehirler vardır. Onlardan her birini Selçuklunun inkırazından sonra bir melik kendi hükümetinin merkezi kıldı. İstiklali her iki vilayetin eyaletlerinde kazandılar. Cennet-mekân Âl-i Osman'ın zuhur ettiği günlere kadar her bir vilayet bu hanedanın hizmetçilerine mensup oldu. Yine Selçuklu vilayetlerinden olan tabileriyle birlikte Kastamonu ve Ma'den-i Gümüş vilayetini, Selçuklu devrinin sonlarında İsfendiyar Bey'in pederlerinden biri özellikle Kötürüm Bayezid temellük etmişti. Selçuklu hanedanına hizmeti münasebetiyle (80a) hükümeti burada güçlenmişti. Geçmişte Yunanlıların büyük beldelerinden olan Konya, Larende şehirleri ile diğer beldelerde ve Selçuklu saltanatının sonlarından ve Selçuklu inkırazından sonra Ermen-zemin memleketinde bazı yaylakta oturan Türklerin atlılarının başı olan Karaman'ın evladı müstakil olarak hükümetlerini kurdular. Bundan sonra Karaman memleketini ve Selçuklu pâyitahtını istila ve isti'lâ ettiler. Ekseriyetle Ermeniyeye-yi Kübrâ vilayetinde yol keserek ahaliyi yağma ve çapul ederek fetret dönemi geçiriyorlardı. Tedricen bu vilayete saldırıda bulunup galip gelerek tasallut ve iktidar peyda ettiler. Şam hâkimlerinin yardımı ve destekleri ile ilk olarak Larende şehrini istila ettiler ve başlangıçta Mısır sultanlarının isimleriyle birlikte sikke bastırıp hutbe okuttular. Nihayet Karaman ile maruf olan Yunan diyarının tamamı üzerinde tedricen vali ve padişah oldular. O memleketlerde kuşaktan kuşağa hükümet sürüyorlardı. Bu vakte dek Âl-i Osman sultanlarının ikbali ve cihangirliği sayesinde küfr ve iman memleketlerinin tümünü ele geçirdiler. Mülûk-i tavâifin kara ve denizdeki beldelerin tümünü bu hanedanın hizmetçilerinin himmetiyle zapt edildi. Şu an Karaman'ın dârü'l-mülkü olan Konya, selâfîn-i mücâhidân olan sultanların büyük evladından birinin taht-ı saltanatı altındadır.

Mısra:

Şimdiye kadar böyleydi, şimdiden sonra da böyle olacak

Birinci Destan (Orhan'ın Fetihleri ve Gazaları)

Cennet gibi süslü Bursa şehri hisarının sulhun ve ihsanın en güzel yoluyla fethi keyfiyetinin zikrine dairdir.

Umulur ki Allah ora halkına İsa gibi nefisleri canlandıran feyiz ve mukaddeslik esintileri bahşeder ve saba meltemi her sabah ve akşam oradaki meskenlerin içini dolaşır.

Vahyedilmiş bir kelime olan “memleketlerin elden ele geçmesi”den mecazen şöyle istifade edilir: Böyle ulvi babaların ve süfli annelerin izdivacı ile ortaya çıkan imtizaçtan doğan şahısların tümü, bazen doğuştan kutlu baht ile ortaya çıkarlar; bazen de zamanın annesinden asi ve şakî doğarlar. Eğer feleğin batınında doğum zamanı talihli ve kutlu kadere denk gelirse bahtı açık olur. Eğer zamanın kötü ve aciz bir vaktine denk gelirse nübüvvet ve velilik zuhurunun zemininin rahminden oğulluk ve evlatlıklar hususunda bedbahtlık ortaya çıkar. Bazen gecelerin ve gündüzün rahimlerinden doğan ve “*Din ve mülk (devlet) ikiz kardeşdir.*” gibi birbirlerini tamamlayan çocuklar, cihanı fetheden Zülfikar kılıcın kabzasının parlaklığı gibi kolaylıkla kınından çekip mülkün ve İslam'ın fethinde cihanı süsleyen çehrelerini göstereceklerdir. Şüphesiz aynı nispet ve kanun üzere kimi evladın doğuştan gelen talihi, aslî devletin ve ezelî saadetin kimi zaman mamur yerlerinin ve beldelerinin mekânlarına uygun düşer. Bazen de ilk günün bedbahtlığı son günün talihsizliği ile yakın düşerek çoğalır. Davanın şahidi ve bu bidatların timsali ile beldelerin saadetli ülkesinden izzetli ve şerefli imtiyaz, Muhammed'in nübüvvet güneşinin doğduğu yer gibi âdemoğlunun nebilerinin ve seyyidinin kaynağı olması muhterem bir hürmet içerir. Karaların dörtte birlik kısmının tümünde ve kaleler ile mamur yerlerin tamamında şehir ve surların yükselmesiyle pek çok asır ve yüzyıllarda zamanın nebilerinden ve velilerinden birinin dünyayı aydınlatan yıldızların doğumuyla yüce padişahlığın tahtının bulunduğu mekân olan her mahal daima Kâbe gibi ricalin rihâlinin menzili oldu. Devlet ve ikbal ehli elçilerin tavaf yeri haline geldiler. Ezelî lütfun iktizasıyla ve evveli merhametlerinin sabıkasıyla bir kez nursuz kâfirlerin şehirlerinden oluşan ve bir diyarın dertli sabahı, adalet timsali bir padişahın güneşinin doğumunda nurlu sabah sırasında saçmış olduğu nurlar ile dünyayı fetheden kılıçla birlikte parlaklık kazanır. Nihayet gece ve karanlık süresini tamamlamasından sonra küfr

ve fücür uzaklaşmış ve bütün gönül gözü körlerin bir kısmı hidayet çerağından irak ve uzakken ansızın sadık bir sabahla İslam sancağının mancukunun huzmelerinden parlaklık kazanır. Kuşkusuz ki bu muzafferlik havası meskenlerinde sakinlerin gözünde **(80b)** rahatlık verir, sevinç artırır ve mutluluğu çoğaltır.

Beyit:

Mübarek arsaya teveccüh gösterir ancak öyle bir şah
Hümayun menziline iner ancak öyle bir ay

Şiir:

Ey Tuba, aralarında bulunduğun kavimde seni göreceğ göz yoktur
Onlar senin güzel cemalinden nimetlenemezler

el-Kıssa

Memleketi fetheden saadetli padişah Osman Bey Gazi'nin (*Allah delilini nurlandırсын*) devleti zamanında onun ülkeleri fetheden himmet anahtarıyla ve zafer iktiza eden azimet kilidiyle Bursa şehrinin yüksek hisarlı ve demirle bağlanmış duvarları bulunan kısımdaki kapının fethine teşebbüs buyurmuştu. Nitekim ilk kayserin haberleriyle ilgili ketibesinde şerh olmuştur. O zamandan beri günden güne kâfirlerin zaafi onların güç ve kudretlerinde iki kat artmıştı. Din mücahitlerinin fetihlerinin sebepleri ve teçhizatları tensik ve telif olmuştu. Gelgelelim Osman Bey'in mizacında sürekli hastalıkların artması ve yaşlılığın verdiği güçsüzlüğün kendisine galip gelmesi sebebiyle orasının fethinin tamamlanması tevakkufa maruz kalmıştı. "*İşler vaktine bağlanmıştır.*" kaidesinin iktizası hasebince o dinî maksadı ve sonucu görme arzusu gecikti. İslam kayserliği mesnedinin Orhan Bey'e intikali sırasında onun ilham veren hatırı ve nurlu gönlü takdir edilmiş beşaret ile alameti mevcudluğu hasebince daima mutmain olarak sakin bulunmasından dolayı o ilahî vaadin vukuu hususunda asla bir tereddüt ve şüphe yoktu. Onun çığır açıcı babasının Hak Teâla'nın huzuruna varmasıyla o maksadı kuvve ve oluş perdesinde açık bırakmayacaktı.

Beyit:

Ezelde ona ferman buyurulmamış bir işi
Talep etmek akıl sahiplerinin işi değildir

Ve seninle ilgili olarak takdir edilmiş her şey

İster talep et ister etme ondan kaçmak mümkün değildir

Bilhassa en mukaddes diyarın ve en yüksek topluluğun gıpta ettiği böyle gönül ferahlatan bir ülke ve Çin ile Hıta'nın resimli yerlerinin ibretle baktığı o nimet ve safa dolu bir kısımdı. Sekiz seneyi aşan uzun bir süre zarfında devamlı mücadeleyi şiar edinmiş babanın üst düzey ihtimamıyla o şehir ve hisarın kapısını kapamıştı. Yıllar içinde şehir surları da değişime uğramış ve yeni şeylerin zuhuruyla burayı açacak anahtarını Vâcib'ül-vücutun başarıya ulaştırın yardımıyla elde etme imkânı ortaya çıktı. Buna binaen mücahit babanın vasiyetinin takdimi cihetinde saadetli talihin yol göstermesiyle ve müsait talihiyle orayı fethetmeye kast etti. Memleketi fethetme tedbirlerinin görüşüldüğü mehâfillerden devlet erkânı ve savaş meydanının tecrübeli mübarizleri ile ülkeler fetheden mücahitleri o kararın yerine getirilmesi için ganimet sınıflarının tahsiline tahrik ettiriyor ve hırslandırıyor. O ferahlık veren ülkenin vasıfları ve sıfatlarını anlatarak mukaddes âlemin bu tarz gelirlere nefisleri rağbet ettirmeye çalışıyor.

Bursa'nın vasfı hakkında müellife ait mısralar:

Bursa'ya uğramış olan rüzgârın getirdiği koku

Gönüllerin dostu olur ve [kederi] unutturur

Ne rüzgârdır bu Bursa'dan esen

Tanıdık bir kokudur ondan gelen

Meğer cennet bağı orayla ayan imiş

O bağı temiz kokusu amber gibi imiş

Onun havası can âleminin baharı gibidir

Ruh meltemi sanki oradan cevelan etmiştir

Eğlence meclisinden Bursa'ya alem kalmış

Rum mülkünde sanki irem bağı gibi olmuş

Söylemekle yanlış ettim onun cennet misali olduğunu

Bu zemin üzerinde iyi bir hal gibidir

Güzel metalar buranın pazarındadır

Dünya etrafından burada müşteriler vardır

[Buradaki] kadınları hayal ettiğinde cennete kavuşmuş sanırsın

Elindeki parayla huri ve gılman vehmine kapılırsın

O huri ve gılmanın birçoğu beğenilirler
Gönlünü aşka kaptırmış olanlar orada esirdirler
Oradaki gılmanların tümü Yusuf soyludurlar
Dirhemleri sayarak mezaddan [satın alırlar]
Oradaki her mecliste Zühre gibi cariyeler vardır
Saçlarını tarın teli gibi bağlamış
Şarkıları güzel kadınlar çalarlar
Çengle raks ederek saçlarını açarlar
Dilekte bulunur bir kimse eğlence meclisinin bitmemesi için
Mutluluk veren kadehi kaldırır ve çeker
Gam ve mihnet o taraflardan uzaktır
Dersin ki o mutluluk ülkesinin sevincidir
Onun havası canın özünü tazeler
Onun fezasının cennette ünü vardır **(81a)**
Oranın her tarafı temaşa edilip yaşanılacak bir yerdir
İçki meclisinin güzelleri sevinç doludur
Her tarafta ay yüzlü güzeller salınıp gezinirler
Cennet gibi o kıyı dolaşıp dönerler
O ülkeye yüce gökyüzü musallattır
Oradaki yüce dağ sanki Musa'nın turudur²⁰
O kalabalık şehrin yüksek bir dağı vardır
Bir gül bahçesi gibi kokar dağın eteğinde
Dağın ceplerinden pınarlar ayan oldu
Cennetten gibidir ebedî gözler ve nehirler
Kokar her bahar burada çimenler
[Oradaki] gül bahçesi civanların toplandığı meclistir
Eğlence meclisi gibi güzeller tertipli oldu
O dağ mukaddes kimselere cilvegâhtır
Mukaddes meclise ondan bir an yol vardır
Gazi şahlarının devletinin bereketiyle
Oldu o ülke yücelik makamı
Onların adaletinin bereketiyle dârü'l-emân oldu

²⁰ İbranice 'Tur' kelimesi dağ anlamına gelmektedir.

Zamanın afetlerinden de koruma altında oldu
Dârü's-selâm oldu orası İslam'dan sonra
Saltanatı selamet bulsun günleri son bulmasın
Sen İdris eğer buraya varırsan
Temaşa et mukaddes mecliste

Velhasıl yedi yüz...²¹ tarihinde Ebû'l-Mücâhidîn Osman Bey tam bir teveccüh ve zafere götüren kararlılığıyla Bursa fethi mukaddimelerini takdim buyurmuştu. Orhan Bey'in aynı teşebbüsü tamamlaması maksadıyla ve Allah'ın mertlerinin himmetinin rehberlik ve kılavuzluğuyla mücahit askerleri topladıktan ve teçhizatlıları bir araya getirdikten sonra Allah'ın dinin devletinin uğuruyla tevekkül ve rızanın müstakil yolunda Bursa'ya teveccüh etti. Tevfikin refakat ettiği dostluğun birlikteliği ve ehl-i Hakk'ın kendisiyle himmetli sohbeti ile mezkûr şehrin zahirinde Bınarbaşı²² olarak adlandırılmış çeşme başında nüzul ve hulul için tahkik buyurdu. Yardımcı birliklerin ve mücahitlerin nakibinin safları, ilahî feyizler ve te'yîd bulutlarından dökülen nisan yağmuru damlaları misali bu hisarın etrafına indiler. Okyanus dalgalarından oluşan daireler ile seyir halindeki taşıtlar ve gemilere doluşur gibi bu şehrin surlarını muzaffer asker deryasıyla muhasara ettiler. Ateş saçan kılıcın kıvrımlarından ve ateş çıkartan sivri uçlu mızrağın ışık saçan parıltılarından hisardaki kâfirlerin gözü ve gönlünde gösterişli parıltılar saçtılar.

Beyit:

O mahallin pisliğini yıkadı
Uğursuz ortaklığı ortadan kaldırdı
Zamanı kirli dinden arındırdı
Halk için doğru dini muhafaza etti

O şehri ve hisarı vatan tutup yerleşmiş olanlar ve o ülkenin ile diyarın yerlileri sekiz yıl süren muhasaradan dolayı kıtlığa ve ıstıraba duçar olmuştu. Son derece geçinme imkânlarının azlığı ve yaşam ile geçinme sebeplerinin darlığı nedeniyle bu müddet sırasında yardım dilediler. Buraya komşu olması cihetiyle Osman Bey halinin başlangıcında burada muhasara etmek niyetiyle Müslümanlar

²¹ N nüshasında (81a) ve E nüshasında (74b) verilen tarihin 'yedi yüz'den sonra on ve birler basamağı boş bırakılmıştır.

²² Pınarbaşı.

için o iki hisar ve kaleyi yaptırmıştı. Zaferi adet edinmiş bahtı açık bir padişah ve böyle bir zamanda sipehsâlârların bu hüsrevi tam bir ihtimamla birlikte orayı teshir niyetiyle bu hisarın başına oturdu. Külliye kâfirlerin kafalarını ümitsizliğe ve biçareliğe sevk ederek bozdu. Her ne kadar hisar içindeki şehir ahali ve mülk âyanı zahiren birliktelik ve uyumluluk içinde görünse de içten içe muhalefet gösterip istişare ediyorlardı. Her türlü özür teşebbüsü vesilesiyle zinhar (sığınma) yüzüğünün talebini ve zimmet ve emân dileme akdini gönül ve can sermayesi ile satın aldılar. Vaktin maslahatının mülâhazası cihetiyle Orhan Bey, eski dininde olup müellefe-i kulûb arasında yer alarak doğru yolda olan ve eski delalet günlerinde Bursa hâkimi ile komşu ve sıcak bir dost olan Köse Mihal'i öncelikle *"Biz bir peygamber göndermedikçe, hiç kimseye azap edecek değiliz²³."* nizamı üzere bir mektup ve haber ile Bursa valisinin huzuruna gönderdi. İşaret edilen kimse sözü hak yolunu irşada ve İslam'a davete getirdi. Ahit ve misak vererek istimalet yolunu açtı. Muhalefet etme düşüncesinde ve inatta ısrar ettiği takdirde korkutma ve ürkütme yoluyla başına geleceklerini haber verdi. **(81b)** Bursa tekfur ve hâkimi, Köse Mihal'in sözü ve ahdine itimat etti ve inandı. Gazi hüsrev'in ahidleri ve misakları üzere mülkünü teslim edebilmesi, vatanının terki ve kendi halinin ıslah edilebileceği zannına kapıldı. Nefs, mal ve ehl-i iyalin ırzı emân bulduktan sonra Bursa'dan huruç etmeye teveccüh ederek yüzünü çevirdi. Onu, ahdin muktezasınca Bursa şehrinin içinden deniz kenarına bir merhaleye yakın olan bineklere sağ salim ulaşması ve askerlerin ve yağmacıların tamahlarından himaye edilmesi için 30.000 flori kırmızı altın meblağ ile Orhan Bey'den himaye hakkını taahhüt etti. Orhan Bey vaadine sadık ve ahdi ile sözü doğru olduğundan dolayı kendi hizmetçilerinin havasından büyük bir topluluğu anılan tekfura refakat ettirdi. Onu tabileri ve levâhikleriyle deniz kenarına ulaştırdı. Yağma tehlikesinden ve askerlerin hasara uğratmasından kurtardı. Söylediler:

Beyit:

Zafer kazandığında zulüm etme

Kaçan hasmına yolu kapama

Bununla birlikte meşakkati [kulları için] öne çıkarmayan Allah'ın tevfik yolundaki yardımı ve ahengiyle çaba ve gayret yolunda kin peşinde koşanın

²³ İsra Suresi/15

niyetiyle cenk ve cidali irtikâb etmeksizin muharebe ve kitâli sürdürerek zafer âdeti olan beşaret namenin cennet âdeti olan o hutbesinde “*Müminlere yardım bizim üzerimize hak oldu*²⁴.” ayeti nazil oldu. Âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun ve akıbet müttekîlere mahsustur.

²⁴ Rum Suresi/47

İkinci Destan

Bursa saltanat ve padişahlık tahtına yerleşme cihetiyle Orhan Bey'in Bursa diyarını tercih etmesinin sebeplerinin beyanına dairdir.

Nimetler ve güzellikler yönleri cihetiyle Rum memleketleri arasındaki o cennet misali şehrin bazı hususiyetleri ve meziyetleri saba rüzgârı gibi karalar ve denizler üzerinde daima seyahat halinde olup kentleri dolaşan seyyahların anlatımları ve beyanları yoluyla zikredilecektir. Ekseri seferlerini hızlı yol alan gemi taşıtlarına binerek yapan ve deniz kıyısındaki beldeleri dolaşan seyyahların haberleri ve nakilleri ile şöyle tahkik ve beyan olunmuştur: Cennet eserleriyle dolu olan bu şehrin var olan nimetlerinin vasfı, bolluk ile refahın tasviri ve o ülkenin nurlar zümresi olan ay yüzlü güzellerin övgüsü hususunda kalemin dili kamışının sözünü takrir etme ölçüsünden fazladır. Gönül sahiplerinin saydığı ve ona hasrettiği takdir miktarından daha fazla övgüye değer olan bu şehrin güzelliklerini ele alıp araştırıldığında “*Müminin kalbi Allah'ın arşıdır.*” sözünün en mükemmel mazharı olan meleklerin himayesindeki o şahın gönül tahtında her işaret şunu akla getiriyordu. Cennet gibi böyle şehir yani Bursa'nın gönlü ferahlatan diyarı, hilafet makamı olan yaratılmışların merkezi ve adalet ile refet divanının ikamet makamıdır. Bu ülkenin beledî durumu bu bakımdan münasip ve rekabete layık idi. Bu hürmetli buk'anın beledî faydaları ve şehirlinin menfaatleri, kuzey ve güney beldelerde sakin bulunan insanların kalplerini celp ediyordu.

Beyit:

Cennet gibi o yerin etrafında dolaşmış
Kırmızı lale gör ve yeşil çimenlerde dolaş
Önünde kırlar arkanda dağlar
Meltemi nefes açan misk gibidir
O şehrin sokaklarında devreder hazan rüzgârı
Başında eser daima saba rüzgârı
Cihanı süsleyen koç burcu gibi oldu
Bulunduğu yer sanki güneş gibi oldu

Bu iddiayı tercih edebilmek için bazı gönlü akil insanlar ve güngörmüş pîrlerle aradaki sulha son verilmesi hususunu müşavere etti. Nazarî ile ilmî hikmeti bilen âlimler ve medenî vaziyetlerden ile menzîlî halden anlayan ariflerle

yakınlık buyurdu. İş bilir kimselerin söz birliğiyle o sâfi padişahın kulağına şu şekilde çaldılar. Akıllı sultanlar kendilerine bir menzili ikamet için tercih ettikleri ve kendi saltanat tahtının ayağını ülkenin arsası üzerine koydukları her yerde iki işin mülâhazası ve iki başın merâkibi lazımdır: Birincisi mal gelirlerinin tahsili ikincisi umum ricalinin geçim yollarının kolaylaştırılması. Ancak birinci kısımla ilgili olan mahalde ziraat ve ticaret kazancıyla o itibarlı meskenlerin ve uygun geçim yollarının dolu olması beklenir (82a). Çünkü her ülkede âdemoğullarının geçim tarzı nafîle ibadetler ve itaatlere tercih olunan birkaç çeşit ziraat sanatıdır. Ahbâr-ı Nebevîyye’de şöyle zikreder: “Allah Teâlâ Davud aleyhisselâma Fars meliklerini kötöleme; zira onlar arzımı ziraatla imar ettiler.” diye vahiy etti. Böylece beğenilen kazançlardan ve uygun gelirlerden biri de kârlı ticaret ve muamele işidir. Nebevî bir sözde “Dünyayı isteyen kimse ticaretle uğraşmıştır.” belirttiği üzere bu itibarlı sanata işarettir. Bursa diyarının bu yararları ve faydaları toplayan büyük bir şehir olduğu gizli değildir. Rum’un büyük beldelerini cem eden ve ortasında yer alan bir şehirdir. Birkaç kasaba ve köyler ile mevkilerde oluşan mahallerle çevrilmiş kayserlik tahtgâhı cihetiyle bundan daha iyi bir ülke ve sipah, raiyyet ile bir ordu bakımından en yararlı içtima yeri tasavvur etmek mümkün değildir. Elhak cihan arsasında belki cennet gibi genişlikte böyle muazzam verimli toprak asla cihanı seyreyleyen göze çarpmamıştı. O daha saadette dolu menzilden hayal âleminin geniş ufuklarında da tarihin hiçbir anında duyulmamıştır. Daim olan bahar güllerinin güzelliği, çimenin nezafeti ve gül bahçesinin tazeliği gönül sahiplerinin gözüne parlaklık bahşeder. Çehresindeki pınarların ile nehirlerin saflığını ve o ay yüzlü peri bünyeli güneş ile ayların nazarlarından çıkan nurları bahşeder.

Beyit:

Onun satı yeşildir bilgili bir can gibi

Onun havası mutedildir sevimli bir evlat gibi

Onun esintisi cennet bahçesinden daha hoştur

Onun zemini çamur deryasındaki bir gemi için kapıdır

O meşhur şehirdeki beldelere mensup ve tanınmış olan mümtaz ile faziletli kimseler ve o gayet uyumlu ülkenin ve kusursuz mülkün hususiyetine ait olan nimetler bakımından birincisi bu şehrin gözünde yer alan Çeşme-i Ser’dir

(Pınarbaşı). Tatlı, soğuk ve hazmı kolay buz gibi içecek suyu “*Altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır*²⁵.” ayetindeki gibi ormandan fişkıarak akar. Pınar yerinin doğu yüzünde her sabah bir çeşme davasıyla doğan [güneş] daha canlıdır. Güneşin feyz veren nurlarının pınarı karşısında süratle fişkıırcasına övünç ve iftihar makamındadır. Çoğunlukla o dağın kalbinde ve sol canipten dağın bedeninde akan bir pınar vardır. Membandan bir kol canlılara ruh verendir. O Pınarbaşı, latif rutubetin olduğu kısımdadır. Yaşam suyundan atardamarlar gibi akan ırmaklardan çıkar. Bundan dolayı bu pınar başından birkaç bin halk o diyara su içmeye gelir. Zengin ve yoksul ehlin evlerinin içinde o ırmaktan akan sular gündüz ve gece zamanının akması gibidir. Kara ve denizi kat edip dünyayı dolaşan güneş ve her diyar ile şehrinin dağ ve kırını seyahat edip dünyayı dolaşan gökyüzü, devrettiği her gün hayret nazarı ve hasret gözüyle o cilveli çimenliğe ve temaşa yerindeki çayırılığa bakıyorlar. Kemal gözünün yol açtığı afetlerin korkusundan ay yüzlü sipahın o meclisi ve güzellerin eğlendikleri toplanma yerine halk “Allah’ın gözü senin üzerine olsun ey sihirli sabah” derler.

Beyit:

Mihr çeşmesi etrafında mihr-i giyâh eser

Allah’ın gözü, hayat pınarı olan senin üzerine olsun

Yine ikinci olarak bu cemal kaynağı ve ikbal merci olan yerin batı tarafında Kabluca²⁶ isimli sıcak bir pınar vardır. Güneş pınarı gibi daima hamam suyundan daha sıcak olan su, ufuk dağının doğu tarafından sıcak ve kaynar bir halde fişkıırır ya da fiskiye haldeki su gibidir ve âşıkların inleyen sızlayan sinelerinden ve gönlü yanık gariplerin inleyen gönlünden çıkan inilti ve köpürme halindedir. Kevser havuzu ve inesi gümüş gibi beyaz güzellere benzeyen cevheri arayan dalgıçların daldıkları bir mahal numunesi olan pınar yerinde bir havuz vardır. Gurbete gidenler veda vaktinde yolcuları uğurlayanlarla düşe kalka yürürken ki gözündeki nem gibidir.

Müellife ait:

O pınar ki gül yanaklı şahısta

Gül ve sümbüle yüz katre yaş akıttı (82b)

²⁵ Hacc Suresi/23

²⁶ Kaplıca

Beyit:

Ne deyim bir gül bağı suyun içine düşmüş
Havuzun içinde suya doymuş güllerden var
Suyun ortasında tomurcuklanmış nilüfer
Suyun içinde nilgün uzuvlarını gizlemiş
Suyun dalgasıyla kâkülünü taramış
Havuzun ortasını put hane kılmış
Havuzun bostanı su dolmuş duydum
Havuzun ortasında gülistanı gördüm

Elhak meğer mecmâ'-i bahreyn [iki denizin birleştiği yer] olan hayır ve iyilik dolu havuzun, bazı kimselerin ağızlarının imtizacı ve izdivacı durumunda Fırat'ın tatlı suyu gibi olduğunu ve bazı kimselerin dil ve damağında ise tuzlu su gibi olduğunu bilmiyordum. Çünkü sevgililerin ıslak dudağının tadından şeker tadı ve gül suyu kokusu alır ve âşıkların inleyen dili ile damağının acısından ise şarabın sabır ve acelecilik tadını alır. Yahut taze bedenli gül endamların o oturdukları yer ve gümüş tenli nazik bedenlerin toplandığı o yer meğer araf menziliymiş. Cennet ve cehennemi birbirine birleştiren ve hayat suyu ile azap ateşini hilkatın tabiatında birbirine bağlayan temiz havuzun kıyısında daima ay yüzlü güzellerin taktim ettiği daim nimetler vardır. Âşıkların hasret deminden ve pişmanlık damlalarından cehennem sıcağından neşet eden tatsız bir su mecrası hayır hayır yanlış söyledim belki nurun mazharlarından dopdolu olan o havuzda ve içinde gilmanlarla dolu kevser gibi olan o havuzdaki pınar suyu, güneş ve şanın yüzünün parlaklığında kabarıyor. Gönlü solgun, perişanlıkla dost, cömert ihtilati, taş kalpli rakiplerin boğazlarına takılan yemeğin gayretiyle o pınar yeri kendi kendine gürlüyor. O zarif endamlıların saflığından su havuzu, güneşte erimiş altın ve gümüş renkli suyla titrek pınar gibi o ay ve şan üzerindeki güneşten ısınmış pınarda titremeye ve ıstıraba başlar. Onun ateşli yüzünün aydınlığından ve kötü düşüncelilerin nazarının sönüklüğünden hayat suyunun bulunduğu o Pınarbaşı suyu, güneşin parlaklığından oluşan serabın parıltıları gibi ateş ve aydınlığın içine düşmüş. Ya da cennet makamlı o kavmin geçimini müdebbir eden Şam mülkünün övülen pınarından çıkan hamam suyunun tertibine o ülkenin batı cenabında güneş ve şan koşup firar edecektir.

Müellife ait:

O sudaki ay yüzlüler koşturmuş
Yahut suya düşmüş güneşin aksi

Bazı âlimlerin tevil noktaları ile tefsir vecihleri ve dünya fatihi İskender'in kıssasında selsebil kadehinden hayat suyunu içenlerin yudumu beğenilir tabirle *“Sonunda güneşin battığı²⁷ yere ulaşınca onu, kara balçıklı bir suda batıyor gördü. Orada bir millete rastladı²⁸.”* haberini veren Kuran-ı Kerim'in işaretlerinin tefsiri hususunda ayetin nüzulünü sevincin sirayet ettiği şu halde tatbik ve nüzul buyurdular ki güneşin batımı, güzellerin yüzünün içtiği suyun yudumuyla o sıcak suda ve pınar yerinde temsili ve durumun örnekleri olarak ufuklar âleminin nefesle mutabıkında güzel yüzlü civanların suya dalması tarzında tahayyül eder. Bu güzel yüzün teyit ettiği güzellikten ve bu temsil ve teşbihin uygunluğundan bu ince manayı *“Ya da haklarında güzel muamelede bulunabilirsin²⁹.”* apaçık ayet ile takip ve zeyil yoluyla getirdiler.

Beyit:

O kevser havuzunda gören göz gibi gördü
Benzersiz cenneti ve şanı gördü
Hurilerle doludur cennet havuzu
Açmış orada amber tabiatlı saçlarını
Huri ve şan havuzu cevherlerle dolu
O gözden görmüş cevher saçan
Cevher ocağı ve deryası birlikte kıldılar
Bütün cevheri oraya attılar

Yine üçüncü olarak gönül açan bu şehirde ve ziyadesiyle temaşaya layık bu ülkede bağ, gül bahçesi ve ırmaklarla sarılı bir vadi vardır. Maviliğiyle meşhur o ırmak her tarafa akar. Mavi gökyüzünün altındaki yeşillikte neşe ve sevinç bir aradadır. Eğer hakikati söylemek gerekirse o işret vadisi vaat edilen cennetten bir kısımdır ya da ebedî diyarın bir şubesidir. Bu kesin haber, hak ve hakikattir. Eğer cihanın o gül bahçesindeki sahraların ve dağların şaibesiz bir şekilde rıdvan

²⁷ Müellif, Kehf suresinin 86. ayetini naklederken ayette geçen “doğduğu” kelimesi yerine “battığı” kelimesini yazmıştır.

²⁸ Kehf Suresi/86

²⁹ Kehf Suresi/86

bağına benzediğini hatta umumun menfaati hususunda ondan daha üstün olduğunu söylerlerse bu söz doğru ve tasdik makamındadır (83a).

Beyit:

Bugünün nakdiyle olur orası cennetim

Yarın vadi benim ne işime yarar

O beyanın delili, kanıtı ve tahkiki şudur: O mübarek makamının içi ve dışı, ehl-i küfr ve İslam nispeti olan zevk ve arzu erbabına menfaat bahşeder. O ülkenin bütün ova ve dağı, cennet bahçesi gibi ilahî bağ ve bostanın ürünlerindedir. Ağaçlarındaki meyveler, çaba ve gayret sarf etmeden ve dikmeden ekseriyetle kendiliğinden yeşerir ve “*Canlarının çektiği bütün meyveler vardır*³⁰.” ayetindeki gibi çeşitli nimet sahiplerine makamdır. O buk‘a-ı hümayunun arazileri ve çiftliklerinde Müslümanlar ile kâfirlerin nasibine ve dervişler ile kudret sahiplerinin gönüllerinin muradına müyesser olur.

Beyit:

Devlet şudur ki gönlü kanatmadan kenara gelmeli

Yoksa çaba ve gayretle bu cennet bağı herkese nasip değildir

Sanki menfaatlerin kapsamında ve faydalı azıkların yayılması hususunda o diyar hazreti yaratanın Rezzak manasından doğan suret âleminde hayali bir şehristan misalidir. Yahut varlık diyarına ve şuhûd mülkü arsasına feyzin başlangıcından doğan varlık feyzinin cemiyeti, o güzel baharistanın misal âlemindeki bir numunesi ve timsalidir. O şehir ve nahiyeler, çiçekler ve papatyalarla dolu gül bahçeleridir. Verimlilik hususunda çeşitli meyveler ve envai hububat “*Çiftçilerin pek hoşuna gider*³¹.” ayetindeki gibi hayretler uyandıran bir mahaldedir. Onun ekinlikleri sadece dihkânın çabasıyla, ırmak suyuyla sulama meşakkatine gerek kalmadan buluttan [inen suyla] sayısız mahsul verecek şekilde verimlidir. Mahsulata ve bütün ağaçlara [baktığımızda] o nisan yağmurlarının terbiyesinden geçerek olgunlaşmış ürün ve meyvelerin daima taze yüzlü ve sulu olduğunu idrak edersin.

İkinci kısım zarara uğratmayan ticaret gelirleri hakkındadır. Meserret dolu o şehrin alışveriş ve muamelesi, tecrübeli tüccar kabilelerin ve kara ile denizleri

³⁰ Murselât Suresi/42

³¹ Fetih Suresi/29

dolaşan bütün seyyahların uğradığı bir mertebedir. Bunlar dönemin tüm muamelelerinde kıymetli ömür sermayelerini yıl ve ayı uzun ve kısa kese içine koyup kifayet sermayesini kendi amelleri kırlarlar. Daima gündüz gibi bembeyaz inci misali akitleri ve kapkara gecelerin siyah rengine benzeyen mühürleri arzusunun uzun ipliğinde birbirlerini ahenkli kırlarlar. Gerçekleşmesi zor talepleri ömür günlerinde şu manada sanırlar: gümüş ve altın gibi gönül aldatan şahitlerinin kırmızı ile beyaz yüzünü ve gümüş gerdanlı süvarilerin ile gilmanların renkli çehrelerini bu diyarda gönül muradıyla görüşme arzusu içinde görürler. Cihanı dolaşmayı meslek edinip seyahate tamah edenler ve âlemi kat etmeyi hüner bilip [bu yolda] çalışanlar, daima seyr-i sefer edip gezerler ve tehlike dolu gurbetin şiddetli zorluklarına irtikâp edip o zengin beldede ipek ve işlemeli ipek kumaş dokumasından başka hiçbir sanat ve çalışma gerektirmeksizin hep beraber arzularına kavuşurlar, zorluk ve sıkıntı çekmezler. Zihinlerin tel ve kıvrımlarından dirhem ve dinarı bir araya getirmekten gayrı ve çalışma sırasında iş üzerinde hiçlikte hiç düşüncesinin ipini nakış etmekten başka akıllarına bir şey gelmez. O ülkedeki miktarı belirsiz sermayelerin daima artış kaydetmesi, kusursuz faydaların medarı cihetini gösterir. Yüzbinleri bulan sermaye, o zahmetli muamelelerde zararlardan korunur. Bu diyarın pazarının sağında yıllardır tıpkı onlara “*Kim bir hayırlı ve güzel amelle gelirse ona on misli sevap verilir*³².” müjde veren söze uygun olarak o mübarek ülkenin alışverişin sağladığı kazançlarla nasiplenen olup faydalanırlar. İkamet edilecek ve sakin olunacak o cennet gibi meskeni tercih edip bu teraneyi mırıldanırlar:

Beyit:

Düşme o şeyin ardına nasip değildir

Nasip değilse koşmak ne fayda [verir]

Nasibin ardından ne gelir koşmak

Sen otur nasibin geldiğini görürsün

Daha hayret verici olan şudur ki emeller tahsil etmeye rağbet gösteren bir güruh ve mal yığan harislerden bir grup isteklerini gerçekleştirme ve mal toplama nihai hedefiyle daima insanla dolu o şehir tarafına teveccüh etmişler, arzu göstermişler ve hep taşkınlıkta bulunmuşlardır. Gönül ve can sermayesinin

³² En‘am Suresi/160

nakitlerini **(83b)** ihlas sepetinde Allah ehlinin muhabbet ve ihlas ateşiyile eritmişler. “Sizi kurtaracak bir ticaret yolunu göstereyim mi³³?” ayetinin hidayet ve rehberliği, onları bütün rüzgârıyla ve hedefleri olan sermayenin kârıyla hidayet bahşeder. Sadıklar silkinde “Doğru tacirler nebilerle birliktedir” hadisi gereğince büyük bir rahatlık içinde dinî ve dünyevî muamelelerde keramet ve riayet gösterirler. Zamanın aldanarak hırslanan ve devamlı ihtiyaçlarını hâsıl etmeye gönül bağlayan o diğer grup, sine tezgâhındaki heves ve arzuların oluşmuş rengârenk kumaşlar gibi örümceğe benzer şekilde basiret gözünün tezgâhında ve hayal âleminin mekânında dokumacı hırsıyla dokurlar. İpek böceğinin cömertliği ile her ip diziminin rengine arzu atkısı çivilerini ve ömrün bağ ipliğini birlikte dokurlar. Daima sağlam kâr ve sermayesinden dolayı asla din işini düşünmediler. Ne de fakirlerin ve miskinlerin hak olan masraflarını yapmak hususunda besleme ve şefkat gösterme tefekkürü etmediler. “Bu yüzden yaptıkları ticaretten kazanç elde etmemişler ve de hidayete erememişlerdir³⁴.” ayeti [bunun] hakiki bir delili olmuştur.

Beyit:

Bu âlemde [her şey] iç içe dolandı

[Bu âlem] hiçtir ve ondan kazanç ve sermaye yoktur

Velhasıl tacirlerin bu her iki kısmından ve o her iki çeşitten kâr elde etmiş ve zarar görmüş kimseler, bereket ve hayır dolu o şehir üzerine teveccüh ettiler. Her vecihle en uzaktaki mağrip toprağından, Frenk mülkünden ve Türkistan’ın şark beldelerinin serhaddinden gece gibi zenci renklilerin mülküne kadar herkes, sarrafların güneş ve ayı gümüş ve altın tabaklarda koydukları gibi akşam kırmızılına benzer altınlardan, kamere benzer dirhemlerden ve altın paralardan orada pek çok menfaatler elde ettiler. Nergis ve yasemin gibi elinin içine altın dinarı, başının ortasına saf gümüş bırakmışlar. O ülkeye nüzul ve hulul etmenin şevkiyle seyahat adamı, her türlü mali meta ve güzel yüzlerin mazharları yani altından kemerli gulamlar ve gümüş işli cariyeleri elde etmek için seyr-i sefer yoluna koyulmuş. Uzun elin arzu pazısını bizzat beğendiği sevgilinin gerdanında güzellerin kâkülü ve kementli dilberin saçını misali üzerine halka yaparlar. Güzeli mütalaa etmeyi tamah edip iflas edenler ve hayali mülahazaya kani olup keseleri

³³ Saff Suresi/10

³⁴ Bakara Suresi/16

boşaltanlar, vuslat haliyle ömrünü zayi edip ganimetle vakitlerini kaybederler. Lisansı halleriyle servet ve mal sahiplerine derler ki:

Mısra:

Bu sattıkları iyilikle ne satın alacaklar(!)

Elhak bu şekli ile manevî cemiyetle ve bu dinî ile dünyevî refahlıkla peri görünüşlü güzellerin karar kıldıkları ve cilve ettikleri o saadetli ülke, yerleşmeye uygun beldeler arasında mümtaz bir yere sahiptir. Âlemdeki tüm iklimlerin arasında tercih edilir ve önde gelir.

Beyit:

Kısmetli ve bereketlidir burası dostlar

Pınarlar ve güller gülistandadır

Murat almak istersen ağır ağır yürümeyi bırakman gerekir

Öyle ki sahrada herkes ferah olur

Bu menzillerin hususiyetleri ile meziyetlerin hepsi ve bu küllî gelirlerin faydalarının tümü, Devlet-i Âl-i Osman'ın adaleti, ihsanı ve yıldızın satırlarının yayılması bereketinden doğan o mutluluk ülkesinde cennet mekâna benzeyen yuvalar ve evlerdir.

Şiir:

Şehirleri onların bâki kılmasıyla mamur hâldedir

Kisra'nın zamanında onun şehirleri imar etmesi gibi

Orhan'ın devletinin başlangıcından bu sultanlık mazharlarının zamanına değin nesilden nesile birer birer aralıksız olarak yaklaşık iki yüz sene bu Cemşid gibi şahların karar kıldığı yer ve havalisindeki bu ülkenin saltanatını menzil kıldı. Onların muhtelif cihetlerdeki hayatları esnasında ve hüsrevlik hükümlerinin cereyanı sırasında daima bu temiz beldeyi kendi hilafet tahtı olarak karar kılmıştır. Cömertlik şiarlı sultanlardan her biri, sakalar fasılları ve hasenat vasıtalarıyla bu diyarda hayır evleri ile iyilik kapıları bina ve inşa buyurmuşlar. Yeterli vazifeleri ve kâfi menfaatleri; âlimler, fakirler ve zayıflar için en uygun ölçüde ve kâmil miktarda tertip ve muayyen kılmışlar. Her biri kendi kabir ve istirahatgahını o temiz buk'alarda bırakmışlar. Bir nevi menfaatler ve infakla dolu ihsan sofrasını (84a) yaygın kılmışlar. Eğer tesadüfen kendi evinden ve ailesinden avare kalıp ve

kaybolmuş olan refahtan nasipsiz yabancı ve avare bir yolcu gelirse yere sefillik içinde düşse kalka dönüş yolunda o ülkeye ulaşırsa umuma bağıştta bulunan padişahların Dârüzziyâfe'sinde, menfaatlerle dolu buk'asında ve şefkatli o hüsrevlerin ihsan sofrasında bir yıl içinde üç gün art arda bir buk'ada vakıfta bulunmuş vâkıfın vakıf şartı desturuyla misafirler ve esnaf zümresi içinde yemekleri ve yiyecekleri masraflardan düşer ve yiyip içtikleri lezzetlerden nasiplenirler. Geçim tereddüdü afetinden hatırları mutmain ve gönülleri asude olur.

Müellife ait:

Bu şâhsuvârların kerem bostanı

Ölüm ve hayata fayda verir yağmur gibi

İhsan da onların arasında adet ve desturdur

İman yoluyla onların zamanında küfr kahredilmiştir

Bütün şahlar cömertliğin hatemi olan Hâtem gibidir

Âlemdeki hatem nedir mabudun cömertliğinin yanında

Eğer Hâtem'in bu keremini duyduysan

Yarıştır kerem hususunda el ve ayaklarını

Cömertlik tahtına eğer bir canlı oturursa

Ölür, bu rütbeye ulaşamaz

Daima onların mülkleri cennet bağı olsun

Nasıl burada oldularsa orada da öyle olsun

Üçüncü Destan

Orhan'ın saltanat burcundan murat yıldızının ayan olması ve emânın mesut yıldızının doğuşu yani Osmanlı hanedanının temiz şeceresinden gelen Sultan Gazi Murad'ın veladetinin beyanına dairedir.

Rabbanî olarak var kılınan erişkin hikmetlerden ve Rahman'ın rahmetinin geçmişinden münderiç olan geçmiş maslahatlardan doğan Osmanlı hanedanının şeceresi, iktiza eden hikmet kelamının mefhumundan ve ayete nispet edilen maslahatların ifadesinden “*Biz sizleri eşler halinde yaptık*³⁵.” ayetiyle ortaya çıkıp belirir. Bu üstü örtülü baş, tabir perdesinden ve tefsir peçesinden sıyrılır ve sırların gizli hanesinde büyüklerin unsurları ve asılları izdivaç bulunan saklı hazineyi cilve ettirir. İmkân âleminin çiftleri arasındaki imtizaç kanununda ayan olan bu gizli cevher, bir nevi bütün âlemdeki büyüklerin baki kalmış halidir. Şahısların teceddüt etmesi ve birbirlerini takip etmesi yoluyla küllî maslahat ve aslî arz, devletin devamlılığına dair yerleşmiş kaideden ve insan türünün oğullarından olan eşrafın seleflerinin kudretindedir. Çocuklardan ve torunlardan oluşan orduların imdadıyla saadet belirir.

Beyit:

Evladı ile bakidir babanın muradı

Evladı ile yaşar babanın namı

Sultanların hanedanının sürekli olmasına dair her işaret de bahtiyar torunların birbirini takip etmesine istinat eder. Hakanların devletinin erkânının istikameti, hilafetin haleflerinin birbiri ardına gelmesine bağlıdır. Öyle ki duanın manasında “*Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla*³⁶.” ayetindeki isteğe icabet tahakkuk eder. Nebilerin şariatlarının kanunlarında daima nübüvvet ailesinin kesin bilinen yapısının bu soyun silsilesine baki kalanına dayandırmışlar. İmamet ve hilafet hükümlerinin esasların sağlamaştırılmasında da bu manaya itina etmişler. Zira devletin nutfesinin pıhtısından zamanın meliklerinin ve sultanlarının veraseti, kısırlık bulaşmış rahminde muhâle yakın olduğu açıktır. Nebilerin haleflerinin ve dinin imamlarının

³⁵ Müellif, Nebe suresinin 8. ayetini naklederken ayette geçen “yarattık” kelimesi yerine “yaptık” kelimesini yazmıştır.

³⁶ Furkan Suresi/74

tümüyle ak saçlı ve yıllanmış nesillerinden gelmesi, gençliğin iadesi ve geçmiş ömrü geri döndürme kabilinden bir haldir. Bundan dolayı daima bahtın gözü, yüce gecelerin kokularla güzelleştirilmesinden sonra yüksek makamlı padişahların tümünün nihai saadeti, maksadı olan muradını hâsıl edecek günler ile “*Biz sana bir çocuk müjdeliyoruz.*” müjdesinin takipçisi olurlar. Daima beklenen bahtiyarlık müjdesi, devletin silsilesinin intizamının içinde devam ederek o saadetli torunların ardı sıra intizam içinde gelmesidir.

Şiir:

Allah için, yücelerdeki güneşin işareti hararetle doğmaktır
İzzetinin gayesi aslan şeklinde görünmektir

Şöyle ki:

el-Kıssa

Sultan Orhan Gazi'nin saltanat cülusu yılı olan ve Yüce Allah'ın nimetlerinin sürekliliği ve cömertliğinin daimîliği ikbalini müjdeleyen **726** (1325/1326) senesinin aylarında (**84b**) ona gayb âleminden bir misafirin geleceği haberi mukaddes diyar yolundan insanlık menziline ulaşacağı ve kutsilerin yuvasından meleklerin bir tahirî haberi Âl-i Osman'ın minnet altında bırakacak feleğin evinin üzerinde kol ve kanat gerdiği müjdelerini buyurdu.

Beyit:

Yıldızın uğurundandır şahlara layık parlak bir yıldız ve inci
Hüsrevlik burcundan ve şahlık mertebesinden aşikâr oldu
Günlerin annesine geldi bahtın yardımının yüceliğiyle
Nil denizinden kıyıya vuran göz nuru

Onun merasimlerinin mübarek ayağı, bayram ve nevruzun gelmesinden daha kutlu bir saatte idi. Onun mübarek doğuşunun aydınlığı, muradın yanağının bahşettiği parlaklığa ve zaferin doğuşunun aydınlık yüzüne yansyordu. Onun kutlu doğumunun derecesi, su'uttan semavî yıldız burçlarının doğduğu yerde muzafferliğinin şahitlerinden ve emarelerinden biridir. Doğum zamanının saati, ikbal yıldızı ile en güzel surette bir dereceye kadar emir olundu. Doğum burcunun maliki, şeref beytinde hoş hal içindeki güneş idi. Işık huzmeleri içindeki saadetli yıldızlar doğum direklerinde birbiriyle dostluk nazarına gözetme ve yakınlaşmada

düşmanların ve hasımların evinde necislerin hüznlerinin düşmanlık nazarıyla birbirlerine daima bakışmış. Sabit ve seyyar yıldızlar, yüksek yörüngelerde en güzel vaziyette dönüp seyretmiş. Saadet semasından Ruh'ul-Kudüs isimlerinden olarak ona Sultan Gazi Murad ismini koydu. Melekût şehadet âleminde ism-i müsemmaya uygun ve mutabık düştü.

Nazım:

Mübarek bir doğum ve kutlu bir taht
Bir taç sahibi ve taht tutanın doğumuyla
Kıymetli bir inci şahlık deryasından
Parlak bir kandil ilahî nurdan

Onun mübarek gelişi, ehl-i İslam'a o sultanlık hanedanın ikbali ve saadeti daimîliğine müjde oldu. Onun parlatan âleminin yanağının aydınlığı, İslam yıldızının çehresinin saçtığı ışığa ima ve işaret buyurdu. Sanki onun zamanında gökyüzünün eyvanı arasındaki çocukluk zamanında yaldızlı beşikte yaratanın inayetinin koruma ve himayesi altında onu ilahî lütufla sarıyor ve kuşatıyordu. O gazanfer aslanının yavrusunu semavî seyrin sütünden dudaklarına süt veriyor ve haşmet ile mutluluk beşiğini sallıyordu. Meğer gaybî lütufların sütanesi, onun fitratına uygun tatta din perverliğini ikbal ve yiğitlik aslanının sütüyle birbirine karıştırıyordu. İman balının tatlılığını ve sıddık ile ikânın şerbetinin çeşnisini her sabah ve akşam onu besleyen damağa döküyordu. Saltanatının şiarı olan babasının baht gözünü, o hilafetin göz nurunun kabulü ve makbulüyle parlaklık ve saflık arttırıyordu. Sahip olduğu ilham kulağı, mihribanın karşılık beklemeyen sesinden şahlık bahtının hilafet ve haleflik müjdesini duyuyordu ki:

Beyit:

Bu devlet kuşu iyi olsun ki kol ve kanadı büyüsün
Haşmet dalı iyi olsun ki yaprak ve meyvesi çoğalsın
Ferkad yıldızının tepesinde iyi olsun ki himmetinin ayak izi kalsın
Feleğin serinliğinde iyi olsun ki onun devleti süvarî olsun

Dördüncü Destan

Ülkeler fethetmesi ve yücelmesi âdeti girişi hususunda Orhan Bey Gazi'nin ilk teşebbüsleri, fetih sebeplerinin taktimi, İslam memleketlerinin genişlemesi ve Samandıra Kalesi'ni tâbiyeti altına almak için yapılan ittifak beyanına dairedir.

İzzet ve şeref mesnedinin sahipleri ve geçmiş âlimler, bir işe girişecekleri sırada amellerin hayırlı ve zararlı yönlerini araştırmaktan ve kâinat hadiselerinin dikkate almaktan *“Onları biz, iyilikler ve kötülükler yoluyla imtihana çektik³⁷.”* şeklinde eda olunan ayet hasebince şu şekilde karar kılmışlardır ki asıllar ve çocuklar silsilesinde babaların ve asılların mevcut olan neseplerin kesintisiz ucu, arazileri işlemek ve çalışmak ile mezranın dihkânı mesabesinde. Babaların zuhurundan oğulların zuhur etmesi, meyvelerin ortaya çıkması ve ağaçların görünüşünün hoş parlaklığı menzilindedir. Her ameli tohumun işareti, ailenin mezrasında toprağı sürmek yoluyla nesil etmektedir. O tarım ve işin mahsulü, idrak gününde kendi ekili cinsten mahsulünü tertip ederler. Her amelin fidanı bu dünyadaki (85a) amellerin ağacıdır ve onun dallarının yemişleridir. Temiz veya çirkin meyveler asıl niyetinin naiplerinin kısmından *“Ameller, ancak niyetlere göre geçerlilik kazanır. Herkes ancak ameliyle niyet ettiğinin karşılığını alır.”* hoş nameli hadisi uyarınca beslenirler.

Müellife ait:

Her amel niyetinin aslı gibi oldu

Niyetin tohumu idi amellerin fidanı

İyi bir tohum ekersen kendi gönlünde

İyi meyve yeşerir diktiğin fidandan

Şiir:

Böyle iste övgüyü ya da boş ver

Genç ekdiği her şeyi hasat edeceğini zanneder

Bu nizamın derin ifadesinin dalları şunlardır ki:

³⁷ Araf Suresi/168

el-Kıssa

Mücahitler ordusunun şâhinşâhı Osman Bey Gazi (*Allah burhanını nurlandırсын*) dünyanın gönül açan fezasındaki yiğitlik ayağını ahiret mezasına attığı günün başından cennet hayatı sırasında onun halis akide ve niyetleriyle salih ameller cennetlerinde ziraat ve tarım yoluna koyuldu. Gaza ve cihadın duvarının köhne dünyasını yüksek himmet ve “*Direkler üzerindeki irem*” misali tesis edilmiş yapıların içtihadı yardımıyla rayiç kıldı ve canlandırdı.

Beyit:

Servi gibi çimende peyda olur
Keseden menekşe arz edenden yasemin

Lakin ömür fırsatı ‘Fırsatlar, yüzen bulutların içinden geçer’ sözüne uygun olarak dağınla o bünyenin tekmili hususunda erkânın yüksekliğini küçük gösterir. Onu dünya hayatının hızlı geçen süresinde İslam fetihleri iddiasının tamamlanmasında pek de müsaade buyurmadı. Ancak güzel zikirlerden, salih amellerden ve içtihadın bolluğundan cihat bayrağının yükselmesinde Yüce Allah yolunda kopmak ve ayrılmak [hususunda] güvenilir sağlam bir ip kıyamet kıyısında ve akıbetlerin ile amellerin zeyillerinde tutunmuş. Celal sahibi Allah’ın başarı yolundaki yardımıyla onun salih amellerinin bakiyesi ve neticeleri olan çocukların bahtiyarlığı ve ikbalin zuhuruyla pek çok dal ve koldan oluşan tuğba ağacı gibi semanın zirvesine doğru dal ve kanat açmış. Bu payidar devletin sabah aklığı o mukaddem evladın bembeyaz aydınlığında ve hilafetin halefinin güzellikler yansımış âleminde o yüce tahta oturan Orhan Bey Gazi daha parlak ve daha güzel görünür oldu. Makamın ve yüceliğın mesut yıldızların parıltılarıyla ve dünyayı aydınlatan güneşin ışınlarıyla onun ikbali iman ehline ve tefrika ehlinin tümünün küfrünün ve zulmün kör bahtlı gözlerine parlaklık bahşetmiş.

Beyit:

Saltanatının bağından o fidan baş verdi
Adaletinden yaprak çıktı ihsanından meyve
Mülkün ırmağına onun kılıcı vesilesiyle su yöneldi
Ulaştı can gülistana yağmur damlasından

Öyle ki Osman Bey zamanında din meydanının süvarilerin başları ile sipehsâlârlardan bir grup ile müşriklerle dolu savaş meydanlarının

mübârizlerinden bir guruh özellikle Konur Alb, Ağca Hâce, Abdurrahman Gazi ve Karaceş³⁸'i Osman Bey Sakarya suyunun kıyısında vaki olan kâfir vilayetlerin fethi cihetine mücahitlerden oluşan sipahilerle göndermişti. Konur Alb de Osman Bey'in hayatı sırasında Bolu, Konurpay, Akyazı ve Muturnu vilayetlerini mertlik pazısının kuvvetiyle ve İslam Devleti'nin uğuruyla tamamen fethetti. Sakarya suyunun derbendinde pusuya yatmış avcı aslanlar gibi fırsat kollayan namlı gazilerden üç sipahdar zafer şiarlı askerlerle bugün Kocaili olarak bilinen İstanbul şehrinin karşısında deniz suyunun doğusunda kalan vilayet tarafına yerleştirmişti. Pek çok talan ve yağma edip esir ile ganimet aldılar ve hasar verdiler. O İslam sipehsâlârlarının cümlesinden olan Ağca Hâce Gazi, bu değerli vilayette Kandırı, Ermeni Pazarı ve Ayân Köyü'nü düşmanı okşayan kılıç darbesiyle ele geçirmiş ve genişletmişti. O vilayetlerin zabıt ve muhafaza uhdesini cehd edip büyüklük gösteren gazilerden birine yiğitlik karşılığı olarak buyurdu.

Ağca Hâce Gazi Konur Alb ile ittifakıyla Hâceili memleketinin ortasında bulunan **(85b)** ve bugün yıkık olan Samandıra vilayeti kalesinin fethi amacı gönle düştü. Gece gündüz himmet nazarını bu manaya adadılar. Çünkü o vilayetin tekfurunun hükümet mahalli o hisardı. Burası fethedildiği takdirde diğer birkaç vilayet de kontrol altına almak mümkün olacaktı. Bundan dolayı o hisarın ile vilayetin kâfirleri daima ihtiyat makamında bulunuyorlar ve Ehl-i İslam'la daima kılıcın ile şimşirin diliyle konuşuyorlardı. Lakin küfr ve şirk zulmeti onların basiret gözünü delalet körlüğüyle karartmış ve şaşırılmıştı. Kazanın bahisleri ve kaderin tuzakları onların geleceği düşünen akıllarını, sonlarının hüsrân ve akıbetlerinin yenilgi içinde olduğu hususunda uzak kılmıştı. *“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir; gözlerinin üzerinde perdeler vardır ve büyü azap onlaradır³⁹.”*

Beyit:

Nice gözü açığın gönlü uykudadır

Kendini ne görür su ve gül ehlinin gözü(!)

Geçmiş kazanın iktizasıyla Samandıra hâkiminin oğlu ölmüştü. Dünyayı gören gözünde âlem, gönül arsası daraldığından dolayı karanlık oldu. O hâkimin

³⁸ Âşıkpaşazâde ve Neşri bu ismi Karacepiş şeklinde yazmıştır.

³⁹ Bakara Suresi/7

oğlunu defin ve toprağa vermek için kaleden dışarıya çıkardıkları zaman mülk âyanlarının ve askerlerin tümü hürmet cihetiyle eşlik ettiler. Bir müddet tedbir ve ihtiyata riayeti unuttular ve akıllıca mülahazadan ile gazilerin fırsat kollamalarından gafil oldular. Ansızın Ağca Hâce ve Konur Alb, gayb âleminin ilhamlarından zafer sedasını ve fırsat sesini gönül kulağıyla işittiler. Askerleri toplayarak kendi alışkanlık haline getirdiği prensiple kalenin ve o ülkenin muhafızının haberi olmaksızın hisar yanına geçiyorlardı. Bir anda kale asker ve muhafızdan hali olmuş ve intikam peşinde koşacakları sırada kâfirleri o matemde kara toprağa oturmuş olduklarını bizzat gözleriyle gördüler. Kuşkusuz savaş ve cihat meydanındaki o atlının çabukluğu ve din ile itikadın o temiz ihlaslı kimseleri Allah vergisi bahtın yardımıyla ve kulların Rabbinin başarıya ve saadete ulaştırın rehberliğiyle azametli Atantus⁴⁰'u kalenin dergâhına kadar önüne katarak sarf ettiler. O mücahit dostlarla birlikte teveccüh yularını o canipteki koruluğa çevirdiler. *“Artık kendileriyle arzularının arasına set çekilmiştir⁴¹.”* ayetinin manasına uygun olarak göz açıp kapayana kadar kılıcı ve şimşiri hisarın ortasına ve o kâfirlerin cemaati arasına saldı. Onların kaleye dönüp muhafaza etme ümidi zincirinin başını kestiler. Belanın oklarını ve kaderin temrenlerini o kâfirlerin kin dolu sinesine sapladılar. Yakıcı ateş gibi kâfirlerin gönlü ile canının ve evi ile ailesinin içine düştüler. Kâfir askerler, gayet acizlik ve ıstırap içinde kendi hâkimlerini bir tarafa bırakıp her biri bir köşeye ve sığınağa avare oldular. Gazilerden bir kısmı kıtali uzatmaksızın kalenin hâkimini ele geçirdi. Ele geçirilenlerden bir grup zillate düşerek hisar kapısının açılması için rehberlik ettiler. Meşakkatsiz bir şekilde böylesine hisarı ve ülkeyi kuşatıp muhasara eden kimseler zaferin bayrağını yükselttiler. Hesap edilemeyecek derecede mallar ile ganimetler ve körpe gülün bile kıskandığı pek çok gulam ve cariye tasarruf ettiler. Kale ve hisarı, durmaksızın necis müşriklerin müfsit vücudundan kılıcın suyuyla acımaksızın temizlediler. Akıl sahibi muhafızlardan bir kısmıyla hisarın giriş ve çıkışını müstahkem kıldılar. Samandıra Kalesi'nin hâkimi ve tekfurunu bazı kâfir melikler satın alma makamında bulduklarından dolayı onun katli ve satışı hususunda Orhan Bey'in huzuruna müracaat ettiler. Orhan'ın hükmü, o böyle aciz ve düşkün kâfirlerden ne tür bir fesat ortaya çıkabileceğini tasavvur ettiğinden

⁴⁰

⁴¹ Sebe Suresi/54

dolayı onun katline getirilmesi yönünde sadır oldu. Öncelikle onun bahasındaki malın meblağsını cihadın maslahatına binaen diğer kâfirlere belirlediler. Onu mal ile mülkünün acısı ve üzüntüsü içine saldılar. İşaret edilen kimseyi arz ettikten sonra Aydos hâkimi ve İstanbul tekfuru satın almaktan imtina ettiler. Bilakis mücahitlere karşı düşmanlıkları ve intikam almayı izhar ederek asker toplamak için husumet içinde tertip buyurdular. Birdenbire **(86a)** pek çok asker o az sayıdaki mücahitlerin üzerine varmak niyetiyle yürüdüler. Gaziler de mütevekkil bir şekilde Allah yolunda can ve gönülle kâfirlerin husumetlerini def etmek için gittiler. İlahî tevfile gösterdikleri çaba ile gayretten ve yine pek çoğunu öldürdükten sonra İslam ordusu muzaffer ve galip oldu. Din düşmanlarından pek çoğu yakalanıp öldürüldü. Onlardan kalan kılıç artıkları kırılıp kahredildi ve kaçırıldı. *“Yoksa kaybedenler olarak dönersiniz⁴².”* ayetini doğrulayarak dünya ve din bakımından hüsrana uğradılar. Bu fetih ve zafer vukuundan ve sınırsız mallar ile ganimetlerin ele geçirilmesinden sonra İznikmid hâkimi Samandıra hâkimini satın almaya talip oldu. Büyük bir bahaya onu sattılar. Beytül-mâl hazinesine diğer fetihlerin maslahatları için özellikle İznikmid şehrini ele geçirmek için bıraktılar. Önemli hususları kısımlara ayırdıktan ve düşmanların zararının definden sonra Orhan’ın fermanı ve hükmü cihetiyle o Samandıra memleketini Ağca Hâce kendi hükümet merkezi yaptı. İstanbul civarına yakınlığı cihetiyle vaktinin çoğunda esir almak ve talanda bulunmak için İstanbul şehri ve vilayetinin nahiyelerine akın ediyordu. Durmaksızın kâfirlerle harp edip kıtal ve cidal makamında oluyordu. Kılıcın darbesiyle düşmanlık eden muhalifleri o nahiyede derbeder ediyordu. Samandıra’ya tabi olan yerleri ve bunlara ekli olan yerleri genellikle yumuşaklık ve selamet yoluyla tabi ve itaatkâr kıldı. İsyankârları demirin şiddeti ve hiddetiyle, itaatkârları övgüye değer ahlaktan doğan merhamet ve lütfkârlıkla okşuyordu. Böylece engelsiz ve zahmetsiz bir şekilde o mülkün tamamının sahibi oldu. Orada müstakil oldu ve istikrar buldu. O vilayet onun namıyla Hâceili olarak daim ve meşhur oldu.

Beyit:

Ebediyen baki olur ehl-i Huda

Bu âlem ölümlüdür baki olan Allah

⁴² Maide Suresi/ 21

Beşinci Destan

Rabbanî lütufla ve Aydos hâkiminin kızının garip ittifakları ve tedbirleriyle Aydos Kalesi'nin fethi hususunda İslam ordusunun ve Orhan'ın mücahitlerinin başarı yolundaki keyfiyetine dairdir.

O hisarın ele geçirilip zafer kazanılması hususunda İslam dinine karşı duyduğu muhabbetle dünyanın gönül aldatan, gönül hırsız ve mahcup geliniyle evlenilmek istenmişti. İzzet örtüsünün arkasından gayet güzel bir şekilde eğer “*Erkekler, kadınlar üzerinde hüküm sahibidirler*”⁴³.” Allah’ın ayeti muktezasınca erkeklerin kaydı altında iseler ömür günlerinin en iyi fayda sağlayan metaı ve hayatın rağbet edilen en güzel yönleridir. Salih amellerin tamamlanması cihetinde en güzel vesilelere ve derecelere yükselmek hususunda en güzel delillerdir. Çünkü bu türden dünyevî meta sermayesi daima manevî talepleri kazanma sermayesidir. Bazı tefsir ve tevil ehli muhakkikler “*Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver*”⁴⁴.” duasını cömertlerden salih bir hanım ve güzel kızlardan evlenilmek istenilecek bir kadın olarak yorumlamışlardır. Çünkü sevecen eşler ve “Hayâ süsü imamdandır.” sözünü tecelli ettiren süslü kadınlar daima erkeklerin din yolundaki ortaklarıdır. Evi muhafaza etmek hususunda muavindirler ve beden ile canın rahat kılınmasında yardımcıdırlar. Güzel geçinmek ve gönlü hoş kılmak hususunda dinin nizamıyla dünya maslahatlarına yaklaşmak temiz zevcelerle izdivaç yoluyla. Daima kendi kocasının karşısında kırmızı gül gibi gülümseyen yanağı olan zevcelerle ve avratlarla imtizaç zararsız ve kötülük bulaşmamış bir sevinç verir. Gonca gibi iffet örtüsünün ardında mestur ve örtülü olan aranır.

Müellife ait:

Yüzü peçeyle örtülü hanımı olan adamın külahı yüksek olur

Baştaki külahtan kocasından gayrısı bîzârdır

Masumiyet peçesinin içinde gonca gibi mesturdur

Kocasına göre onun gelmesi padişahlıktır

Şiir:

Günlerimiz ona vuslat içinde ebediyen

Mevsim bahar, zamanımız düğün vakti

⁴³ Nisa Suresi/34

⁴⁴ Bakara Suresi/201

Bilhassa bir kocanın zina münasebetini doğuran şey evvela dinî ve dünyevî yumuşaklığın menşeinden olur. Sureten vuslata çağırın manevî makamlarda karışma ve mahremiyete sebep olur. Bu mananın teyidi ve binanın güçlendirilmesi ve takviyesi cihetiyle hadislerde büyük sahabeden birine hitap ederken aralarında **(86b)** şöyle bir konuşma vaki olmuştur: *“Kişinin kendisi için biriktirdiği hayırlı şeyin ne olduğunu size haber vereyim mi? Bu salih bir kadındır. Ona baktığında onu hoşnut kılar, ona bir şey emrettiğinde itaat eder, ondan uzaklaştığı zaman (evini ve namusunu) korur.”* Bu rivayeti sahih olan hadisle uygunluk arz eden garip vakalardan biri şu şekilde hikâye edilir:

el-Kıssa

Din meydanının mübarizleri ve apaçık şeriat yolunda cambazlık meydanının mertleri arasından Konur Alb ve Abdurrahman Gazi, Müslüman sipahilerle ittifakla Orhan'ın emir ve fermanı hasebince Aydos Kalesi'ni ele geçirme arzusunda oldular. Daima bu zaferin fırsatını gözlüyorlardı. Nihayet **728** (1327/1328) senesi aylarında cihat eden askerleri ve neferleri teçhiz ettiler. Gayret ve çaba sancaklarını o hisarın etrafında açtılar. Kaderin güzel cilvelerinden biri olarak o hisarın hâkiminin orada bir kızı vardı. Güzellik ve cemal hususunda mükemmel idi. Sevgi ve vefa hususunda zamanın biriciği ve benzersiz idi. Onun gönül aldatan suretinin aynasından yansıyan nur gibiydi. İslam'ı kabulü hususunda istekli ve faaldi.

Şiir:

Güzelliği benzersiz, endamı hoş

Yanakları narin, dişleri tertemiz

Kamışı söğüt dalı, üzerindeki dolunay

Güzelliği haremdeki gelin gibi

Ansızın bir gece uyku elbisesi içinde parlak ay gibi olan yanağının yüzeyine bir bulut gizlenip saklanmış gibi olmuştu. Onun baht-ı açık gözüne kutsî âlemin müjdelilerinden olan gerçek bir suret aşıkâr oldu. Onun uykulu gözü baygın bir haldeyken istirahat uykusu çaldı. Rüyada şöyle gördü: Kendisi peçeli bir dolunay misali derin ve karanlık bir kuyuya düşmüş. Münafıkların ve kâfirlerin dar ve karanlık sinesi gibi o derin kuyunun içindedir. Ancak kuyunun ağzı gayet geniştir. Bu düştüğü korku verici darlık içinde her ne kadar ah ve figan ediyor ve

kendini kurtarmak için feryat ediyorsa da kesinlikle onun babası, annesi, kavmi ve yakınlarından hiç kimse onun yardımına varmıyor, nidasına cevap vermiyor ve imdadına yetişmiyor. Ansızın gayet sevimli, nur yüzlü, yüzünden sevinç akan nur simalı ve gözlerin ile kalplerin makbulü şekil ve şemailinde olan bir genç, o karanlık kuyunun ağzında ve kenarında belirdi. Merhamet ve lütufla o ıstırap içindeki kıza yardım etti. Neşe ve sevinç dolu yüzüyle o zararlı dolu karanlık kuyudan dışarı çıkardı. Çamur dolu o karanlık yerin tüm balçık ve kirinden onu temizledi. Ona iftihar verici ziynetlerle dolu ve pahalı elbiseler giydirdi. Gönlünü alıp onun tereddütler içindeki zihnini teselli ve teskin ederek en akla gelmeyecek şeyleri bile yapmaya çalıştı. Velhasıl hâkimin kızı bu garip uykudan uyandığında bu vakanın tabiri hususunda türlü düşüncelere dalıp tutuldu. Bu gönlünü daraltan tereddütlerle her çeşit hayaller ve fikirler başına üşüştü. Bu manada hatırına kendisinin tertemiz görüntüsü geldi. Bu suret içinde kendi alametlerinin yansımalarını aklına getirdi. Halleri ve ahvali değiştiren, delalet makamında tutulmuş kimselere necat bahşeden ve makam ve celalin zirvesinde elbette ki onun vaziyetlerini yakın zaman içerisinde güzel bir hal ile değiştirecek olan Allah celalidir. Sıkıntı veren çaresizlikten sonra bir tür tahayyür, hayret ve düşkünlüğü büyük ferahlığa ulaştıracaktı. Bu gaybî sırrı annesi, babası ve yakınlarından hiç kimseye açık etmedi. Daima kendisine vakıa olan bu suretin zuhurunu dünyada gözlemeye koyuldu. Bu esnada sipehsâlârı Abdurrahman Gazi olan Orhan'ın askerleri ve Müslümanların savaş meydanlarının mübarizleri, ele geçirme iddiasıyla yönelerek kaleye varıp cenge tutuştular. Öncü birliklerin sancaklarını yüksek hisarda bulunan ehli karşısında gökyüzüne yükselttiler. O ay görünümlü kızın ansızın kalenin bir burcu üzerine gözetlemeye ve izlemeye çıkmak hatırına geldi. Güzellik ve gençliğin verdiği arzu ve hevese uyarak kalenin burcu tarafından bir menfezi âşıkların gözü gibi seyredip rahatlama vermesi cihetiyle açtı. Bunun gibi bir husus için şöyle (87a) söylediler:

Beyit:

Sabah vakti ona cilve eder kendisinin tamamlanmış ayı

Güneşin doğduğu yeri kıl kendi damının köşesi

Bu kapının açılmasından sonra güzel bir ittifak yoluyla onun nazarı, Abdurrahman'ın yüzünün sahifesine düştü. Onu bu hadisede keder yerinden dışarı

çıkaranın o kimse olduğunu müşahede etti. Mana âleminde ona ulaşan bir feryat çekti. İşte İslam ordusunda gazilerin sipehsâlârı olan mübarek yüzlü bu şahıs, hisara teveccüh edip azmeden ve onların diyarını ele geçirendir. Bu vaka ve rüyanın doğruluğunu gösteren ipuçları uyanırken zahir olduğundan dolayı rüya-ı sâdıka gördüğü bütün hususların gerçekleşmesinin “*Kesin gerçekleşecek (olan kıyamet) koştugu zaman, onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır*⁴⁵.” ayeti kabilinden olacağını hakikat olarak bildi. Sabah olur olmaz o birkaç gün içinde o gece görmüş olduğu rüyanın hakikati tecelli edecekti. Buna göre hâkiminin kızının hatırında İslam’a girme isteği ve ehl-i İslam’a katılıp kavuşma azimeti peyda oldu. Freng hattı ve yazısını münasip bir şekilde bildiğinden dolayı risale ve mektubun inşasını kendi başına yapabiliyordu. Hadise ve maceranın suretini içerdiğini bir kâğıda yazdı. Taşa tutuşturulmuş kâğıdı cenk ve cidalin ortasında kaleden dışarıya fırlattı. Yine mektupta şöyle yazmıştı: “Eğer bu kalenin fethinin mucibine sahip olmak istiyorsanız beni kendi arzusu dâhilinde ve din-i Muhammedînin muhabbeti hususunda ihlaslı ve sadık biri sayın. Filan muayyen gece gazilerden birkaç kişi kalenin üzerine ayak bassın. Böylece Allah’ın tevfiğiyle İslam canibine zihnini bağlayan kemendiyle ve askerlerin zafer [şiarlı] serhayline gönül bağının silsilesiyle o cemaati hisarın üstüne çıkartırım ve kapıları ile girişleri açma yollarını ayrıntılı olarak sayarım. Lakin salah öyledir ki İslam ordusu hezimete uğradığı izlenimiyle bir iki gün hisarın başından çekilsinler. Birkaç gün ortadan kaybolduktan sonra uygun olan muayyen bir gecede taahhüt edileceği şekilde geri dönsünler.” Bu kararlaştırılmış planı güzel tedbirle uyguladılar ki bu şekilde kalenin fethi mukadder olacak ve onlara zafer müyesser olacaktı. İttifakla hâkimin kızının kâğıdın yüzeyine bağladığı ve tutturduğu bu taş, kanadı kıvrak güvercin ve üzerine mektup bağlanmış kuş gibi Abdurrahman Gazi’nin atının önünde gökten varid olan haller gibi yere indi. Mıknatıs taşı gibi tabi bir meyille yuvarlana yuvarlana sureti makbul olan o gencin atının nalının üzerine kondu ve hal diliyle şunu diyordu:

Şiir:

Dalların üzerine tünemiş güvercine de ki

Uçup gel ve zindanda bana yardım et

⁴⁵ Vakıa Suresi/1-2

Abdurrahman Gazi bu hal içinde iken o taşı, gaybden gelen hediyeler gibi kabul ve ikbal buyurdu. Kâbe-i Mükerreme'deki hacir [hacerülesved] taşı gibi öpüp yüz sürdü. O mektubun yazısını dinlerden anlayan ve hat bilen erbaba gösterdi. Ancak ansızın onun gönlünde rahmanî feyzle karşılaşmasıyla fethin ve şâdlığın kapılarını emân verme muradıyla açtı. Taşı alıp öncü gazilerinin pîri ve ileri geleni olan Ağca Hâce'nin yanına vardı. O hususu istişare etti. İşaret edilen kimsenin salahıyla işin ehli ve akıllı kimselerden bir topluluğu bir araya getirdiler. Hadiseyi dinledikten sonra huzurda bulunan herkes onu böylesine bir vakanın hile ve aldatmaya dayalı olamayacağını gönülden şahitlik etti. Tekrar ilahî vaatler bu garip surette cilve etmeye başlayacaktı. Yaşlı ile genç yiğit ve sipehsâlâr şu şekilde maslahat etmeye karar kıldı: Kızın görüşünü ve dile getirdiği maslahatı tamamlamak bakımından evvela kalenin köyleri ve tabilerinin tamamını ateşe versin. Aceleyle kalenin başına geriye dönsün. Harmanları yanan kâfirler vaktin karardığı yönünde İslam ehlinin canibinden her türlü hadiseleri zannettirsin. Sanki İslam padişahı büyük musibet gibi ortaya çıksın. Onun askeri ıstırapla bu muhasarada baskısını arttırsın ve zarurî olarak gönlü gafil kâfiri bu suretten tümüyle feragat etsin. İşret ve bahtiyar meclisleri kurma peşine düştüler. Başına buyruklu ve gaflet arttı. O ahdedilmiş vaadin fırsatı ve kızın ahdine vefa göstermesi vaat edilene mutabık düştü (87b). Bu şekilde uygun görülen yüce ittifaktan sonra bir gece kapıların açılması tevfiğiyle Abdurrahman Gazi'nin ahdedtiği ve vaat ettiği kanun üzere tam bir şevk, hırs ve rağbet ile gece bekçisi ve gece kuşu gibi olan aslan yiğitlerden seksen nefer ile kalkıp hisarın altına vardılar. Müsebbib'ul-esbâb iradesinin iktizasıyla o mis kokulu peçeli kızın ihlasına dayanarak aynı gece ve aynı saatte onu hisar burcunun yanında intizar halinde gördüler. Geri durup gizlenmeyi tercih eden o mahcup kızı, ahde vefa ve vaade sadık olma hususunda peri yüzlü güzellerin âdetinin aksine zamanın çocuklarının seçkini olarak buldular. Derler ki:

Beyit:

Senin yâdınla gece gündüz sarhoşum, sense diyorsun

Dostluk şarabıdır bu aslanım

Takdim edilen bu hususlar çerçevesinde örgülü saçlı o kız ve o dostluk arayan o mahcup kız, kendi parlak uzun zülüfleri gibi kement ipini kalenin

ayağına saldı. Abdurrahman da giriftar âşıkların sünnetince kendini gönül ve can ile o vefalı dilberin muhabbet kaydına ve yakınlık ile yumuşaklık ipine sarıldı. Bir örümcek gibi kalplerin bağının ipleri ile hisarın duvarının üzerine o peri yüzlü kızın yardımıyla çıktı. Vuslattan sonra o gamlı yazı vesilesiyle o ay yüzlü çehrede ve karanlık gecenin gözünde iman nurunun ışınlarını müşahade etmek müyesser oldu. Gazilerden çevik olan birkaç kişiyi de ürkütücü kalenin üzerine çıkardı. Bundan sonra kale ve hisardaki büyük kapıya yöneldiler. Yine o sevecen yârin rehberliğiyle ilahî takdirin neticesi Gazi Abdurrahman, kapıcıların başı olan kişinin yanına vardı. Onun başını bedeninden ayırdı. Kalenin anahtarını ele geçirdi. Her şeyi tamamlayarak kale kapısını açtı. Dostların ve gazilerin tamamına umumi bir selâ verdi. Bu topluluk gece baskını yoluyla kalenin hâkimi ve tekfurunun evinin başına doğru koşular. Tekfuru küfür ve gaflet akşamında inat ve gurur şarabıyla mest olmuş halde işret ve huzur yatağı üzerinde buldular. Kalenin diğer serhaylerini aynı kaide üzerine tekfurun yolunda kahrettiler. Kâfirlerin vücudunu keserek kaleyi saf kılıcın suyuyla temizlediler.

Şiir:

Eğer bu fetih bir zan olsaydı, kalpler onunla nasıl tatmin olurdu
Öyleyse bu zan değil kesin bir bilgidir

Cihanı kaplayan güneşin sabahleyin kalenin dergâhının kilit altında olan parlak ışınlarını cihanın üzerine açtığı bir sabah, zulmün karanlığını kaldırması cihetiyle adalet kapısının semavî kalelerinin dokuz tabakasında adaletin nurunun ve saflığının sesini duyurdu. O İslam adına zafer peşinde koşan ve zafer için çabalayan o mücahitlerin tümüyle mezkûr kaleyi sayısız mal ve ganimetle zapt ve iktidar himayesi altına aldı. Mezkûr tekfuru tüm haşmet ve makam araçlarıyla ve o ismet perdesi örtüsüyle Abdurrahman Gazi'nin arkadaşlığında Orhan Bey'in hizmetine yola koydular. Kâfirlerin kalesinin burçları üzerine İslam şiarlı sancakları tam bir yücelik ve ihtişam içinde yükseltiler. Orhan Bey, bu tuhaf zaferin ve kısa zamanda gerçekleşen fethin keyfiyeti gayet hayret ve mesut içinde karşıladı. Mülk ve milletin sınırları bu sevinç dolu vaziyetten mutluluk ve neşe buldu. Muvafakat cihetiyle *“Salih rüya, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür.”* müjdesinin edasıyla Aydos hâkiminin kızının rüyasının tabiri hususunda Abdurrahman Gazi'yle gayb âleminin müjdesini tanıklık eden ülkenin suretinde

mutabık kaldılar. Züleyha soylu o kızı Abdurrahman'ın eş olması ve bir nefes olması için bıraktılar. Şükür dili ve halin lisanıyla o kıza güzellik abidesi Yusuf gibi vakanın hakikati hasebince “*Bu, daha önceki rüyamın yorumudur. Rabbim onu hakikat kıldı ve beni zindandan çıkardığı zaman bana en güzelini yaptı*⁴⁶.” mefhumunu dile getirdi. Küfür hapishanesinden ve dalalet makamından Abdurrahman'ın yakınlığıyla ve desteğiyle kurtulup takva giysisine ve İslam temizliğine teşrif buyurdu. Güzel bir izdivaçla ve uğurlu bir imtizaçla bu kutlu eşler (88a) “*Hanımlarınız sizin tarlanızdır*⁴⁷.” hikmetinin hükmü gereğince olur. O iffetli sevgilinin kabiliyetli tarlasında “*İyi ve temiz memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar*⁴⁸.” ayetinin şerif latifesi gibi Abdurrahman'dan bahtiyar bir evladı yüklenip hamile kaldı. Ondan babasından sonra Kara Abdurrahman demekle meşhur ve türlü meziyetler ve hususiyetler ile mümtaz olan bahtiyar bir evlat vücuda geldi. Gaziler ve mücahitler arasında yiğitlik ve savaş meydanlarında saf tutma hususunda zamanın çocuklarına göre başarılı ve üstün oldu. Daima İstanbul'un savaşçı kâfirleri ile yakınlık ve komşuluk münasebetiyle yiğitçe muharebeler ve mücahitçe karşılaşmalar yaptı. Onun bir nevi heybeti ve ağırbaşlılığı, kâfirlerin hatırında istikrar ve süreklilik bulmuştu. Kâfir çocukların anneleri, ufak çocuklarını Kara Abdurrahman⁴⁹ geliyor diye korkuturlardı. Bütün gece sabah aydınlanıncaya kadar gözleri açık halde onun gece baskını yapacağı korkusuyla uyumuyorlardı.

Şiir:

Eğer yeledi aslan onun suretini görmüş olsaydı

Korksa bile bunu hissettirmezdi, çünkü o aslandır

⁴⁶ Yusuf Suresi/100

⁴⁷ Bakara Suresi/223

⁴⁸ Araf Suresi/58

⁴⁹ Âşıkpaşazâde bu ismi Karaca Rahman olarak yazmıştır.

Altıncı Destan

Tabileriyle birlikte İznikmid şehrini ele geçirme ve muhasara etme azmine Orhan Bey Gazi'nin teveccühü, o ülkenin fethiyle ilgili başarı, memleketler üzerine yürümeksizin ve korkutmaksızın o mülkte İslam'ın zuhuru ve sulh ve teslim yoluyla eski kayserlerin bakiyesinden Balakonya⁵⁰ namlı bir kızın tasarrufundan çekip alınması beyanına dairdir.

Şeriatın esasları ve nebevî yasalar ilahî hüküm ve maslahatlar üzerine kurulduğundan dolayı Mustafa'nın tertemiz ümmetinin kanunları üstü örtülü sırlarla şamildir. Lakin hikmetlerin içeriği sonsuzdur. Her bir akıllı kimseye sır ve hikmetin gizli olmayan bir kanunun mülhazası şu manadadır: Hükümet ve eyalet mesnedine vakıf olma ve şartlarına sahip olma; mertlik ile yiğitlik vasfıyla, erkeklik sıfatlarıyla ve akıl ile bilgi sahibi olmaktır. Çünkü kızların ve kadınların aslî fitrat hasebinde akıl ve din yönünden noksanlığı tümüyle gayet aşikârdır. İlahî himayeyi [talep eden] bilgelik ve dindarlık kemali bu hususu zorunlu görür. Nebevî haberlerde nakledildiği gibi benî Sasan'ın kisralarının nesillerinin kesintiye uğraması ve onların neseplerinin kızlardan biriyle kısıtlanması cihetiyle o Acem hüsrevlerinin devletinin sonunda ve peygamberin zuhur ettiği asırda Dara ve Cem'in şahlık mesnedine ve saltanat tahtına Hüsrev Perviz'in Turanduht isimli kızının birkaç gün hükümdarlık sürmesidir. Bu hikâyeyi Hazret-i Resul (*Allah ona salat ve salam etsin*) işittiğinde bu hikmetli hadisi iktiza buyurmuşlardır ki “*İşini bir kadına emanet eden kimseye yazıklar olsun*”.

Beyit:

Işık olmaz o hanedanda

Zira horozun sesi gelir tavuktan

Zamanın tecrübeleri hasebinde tüm asırlarda ve bütün büyük şehirlerde ezeli irade güçlü bir hanedan vasıtasıyla bir devleti zevaline sürükler. Nitekim din ve devlet hükümlerinde emir ve nehî işi kadın ve çocukların eline bırakırlar ve cumhurun işlerini üstlenmek akıl yoksunu nakıs avratlara havale ederler.

⁵⁰ Bu isim metin içerisinde kimi yerde noktasız olarak kimi yerde ise noktalı olarak yazılmıştır. Âşıkpaşazâde ve Neşrî eserlerinde Yalakonya şeklinde yazmıştır.

Müellife ait:

Din ve devlet kadınların eline düştüğü zaman
Her ikisi noksan olur onların noksan akılları gibi
Devlet ve din için akl-ı kâmil aranır
O bulunmaz çocuklarda ve kadınlarda
[Aşağıdaki] vaka ve temsil bu türdendir ki:

el-Kıssa

İlahî kalemin yazısı ve tedbir rakamının nakşedilmesi iktizasıyla Devlet-i Âl-i Osman'ın kolayca zuhur etmesi ve istikamet bulması kaysere ait memleketlerde karar kılınmış ve takdir olunmuştur. Nebevînin ahdinin yerine getirilme zamanı ve son düşmanı Rum kayserlerinin hanedanının helak olmasına yakın idi. Tesadüfen savaş meydanlarının mücahitlerinin padişahı Orhan Bey Gazi zamanında **728** (1327/1328) yılının ayları sırasında kayserlerin ve kavimlerin bakiyesi olan Balakonya isimli kız, bugün İznikmid ismiyle anılan şehir ve vilayette bahtlı kayserlik memleketlerinde maruf ve malum diğer isimle (**88b**) irsiyet ve ortaklık hasebinde o saltanat ülkesinde melik olmuştu. O şehir yüksek bir mevkide yüksek bir dağın başında kurulmuştur. Güney ve batı canibinden Rum denizi üzerine nasırdır. Etraftan iki üç yol ile çevrili hoş havası ve nimet dolu tarlaları ve köyleri olan bir vilayettir.

Beyit:

Hoş havası ve ferah cephesi
Ağaçları meyve yüklü ve yeşil dallı
Mina gibi otlak orada görülür
Ki mutluluktan cennette belirirsin kendini

Orhan'ın devletinin hurucu ve Müslüman ordusunun devlet ve haşmetinin bütünüyle yayılışı zamanında bu vakitlerde İznikmid ile meşhur olan o kutlu şehir eskiden Makedon şehri olarak bilinirdi. İskender bin Filkos'un babasının payitahtıydı. İskender de burada doğmuştur. Bundan dolayı Makedonyalı olarak meşhurdur. O zamanda büyük bir mamur yerd. Buradaki kadim imaretlerden kalan eserler görülmesi gereken manzaraların başında gelir. Türlü türlü acayip yaratıklar ve görülmedik yenilikler bu şehrin taşrasında vakidir. Şehirden dört

fersahlık mesafede, uzunluk ve genişliği itibariyle iki günlük alanı kapsayan geniş bir mekânı vardır. Alanın ortasında suların en tatlısı olan şerbet gibi bir suya sahip göl vardır. O gölün kenarından bir nehir, o şehrin seyir yerlerinin ve tarlalarının önünden akar.

(Kâfirlerin Diyarındaki Ağaç Koruluklarının Tavsifi⁵¹)

Gölün etrafındaki bütün koruluk ve ağaçlar hicran zamanında âşıkların gönül hüznüleri ve gamlarından daha çoktur. Ağaçları başını göğe kaldırıp ah çeken dertliler gibi dümdüz hatlar halinde istikamet içindedir. O yerin arsasında ağaçların yoğunluğundan güneş ışınları asla gözlerin fark etmediği akşam kandili gibi görünmez. Güneşin cürmünün ışıkları o yerin arsası üzerine hiçbir mevsimde ulaşmaz. O ağaç yığını ormanında içinde saba ve kuzey rüzgârının esintisinin nüfuz ve geçit mecali yoktur. Sabit yıldızların noktaları gibi ağaçların kuturlarının hatları, o gezinti mahalli arasında ve o dallar ve fidanlarla dolu korulukta kesinlikle kısıtlı ve sayılabilen adette değildir.

Müellife ait:

Ağaçlar o mevkilerde kalabalık halledirler

Eğer oralara ulaşmak kolay olsaydı, yıldızlar yardım dilemezlerdi

Ağaçlar orada kalabalıklaşarak izdiham oluşturmuşlar

Eğer orada bir yurt bulunsaydı, fikir ebediyyen orayı mekân tutardı

Âlemin işlerini tedbir eden ve âdemoğullarının maişet sebeplerini takdir eden terkinin asılları ve tertibin maddeleri: Rum ile Frengistan memleketinin gemileri mağrip toprağının hududuna kadar Mısır ile İskenderiye sahili ve Şam kıyıları diyarı hatta Mısır'ın ve sahil diyarının evleri ile meskenlerinin yapıldığı ağaç ve malzemeler bu [memleketin] ağaçlarından takdir ve karar kılınmıştır. Daha da ilginç şudur ki bu topraklardan mezkûr beldelerin tümüne özellikle iki aylık mesafede bulunan Mısır'a bu malların nakli ve taşıma işlerinin kolaylaştırılması ciheti, Hakk Sübhânehu ve Teâlâ'nın Frenk ve Rum Denizi körfezini bu İznikmid şehri hisarına kadar birbirine yapışık kılmasındandır. Bazen Mısır diyarı arasında dolaşan gemiler bir hafta ya da on güne murat rüzgârının müsaadesiyle istenilen menzile ulaşıyor. Mağrip sahası ve Frenk memleketleriyle de bu sefinelerin ve yük gemilerin vasıtasıyla gidip geliyor. Rum diyarında bu

⁵¹ Haşiyede geçmektedir.

mahal deryâ-ı dirâht yani ağaç denizi demekle meşhurdur. Acem memleketleri ve Rûmiyye-i Suğrâ vilayetlerine ithalat ve ihracat için Tokat hududundan Konstantiniyye yönüne bu koruluktan geçen bir yol vardır. Velhasıl o memleketin eyaleti kayserlerin sonuncusunun kızı Balakonya'ya müteallik idi. Babaların ve dedelerin mirasından da sayısız mallar ve zahireler sürekli gelip gitmişti. Çünkü Ağca⁵² Hâce Gazi ve gaza meydanlarının diğer serhaylleri buradaki kaleleri ve vilayetleri üzerine istilas ve tasallutu günden güne artıyordu. O Muhammedî ümmeti mücahitlerinin şevketinin ve cihan fatihliğinin tantanası (89a) o diyarın kâfirleri arasında yayılmıştı. Gazilerin zafer savaşının sesi dört bir yandan o müşriklerin kulaklarına aksetmiş, günler birbirini takip etmişti. İznikmid'i koruyan hisar ve şehir, oldukça sağlam ile muhkem olmasıyla ve o şehrin kalabalıklığı ile çokluğuyla meşhurdur. Karadan ve denizden kâfirlerinin yardım ve desteği o şehrin ele geçirilmesini zamanın insanının nezdinde uzak ihtimal kılıyordu. Rum ve Frenk melikleri ve özellikle gayet oraya yakın olan İstanbul memleketinin sultanları o memlekette pek çok menfaatlere sahipti. Daima o kızın imdadına her vecihle yetişmişler, o hisarın burçları ve surlarını gökyüzüne yükseltmişlerdi.

Beyit:

Muazzam felek gibi yüce bir hisarı
Yukarıdan çukur bir yer gibi görürsün

Bundan dolayı o ülkenin fethedilmesi yalnızca oranın civarında bulunan o dilaver mücahitlerin teveccühüyle tasavvur edilemezdi. O mülkü temellük etmek ve o kâfirlerin mal ile eşyalarını ele geçirmek Orhan Han'ın hatırında da gayet sağlam ve kararlı bulunuyordu. Bu esnada oranın fethi için gerekli eşyaların ve teçhizatın sağlanması ve hazırlanmasını buyrulmuştu. Hâceili'nden Ağca Hâce Hakk'ın davetine lebbeyk diyerek icabet ettiği ve bu eğreti saraydan kutsal ülkedeki aslî vatana gittiği haberi ulaştı. Kandırı vilayetinde huzur veren ve saflık dolu dağın başında onun mezarını muazzez ve mükerrem kıldılar. Nur âlemleri ve mağfiret ile surûr levhaları onun mezarı üzerine yükseltilmiştir. Bu şekilde o zamandan bu vakte kadar onun mezarı havas ve avamın tavaf yeridir. Kurbanlar

⁵² Varak sayısı 85a'dan itibaren metin içerisinde geçen Ağca ismi, varak sayısı 88b'den itibaren şekilde yazılmıştır.

ve adaklar ile yakınlaşma tecrübesi niyetiyle orada her talep ve meram hususunda davete icabet edildi ve ihtiyaçları karşılandı. Lakin Orhan onunla ilgili şeyi işittiği zaman Ağca Hâce'nin ruhaniyetinin hal lisanıyla İznikmid şehri gazasına teveccüh ettiğini gördü. Yakın fethin vukuu ve garip zaferin yıldızının parlaklıkları cihetiyle daima hal lisanıyla Orhan'ın zihninde ve kulağında çalıyordu ki:

Beyit:

Bu gök kubbeden gerçi ışık söndü
Artık güneşin ışığı başka yerdedir
Gizden gitti gece lakin onun gündüzü sensin
Gitti çimen onun parlak gül bahçesi sensin

Ağca Hâce Gazi'nin fethetmiş olduğu Hâceili vilayetine nispet edildiğinden dolayı bu İznikmid şehri [bölgenin] hâkiminin dârü'l-hukûmeti menzilineydi. Hakikaten bu şehir ile birlikte o vilayet, dinî ve mülkî maslahat bakımından Orhan Han'ın gayet uygun bulmasıyla bina edildi ve Ağca Hâce'nin vasiyeti üzerine onun hükümet mahallini işaret edilen büyük oğluna yani o dilaver mücahit Süleyman Paşa'ya layık görüldü. İznikmid şehrinin ele geçirilmesi yönündeki yüce bir himmetle ve onun Süleyman Paşa'nın hükümetinin ilhak edilmesiyle merhum babasının hukukuna riayet ciheti tam bir ihtimamla yerine getirilmiştir. Bu esnada Konur Alb Gazi'nin eli ile cihat kılıcıyla fethine binaen memleketin kendi namıyla meşhur ettiği Konuriyye vilayetinde mülk ve şahadet âleminde baki yurda ve nihayetsiz mülk ülkesine irtihali haberi ulaştı. Onun nurlarla dolu mezarı da buradaki Müslümanların hacetgâhıdır. Dualara cevap verilen ve adak ile kurbanın kabul olduğu mahaldir.

Şiir:

Kişi yıkmadığında hayatının yüce değerlerini
Yüce ölüm onu yıksa da onu yok edemez

Konur Alb'in vefatından sonra Sultanönü adıyla maruf olan serhat yakınında bulunan Konur Alb'e tefviz edilmiş olan vilayetin zaptı Orhan Bey kendi sevgili oğlu Gazi Murad'a ilhak buyurdu ve kendisi Yenişehir'den mücahit atlılarla İznikmid'in fethi azimetiyle himmet sancaklarını göğe yükseltti. Ordunun geçit yolu üzeri Sakarya Suyu'ndan dolayı bozulmuştu. Zafer şiarlı askerlerin

geçişinin kolaylaşması için o köprüyü güçlü bir yapı haline getirdi. Sanat ehli ve işçilerden hane sahibi yüz elli kişiyi o köprünün kenarına yerleştirdi. Ehl-i zimmet olan meslek ve sanat ehli orayı **(89b)** cizye ve haraçtan selamet buyurdu. Böylece o köprünün muhafazası vasifesiyle kâfirlerin haksızlık ve hilelerine karşı dururlar. Eğer o köprüde bir bozukluk meydana gelirse ıslah buyururlar. Daha öncelerinde Abdurrahman Gazi, Aydos hâkimini İznikmid hâkimine satmıştı. Bu vesileyle İznikmid hisarı ve şehri içine girip giriş ve geçit yerlerinden geçmişti. Cengi münasip olduğu üzere ihtiyatla karşıladı. Orhan Bey'in işaretiyle ona bu gazada yüksek basiret ve bilgi sahiplerinden kılavuzluk ve rehberlik yapmalarını buyurdu. Çünkü mezkûr şehri ve hisarını İslam'ın atlıları muhasara ettiklerinde kâfir memleketlerinin dört bir yanından yardım istedi. Deniz ve kara canibinden hisarın içine onlardan iş bilir kimselerin içeri girmemeleri ve cenk edecek dilaver ile Frenklerin top ile ince müdafaa silahı o muhasara altındaki hisara bir iş bilir [tarafından] ulaştırılmaması için akıllı bir şekilde zapt ve muhafaza emrediyorlardı.

Balakonya'nın Kalavun⁵³ namı bir biraderi vardı. Bugün Koyunhisar demekle maruf kalede tekfur ve hâkim idi. Büyük bir ordu ve şevketle dârü'l-İslâm olmuş olan İznik vilayeti ortasındaki o kalenin cihetinde idi. İstanbul'a giden ve bugün o denizin dili gibi olması [sebebiyle] Türkçede 'Dil' ile maruf olan deniz ve körfezin geçit yerinde engel ve mani oluyordu. Kalavun'un o hisar ahalisinden pek çok zarar, askerlere ve gelen giden mücahitlere ulaşıyordu. İznikmid muhasarası işte bu sıradaydı. Kalavun'un kalesinin muhasarası için padişah gazi, gaza meydanlarının dilaverleri olan Aygud Alb ve Kara Ali'ye rücu etmelerini emretti. Kalavun gururu yüzünden mülk, makam ve gençliğinin kudretiyle İslam ehli ile mukâtele makamında gayet ısrar ediyor ve ileri atılıyordu. Saadet okunun gazilerin kudret kabzasında olduğu saadetli günlerden bir gün cenk ve cidal esnasında savaş sırasında ecel kuşu misali koruluktan altmış beş mücahidin can yakan bir oku uçtu. Kalavun'un göğüs kafesi ortasına saplandı. O melun kâfir, taş yemiş kuş gibi kalenin burcu üzerinden toprağa yuvarlanıp kana bulandı. Sağlam yapılı vücutla kuşatma altındaki bedenini hayvanî ruhun muhafızlığından atıl bıraktı. Kale ehli ansızın gelen oktan ve ilahî takdirden gayet korkuya kapıldılar. Amân yoluyla baş ve canı ehl-i İmân'dan korudular. Kalenin

⁵³ Âşıkpaşazâde eserinde Kalayon şeklinde yazmıştır.

teslimine razı olarak mülkten vazgeçtiler. Büyük bir sevinç ve mutlulukla gaziler, kaleyi bütün mallarıyla birlikte kuşatmaksızın ele geçirdiler.

Şiir:

Düşmanlar kahredilmişse dilediğin gibi yaşa
Dostlar zafer kazanmışsa dilediğin gibi devam et

Buna binaen Orhan Bey; Kalavun'un başını hisarın altına götürmelerini, onun macerasından kız kardeşi Balakonya'ya bildirilmesini, bu hadiseyle onun korkutulması ve yıldırılmasını buyurdu. Balakonya bizzat gözüyle kardeşinin başını kana bulanmış şekilde gördüğünde kendisini esefle dövünerek tırnaklarıyla yoldu. Bir yandan sevgili kardeşinin matem üzüntüsü ve diğer yandan da kıymetli mülk ve malın zevali cihetiyle ah çekerek ve inleyerek feryat ediyordu. Kardeşinin kalesi muhal zannedilen fethinin süratli ve kolaylıkla olmasından dolayı gönül ve canın içine büyük bir ıstırap ve çaresizlik düştü. Kendi şehir ve hisarın âyanı ve asilleriyle belkis gibi süslü huyunun maslahat görmüş bünyadı üzerine yardım ve vasıta için *“Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem⁵⁴.”* içeriğini dile getirdi. Gönülde yalnız bir hayata razı olarak mülk ve vilayetin reisliğinden vazgeçti ve belki de (90a) Rum ile Frenk'in büyük memleketlerinin fethi saadetinde ve bizim şehir ve hisarı zafer kazanmış askerlerin ezici gücüyle *“Ant olsun, biz onlara karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız⁵⁵.”* ayetindeki gibi bir tür tasarruf etmişti. Hiçbir mahalden özellikle İstanbul ve kendilerine ait, kendileri gibi olan diğer memleketlerden bu hisara bir medet ulaşamadı. Nihayet inat ve cidal içinde zıtlasma; işin sonunda, akıbetinde ve nihayetinde ne şekilde sonuçlanacağı malumdur.

Beyit:

Her kim çelik bilekle pençeleşirse
Gümüş tenli kolunu incitir

Bizim savaşta mukavemet kuvvetimiz ve hisarın nezaretine dair muhafızlık ve devamlılık kudretimiz bulunmadığından dolayı şuan en münasibi ve

⁵⁴ Neml Suresi/32

⁵⁵ Neml Suresi/37

layığı mülk ve malı hayatın kurtuluş bahşisi ve ırz ile canın kurtuluş fidyesi olarak kılmamızdır. Ahit ve misak yoluyla kendimizi gemilerimizin içine girip İstanbul'a atarız. Sipahiler ve şehirliler zamanın tabiatına iktiza ederek büyük bir rağbet ve korkuyla ıstırap içinde derde düşüp hisar halkı işlerinde tereddüt edip ve şüphelenerek hâkimiyet altında gördüklerinden dolayı melik Balakonya'nın tüm âyanları onun bu fikrini doğru buldular. Hatta hepsinin haline daha uygun olan sulha rağbet hususunda delilleri ve teklifleri arttırdılar. Hemen tedbir sahibi veziri ve maruflar ile meşhurlardan bir kısmını sayısız hediye ile armağanla ve yalvarma ile yakarmayla gayet ıstırap içinde Orhan Bey'in huzuruna gönderdi. İşaret olunan kimselerin ırz ve canına selamet takdir edildiğinde mülkün teslimine ve köleleri olmaya razı oldu. Böylece mürüvvet bakımından onu selamet içinde deniz kıyısındaki bir gemiye ulaştırdı ve taarruz etmeksizin onu İstanbul canibine yol etti. Padişah Orhan Bey gayet mülayim ve cömert ahlaklı olduğundan dolayı tüm kâfir ve İslam ehli arasında kesin ve sabit olduğundan ahde ve misaka güvenerek ve dayanarak zikredilen Balakonya'nın tabileri, kulları ve havasıyla birlikte emân ve cevaz verdi. Mülk ile malın anahtarlarını ve birkaç yılın hazinelerinin kilitlerini kolaylıkla ondan aldı.

Beyit:

Düşman gibi acizlikle girdi kapıdan

Gerekmez haşlamak için başka bir yol aramak

Böyle mamur ve güzel bir şehri ile vilayeti ve o beyaz kubbelerden müteşekkil hisar ile kaleyi kolaylıkla ve suhuletle iktidar kabzasına aldıklarından dolayı şah ve sipahinin tamamı huri ve gılman dolu o şehristanı temaşaya meyletmişler. Muzaffer ve gazi padişah sevinç ve yücelikle şehrin içine giriş buyurdu. Her cihetten mamur ve süslenmiş bir şehir gördü. Burada kadim zamandan kalmış yapılar, yüksek bünyeli ve muhkem azametli tüm mabet ve tapınaklar vardı. Sabık meliklerin eserleri ile eşyalarının geriye kalanlarından burada hadsiz ve sayısız ganimetler ele geçirdi. Menkul kabilinden mal ve ganimetlerden ele geçirdiği her şeyi mücahit askerlere taksim buyurdu. Mülkünü aslını kendi ganimet hissesi olarak tasarruf buyurdu. Aydos Kalesi'nin muhafızlığına memur olan mübarizler ve askerler bu hisarın ve şehir surunun muhafızlığı ve nezaretiyle görevlendirildi. Bu şehrin ele geçirilmesiyle yakınında

olan Aydos Kalesi münasip olmadığından onun hisarını yükselttiler. Tevhit ve iman şiarını ilan etmek için İznikmid'in en güzel kadim mabetlerinden olan birkaç kilise revaç gösteren secde ve ibadet yerleri kılındı. Putperestlerin karanlık vücudundan ve heykellerinden o kâfirlerin binalarının içini ve dışını “*Şüphesiz ki, siz ve Allah'tan başka taptığınız nesnelere cehenneme atılıp yakılacak şeylersiniz*”⁵⁶.” mealindeki ateş saçan kılıçla o diyardan tümüyle sildi. Ulu binalı kiliselerden birini âlimlerin ve talebelerin tedris ve ikameti için düzenlenmesini buyurdu. O İslam mabetlerinden her biri için bol harcama kalemleri ve vakıflar tayin etti.

Beyit:

Cömertlik âdeti üzerine daima onunla birlikte idi
Zafer hem onun alayı hem de dizginiydi
Melikin hayatı onun hançerinin suyundandır
Onun fitratının yatağında da akarsu vardır

Şehir ve hisarın zabıt ve tertibinden sonra her vilayetin eyaletini (90b) tabileri ve nahiyeleriyle devlet erkânından birine rücu etti. Bu cümleden olarak şehrin hâkiminin ismiyle mahsus Balakova ile meşhur o vilayet o sırada gayet mamur, ekili ve refah içinde idi. Eşya ile mallar içinde yüzen bu ülkeyi yurt tutanlar ile sakinleri ve oranın mamurluğu ile bayındırlığının sebepleri zamanın hadiselerinin muktezasından Yunanlı kayserlerinin haberlerini rivayet edenlerin bildirdiklerine göre şöyle anlatılmıştır ki:

Hikâye

Geçmiş günlerde İstanbul hâkiminin bir kızı varmış. Babasının nazarında gayet aziz ve kendisi de akıl ve temyiz ziyetiyle bezenmiş mükemmel derecede güzellikteydi. Bir gün onda cüzzam hastalığı peyda olmuş. Her hazık tabip onun giriftar olduğu hastalığın tedavisinden aciz ve gamlı idi. Bu bulaşıcı hastalığından dolayı akrabalar ve aile üyeleriyle bir araya gelmesinin kesilmesi zarurî oldu ve onların etrafından ve dostlarından uzaklaşması ve alı koyulması gerekliydi. Nazlı kız bu husustan bir hayli gönlü kırılmış. Hoş havası olması cihetiyle İstanbul yakınlarında bir mahalli, o uzlet mekânında üzüntüler içinde kendi devasını

⁵⁶ Enbiya Suresi/98

aramak ve bu insanlardan uzakta kendisine orada istirahat ve mesken yeri kılmak için babasından istemiş. Uzun arama ve soruşturmada sonra mülayim bir yer ve münasip suyu ile havası olan bir memlekette sıcak suyun yanındaki Balakova tepeciğinin başında kız için gönül açan bir menzili tertip etmiş. Onu bazı hizmetkârla birlikte o köşeye göndermiş. Bazen bir babanın şefkati iktizasıyla gemiye biniyormuş ve kendi evladıyla görüşmek cihetiyle denizin o tarafına geçiyormuş. Bir gün dertli kız üzüntülü gönlüyle kendi menzilinden sıkılarak o mıntikanın etrafındaki manzaraya bakınıyormuş. Onun hastalığına deva bulması düşüncesi içinde kendi kendine gamlanıyormuş. Evinin karşısında oradan sıcak su sızan bir koruluğa tesadüf etti. Birden bu sırada kaşınma ve uyuz hastalığı onun uzuvlarını istila etmiş olan bir domuzu görmüş. O kaşıntı ve telaşın verdiği ıstırabından o sıcak suyun kenarına koşmuş. Bedenindeki tüyelerinin hepsi döküldüğünden dolayı karasineğin galebesinden ve sivrisineğin saldırısından kurtulmak için ağaçların gölgesine kaçmış. İnsanlar o sıcak su mahallin çamur ve balçığı içinde yuvarlanıp kendi bedenini baştan ayağa su ve çamura bulanıp gidiyormuş. Kırk güne kadar her gün aynı yere gidip gelmiş ve aynı minval üzere kendini o çamur suyu mahalline getirmiş. Kırk günden sonra yakalandığı bu hastalıktan tamamıyla kurtulmuş. Bundan sonra canlının tüm uzuvları ilk sıhhati olduğu haline dönüştüğünü görmüş. Kayserin kızı o domuzun devamlı olarak gelmesinden hareketle uyuz hastalığına deva bulması ve gaybî ilhamla o tecrübe ettiği dermandan istifade etmek üzere kendi ilacını oluşturmuş. Kendi tenini ıslah yolunu sezmiş. Kendi bünyesinin tedavisini bu şekilde ortaya koyduğundan dolayı Allah Teâlâ kırk günden sonra onu da bu elemli hastalıktan sıhhat ve selamet vererek kurtarmış. Tümüyle sıhhat bulduktan sonra hoş bir niyetle ve gönül ferahlıyla kendi sağlık müjdesini babası ve annesinin katına göndermiş ki:

Şiir:

Şikâyet ettim zayıf düşüren hastalığı zamana

Rabbim beni yönlendirdi tedavi olmaya

Beyit:

Hiçbir şeye muradımız yokken benim devâm sabırla oldu

Zira sabırlı kişinin fidanı murat ettiği şeyin meyvesini verir

Onun babasında ve annesinde bu haldeyken ölçüsüz bir sevinç belirdi. İstanbul kayseri o su ve toprağının hususiyeti zuhuru cihetiyle o yeri tamir edip yaygınlaştırmış. Umumi imaretleri inşa ettirip tamir ettirmiş ve pek çok insanın bu menzilde ikamet etmesi hususunda emir vermiş. Bugün hala o su ve toprak olduğu gibi balgam ve kara safra hastalığa tutulmuş kimselerin daimi darüşşifa yeri gibidir. Her gün kayserin rağbet göstermesine binaen bayındırlık artmıştır.

Beyit:

Saçına misk ve amberden yapılan kokuyu sürdüğü yerde

Amberle ve gül suyuyla o çamuru yoğurur (91a)

O vilayetin imareti, ziraatı ve cemiyetin izdihamı ciheti bakımından bir diğer sebep Osmanlı Devleti'nin zuhurunun başlangıcında mücahitlerin cihangirliği ve ülkelerin fethiyle ilgili eserleri meşhur olmasıdır. Kefere ve fecereden mal sahiplerinin ekseri bu şekildeki surla çevrili mahalleri yurt tutup sığınıyorlardı. Birbirleriyle yardımlaşma içerisinde mücahit askerlere karşı mukavemet etmeye çalışıyorlardı. Bu vilayette o nahiyelerin en muhafazalısı olduğundan dolayı nüfus artışı ve bayındırlık günden güne orada terakki ediyordu. Nihayet Orhan zamanının mücahitlerinin mesut ayaklarının gelmesiyle dinî ve dünyevî cemiyet o ülkede artış kaydetti.

Beyit:

Memleketlerde senin zamanında çamur kümbetten başka bir şey yoktu

Viran etmek için bile bir ev bulunmazdı

Âl-i Osman'ın haberlerini içeren bazı kitaplarda o vilayetin fethi ve ele geçirilmesi sırasında Bî-nevâ Baba⁵⁷ namındaki Allah ehli meczuplardan birinin kerameti nispet edilir. O abdal mert daima gazi askerlere muharebelerde yoldaş olmuş. Onun tahtadan bir kılıcı varmış. Demir kılıç ve temrenin eserleri onun kanlı kılıcından zuhur ediyormuş. Ekseri vakitlerde o vilayette olağanüstü âdetler beliriyormuş. Kâfirlerden ekseri kısmını meczubane kerametler ve tasarruflar izhar ederek İslam dinine çevirmiş.

Beyit:

Maksatlarını şahlar duayla ister

Onun tecellisini dervişler zuhur aynasında görürler

⁵⁷ Bî-nevâ, yiyeceksiz ve azıksız anlamına gelmekte olup miskin ya da fakir yerine kullanılmıştır. Bu tür ifadeler dönemin tasavvuf erbabı tarafından lakap olarak tercih edilmekteydi.

Bir uçtan bir uca kâfir ordusudur amma
Ezelden ebede kadar dervişler için fırsatlar vardır

Bugün o Hakk meczubunun mezarı o ilahî sıcak suyun yakınında vakidir. Sultanların ile hâkimlerin sadakalarından ve bağışlarından fakir ve miskin mücahitlere şimdiye kadar faydalar ve menfaatler karar kılınmıştır. Velhasıl Balakova vilayeti bu başlıkta sayılan sahtî ve manevî sebeplerle fethedildi. Kâfir kimseler kahrolmuş meliklerin devleti gibi orada itibarsız kılınmıştı. Orhan Bey dilaver mücahitlerin bir kısmını Ağca Hâce'nin refakatine vermişti ve İstanbul'a yakın olup sınır olan bu vilayette mülkün ve dinin sınır hattını muhafazasıyla görevlendirdi. O vilayetin bütün mevzileri ve köyleri gazilere taksim buyurdu. Ağca Hâce'nin içtihadıyla fethedilmiş olan Ermeni Pazarı ve Kandırı⁵⁸ misali o vilayetleri zamanın mübarizleri ve yegâne dilaverleriyle Akbaş Gazi ve Bahişlu⁵⁹ Gazi'ye bağışladı. Onları Ağca Hâce'nin kâim makâmı olarak vazifelendirdi. Ağca Hâce'den saadetli torunlar geride kalmıştı. Mevlânâ Azam Mevlânâ Fazlullah Çelebi onun evlatlarının cümlesindedir. Hâyır imaretleri ve bereketli kapıları Gelibolu şehrinde mevcuttur. O zikredildiğinde güzel ahlakıyla methedilmekte ve hamt edilmektedir. Çünkü Ağca Hâce İstanbul hududunda yiğitlik sancağını kâfirlerle muharebede dönen feleğe çekti. Yiğitliğiyle meşhur Kara Mürsel'e İznikmid şehri ve Balakova arasındaki o vilayetin ortasındaki deniz sahili bazı diyarları bahşetti. O hudutta kendi kılıcının darbesiyle ve mübareze yoluyla fethettiği her mahallin kaderini kendi askerlerinin veçinde tasarruf etti. Bugün Karamürsel adıyla maruf olan mevziler ve vilayetler o cümleden olan mahallelerdir. Müşarünileyhin kılıcının darbesiyle fethedip onun ismiyle şöhret buldu. Orhan zamanından Konstantiniyye fethi zamanına kadar daima Kara Mürsel Gazi'nin âdeti üzere o mahalde deniz kıyısını Kâfir Rum ve Frenk askerlerinin ve gemilerinin hücumuna karşı gece gündüz muhafızlık ile bekçilik ve yüksek mahallerde deniz kıyısına gözcülük yapılması karar kılınmıştı.

Beyit:

Dünyada hadise yıldızının menzili bulunmaz

Eğer menzilde senin kılıcın gözcülük yapmazsa

⁵⁸ 91a sayfasında bu kelime şeklinde yazılmıştır. 85b sayfasında Ağca Hâce'nin Kandırı'yı ele geçirdiğinden bahsedilmektedir. Burada da kanımızca 'Kandırı' yanlış yazılmış olmalıdır.

⁵⁹ Aşıkpaşazâde ve Neşrî eserlerinde Yahşilü şeklinde yazmıştır.

Kılıcın her yerdeki cidal pazarında keskinleşir

Hasmın kıymetli canı ne de ucuzlar

Yine İznikmid tabileri arasında İstanbul yolunun başında aşikâr olan Hereke namlı kale vardı. Bugün iman ehli zamanında yıkılıp harap hale gelmiştir (91b). Bir süre bazı kâfirler İznikmid fethinden sonra hisarın muhkemine itimat cihetiyle o duvarın sağlamlığına güvenmişlerdi. Kale ve tabilerin İslam ehline tesliminden imtina ettiler. Şüphesiz Orhan Bey bu inat ehlinin fesat kalemlerini ortadan kaldırmaya tam bir teveccüh gösterdi. Bunun üzerine Timurbaş Bey'in babası Ali Bey'i bir kısım gazilerle birlikte bu kalenin fethine gönderdi. Bir müddet kaleyi muhasara ederek cenk ve cidale girişti. Bir gün bir kaza oku neticesi Ali Bey'in gözü kaledeki kâfirlerin okuyla yaralanıp kör oldu. "Göz ağrısı gibi bir ağrı yoktur" manasında gözünde böyle bir elem hissetti. Bu yarılmanın şiddetinden doğan belaya sabrederek o yaraya katlandı. Göz açıp kapayınca kadar mücadele ve kıtalin vurdu kirdısına yüz çevirmedi. Sağlam kalan diğer gözüyle İslam'ın saadetli okunun istikameti üzerine nazar ettiği mıntıkayı tasavvur etmeye başladı. Kalenin kâfirlerini bir an bile cenk ve cidal afetinden rahat bırakmıyordu. Nihayet kalenin muhafızı ve nezaretinden aciz olup aman dileyerek hisarın kapısını açtılar. Gaziler hâkimi ve sipahilerini dışarı çıkardılar. Geri kalan halkı raiyyet olarak meskûn ettirdiler. Bu kalenin fethinden sonra İznikmid tabilerinin tamamı Orhan'ın tasarrufunda karar kıldı ve bundan sonra şimdiye kadar o vilayet bu hanedanın sultanları elinde istikrar bulmuştur.

Beyit:

Aman verip onun adaleti memleket sathına yayıldı

Melikin zatı ve onun sıfatlarıyla memleket Allah'ın evi haline geldi

Yedinci Destan

Müslüman ümmetin mücahitleri arasında sultanlık ve cihangirlik haşmetinin ve ülkeyi almaya azimet ettiğinde hazar ile sefer vaktinde zafer şiarlı askerlerin şiar ve giysilerinin nasıl olacağına dair belirlediği maslahatların kanunlarının tayinine Orhan Bey Gazi'nin girişmesi keyfiyeti beyanına daırdır.

Din ve devlet erbabının ittifakıyla ve mülk ile millet ehlinin mutabakatıyla cihan sultanlarının varlığı her zaman ve mekânda maslahatların tertibi ve işlerin nizamı içinde yürütülmesine beıstir. Onların akılı ve devleti heyula gibidir. Halkın nizamını temin eden surettir. Şüphesiz padişahın emir ve yasakları olan heyula maddeleri ve saltanatın aslı unsurları, raiyyetin ve sipahinin maslahatını yerine getirmek ve nasibini ayırmaktır. Her zaman beğenilen suretle akıl ve tedbir yoluyla makbul olacak şekilde tahakkuk ettirir. Kalem erbabının ve kılıç ehlinin beğendiği şekilde takrir bulur. Kuşkusuz ki kutlu eserler zamanla ve zamanın deveran edip akmasıyla varlıklarını devam ettirirler. Evliyanın sevincine ve istifadesine mucip olup düşmanların ve hasımların hatırının kırılmasına sebep olur. Bahtiyar padişahların namını yansıtan her şey sipahdârın âdetinin düzeni raiyyetin maslahatının mülahazası vücuduyla bahtiyarlık sebebi olan mülk ve kuvvetin devamına muciptir. Şiarın ve vaziyetlerin düzene koyulması ve reaya ile asker arasındaki ve bedevî ile hazarî arasındaki karışma ile bir araya gelmesi keyfiyetinin tahkiki, cihangirlik ve cihandârlık işlerinin nizamına beıstir. Zira buna binaen memleketin bünyesinin istikrarı ve eyalet arsasının genişlemesi kılıç ile şimşir erbabının zapt ettiği yerleri kollamasına bağılıdır. O perişan güruhun ahvalinin nizamı onlar üzerine bir serdarın tayiniyle ve sipehsâlârın vazifelendirilmesiyle sağılanır. Aynı şekilde malın üretilip çoğaltılması, geçim vasıtalarının artması ve ahvalin refaha erdirilmesi öncelikle raiyyetin riayetına bağılıdır. Onların iş merkezi kalem ve hesap ehlinin içlerindeki aydınlık görüşleri istikametiyle kitaplara işlenmişti. Öyle ki o hekim padişah Melik Huşeng'in kültürüyle bu kanunların tümünü içine alan bir söz olarak bu ibareye işaret buyurmuş ki: "Sultan ancak orduyla olur. Ordu ancak melikle olur. Melik ancak rical-i devletle olur. Rical-i devlet malla olur. Mal ancak raiyyetle olur. Raiyyet de ancak siyasetle olur."

Beyit:

Memleketin nahiyeleri kötü düşüncelere sahip ayaklardan **(92a)**

Askerle muhafaza edilir ve asker de malla olur

Hazineni sipahiden esirgediğin vakit

Esef duyar kılıca el atmaktan

Senin hazinelerin asker içindi

Merasim ve süs için değildi

Şahtan gönlü hoş olamayan sipahi

Vilayet sınırına nezaret etmez

Buna binaen hepsi bu muhtelif taifelerden her biri arasında ehl-i tedbir ve muktedir kimselerden olan bir şahsın kılıcın amelleri ve kâtibin kamışının imaliyle ilgili kaideleri ve adetleri muhafazası cihetiyle teşhisi ve tayinini buyurmak gerekti. Bu kavimlerden ve sınıflardan her birini ayin ve şiar itibariyle mahsus ve muayyen kılınması gerekti. Çünkü âlem-i kesret ve mülk-i suret bir cemiyetin her encümeninde tabii ki ortaklık, birliktelik ve kaynaşma sıfatı cihetiyle bu farklılıkları birbirine bağlamak ile kavuşmayı doğurması ve bu uyumsuz kalabalıkların birbirine karışması ile düzenin sağlaması bakımından lüzumluydu. Fertler ve bireyler arasında ittifak ve ittihat veçhiyle âdetlerin çokluğunu birleştirir. İhtilafın zuhuru sırasında ittifak hali daha güzel bir surette ortaya çıkar.

Müellife ait:

Zülfünün silsilesi vesilesiyle bütün gönüller bir araya gelir

Perişan olmuş bu cemiyetten tekliği kaldırır

Kalplerin benzemesinin alameti ve nişanı, taifenin birbirine uyumlu hale gelmesi ve akran ile benzerler arasında münasebet ile mülayimlik zahiren elbiseler ve şiarlar yoluyla. Çok sayıda askerlerin toplanması sırasında bayraklar, sancaklar ve mahsus kıyafet alametlerinin tefriki ve temyizi sıkıntılı zamanlarda zorunlu ve mecburidir. Yüce makamlı sultanların hizmetçileri ve havasından her birine kadar avam arasında nişanı yoluyla seçilirler. Emirlikte emirliğiyle ve celvet ehlinin kisveleriyle herkes kendi kadrine göre nazar-ı dikkat kılınıp mülahaza ve izzetli kılınır.

Beyit:

Şah bahşederse dilenciye atıye tacını
Sultanın meclisinde dilenciye yol verir

Büyük melikler ve sultanların kaidelerini tayini hususunda bu kelam mesleğinin delili şudur:

el-Kıssa

Orhan'ın devletinin devam edip istikrar bulması sırasında şevketi, haşmeti, istiklali ve sultanlığı Allah'ın lütufları ve ihsanları yardımıyla Osmanlı hanedanlığında en yüce dereceye ulaştı. Bu hanedana sirayet eden saadet sancağı ateş türünde meşaleler gibi yüce göğün tahtına çekildi. İsmi Alaeddin Paşa olan şefkatli ve müşfik biraderi Orhan Bey'in tahkikiyle vezaret mesnedine getirilerek akıl ile bilgeliğin tüm olması ve adalet dağıtımındaki bolluğuyla kardeşinin hilafetinin muhkem direği haline geldi. Her bâbda devlet işlerinin nizamını doğru bir vecihle yerine getiriyordu. Biraderini kutlaması sırasında **729** (1328/1329) senesi aylarındaki İznikmid vilayeti ve şehrinin yeni fethinin teyidi ve ihtisasını ziyadeleştirmeyi ilgili biraderin yüce kulağına ulaştırdı. Büyüyen bu devletin yüzünün aynasında ve bu saltanat-ı hümayunun amel aynasının çehresinde günden güne cihandârlık ve cihangirlik sebepleri katlanarak artacak. Dünyanın muhtelif taraflarından ve cihetlerinden gelip mücahit olan muzaffer askerler bu karargâhta bir araya gelip karışacaklar. Bugün birkaç küllî kanunun vaz' edilmesi ve hüsrevlik ayininin tayin edilmesi bakımından aslî kaide lazımdır. Sipahi ile reayanın vaziyetini düşünmek ve berayadan her sınıfın durumunu tertip etmek gerekir.

İlk olarak mağfret şiarlı babanın zamanında kâfir beldelerin ele geçirilmesi girişiminin bidayetinde Âl-i Selçuk sultanlarının bakiyelerinin hatırına mülâhaza cihetiyle ahdedilmiş altın sikke ve dirhem kesinlikle tağyir buyrulmadı. İtibarlı bir şehir henüz fethedilmemiş olduğundan dolayı yeni bir sikke irtikâp etmekten mazur görünüyordu. Bugün zapt edilen yerlerin salahı ve malların çokluğu cihetiyle ve zanaat ve meslek erbabının refahını sağlama mülâhazasıyla cihanı süsleyen Bursa şehrindeki saltanatının payitahtında altın ve gümüştan halis paralar Orhan'ın güzel yüzünün ismiyle basılması zarurîdir. Çünkü Selçuklunun

sabık sultanlarının altınları ve sikkeleri onların mülk ve devleti gibi (92b) yok olmuşlardı.

Müellife ait:

Şahların ismi sikkeyle mümtazdır
Hutbe merasimi azizlik nişanıdır
Eğer sikke ve hutbesi yoksa şahın
Ne farkı kalır şah ile sipahın

İkinci olarak Rum memleketlerindeki mülûk-i tavâifin tümü kendilerine mahsus şiarla tanınmışlardır. Onların sipahi ve askerleri mahsus bir resimle mümtaz ve malumdur. Gelgelelim henüz cihadın bu mübariz askerlerinin kendilerine mahsus hiçbir tür elbisesi ve ayini yoktu. Ekseriyetle Rum melikleri altın işli veya benzeri külahlarıyla kendi sipahilerinden ayrılırlar ve taçlarını ziynetlerle doldurmak hususunda ziyadesiyle gayret ederlerdi. Daha çok kırmızı keçeden külahı takıyorlardı. Bugün layık olan şudur ki: Mücahit padişahın has askerleri “*Elbiselerin en hayırlısı en beyaz olanıdır.*” manasınca hoş görünümlü ve temiz kılınmış sünneti üzere beyaz keçeden iftihar ve imtiyaz veren tacı meydana çıkarmışlardır. Kendi yüce külahını sünnet-i nebevîye tabi olarak cihanın serverlerinin başı üzerinde yükselttiler.

Beyit:

O ilahî taçtan olan bir taçtır
Başına tak istediğin her yere git

Üçüncü olarak bu İslam sipahı ve kâfirlerin puta tapan tüm azametli melikleri arasındaki dinî ile dünyevî husumet ve surî ile manevî düşmanlık mülk ile mal için niza ile çekişmeye ve savaş ile cidal meydanlarında koşturmaya yol açtığından dolayı elbette bu diyarın kâfirleriyle savaş ayininin tertibinde beldelerin genişletilmesi ve muhkem kalelerin ele geçirilmesi için birkaç sınıf askerler ile mücahitlere ihtiyaç olacaktır. Cihangirane zabıtalara asker sevk etme ayini cihetin vaz’ edilmesi gerekiyordu.

Şiir:

Azimle hedefine yürüyen genç bilmelidir ki
Sancağı ancak keskin kılıçlar arasında yürür
Kişinin sancağı kör kılıçlar arasında kaldığı vakit
Sertlik önünü kapar ve basiret yok olur

Orhan Bey sevgili biraderin bu sözlerinin gelişinden gayet gönlü hoş ve ferah oldu. Böyle mülki ve mali maslahatların ihtiyar yetkisine sahip malikler bu şefkatli ve akıllı biraderin ipiyle güçlü bir şekilde bağlıydılar. Her üç hususta hüsremlere layık teveccüh ve himmet nazarıyla baktılar.

Beyit:

Ey birader senden isterim bu medeti

Olsun fikrin azade iyi ve kötünden

İlk olarak gümüş ve altın nakitlerin sahifelerine o vilayetlerde ekseriyetle putların suretleri ve lanetli kâfirlerin isimleri resmedilmişti. Son hümayunun rakamlarıyla kelime-i tevhid ve kırmızı gül ile nesrin çiçeği misali ve saadetli ay ile güneşin kursu gibi Muhammed'i (*Allah'ın selamı onun üzerine olsun*) temsil eden bir remiz ile süsleme ve tezyin âdeti buyurdu. Diğer sahife üzerinde kendi meşhur ismini sultanların kâim makâmı kıldı.

Müellife ait:

Rayiç oldu şehir ve pazarda

Şah mühürlü paraları gönül çelen lal taşı gibi

Şahın namıyla dirhem kesildi nesrin çiçeği gibi

Altın onun şerefli isminden rengârenk oldu

Bir diğeri de Frenk ve Rum memleketlerinin giysisi âdetince o serhad ile mahallin suyu ve havasının iktizasıyla kadim zamandan bu vakte kadar ekseriyetle yünden yapılmış elbiseler giyinmişlerdir. Yün ile skarlat ve keçeden yapılmış külâh gibi giysiler yağışların ile rutubetin yoğun olması cihetiyle onların giyiminde böyle elbiselerin münasip olduğunu düşünüyordu. Şüphesiz zaman ile mekânın iktizasıyla ve ehl-i İmân'ın mülayimliğiyle hassa askerleri ve kendi özel gulamları arasında beyaz keçeden külâh kararlaştırdı. O zamandan teyit sahibi padişah Sultan Yıldırım Bayezid'in saltanatının günlerine değin Osmanlıların şah ve sipahinin karar kılınmış kıyafeti bu beyaz taç idi. Yıldırım Han zamanında emîrû'l-ümerâ olan Timurbaş Bey'in doğru bulması cihetiyle devlet ricalinin mülazımları arasında sultanın imtiyazlı mensuplarının kıyafetlerindeki benzerliği kaldırmak için beyaz keçeden külâhı sultana mensup olan kimselere mahsus kılınmıştı. Kırmızı keçeden külâh ümera ile askerlerin çakerleri ve gulamlarının kıyafeti olarak malik ve memlûk arasında ayırt edilemezliği kaldırmak için karar

buyurdular. Sultanın dergâhının mülazımları ve diğer başıbozuk insanlar arasında ayırt etme sebebi kıldı.

Müellife ait:

Senin teşrifin layık değil başsız ve ayaksız her kimseye

Bu şahın hilatıdır yaraşmaz bir dilenciye (93a)

Uskûf biçimi aynı beyaz keçe külahtan ibaret olup lakin baş ile alnı çepeçevre saran sarığın değerini altın işlemeli kumaş gösterir. Altın telli kumaş yapılırken türlü türlü zahmetler buyuruyordu. Haşmet ve süs bakımından sultanların altın işlemeli tacına benzerdir. Serbülent sarığı, Ehlullah'ın ve hayatı terk ve tecrit eden erbabın külahına temizlik ve nezafet bakımından benzerdir. O külahtaki bu abartı ve gösteriş, cennet mekân Padişah Sultan Gazi Murad zamanında ortaya çıktı. Şehzade Gazi Süleyman Paşa Rum velilerinin iftiharını Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (*Allah onun sırrını takdis eylesin*) duyduğu muhabbet sebebiyle bu üslubun bünyesini ortaya koydu. Ondan sonra Âl-i Osman'ın tüm sultanları zamanında tüm şahlar ile şehzadeler, makam erbabının takva sahipleri ve divan ehli büyük meclislerde bu uskûf külahını başlarına takıyorlardı. Ulema ve şeyhlerden sonra makam ehli mahfillerde bu külahı giyiniyorlardı. Gelgelelim Hz. Muhammed'in dininin sultanının hilafeti ve bu hilafet şiarlı halefin zamanından yani zamanın sultanından itibaren her ne kadar daha o uskûf biçimi ve o külfetli altın işleme âdeti artarak devam etmiş olsa da Arap ve Acem kanunu arasında ortasına kuşak bağlama âdeti zamanın oğulları tarafından takip edilmişti. Büyük sultanlar, haşmetli şehzadeler, devlet erkânı, askerlerin azametlileri ve salvet erbabına büyükçe sarıklar giyinmeleri divan toplantısı günlerinin kanunu olmuştu. Adalet şiarlı bu hüsrevler ve dindar olan serbülentlerin kâfirlere muhalefet etmeyi sürdürmek ve sarık ile kuşakla mücahit askerlerin başlarını yüceltmeleri cihetinden "*Bizi müşriklerden ayıran alamet külah üzerine sardığımız sarıklardır.*" sünnet-i nebevî ve Mustafavî hadiseye riayet iktizasıyla şah ve sipahi arasında başlarına sarık sarma hususundaki umumi biçim yaygınlaştı. Din sultanlarının bu kanunu hem sabık hüsrevlerin ayini hem de sarıklı erbabın sünnetini cem etmişti.

Müellife ait:

Senin ömrüne yemin olsun ki taç ile o şahın başı yüce oldu

Gerçi onun alnında başlık ve kuşak mühür gibi durdu

Cihanın şahlarına layıktır bu şahlık kisvesi

Böylece yüz bakımından bu meşhur şaha benzedi

Orhan'ın çok temkinli saltanat âdetiyle ilgili üçüncü kanun şu idi: Sağlam şeriat kanunlarının yayılması ve dinsiz kâfir memleketlerine doğru genişleme hususunda teşebbüs edilmesi için yaya cemaati yani piyade ve yeniçeri yani yeni asker olarak maruf bir kısım asker teşkil edildi. Bu mananın vaz' edilmesi hususunda küllî sebep ise şu idi: Orhan Bey'de asker ile sipahi çoğaltmak isteği kudretin kuvveti ile makamın yüceliğini sürdürmek için peyda olduğu vakit ahdettiği kural gereğince biraderi, kendine işaret olunan vezir Alaeddin Paşa ve Kâdiyyü'l-kudât ile Osmanlı memleketinde irade sahibi olan Mevlânâ Kara Halil'le birlikte müşavere buyurdu. İşaret olunan Mevlânâ, mücahit askerlerin artması maslahatı hususunda bazı makul önerileri taktim etti. Rağbet edilen ve teyit edilen bazı şeyler şu maksatla arttırıldı: Bundan sonra rabbanî teyidin güzelliğiyle Osmanlı hanedanının şevket ve istiklali günden güne katlanarak artacağı ve çoğalacağından dolayı peygamberî vaatleri hasebince kayserî sancaklı memleketlerin tamamında hak yolunda olan milletin şeriatları ve hükümleri yücelecek ve yükselecekti. Küfür ve inat ehlinin beldelerinin fethi ve kalelerinin ele geçirilmesi hususunda atlı sipahiden daha çok piyade askerlerine ihtiyaç vardı. Mücahitlerin toplandığı her yerde çevik piyadelerle donanmış askerlerle İslam'ın maslahatlarına ikdam için ihtişamın arttırılması zorunlu oldu.

Beyit:

Piyade ne yapar ki cenk gelince

Serkeşlerin başını pençesinin altına getirir

Gerçi o zamana kadar gazi askerler arasında hiç piyade savaş günlerinde karar kılmamıştı. Türklerin saf tutma desturuyla tüm süvariler katılıyorlardı. Lakin Orhan Bey bu akıllıca teklifi gayet uygun görüp geri dönüşü isabet eden naiplerin maslahatlarıyla kendi memleketleri üzerine piyadelerin taksim edilmesini (93b) yazdı. Türklerin yeni yetişmiş tüm çocuklarından çevik gençler ortaya çıkardı. Her birine günlük dörtte bir gümüş dirhem olan bir ağçe⁶⁰-i Rumî ulufe karar kılındı. Ancak gaza seferi ve cenk günleri sona erdiğinde bu yevmiye kesiliyordu. Tafsilatlı olarak tek tek ihtiyaç zamanında mücahitlerin karargâhına

⁶⁰ Akçe

yönelirlerdi. Yine kendi ulufelerini mukarrer kılınan kanun üzere alıyorlardı. Kendileri gazi sipahiler adedi içinde addedilirlerdi. Bu sipahilerin akıbeti ve dağıtımını Mevlânâ Halil'in sorumluluğuna buyuruldu. Bu tür askerinin ismi yaya olarak karar kılındı. Her on nefer, her yüz nefer ve her bin nefer üzerine bir sâlârın rütbeli olması karar kılınyordu. Onlar bu topluluğa ordu adabını ve sipahilik sanatını talim ediyorlardı. Bu cemaat kalabalık bir fırka olduğundan dolayı seferler sırasında ve askerlerin içinde türlü kötülükleri irtikâp ediyorlardı. Orhan Bey bu taifeyi nizam ve zapt altına almak düşüncesinde idi. Devlet erkânıyla istişareden sonra kararını şu şekilde emir buyurdu: “Bundan sonra Türk çocukları bu yaya askeri sınıfına alınmasınlar. Bu cemaatin yerine İslam memleketlerinin zimmet ehlinin kâfir ve müşrik evladından alınsınlar. O çocukları talim ve terbiyeyle has hizmetçiler mertebesine ulaştırınsınlar. Bu yolla hem dünyevî faydalar hem de bolca uhrevî sevaplar hâsıl olur. Bu şekilde devlet ve dinin emelleri [gerçekleşmiş olur].” Zira o kâfir diyarların ekseri tazyik ve cenkle fethedildiğinden dolayı kadın ve erkek kâfirlerin boyunlarını esir alma yoluyla köle kılınmışlardı. Tümü gazi sultanın köle ve cariyesi olduklarından dolayı onların istihdamı cihat zamanında gayet makbul olacak ve bu gulamların üzerinde siyasi hükümleri icra etmek makul ve bilinir olacaktı. Her birkaç senede kâfir evlatlardan birkaç bin kişi zafer şiarlı askerlerin yardımcısı ve hizmetçisi silkinde dâhil olurlar. Suret ve mana hasebinde dinin teyidi bu yolla bu cemaate buyurulur.

Müellife ait:

Şirk iklimlerinden şahı dışarı sürer bu sipahi

Gönülden ister savaş meydanında dini takviye etmeyi

Aslî meylin muktezası ve ezeli saadetin iktizasıyla “*Her çocuk İslam fitratı üzerine doğar.*” manasınca elbette muvahhitlerin komşuluk ve muhafaza etmesi sayesinde Müslümanlığa meyil peyda olur. Şirkin kirli elbisesini çıkartıp terk ederek müminlerin has elbiselerini imana teşrif edip giyerler. Yükselme hırsıyla sultanların hizmetinde ve kulluğunda şerefli mansıplar ve yüksek mertebeler için çabalarlar. Bu şekilde her yıl birkaç bin kişi küfür delaletinden İslam hidayeti nuruna ihtida ederlerdi. Haset ve gıpta ederek bu güruh ve onların eş ile benzerleri İslam ordusuna iktiza ederler. Bu akıllıca maslahat şer‘en ve aklın mülk ve din işlerini takviye ederlerdi. [Bu usul] her türlü aferin ve takdiri hak etmektedir.

Şiir:

Şeylerden bir şeyin hayat üzerinde
İsabetli bir görüşten daha fazla tesiri vardır

Kuşkusuz Orhan Bey ondan sonra bu kanunla amel buyurdu. Türk yayalardan oluşan bu cemaat en yararlı ve faydalı güruh oldu. Bu taifenin ulufesi kabiliyet ve hizmetkârlık hasebince bir akçeden daha fazla artıyordu. Bu kısımdan cesur gençleri iyi kulluk vesilesiyle terakki ve terbiye makamına getiriyordu. Bu kanuna binaen bu hanedanın tüm sultanları bu askeri taifeye ve yeniçeri kullarına tümüyle itibar ettiler. Her sefer ve tehlikeli durumda saltanat çadırının harîmi muhafazasını onlara tefviz ediyorlardı. Çünkü daima canını hiçe sayarak hizmetkârlık yolunda canlarını feda etmişlerdi. Hiçbir zaman kendi padişahı yolunda kusur etmemişler ve ihanette bulunmamışlardı.

Şiir:

İnsanlar düşüncelerine demir zırhlar giydirdiğinde
Peşinde olduklarının bir gün gerçekleşeceğini hesaplamazlar

Beyit:

Bu kavmin tümünün elleri titrer savaşta
Bahar mevsiminde söğüt yaprağı gibi kılıçları
Oysa bugün katiyen mecali yoktur güneşin (94a)
Onların kılıcının korkusundan dağın ardından yükselmeye

Yeniçeri askerinin bu şekilde tertibinden sonra her gazaya ve cihat seferi azmine teveccüh edildiğinde Türk yaya ve piyade askerine de tümüyle ihtiyaç baki olduğunu ve mukarrer kılındığını mülahaza ettiler. Büyük savaş meydanlarında bulunan askerlerin ve safların düzeni hususundaki bazı zahmetli işler bu piyade taifesinden beklenir.

Kuşkusuz sabık hükmün desturuyla Türklerin arasından yaya sipahinin ihracını da karar buyurdular. Gaza seferinden sonra ziraat ve çiftçilik işine kendileri kıyam etsinler diye o cemaatin maaşı için arazi ve mezra tayin ettiler. Raiyyet ve ziraat malı cihetinden başka hiçbir teklifle onları mükellef tutmadılar. Bu cemaat arasında bir sipehsâlâr da karar kılınıp tayin edildi. Bu güruhun nizam ve düzeni hususunda mazbut kaideler kanun haline getirildi.

Başka bir husus da, bu Türk çocuklarından ve çevik ile atik gençlerinden olan mücahit askerlerden başka bir sınıf gaza meydanlarının şâhsuvârlarına ilhak ettiler. Cihadın süvarilerinin imdat haberleri için bu taifeyi süvari olarak mukarrer kılınıp ordugâha yerleştirdiler. Onların maaşları olarak da yaya askerleri desturunca mevziler ve mezralar tayin edilmiştir. Onların ziraat ve imaretleri Müslüman raiyyetin vergilerinden muaf tutulması buyurulmuştur. Bu şekilde her sefere kendi ziraat ve imaret ölçüsünde nefer, at ve eşya cihat [için] karargâha getirirlerdi. Cenk gününde kendilerini mücahit süvarilerin silkinde sayarlar. Yeniçeri ve yaya kaidesinde her on nefere, her yüz nefere ve her bin nefere bir sâlâr [tayin edilmiştir]. Sipahi ve leşker topluluklarından oluşan bin kişinin hâkimine sancak ve bir alem [verilmiştir]. Bu cemaatin hizmeti ve görevi de gaza ile sefer günleriyle sınırlandırılmıştır. Onlardan her bir neferin vakitlerinin geri kalanını imaret ile ziraata sarf edecekler ve güçlerinin yettiği kadarıyla kendi maaşlarını kazanacaklardı.

Beyit:

Sipahini rahatlık zamanda hoş tut
Ki zorluk sırasında işin başına gelsin
Sipahinin işi yazılı kaidelerle olmaz
Savaş günü ölüme ne gönül verir

Orhan'ın isabetli fikirlerinin ve onun beğenilir kararlarının uğurları vesilesiyle dünyayı himaye etme yolunda küfür memleketlerini İslam'a ilhak ederek onun ülkesi tam bir ferahlık ve genişlik buldu. *“Muhakkak ki fazilet Allah'ın uhdesindedir. Allah onu dilediğine verir. Allah fazilet ve azamet sahibidir⁶¹.”*

⁶¹ Hadid Suresi/21

Sekizinci Destan

Orhan Bey'in belde-i tayyibe İznik'i fethetmek niyetine teveccühü, hak din vesilesiyle batıl inancın helak olması ile İznik'in zevali, memleketlerin genişletilerek oranın ele geçirilmesi hususunda İslam sipahisinin tevfiği, kul ile kölelerin ganimet olarak alınması, fakara müminlerin güçlü kılınması ve dilenci dervişlerin (su'lûk) zengin edilmesi keyfiyeti beyanına dairdir.

İzzetli Hazret (*Sözü izzetli olsun, azameti yüce olsun*) kendi seçilmiş kullarından birini “*Mülkü dilediğine verirsin*⁶².” ayeti teyidiyle inayeti çoğaltarak mümtaz ve serbüent kılar. O makbul kula teveccühe vech edip “*Hak yücedir. Daha yüce bir şey yoktur.*” hadisindeki Hakk'ın sadık kulunun vaadini kabulle şeriat sancağını yüceltmekle ve milletin düşmanlarını aşağılamakla görevlendirdi. Rabbanî inayetin en güzel emareleri ve onun en açık zafer alametleri bu mananın taleplerine ve isteklerine muktedir olmuştur. Daima Allah'ın dilediği beyanın sadık müjdecileri, o yüce mekânın şanı hakkında “*Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih gelmiştir*⁶³.” ayetinin iktiza eden saadetli beşaret namesini bu dönen feleğin kümbet mücavirlerin bulunduğu eyvanın köşesine bırakır. Müstakim yolun yolcularına “*Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz*⁶⁴.” ayetinin güzel senası ile işlerin hakikatlerini bildirir ve günler ile ayların hadiselerini gösterir.

Beyit:

Senin ardına düştüğün kimse öyle olmalı ki
Güneş gibi kişiyi nurla yüceltmeli

Âlem-i ayân ve şuhûdda kastedilen bu üslubun bir benzeri şudur ki:

el-Kıssa

Hicrî tarih hasebince zamanların ve devirlerin ayları **731** (1330/1331) senesi vaktine (**94b**) ulaşmıştı. Harflerin ve isimlerin remizlerini bilenlerin tasvir ettiği hakikatlerden remiz ile ima yoluyla açıklamalar ile ifadeler tarîkiyle cifrî nüktelerin kanunuyla ilgili bir sözü gece ile gündüzün siyah ve beyaz sahifesi üzerine kaleme aldı. Gaza meydanlarının o şâhsuvârı Sultan Orhan Gazi'nin

⁶² Âl-i İmran Suresi/26

⁶³ Enfal Suresi/19

⁶⁴ Ankebut Suresi/69

nezdinde gaybî ilham yoluyla böyle hakikat bulmuş ve aşikâr olmuştur. Mülk ve şehadet âleminde esmâ-i hüsnânın yaptığı cilvelerinin iktizasıyla İslam dininin mücahitleri güruhunun el-Mu‘izz ismi mürebbisi olmuştur. Zıtların birbirini çekmesi hükmüyle ve isimlerdeki harfler ve uyumlar yoluyla el-Muzil ismi mukabelesi kâfirlerin ile puta tapanların haline yakın ve amellerine karib kıldı. Hicrî tarih: Elbette zel (ذال) şeklindeki dal (دال) olarak lafza dökülen zal’a (ذال) ulaşır. Nebvî milletin muhaliflerinin horluğu ve zıt isimlerin birbiriyle cilvesi iktizası Mustafa’nın dininin mücahitlerinin izzetini ve şerefini dilemektedir.

Müellife ait:

Zilletteki zal’dır (ذال) meskenette daima dal’dır (دال)

Bu Muzil isminde zal (ذال) vardır

Onun hususiyetindedir düşmanın izlâli

Dal’da (دال) bu nokta inzâl etti onun devletini

Bu vakitlerde tesadüfen o mücahitlerin serverinin huzuruna Rum ülkesindeki beldelerin ve şehirlerin en güzeli olan cennet gibi İznik şehri hala nebevî milletin sancağının kuşu oradaki hisar burçlarının üzerine zafer kanadını açmadığı sırada vardı. Lakin kadim zamandan beri ilim diyarı olan bu yeri teslim almasına kadar geçmiş dinlerin ve zamanların tümündeki zorunluluk icabı fen ile ilim erbabının toplanma yeri ve hikmetli ile anlayışlı kimselerin meskeni olmuştur. Ebû’l-Mücâhidîn Osman Bey zamanında o vilayet İstanbul valisi ve tekfurunun tasarrufunda daim olmuştu ve karar kılmıştı. Buranın yakınına kadar sokulmuş olan İslam ordusunun ve Osmanlı askerlerinin tasallut edeceği vehmiyle oradaki hisarın ve diyarın muhafazasına ihtimam nazarı yüksek derecede gösterilmişti. Mücahitlerin ile reislerin binitlerinin nallı ayaklarını altın rengi hilalin halkası misali ve makam ile celal sahibi feleğin kulağındaki bir küpe gibi bir daha buraya çekmişti. İznik’in boynunun medarı hisarının kulağı celal meydanının battallarının ve mübarizlerinin davullarından “Sizler Rum’u fethedeceksiniz. Allah onlara yetecektir.” gönül çelen hadisinin sesini işitmişti.

Müellife ait:

Bir gün İznik şehrinin fezasına vardım

Zaman zaman iyi ve kötü düşüncede oldum

De ki gönlümü rahiplerin mabedinden alayım

Talep köyünde Kâbe’ye yakın olayım

Mutluluk mekânı olan o ülkenin fethine teveccüh sebeplerinin ilki şudur: İlk İslam kayserinin yani Osman Gazi ile ilgili kısmın ketibesinde zikredilen gerekçeyle buranın elle geçirilmesi için bir tedbir olması cihetiyle İznik yakınında Kara Tekin Kalesi olarak şöhret bulan bir kale inşa etmişti. Osman Bey zamanında mücahit sipahilerle o vilayeti yağma ve talanla alt üst etmişti. Oranın fethi kolaylıkla takdir edilmediğinden dolayı o kaleye mücahitlerin taarruzunun devamı için İznik yakınında Ervad olarak bilinen dağlık alanda teşebbüste bulunmuştu. Lakin oranın fethi Osman'ın zamanının nasibi değildi. Bu nedenle Orhan Bey babasının niyetini tamamlayıp ihya buyurdu. Bu hedefi tekit etmek niyetiyle Orhan zamanında Targan adıyla meşhur başka bir kalesini Ervad Dağı'nda şehrin hisarının yakınına inşa buyurdu. Bahadır gazilerden biri olan Tazgan⁶⁵ bir grupta beraber o kalede iskân etti. Daima dağlık yerlerde avlanma azmini gösteren bir yiğit olduğundan her sabah ve akşam kendi yiyeceğini temin için keklük ve turaç kuşu avlamaya çıkardı. O gaziler İznik halkının çocuklarını ve zevcelerini her gün yağma ederlerdi. Devamlı o kalelerden çıkıp şehir ve ona tabi olan yerlerden esir alınması ve yağmalanması azmindeydiler. Nihayet gazilerin korkusundan şehrin halkı kesinlikle hisardan bir tek adım dışarı atmaya müyesser olmadıkları bir yere vardılar. Hatta hisarın dışarısında olan göle balık avlamak için hiçbir kimse teveccüh edemiyordu. Şehrin bağlarından meyve nakli zorlaşmıştı ve her taraftan şehir ahalisinin geçim maslahatlarına (95a) set vurulmuştu. Şehrin ahalisinin işlerinin devamlılığı gazilerin o iki kaledeki bu tür taarruzları neticesi zarara uğramıştı. Mücahitlerin kılıçlarının verdiği acı ve açtığı yaradan dolayı onların kemiklerine bıçak dayanmıştı. Günden güne bu tedbirler neticesinde o taifenin halinin zayıflığı artıyordu. Şehir ve hisar ehlinin hayatının devamını sağlayacak tedbirleri tedarik etmekten ve ıslah etmekten vazgeçmişti.

Şüphesiz Orhan Bey ecellerin ve mecalin hulul ettiği vakit delalet içindeki o kâfirlerin hor kılınıp köklerinin kurutulmasını gayet yakından gördüğünden dolayı devlet ve ikbalin rehberliğiyle o cennet misali toprağının fethine teveccüh etti. Muzaffer sipahiler ve teyit edilmiş askerlerle birlikte burayı ele geçirip fethetmeye ve zafer elde etmeye azmetti. İznik ahalisi onların gamlı gönülleri misali hayatları sırasında perişan ettiklerinden dolayı buradaki alçak ve şerefli

⁶⁵ Targan ismi burada şeklinde yazılmıştır.

olan kimselerin ekseri merhamet ve ihsan yoluyla emân dilemeye meyletmişti. Kahrolmuş tekfurla birlikte vazife olmuş kimselerden cahiliyet ve namus hamiyetine binaen kâfir kalmışlardı. Mukavemet izhar edip kendini korumak zaruretinde olmuşlardı. İslam sipahı hisar ehlinin boynundaki maişet ve hayat yakasını öyle bir sıkmışlardı ki muhasara altındaki nüfusun tümünü o mertebeye meyus edip darlığa düşürmüşlerdi. Günden güne katl, kuraklık, taun hastalığı ve sairden türlü türlü belalara “*Ve sizi mutlaka korku ve açlıktan ve mal, can ve ürün eksikliğinden imtihan ederiz*⁶⁶.” ayeti manasınca tutulmuşlardı ve inleyip ağlayarak ölüyorlardı. Ölüm halindeki çökmüş hastalar gibi şehir bendinden çıkıp canını teslim etmekten başka hasta bedenlerine çare bulamıyorlardı. Bu hali bildirmek cihetiyle bir grup ıstırap içinde İstanbul hâkimi canibine yardım dilemek için yola koyuldu. Hisardaki diğer kimselerin takati son sınırına ulaşmıştı. Mülkü muhafaza etme, artık takat gösteremeyecekleri bir teklif haline gelmişti. Çünkü mülkün hasımları gayet yüksek derecede asker ve galip kimseler idiler. Memleket halkı kendilerine adalet ve merhamet edilmesini talep ettiler.

Şiir:

Beldelerin mülkleri onun elinde zelil iken

Şimdi aziz oldu ve katlanılmaz hadiseler uysallaştı

Buna binaen kendi mülkünün gayet zevalini yakın gören İstanbul valisi ve tekfuru zaruret ve aceleyle hazineleri ve malları sarf edip ulu bir orduyu bir araya getirdi. Gemileri deniz yolundan onun askerleriyle birlikte Balakova vilayetinden sahile çıkarmayı ve gece baskını yoluyla gazilerin sipahinin başına karşı harekete geçmeyi kararlaştırdı. İznik hisarının halkı için yardım ulaştıracaktı. Onların maişetinin mallarını gemilere takdir olunduğu kadarıyla düzene koyacaktı. Tesadüfen asker kılığında gazilerin casusları İstanbul hâkiminin harekete geçme sebebini öğrendiler. Kendileri ile ilgili pek çok hadise ve vakayı İslam karargâhına ulaştırdılar. Onları kâfirlerin hilelerine karşı uyardılar. Orhan Bey de evlatları ve devlet erkânı ile birlikte böylesi apaçık bir zafer için askerleri tertip etmesi iktizasını gördü. Şehzade Süleyman Paşa’yı bazı ümeradan kimselerle yüksek dağlık alanlardaki pusu yerinde gözcü olarak görevlendirdi.

⁶⁶ Bakara Suresi/155

(Zalim Kâfir Askerlerin Gece Vakti Yaptıklarının Tavsifi⁶⁷)

Kâfir askerler belirlenmiş olan vadede Balakova ovanından deniz sahiline çıktı. İznik yakınana ulaşmışlardı. Onların arasında bir gece baskını için kararlaştırılmış olan gece din düşmanlarının gemilerinin yelkenlerini ayyuka hızlıca çektiler. Tesadüfen o gecenin öncesinde siyah bulutlar ve yağmurun hücumu ile gayet kararmış zulmet ortaya çıktı. Karanlık bahtının talihsizliğiyle kâfirler hayli dehşete düştüler. Yağmur ekseriyetle o gecenin karanlığını arttırıyordu. Kâfirlerin kararmış kara gönlünden ve hücumu uğramış kimselerin kara gönlü misali olan gayet koyulaşmış bir akşam ortaya çıktı. Gökteki dokuz kalenin ve dönen feleğin hisarının sekiz burcunun her tarafından şimşek ile yıldırımın gürültüsü ve kargaşası gökteki şimşek kazanlarından gürledi. Felekleri kapsayan hisarların her köşesinden (95b) mücahitlerin kılıcından çıkan kutlu yıldırımın parıltıları saçıldı. Sanki nurlu yıldızlar o karanlık gecenin heybetinden bazısı nilgün renkli felek denizlerinde bazısı ise yüksek siyah bulutların kalelerinde sığınacak yer aramıştı. Yoldan çıkmış o müşrik gürhün fırkasına karşı talihleri terk etmişti. Bahtları ise ay tutulmasının cürmü misali kararmıştı. Halenin yerine kara bulut hepsini bağlamıştı.

Beyit:

Bir gece ve ne gece sanki derin bir yer
Güneş ve ayın elbisesi içine düşmüş

Ekseri o karanlık gecede ehl-i İmân'ın isteğine uygun olarak yağmur damlaları adetince melek toplulukları hızlıca seyreden binitlerin üzerine bulut gibi ulaşmıştı. Alemdar olan gökyüzünün elçileri dağ gibi yüksek sayıda meleklerin ittifakıyla rüzgâr gibi hızlıca giden bulutlar şeklinde vehimler veren gecenin üzerine koşturuyorlardı. Zafer şiarlı mücahitlere yardım etmek ve hileci kâfirleri helak etmek için pek çok askeri harp meydanına çekmişti. Hindistan askerleri hiddet dolu kıvılcım saçan Hint kılıçlarını çok yağmur dökten buluttan mest olmuş fillerin hortumu ve dişi üzerine sınıksız bağlanmışlardı. Her bir file baştan aşağı gece gibi karanlık zırh giydirilmişti ve askerlerin kâfirlerle mücadele ile vuruşması sırasındaki zararlarına karşı yıldızlar sayınca askerler getirmişlerdi. Acayip bir şekilde bir saat akşamleyin aydınlık gün gibi oldu. Ancak Yemenî

⁶⁷ Haşiyede geçmektedir.

kılıcın ve şimşirin parlaklığından gece açılıp kapandı. Öyle ki bir toplum gözünde saadetli sabah saatleri gibi olmuştu. İşte bu yıldızın parlaklığı dilaver mücahitlerin bahtıydı. Lakin daha hayret verici olanı bu bir an esnasında rabbanî nefeslerin nesiminden iman ehli üzerine İslam fetihlerinin feyizlerinin yağmuru kesilmeksizin yağdı. O gece aynı saatte yağmur bulutunun zulmetinden ve damla dolu bulutun sızıntılarından olan “*Onların üzerine bir yağmur yağdırdık. Ne kötü idi uyarılanların yağmuru*⁶⁸.” ayetindeki gibi canı tedirgin eden yağmur kaza ve kader feleğinden dağ gibi yiğit kâfir askerlerin üzerine akan kum gibi dökülüyordu. Buna binaen “*Doğrusu Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez*⁶⁹.” ayetindeki zulmet yurdu olan bu karanlık gecede bütün müşriklerin gece baskınıyla kendi tuzaklarına düşmüşler ve zarara uğramışlardır. İslam sipahi kendi doğru düşüncesinin çerağının ışığıyla gökteki yıldızlar gibi en yüce isteklere rehberlik ettiler. O gece İman ehli arasında zamanın Süleyman’ı olan Süleyman Paşa’nın şükür lisanı ve hal diliyle “*Ve rüzgâr, Hz. Süleyman içindi*⁷⁰.” ayetindeki gibi inayet nesiminin esintisinden zafer ve muzafferlik yağmurunun yağması için gökten ilahî lütuflar istedi. Fetih ile mutluluk müjdesi bu belagat nişanlı başlıkla söylemişti ve dilini ıslatmıştı.

Mukatelenin vafına dair zafer gecesinin karanlığında irşad ettiği müellife ait beyitler:

(Kâfirlerin Üzerine Gazilerin Gece Başkanı ve O Baş Aşağı Olmuşların Üzerine Zaferlerinin Tavsifi⁷¹)

Gece senin menziline kadir gecesi gibidir
Dinin ayı bu gecede dolunay olur
Söylemem gece gibi gündüzün karanlık olduğunu
Düşmanın gözüne uzaktan ve yakından
Hasmın gözüne akşam zifiri gibi karanlıktır
Dinin çerağı ise mızrak ve kılıcın parlaklığındandır
Gecenin yurdu akıllı kimselerin fikri gibidir
O gecenin zaferi gizli yoldan ayandır
Miraç gecesi İslam dininin fethidir

⁶⁸ Neml Suresi/58

⁶⁹ Bakara Suresi/264

⁷⁰ Enbiya Suresi/81

⁷¹ Haşiyede geçmektedir.

Baş aşığı çakılmış karanlık toprağa putlar
Gaza süvarileri ve dinin salih
Nefis burağını getirmiş ziynetler içinde
Kâfirin nefesine gece baskını gibi olmuş
En büyük cihat o gece zahir olmuş
Gece güzellerin gözü gibi fitnecidir
Onların siyah kirpikleri gibi hepsi kan dökücüdür
Toplanmış sipahi mahubun zülfü gibi
Asker içinde siyahi öncelikle talep edilendir
Din sipahi gece baskını yapmış insanların üzerine
Siyahi asker karanlığın içinde gizlenmiş
Yıldızların sipahi gece baskının kargaşasından
Feleğin dönen yağmurla dolu hendeğine düşmüş
Gece yağmurlu fakat bulut simsiyah
Hasmın bahtının gözüne o geceden bir hicap
Kargaşa ve kavga dolu o gecenin korkusundan
Güruh toplandı süreyyanın etrafında
Kılıcın kıvılcımından yıldırımlarla dolu bir gece
Cüret kandilini yaktı aslanın gönlünde
Karanlık gece ve o geceden mesut gaziler
Dinin nurundan zulmete irşad aradılar
Yeni misal oldular Türk ve Taciklerin arasında
Gece aydınlandı karanlık gün ardından
Süleyman gibi bir şah atı mücahit
Düşmanla cenk gecesi rüzgâr müsait oldu
Kılıcının ve zırhının parlaklığı onun gecesinden idi
Muzaffer sipahi Habeş kavminden idi (96a)
Rum ve Frenk kâfirlerinin defyle
Medet oldu onun Şamlı ve Zengi askeri
O uyanık azmiyle geceyi teyit etti
Gecesi karanlıktır ve Rumlarınsa gündüzü zıttır
Onun sipahisindedir devlet kandilinin ışığı
Delili ise bahtı ve yolunu gösteren rehberidir

Düşman sipahisi gaflet uykusuna daldı
Baht, akıl ve devletin gözü uykuya daldı
Başına buyruk olan o kavmin hepsi gururdan mesttir
Küfür akşamında onların gönülleri huzurla dolu
Kendi sığınağı olarak karanlık akşam
Gecenin hilesinden emindir o nursuz kavim
Zamane işitiyordu gece gebedir
Bilmezsın ne doğurur yüce beşik
Akıl kulağa dedi uyanık bahttan
Doğdu bu gece o akıllı velet
Merhametlerin kapıları gibi yiğitlerin ayaları
Aslanların keskin kılıcının nutfesinden ortaya çıktı
Ne doğdu doğum saatinde ve gece baskını sırasında
Zaferden başka o kutlu akşamda
O gecede bir adamın kösü şunu söyledi
Kara gecede kınım kılıç doğurdu
Şahsın kösü gaipten şu sedayı dedi
Artık gözünü yumdu zira o gece uyumadı
Parlak görüş ve fikirden gece aydınlandı
Gece baskınıyla düşmana karşı zafer gördü
Biri ona dedi ey şah tahammül et
Böyle bir işte tedbirli davran
Düşman askerlerinin kabiliyeti çoktur
Onların harp teçhizatı haddinden fazladır
De ki düşman ne kadar kara olursa olsun
Ne gam! Benim rehberim İlahî nurdur
Niye düşüneyim düşman gibi gururla dolu
Aklın nurundan uzak ve uyanık gözden kördür
Yiğitleri gece baskınına hırslandırdı
Eğer ölürsem gündüz ve geceye ne tahsis
Duydu benim sitemimi tahkik erbabından
Olur zaferin şöhreti başarılı melikin üzerine
Siyahlık eğer bilersen zatın nurudur

Karanlıkta hayat suyunun içidir
Aslan gönüllü şah dedi ve yola düştü
O yolundaki tıfil ruh ve can oldu
Burak süvarilerin yürüyüşünün kıvılcımıdır
Öne dökülüp aktı yağmur gibi
Kösün feryadı mahşeri uyandıran sur gibidir
Düşmanın dört tarafından söyledi hücum et
Ulaştı şimdi İslam sipahına fetih
Kılıcın kıvılcımları yaktı küfür ve günahları
Ölüm korkusundan oldu her bir kâfir mest
Uyku sersemi ve aramak hususunda çevik
Onların işret şarabı başından taşıtı
Bundan sonra ne diyeyim biliyorsun ki böyle oldu
Keşmekeş oldu o başların toplantısında
Keşmekeşlik cehenneme kadar kâfirlere
Her yöne kandan bir deniz gibi aktı
Bu denizden dışarı çıkıp o kurtuluşa erdi
Kurtulamadı kan denizinden o en şerli kavim
O şer meğer yurttan zinciri vurulmuş
Denizden kurtuluşu aradı o cahil kavim
Denizden çıktı lakin sahilde gark oldu
Tarihe geçti İslam dini
Böyle bir fetih yoktur günlerin hatırında
Söyle sena gönülden her gün İdris
O şahın ruhuna ve gecenin parlak kandiline

İslam'ın sığınağı olan sipahiler gece baskınında yoldan çıkmış kâfir askerlerinin tümünü kahrettiler. O gecede gemiden dışarı çıkmış olan kimselerin habis vücudunu gaziler varlık arsasından kaldırdılar. O şekilde Cemşid görünümlü güneş en parlak sabahın manzarasına çıktığı seher vaktinde ufkun eteğini müşriklerin şafak gibi kızıl kan denizinden kan arkının yakasına kavuşturdu. Karanlık dolu gecenin geniş fezasını o gece baskınında kana batmış olduğunu gördü. Birkaç mürekkep âlemin nuru olup dünyayı dolaşan güneşin kendini dağ ve ovanın etrafına bir nevi atması gibi güneşin yükseldiği kuşluk vaktine kadar o

kanlı sel yatağından ve şafak renkli o savaş arsasından pek çok mihnet ile kenara ulaştı. Gemilerin yoluyla gelmiş olan bu askerlerin cümlesi birkaç gemiden başka bu bela tufanından kurtuluş bulmadı. Hiç kimse o helak vartasından dışarı çıkamadı. Mücahitlerin eline düşmüş olan birkaç büyük gemi harbin şiddetli ateşinde yandılar. Kâfirlerden çoğunu cehennem ateşiyle dünya evinde yaktılar. O kâfir askerinin sipehsâlârlarından ve o günahkâr askerlerinin ileri gelenlerinden bazıları esir edilip hasara uğratılmıştı. İznik Kalesi ve hisarının fethi maslahatı için kalenin dibine birlikte götürdüler. Şanı izzetli olan hazret zafer kapılarını ve sonsuz fırsat sebeplerini o ülkeyi fetheden askerlerinin üzerine açtığı fetih gününün sabahı (96b) dinin sığınağı o padişah gazî tazarru ve yakarış üzere şükürler ederek bu hadsiz ve hesapsız nimet için tevazu içinde yere rükû ve sucûd etti. Süvariler ve haşmetliler arasında Süleyman'ın şevketiyle Müslümanların sancağını göğün en yüksek derecesine yükseltti. Ertesi gün seher vakti ilahî tevfile bahar seli gibi akan atlar üzerinde sipahilerle birlikte harekete geçip sabah vakti İznik'in muhkem şehir suru ve hisarının etrafını kuşattılar. Pranga ve zincire vurulmuş olan İstanbul keferesinin ileri gelenlerinden bir grubuyla kale ve şehrin fetih planını tertip etti. Zira o leşkerin yardımı ve muaveneti hususunda taahhütte bulunmuş olan kale ve şehir halkının ondan başka ümidi kalmamıştı. Yakalanmış oldukları türlü türlü belalar için feryadına cevap verecek birini beklemiyorlardı. Bundan dolayı feryadına cevap verenleri kendilerinden olup olmadıkları husunda tereddüde düşüyorlardı. Bir süredir Orhan'ın devletinin kuvveti ve adalet kemalinin sesini art arda işitiyorlardı. Şüphesiz memleketin ileri gelenlerinin ve şehir ile vilayetin tayin edilmişlerinin tümünü Orhan'ın dergâhına teveccüh edip niyaz etmeye vardılar. İstiğfar ve özür dileyerek emân talep edip af ve ihsan isteğinde bulundular. Orhan Bey ahlak itibarıyla kerim ve memnuniyeti umumi kılmış bir padişah olduğundan dolayı o memleketteki insanların tümüne esirgemeksizin merhametini teşmil buyurdu. Onların isteklerini güzel bir iltifatla ve makbul bir vuslatla cevap verdi. Şehir halkını, sipahileri ve sanat erbabını orada tutup iltifat ederek mümtaz kıldı. İstanbul tekfuru kavminden olan şehrin hâkimi kendi hizmetçileri ve mallarını oraya teveccüh etmeye ruhsat verdi. Gönül gözü kör tekfurdan başka hiç kimse ikamet ettiği kendi menziline terk etmedi. Çünkü Sultan Orhan'ın saltanatının merhameti ve iltifatı tüm beldelere şamil kılınması için irade gösterdiler. Böyle güzel ile hoş şehrin ve gönül açan servi ile

lâdin ağacıyla dolu bağların içine Orhan Bey'in duhul gününde havas ve avamın tümünün şevk ve aşkı ile o ikbal mazharının istikbaline çıktılar. Güruh güruh peri tabiatlı güzeller ve servilerden daha güzel bir şekilde ayakta dikilmiş civanlar temaşa etmek üzere köşe ve kapılardan başlarını çıkarıp bakıyorlardı. O hüsrev gazinin güzel görünüşü, adilliği ve mülayemetinden dolayı hatırları rahatlayarak şunu söylediler:

Beyit:

Çiçeklerle süslü bağa git servi ve lâdine bak
Görülmemiş bir ömür duvardan başını kaldırmış

Cennet gibi ülkenin gül bahçesinin meydanında ve bostanın fezasında böyle mihriban bir padişahın fethi ve duhülüyle zemin ve zamanın tüm şahısları gayet şadlık içinde idiler.

Mısra:

Niyaz eli yere doğru dua eli göğe [doğru]

Ehl-i İmân'ın o husrevle ilgili duasında çayın ağzındaki yeşillik misali bin dil hareket halindeydi. Saadet içinde yolun başında ve temaşa yerinde saf tutmuşlardı. Sanki ulu ve büyük alayların nallarının mihinin izinden giden at sürüsünün ile yük hayvanlarının toynağı altında ve o sevinç ile mutluluk dolu sipahin ayağının dibinde bütün yeryüzü dünyayı gören gözlerini açmıştı. O mübarek kademli mücahitlerin bineklerinin ayaklarının tozu intizar ve ümit içindeki göze sürme yerine sığınma hakkı verdi. Toprağın yeşilliği gibi kirpikleriyle rehberler cihat meydanlarının şâhsûvarlarına yol gösteriyordu. Hal lisaniyla mübarek olsun diyorlardı. Saadetli kimselerden oluşan alayların ayaklarına hoş geldiniz ve merhaba diyorlardı.

Beyit:

Huda'ya minnet etmek kara gecede bize renk verir
Nihayet sona erdi ve ona seher ulaştı

(İznik Şehrinin Tavsifi⁷²)

Hak yolundaki o muvaffak mücahit sultan ve övgüye layık askerler hisar ve şehrin derununda ikamet elbisesini üzerine çektiler. Birkaç gün gezip tozma ve

⁷² Haşiyede geçmektedir.

neşelenme yolunda o şehrin süslü bostanlarında ve mekânlarında dinlendiler. Bostanlar ile gül bahçelerinin letafetleri ve mevsimler arasında bahar mevsimi gibi havanın letafeti ile fezanın nezareti; hafif, seçkin (97a) ve cihanın mekânları ile meskenlerinden daha yüce ve yüksek olan cennet misali bir şehir buldular. Suret âleminde müşahede edilen bir cennet misali mevsimlerin ekserinde uygun meyveler ve ardı sıra yetişen yemişler vardı. “*Ve arzu ettikleri meyveler*⁷³” ayetinde kastedildiği gibi türlü türlü meyve cinsleri içindeki cennet manzaralı o ülkedeki her bir bağ, suskun ile konuşandan ve temaşa edenlerden çimenin civanları ve gül bahçesinin cilvelileri olan sanki âşık ile maşukun toplandığı yerd. Nazlı ve uzun boylu cilveli dilbere bu yerler münhasır oluyordu. Gammaz gözlü şuh gazallerinden bazısı lale gibi gözüne sürme çekilmiş nazlı yüzlüler ve bazısı da aba giyinmiş servi ağacı gibi yeşille örtülmüşler, aynı zamanda mukaddes bahçenin kokuları gibi latif havasındaki ıtrılar ruha münasip düşer. Hoş görünümlü ırmakların mecrası cennet havuzu gibi tat itibariyle hoş gelir.

Beyit:

Onun baharı dağlıkta yetişen çiçeği verir

Kışı baharın nesimini verir

Kuşlar, turaç, keklik ve sülünden dolayı

Boş göremezsın söğüt ve servi ağacının gölgesini

O ülkenin garip hususiyetlerinden biri de buradaki bir göldür. Onun hisarının kenarındaki o göl ve gölcüğü kuşatan kevser havuzu gibi görünür. Hızlı giden bir süvari bir günde dolaşır. O ilahî havuzun saf berrak süt ile şekerin karışımından onun daha tatlı içimi hoş suyu vardır. Onun marifetlerinin berraklığı hâkim ve habîr gönüllerin aydınlık saçan gözündendir. Onun muayyen suyunun saflığı basiret sahibi âlimlerin göz bebeğindeki çiğın rutubetinden sızar. Gökyüzü timsali dereler ve dağlardaki mecralardan akan o tüm nehirlerin suyunun kaynağı ve Rum ile Frenk tarafındaki büyük bir nehrin son bulduğu gölcüğe kadar durmaksızın akar. Bu gölde ve nehirlerin ağzında ve mecralarında balık ve kuş için birkaç avlanma yeri vardır. “*Taze et yersiniz*⁷⁴.” ayetindeki çeşni gibi yemek ve tadı hususunda ilahî nimetlerin en seçkinlerindedir. Cennet mevkili bağlarının ve bostanlarının hatta oradaki ovanın dağı ve sahrasının gayet faydalı mahsulü

⁷³ Vâkıa Suresi/20

⁷⁴ Fatır Suresi/12

“*Tîne ve zeytûna ant olsun*⁷⁵.” namesindeki yemin edilen kısımdan daha fazladır. Onun fezasının yeşil renkli toprağının verimliliği ile bahçelerin arasındaki yapılar, cennet bağının nüshasından ve kara gözlerin manzaralarından hikâye edilen ve nakledilen cennetin köşklerinden ve kasırlarından güzeldir. Lakin hepsi “*Canlarının çektiği bütün meyveler vardır*⁷⁶.” ayetiyle sulanan çalılıklardan hissedardır.

Beyit:

Âlemde oldu süslü şehir

Nimet ve arzu edilen şeylerle dolu cennet gibi

Onun her sözüyle menzil süslendi

Onu görmekle her bir gönül tazelendi

Nuh oğlu Sam’ın (*Allah’ın selamı onun üzerine olsun*) menşelerinden ve o ülkenin kadim zamanında havas ve avamın bildiği ve üzerinde ittifak ettiği Rum’un diğer kadim beldelerinden olan Rum’daki İznik şehri meşhurdur. Bu meşhur şehrin hisarına bitişik olan o göl ve gölcüğün ortasındaki Nuh’un oğlu Sam’ın buradaki kadim binaların emarelerinden ve yeni imaretin garip alametlerinden bazısı o tufan belası hadisesinden sonradır. Muazzam olan bir şehrin hizasındaki mesken tutulmuş imaretlerin o gölün ortasında olduğu aşikârdır. Bazen avcılar gölün suyu yağmur kıtlığı sebebiyle azaldığı her yıl ve ayda o gölün ortasındaki mamur beldelerin aletleriyle defalarca herkesin şahit olduğu gibi kuş ve balıkları ele alıyorlar. Haberlerin tertip edildiği bu vakitlerde bazı güvenilir kimselerden işitildi ki hepsinin içinde zeytin tohumu baki olan birkaç küpü seyyahlar dışarı çıkarmışlar. Ekseriyetle zeytin tohumu uzun yılların güçlüklerine karşı değişime ve bozulmayı kabul etmemişti. Bu şekilde gölün kenarındaki bu mamur şehir, suyun içindeki o yıkık şehristandan daha çok yüksektedir. Bu gölün ortaya çıkış keyfiyeti hangi kısım sebeplerden olduğu malum değildir.

Müellife ait tazmîn:

Kim bilir ki bu derin denizin ne içinde var

Zira bu kavim ve milletler gark oldular

⁷⁵ Tîn Suresi/1

⁷⁶ Murselât Suresi/42

Nuh kavmi gibi bu deryada gark olmuş

Bedenlerden ve ruhlardan müteşekkil yüz binlerce gemi

Velhasıl Orhan Bey Gazi itibar nazarıyla (97b) garipliklerle dolu o ülkede tefekkür ve teemmül ettiğinden dolayı oradaki kadim ve yeni imarette hayret gözüyle ve titiz dikkatle nazar buyurdu. Böylesine garip bir ülkeyi yakın zamanda fethinin husulü ve zafer elde etmek için ilahî şükür ve hamt lisanını ziyadeleştirdi. O şehrin ve nahiyelerin sakinlerinin ve yurt tutanlarının tümünde gönül alan lütuflarla ve latif sözlerle şefkatli alametleri ve hikâyeleri telif ve teskin etti.

Müellife ait:

Onun rahmetinin kanadı adaletin bereketiyle açılır

Yükseklerden nazil olan onun yüce zaferi gıpta edilir

O mücahitlerin hüsrevinin tavaf ve seyri sırasında yakınlarda fethedilmiş bir mahalde Ayâ Kilûs emaresiyle maruf olan buradaki en büyük kilisede azıksız fakir kimselerin bir kısmı ve elsiz ile ayaksız zayıf dul ve yetimlerin birçoğu ihtiyaç ve yoksulluğu arz edip hisar günlerin türlü türlü zorluk ve belalarının hakikatini “*Merhametli olan kimselere Rahman rahmet eder.*” hadisindeki gibi olan o gönüllerin dostu atlıların başına beyan ettiler. Bu arada kimsesiz, köysüz, akrabasız ve kocasız olan o ay yüzlü avratlardan ve sümbül saçlı hatunlardan bir grup arasından bir kısmı latif şiarlı hüsrevin yolunun önüne ansızın çıktılar. Bu hisarın sipahilerinden ve âyanlarından muayyen insanların kadınlarından oluşan bu cemaat ıstırham ve yardım dileklerini arz ettiler ki: Bunlar kocaları ve kavimleri muhaseme ile muhasara günlerinde gazi askerlerle mücadele ile çarpışma makamında mukabele ve mukatele etmişler. Gazilerin tümü ilahî kahır ve gazabın zehir bulaşmış kılıcının çeşnisinden gelen artarda belalar neticesi helak şerbetini tattırdılar. Bazıları da kuraklık sıkıntısı, tâun hastalığı ve türlü türlü belalardan dolayı kahrolup bedbaht hale düşmüşlerdi. Şimdi bu cemaat aile ve hısımdan kimsesiz kalmışlar. Gayet ıstırap içinde kendilerini merhametli Müslüman padişahın nazarına ulaştırdılar. Kuşkusuz Orhan Bey “*Allah’ın kullarına şefkatli olun.*” hadisinin mukarrer kanunu üzere merhamet ve lütufla gözüyle onlar hakkında onların halinin ıslahına ve emellerini gerçekleştirmesine teveccüh etti. “İçinizden bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden evlenmeye elverişli olanları evlendiriniz. Yoksulluk içindeyseler, Allah onları lütfu ile

zenginleştirir⁷⁷.” ayetindeki nikâha teşvik emrinin muktezası, iki tarafının rızası ve taraflar arasındaki izdivaç meylerine uygun olarak şer‘î nikâh yapmayı istedikleri takdirde hepsi gazi sipahilere rağbet ettiler. Hiçbirini kimsesiz ve yoksul bırakmadılar. Bu ülkede kethüdalığa meyleden herkesin geçimine yetecek kadar maaş buyurdu. O şikâyet edenlerin tamamının arzuları ve emelleri şeriat kanunuyla ve ev sahibi olmanın hikmetiyle sonuçlandı. Bu husus o ülkedeki tüm cemiyet ve intizamın mucibindendi. Mamur bir bünye ortaya çıkarılması ve ahalinin takviye edilmesi geçim unsurlarının kolay hale getirilmesi ve malların çoğaltılmasıyla yükseldi.

Orhan’ın hatırının meyli cihetiyle o şehri, aynı zamanda kendi hükümet ve sultanlık tahtı kıldı. İçtima ve cemiyeti mükemmel hale getirme sebeplerini orada topladı. O hüsrev gazinin niyetinin aslı ve himmetinin tümü İslam şiarını yükseltmek ve şeriatlar ile hükümlerin temelini sağlamlaştırmak olduğundan dolayı oranın kâfir mabetlerinden yüce bünyeli bir kilise tağyir edilip mescid-i cami yapıldı. Taş ve tahtadan yapılmış haç ve istavroz yerine İslam’ın minberi ve mihrabı yükseldi. Medrese yapmaya münasip olan büyük bir manastır imareti tedris için ulemaya tahsis edildi ve talebenin istifadesine mukarrer kılındı. İlim ve fazilet âlemini o yüce sütunlu binanın tak ve revakının üzerinde yükseltti. Yücelik ve ilim sahibi müzeyyen sofasının ortası ve marifetler ile güzel ahlak eyvanının başköşesi evvela o rabbanî âlemin şerif vücudunu ve mananın hakikatleri ile inceliklerini cem ettiği yerdir. Tevhit ile tahkik erbabının önderi, müşriklerin ilimlerinin halledeni ve tevfik ile tahkik ehlinin keşiflerini tespit eden, zahir ilimlerde Metâli isimli kitabın sahibi Kadı Sirâceddin Urmevî’nin öğrencilerinden olan ve irfan sahasında (98a) ariflerin ile evliyaların kutbu Hazreti Şeyh Sadreddin Konevî’nin (*Allah onların ruhlarını takdis etsin*) sadık halefi olan Şeyh Davud Kayserî tezyin ve süslü kıldı. Yine fakihler zümresinden ve fetva ehlinde o zamanın kadılarının en büyük fakihi olan Mevlânâ Kara Halil o sultanlık hanedanının devlet erkânı arasında da üstünlük ve rüchân derecesi itibarıyla şeriata uygun kaza mansıbına ile şer‘î hükümet rütbesine ve günlük mühim işleri çekip çevirmeye atandı. Kanunların merhametini umumi kılmak, rahmete muhtaç fakirler ile mahrum miskinlerin istifadesine sunmak, bedevi ile hazar ehlinin umumunu yedirmek ve şehre giren ile çıkanlara ziyafet edip ağırlamak için yeni

⁷⁷ Nur Suresi/32

şehrin kale kapısında bir yolcu ribatının bina ve inşasını buyurdu. Şeyhler ve takva erbabından birini o dârüzziyâfenin masraflarını sarf etmeye tayin etti. Başlangıçta yemek yedirme kanunu vaz' etmek, ilk günde ihsan sofrasını kurmak ve havas ile avamın umumi yiyeceklerini temin etmek için kendi deniz gibi cömert eliyle ve bulut timsali avucuyla *“Ve onlar için orada hoşlarına giden şeyler vardır.”* hadisindeki gibi muhtelif yiyeceklerin ve çeşitli yemeklerin *“Büyük havuzlara benzer çanaklar ve taşınması güç kazanlar”⁷⁸* ayetindeki gibi oldukça bereketli kazanlardan gökyüzünün yıldızları adedince ve Umman Denizi'ndeki gözler sayısınca tas ve tabakların içinde fakirler, miskinler ve gelen giden cemaate taksimini buyurdu. O ziyafet hanenin işlerinin sorumlularına umuma yemek verme usulünü talim etti. Birinci gün akşama kadar yemek dağıttırıp kendi nefesine gerekli olan akşam yemeğini hazırlatıp ayırttı. Akşam vakti de devletin kendilerini ve sohbet çerağlarını mum gibi ışık veren parmağıyla ve kendi nur saçan beyaz eliyle tutuşturdu.

Müellife ait:

Karanlık mahzende günler güneş gibi
Kendi elindeki parıltılar ümit mumu gibi
İşte bu güzellik bu dünyanın ışığındandır
Gönül peygamberliği şefkatli olmaktadır
Ondan ihsanla güneş meşhur oldu
Her zerre temas eder nur pınarına
Cömertliği asla etmez havale
Kendi eliyle verir daima nevale
Feyz saçmaz deniz gibi kendi avucundan
Dağıt felek gibi az çok sofradan
Misal oldu cömertlik hususunda o aslan pençesi
Onun elinden olur her hayvan aslan
Yiğitlik hoş idi yardım hususunda
Kendi elinle azmet yiğitliğe
Senin elin ışık saçan bir el gibi veriyor
İhsan ve cömertlikte nisan bulutu gibi
Senin emirlik gününden gelen yiğitliğin
Elden ayaktan düşmüşe yardım etmektedir
Bu bakımdan elin kudretinde nimet vardı
Zira infak edenlerin eli güçlü olur

⁷⁸ Sebe Suresi/13

Dokuzuncu Destan

Babasının tefvizi ile Orhan'ın şefkatiyle İznikmid şehri ile memleketinde Şehzade Süleyman Paşa'nın istiklali keyfiyeti ve tek bir cihangirlik seferinde Tarakçı Yenicesi, Göynük ile Muturnu vilayetinin fethi yoluyla Müslüman memleketlerin genişletilmeye muvaffak olması beyanına dairdir.

Rabbanî takdirleri tarayanlar, ikbal aleminin püskülüne tarağın dişleri gibi olan mücahitlerin saflarının mızrak ve kargısıyla tarak vururlar. İnsanî tedbirlere bağlı kalarak bahtlı din ve devletin ihsanlarını güzellerin parlak zülüfleri gibi rabbanî tevfiıkların neticesinde başparmağıyla tarar. Her şümüllü içtimanda onun ensar ve yardımcıları bir araya gelirler. Elbette yasemin saçlıların bir kâkül demeti gibi makbul olacak. Talepleri ve ihtiyaçları idrak etmeyi sağlayan menziller ve vatanlardan her bir ayrılıkta onun perişan bir ayrılığı gibi peri yüzlünün beğenilen kâkülünden bir teli gönül açıcı saba ve şimal esintisinin güzeline şamil olacak. Şiddet ve zahmet çekmeksizin talep merhalelerine doğru attığı her bir adımda beklediği nimetlere nail olabildi. Sıkıntılar ve musibetleri icap etmeksizin ve girişimde bulunmaksızın kat ettiği her bir kademede aralıksız saadetler ve art arda gelen münasip fetihler haiz olabildi.

Şiir:

İrade ettiği şekilde kader akıp gidiyor

Sanki onun geri çevirdiği şeyi kader dahi gerçekleştiremez

Şüphesiz subhanî takdirlerin mecrası (98b) sultanlık mazharlarından birini murat ve arzuya uygun olarak müsaade ettiği her zaman sona ermeyen inayetin teyidi isabetli akıl iktizasına mutabık olarak ona yardım eder. Öncelikli ve en uygunu himmet dizginini ve azimet yularını ilahî rızaya iktisap etmek üzere sarf eder. Dünyevî devletin sert dizginli atı ve hızlı adımlı aygırını yüce manevî maksatlara ulaşan binek hayvanı zannedilir. Çünkü kararsız bu ömrün ve devletin fani sermayesini zevali olmayan bir nimetin sermayesi yapan akıllı kimsedir. Ganimet günlerinde çabuk geçen fırsatı hakiki talep ve baki maksat haricinde başka bir şeye harcamaz.

Beyit:

Zayi etme esef ve zulümle ömrünü

Fırsat azizdir ve vakit kılıç gibidir

Bu mukaddimelere mutabık olarak o güzel tevfikler iktizasınca:

el-Kıssa

Mücahit Şehzade Süleyman Paşa'ya gençlik ile ikbal günlerinde ve haşmet ile cemalin müsaade buyurduğu esnasında memleketlerin sığınağı babası tarafından İznikmid vilayeti ve şehrinin valiliği rücu etti. O cihangirlik sebepleri ve din perverlik saiklerini hazırlayıp toplamıştı. Böylesine sınırlarını belirlemeye azmettiği yeni bir mülk nimetine şükür olarak şerefli şeriatı takviye etme gerekliliği onun ilhamlara açık hatırına ulaştı. İçtihat teknil ederek, teyidi arttırarak ve bahtın saadetlerine hamt ederek dini kutlu ile mesut kılmayı ve iman mülkünü genişleterek ve kelime-i tevhidi yücelterek inatçı kâfirlerin kökünü kurutup ortadan kaldırmayı istedi. Buna binaen yüce himmetleri gerçekleştirmek iddiasıyla razı olunmuş tevcihlerin ortaya koyma sebeplerine sarılarak himmetlerin başından itibaren o şehzade mücahit korku veren ve kendisine haşmet veren bazusunun kuvvetiyle azimli bir vecd ortaya koydu. Âlemin sancaklarının müjdelenmiş dikili ve sabit ayaklarıyla kan içen samsâm kılıcının ışınlarından ve düşman doğrayan husâm kılıcının parlaklığından İslam dininin intizamını sağlamaya çalıştı.

Şiir:

Senin daha yeni olduğunu anlamadık

Neticede harbin şafağı ya da yeni bir günün sınırı gelip çattı

Şehzade Gazi ulu babasıyla yaptığı istihare ve sırlar âleminden gelen icazetten sonra **732** (1331/1332) senesi aylarında kendi hükümet merkezinde mücahit sipahları bir araya getirdi. Tarakçı Yenicesi, Göynük, Muturnu Kaleleri ve beldelerinin ele geçirilmesi niyetini büyük bir azimle karara bağladı. Evvela menzil ve civarına yaklaşmak iktizasıyla zafer şiarlı askerlerin Geyve yolundan teveccühünü karar kıldı. İslam fethinin alemi olan sancağını [Arapça] meşşâtegî [manasındaki] Tarakçı Yenicesi vilayetinde oradaki hisarın kuzey canibinden esen saba rüzgarının yardımıyla adalet ve merhametin uzun gölgesini buradaki muhtelif gruplardan olan sakinlerin üzerine çekti. Karar kılınmış kanun ve “*Kim adaletli davranırsa mülkün maliki olur.*” sözünün mesleği üzerine kâfirin ve Müslümanın gönüllerini lütuf ve ihsanla ele geçirip kendi merhameti ve minnetini şamil kılmıştır. Yenice Kalesi'nin hâkim ve tekfuru his gözüyle ve feraset

nazarıyla reis ve reise tabi olan nüfusunun tümünün isteyerek ve tabi olarak o muzaffer askerlerin istila ve yerleşme talebinde olduklarına dair işaretler gördüğü ve uzak ile yakın akrabaların halleriyle ilgili araştırma ve tecrübeleri hasebince bu teyit edilmiş devletin muhalifleri daima zorluğa düşüp kahrolduklarını mülhaza ettiğinden dolayı zarurî olarak fikir sahibi tekfur sulh ve itaat yoluna meyletti. Ahitname akdetmeyi ve zimmet altına girmeyi kabul etmeye ve mülkü teslim etmeye kail oldu. Babadan cedde şehzadenin ahbine sadık ve vaadine vefalı olduğu küfür ve İslam ehli arasında taahhüt edilip meşhur olduğundan dolayı tekfur hisardan kendine itimat edenlerin tümünü şehzadenin hizmetine gönderdi. Memleket ve kalenin teslimine rıza gösterdi. Zillet ile horluk zahir olduktan ve zararı kabulden sonra ahali olma yolunda tabiliği ve itaati arz etti ki: “Hakir haldeki ben melik o geçmiş devleti saçıp savuran kimseyim. Başka diğer birkaç memleketin de bu bereketli günlere intikalini layık kıldım.”

Beyit:

Ey kader sen âlemin esasına sırrını diyorsun
Senin mülkünden Süleyman’ın mülküne kadar bir saç telidir
Senin adalet arsan horluk kapısından başka şeye yaraşmaz
Bugün herkes teveccüh ediyor bir tarafa (99a)

“Lakin esirgenmeksizin bahşedilen lütuflardan beklenti ve mübarek bulutun inayet yağmurlarından intizar, bu fermana bağlı itaatli kullarını ten ile candan mürekkep hayat sermayesinin hayat bekasıyla ve çoluk çocuğun namusu ile ırzının muhafazasıyla kendi civanmertliği ile mürüvvetinin iktizasınca minnet altında bırakması ve benim kanım, canım ile ehl-i iyâlimi yağma ile talan etmemesidir.” Ahitlerin kabul edilip ahdedilen akitlerin karara bağlanmasından sonra şehzade kendi kadim kerim ahlakı, mürüvveti ve civanmertliğinin iktizasıyla mezkûr tekfur hakkında açıklığa ulaştırdı. Hisar ve memleketin temsilinden sonra onu korku ve afetlerin tümünden kurtardı.

Beyit:

Olursan insafli kurtulursun beladan
Düşman olsan dahi olursun ehl-i velâdan

(Tarak ve Tarak Zanaatkârlığının Tavsifi⁷⁹)

Şehzadenin mülkü temellük edip ve sahibi olduktan sonra memleketin avam ve eşrafını riayet ve denetim silkine çektiği vakit oranın sakini olan ve yurt tutan herkesin tarakçılık ve kaşıkçılık sanatını ve mesleğini yeniden devam etmelerini münasip gördü. Bir nevi o meslek sahibi ve sanatkârların ürettikleri bu meta, Frank hududuna kadar Rum memleketinin tamamında makbul addedilip revaç bulmuştu. Beldelerin en uzak noktalarından daima o sermayeyi satın almak ve pazarlamak isteyen talipler onların sarayının kapısında beklerler. O kavmin bir elin pençesi gibi ürettikleri taraklarıyla ta başlangıçtan beri sanki hilkatlerinin bir timsali gibi zanaatını ortaya koymuşlardı. Onların işleyen avuçlarının içi ve dışına benzer havas ve avamın yemek yiyebilecekleri kepçelerinin ve kaşıklarının imali için bir alet ürettiler.

Müellife ait:

Herkes saba rüzgârı gibi tarakçılık yapar

Yârin kâkülüyle oyun oynar

Tarak boyutları avuç kadar yapılır

Testerinin dişleri on parmak gibidir

Şehzade mühim işlerini tamamlayıp İslam fethi sancaklarını açtıktan sonra Tarakçı Yenicesi vilayetinden Göynük şehri ve hisarı fethi niyetini zahir etti. Zafer hamisi olan sipahileriyle o şehir bendini muhasara etmeyi emretti. Ahdedilmiş desturlar uyarınca orada ikamet edenlerin hatırları telif etmek niyetiyle açık ve gizli bir şekilde merhametini ortaya çıkardı. Saat be saat merhametli ve adaletli kanunlarını yaygınlaştırarak o inatçı taifenin hatırlarını imkânsızlık makamından itaat etmeye ve muhlislik mertebesine ehliyetli ve insaflı halle getirdi. Nihayet Göynük hâkimi ve tekfuru da civardaki diğer meliklerin tavrı gibi kendi devrindeki işin salahı ve günün tedbiri olarak ehl-i İmân'ın o şehzadesinden aman talebinde ve iltica ricasında bulundu. Teslimiyetin en güvenilir şekli olan Müslüman olma yolunu o muzaffer vücutlu askerlerin savaşta galip gelme ve vaat etme şivesiyle tercih etti. Konuşma ile müzakerelerden ve risale ile haberlerle ilgili ahitlerin akitlerinin tasdik edilmesinden sonra hisar ve kaleyi şehzade gaziye teslim etti. Kendi kan, mal ve ırzını müstahkem hisarda

⁷⁹ Haşiyede geçmektedir.

tevhit ve iman ehlinin lütuf ve merhametine bıraktı. Şehzadenin bu ülke ile ilgili tasarrufundan ve karar kılınmış kanuna herkesin riayet etmesinden sonra gönül alan bir ahlakla ve yakınların güzel ile merhametli amelleriyle herkesi teskin edip mutmain kıldı. Bu memleketin ahalsinin tümünü yüncülük ve hallaçlık mesleğiyle meşgul eyleyip tutkun kıldı. Herkese şamil himmet çulu, çul ve torbacılık mesleğine geri kalan kimseleri yönlendirdi. Herkes cihat ehli askerlerinin atlarının maslahatları için örtü yapıyordu. Mücahitlerin at ve haşeminin tüm maslahatları bu memlekette hazır bulunduğundan dolayı mücahitler arasında sevinç ve mutluluk yayıldı. Bu ülkenin fethiyle mücahit şâhsûvarların at ve eşeklerini de bu zafer müjdeleyip kutladı.

Müellife ait:

Palastan elbiseyi neyden dokuyorlar

Şahları kendilerine müşteri ediyorlar

Atların sırtındaki kilim onların dokuduklarındandır

Şahın atı onların ellerinden hırka giyer

Şehzadenin bu ikinci fethinden sonra dünyayı ele geçirme şivesindeki “İkileme değil üçleme vardır.” karar kılınmış kaidesini devam ettirdi. Zafer iktiza eden gaza sancağını Muturniyye şehrine azmetmek niyetiyle ülkeler fetheden mücahit önderler üzerine yükseltti. Bu memlekete yönelik teşebbüsten sonra Muturniyye hâkimi ve tekfuru da inatçıların ve hasımların kötü akıbetinden ve onun yakın civarında halleri iyilik üzere bulunan itaat eden ve tabi olan kimselerin emn-u emanı hâsıl olmasından (99b) ders alıp durumun farkına vardı. Aklın rehberliğiyle “Akıllı olan kimse başkası yoluyla olacakların farkına varır.” mesleğinin iktiza eden maslahatı onun nezdinde münasip ve mülayim oldu. Makamın iktizasını ve halin ricasını gerektiren her bir ayna, inatlaşma ve kıtal silkine giren kimselerin üzerine gitme dizginini çekti ki zamanın hâkimleri şöyle buyurdu: “Muhakkak ki dünya tehlikeli hareketlerle doludur. Akıllı kimsenin sakın hareketlerle onu doldurması gerekir.”

Şiir:

Öyle zannediyorum ki bunu çokça yaparsam

Ancak yakîn olan şeye karşı himayem artar

Bilcümle Muturniyye tekfurunu teslim etmek zorunda kalıp rikab-ı malik o şehzadeye itaat ederek zimmeti kabul edip boyun eğdi. Demir kılıcın verdiği şiddetli zarardan dolayı kalıcı olmayan mülkü muhafaza ve himaye etme meşakkati ve ağırlığını kendi boynundan attı. Kulluk ve hizmetkârlık eden halkasını kölelik eden boynuna geçirdi. Memleket ve şehri rağbet ederek ve çekinerek gazi şehzadeye teslim etti. Kendini ahitli kimseler olan mahsusların ve muhlislerin zümresine soktu. Şehzade gazinin ayaklarının bereketiyle o cennet misali toprak İslam'ın dârü's-selâmı oldu. Bu şekilde adaletli kanunlar yayıldı. O mülkün insanları keşke bu memleketin sahibinden önce böyle bir adaletli hüsvre mensup olsalardı diye teessüf ettiler. Bu cömert ile mülayim ahlakın zuhurundan ve güzel ile münasip geçim kaynaklarının bolluğundan dolayı diğer birkaç kale ve mevziler mübalağa etmeksizin ve şiddet uygulamaksızın tabi olup itaat ettiler. Büyük ile küçükten ve yaşlı, genç ile çocuktan meydana gelen sıradan kâfirlerin meskenlerinden birçoğu herhangi bir teklifte bulunmaksızın ve kabalık yapmaksızın İslam'a ermek saadetiyle serbülent oldular. Zimmet ehlinin çocuğu olma zilletinden ve haraç ile cizye ödeme külfetinden azizlik rütbesine ererek imtiyaz buldular.

Şiir:

O kıymetli hülleler içinde iftiharla seçkin hâle geldi
Zaman nimetlerle donanmış bahçeler içinde otlar oldu

Her üç vilayet; Tarakçı Yenicesi, Göynük ve Muturniyye vilayeti barış ve eman yoluyla ehl-i İmân havzasına dâhil olduktan sonra bu memleketlerde ikamet edenlerin evlat ve malları ahit ve eman hasebinde askerlerin taarruzlarına karşı güvende oldu. O mücahidin sipahileri diğer kâfir beldelerin desturunca yağma, talan, esir ve tutsak etme gibi zahirî menfaatlerden ve dünyevî faydalardan elini çekti. Mutlak olarak memleketlerin köle ve cariyeleri gazilerin tasarrufuna düşmedi.

Şüphesiz sipahi sahibi şehzade güçleri miktarınca zafer şiarlı askerlerden her birine mülk, mezra ve çiftlikten hisse kanunla temlik edip ikta tayin buyurdu. Herkesi bu menfaatli atiyelerle telif etti. Hal ve vaziyet mecralarından saltanat hamisi babanın hizmetine arz edilip lütfetme şiarlı babasının canibinden tümü güzel görünüp takdir edildiğinden dolayı iktalar şehzadeye aynı mukarrer karar

üzere bırakıldı. Bu mülk ve iktaların tümü mücahitlerin arasında ardı sıra nesilden nesile daim kılınmıştı. Şeriata uygun intikallerle onların arasına menfaatler ulaştırıldı.

Onuncu Destan

Sultan Orhan'ın Gemleyük⁸⁰ Kalesi fethine azmetmesi ile ele geçirmek hususunda muvaffak olması beyanına ve devlet erkânın güzel tedbirleri ile geçmişteki tedbirlerin başarıyla uygulanması keyfiyetine dairdir.

Akıl sahiplerinin altın değerindeki düşünceleri ve fikir ehlinin doğru nazarı takdir edildiğinde insanî fertlerin cibilliyetinde daima yayılan ve yükselen sevgi, kudret ve kuvvet ölçüsünde fitrî olduğu aşikârdır. Gazabî kuvvet iktiza edilince herkes mülayim olmayan bir tabiatı yükseltmeyi mecbur kılıp şekillendirir. Her ne kadar saltanat ve iktidar erbabı memleketlere ve şehirlere hâkim olma ve kuşatma sebeplerini arttırsa elbette makam ile celali yüceltme ve mülk ile mal arsasını çoğaltma yolundaki beklenti ve intizar da katlanarak artıp yükselir. Çünkü insanî kuvvenin iktizası daima hayat sebeplerini yetiştirmeyi sağlaması gereklidir ve bakidir. Kendisini düşünen tabiat için lazım olan gereçler (100a) sebeplerin müsaadesi miktarınca yakın olup yükselir. Lakin ikbal sahibi talihli kutlu birinin bu istiklali ve yücelmesi talebi rahmanî rızaya mutabık olmalı, yalnız şehvanî lezzetlere, aynı zamanda dünya hırsı arzusundan ve sadece zevk peşinde koşmaya muhabbet duymak olmamalıdır.

Beyit:

Sen ayağını nefsinin başının üzerine koymaya ceht et
Senin ayağının tozu olur mine renkli gökyüzü

“Rabbim! Bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlerlik ver⁸¹.” ayetindeki Süleyman'ın akıbetine icabet etme duasında makam ve sultanlığı arttırma arzusu o temenni kabilinden övülmüş ve addedilmiştir. Çünkü mülk arsasının genişliği ve peygamberler, veliler ile sultanların makam ve derecelerinin yüceliğiyle Allah kullarının halini refaha erdiren adalet tezgâhı cumhurun halini ıslah etmek için beğenilmiş ve makbul görülmüştür.

Beyit:

Ona dört himmet minderi müyesserdir
Güzelce peh peh eyle ki yedi iklim şahıdır

⁸⁰ Metinde şeklinde hatalı yazım olmakla birlikte Gemleyük, metnin devamında doğru yazılmıştır. Bugünkü Gemlik'in eski adıdır.

⁸¹ Sad Suresi/35

Suret âleminde ve mana ülkesinde kutlu saltanat temennisi ve hüsrevlik arzusunun bu nevi timsali İslam padişahlığının sureti ve o savaş meydanlarının şâhsûvarı Sultan Orhan Gazi idi. Memleketi genişletmek, şevket payesini yüceltmek hususunda onun gayreti daima dini teyit etmek ve İslam ile Müslümanların salahını sağlamak idi. Bu şekilde:

el-Kıssa

Bir gün sultan Orhan **734** (1333/1334) senesi aylarında İznik şehrinde hükümet tahtına yerleşmek üzere otururken onun adalet fezasını himaye altında bulduran avluda akıl sahibi kimselerden oluşan bir encümen mülkî maslahatlar için bir araya gelmişti. Tesadüfen onun ulu hatırından İslam beldelerinin komşularından olan Gemleyük Hisarı ve buranın fethi zafer encamlı askerlere Hakk'ın tevfiğiyle takdir olduğu ve şimdiye kadar nasıl oranın ele geçirilmeden kaldığı geçti. Bununla birlikte himmet teveccühü kâfir memleketlerinin dârü'l-İslâm'a ilhakıyla daima meşgul oldu. Pîrlerden ve iş bilirlerden bir grup zamanın hallerinin mecrasını şöyle naklettiler: Ebû'l-Mücâhidîn Osman Bey Gazi (*Allah makberini nurlandırın*) hayatı zamanında Ağca Hâce Alb'i bir defa oranın fethi isteğiyle göndermişti. Kara Timurbaş'a ona yol arkadaşlığı yapması ve yardımda bulunması için emir verdi. Bu sırada onun o hisarın giriş ile çıkış yerlerinin keyfiyetinden ve oranın fethi ile ele geçirilmesinin tedbirlerinden tamamıyla vakıf olmasını istemişti. Orhan Bey Timurbaş'ı huzuruna çağırdığı zaman ondan oraya teveccüh etme maslahatlarından haberdar olmak istedi. Cevap olarak şöyle nakilde bulundu: Osman'ın o zamanındaki gazilerinin güz mevsiminde bir defa İslam askerlerinin o ülke ve o hisarın nahiyelerine teveccüh etmelerinin gerekli olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardı. Zahirelerin nakledilip taşındıkları mahallini yağma ve talan edip yakıp hasara uğrattıkları takdirde onların tüm geçim kaynağını ve tahıl mahsullerini ele geçirecekler ve böylece kışın bu cemaat geçim kaynakları azaldığı ve eksildiğinden dolayı müşkül duruma düşecekti. İlkbaharda İslam padişahı asâkir-i mansûreyle kalabalık askerlerle yüz çevirdiğinde kuşkusuz o hisarın muhafızlarını Müslüman olmaktan ya da teslim rızadan gayri çare bırakmayacaktır. Oranın tekfur ve hâkimi zarurî olarak itaat etmek desturuyla fermanı altına girecek ve itaat kolyesini boynuna takacaktır. Timurbaş'ın görüş ve tedbirlerini münasip gördüğünden dolayı Orhan Bey'in o

meclisinde Timurbaş'ı teçhizatlı askerlerle birlikte bu maslahatı gerçekleştirip bu hisarı ele geçirmesini emretti. Mücahitler arasından ona yoldaşlık etmek üzere aletler, silahlar ve hızlı koşan atlarla donanmış tümüyle mükemmel düşman saflarını yaran beş yüz savaşçıyı seçti. Maslahat görülen vecibe üzere kale ehlinin tüm mahsullerini yağma ve talanla telef ettiler. Hisarın muhtelif nahiyelerindeki tahıl ve hububatın hepsini baharda teveccüh edecek olan İslam sipahının yiyeceği olması için biriktirilip depolanmasını emretti. Kale halkından hiçbirini maişet mallarını nakledip taşıması için dışarı **(100b)** çıkarmadılar. Bu şekilde bu cemiyeti o kışta gayet darlık ve zorluğa attılar.

(Baharın Tavsifi⁸²)

Tarlaların reyhanlar ve yeşillikler sipahıyla dolu dağ ve ovanın olduğu bahar mevsimin başlangıcında gül bahçesinin çimen ve kırmızı laleli civanların saflarındaki çayırda dolu ordugâh savaş meydanının timsali oldu. Pek çok seyyar şikufe ve cihangirlik yapan yaprak askerler çayırılık ülkenin etrafını tasarruf ve iktidar tahtına soktu. Nevruz gülünün sultanı saadet ve muzaffer sancaklarını saba rüzgârının yardımıyla gül bahçesinin mücahit sipahilerinin başının üzerine açtı.

Beyit:

Tüm cihan mülkü bir nefesle saba rüzgârını alır
Fetheder her nefis bir parça alır
Hayal içindeki başların gönüldeki nakış edilmiş canı
Su aynası gösterir bütün saflığıyla

Sultan Orhan Gazi cidal meydanının gürbüz yiğitleri ve dilaverlerinden müteşekkil askerlerle birlikte o harp halindeki kâfirlerin kalelerini ele geçirmeye teveccüh etti. Mülkü elde etme ve din düşmanlarının kökünü kurutma hususunda gaipten gelen zaferi gözledi. Kale ve hisarın inhisarından sonra bir ay müddetle gece ve gündüz etrafta sultanlık cengi attı. Zafer sancağını kalenin hizasına teyit feleğinin zirvesine yükseltti. Öyle ki kale ehli devamlı mukatele ile karşı koyma halinden ve uyku ile huzur vasıtalarının kesilmesinden dolayı gayet aciz ve perişan oldular. Kuvvetsizlik ve azıksızlıktan türlü sıkıntılara ve musibetlere tutuldular. Çaresiz hisarın tekfuru ister istemez zimmet akdini ve mürüvvet ile eman talebini kabul etti. O da diğer kâfir melikler gibi inat ve cidali terk etmiş

⁸² Haşiyede geçmektedir.

kalenin kapılarını ülkenin gazileri ve sultan gazinin üzerine [açtı] kale ve memleketi iman ile tevhit ziynetiyle şerefli ve süslü kıldı. Sipahilerden halkı ve kadim reayadan her birini kendi umumi merhameti ve şefkatiyle okşayarak sevgi ile merhametin kemaliyle kalplerini ve hatıralarını cezbetti. Aynı mülayimlikle Gemleyük nahiyelerinden olan birkaç kaleyi ve mevziyi de aynı memleket ve kalelerdeki halkın hatırındaki güzelliklerle fethetti.

Beyit:

Fetih evinin anahtarıdır şahın mürekkep nalı

Ki o her nereye varırsa hisarı fetheder

O kusurum senin kılıcının vafını düşündüğümden dolayıdır

Keser keskin kılıcın üzerine koyulmuş gibi

On Birinci Destan

Cennet misali Bursa şehrinde hayrat binalarını yükseltme ve sadaka müesseselerinin sütunlarının inşası hususunda Orhan'ın yüce himmetinin teveccühü beyanına ve fukara ile miskin ve ehl-i Hakk ile Yakînin tümünün menfaat ve erzakını tayin için o İslamî imaretlerin bargâhının tezyini keyfiyetine dairdir.

Resûlullâh (*Allah ona salat ve selam etsin*) şöyle buyurdu: “*Asıl saadet, ömrün Allah Teâlâ'ya itaat içinde geçirilen kısmıdır.*”

Beyit:

Ganimettir civanlık ve dünya devleti

Ahret vatanının saadetlerini kazanmak için

Bu şekilde Müslümanlık dinin takviyesinin uğuruyla ve Orhan'ın bahtlı gençliğinin zuhurunun başlangıcından itibaren ilahî inayet ve teyidin güzellikleriyle uzun süren devrindeki bahtı ve talihinin müsaade ettiği sırada din ve mülk işine şer‘-i mübîn kanunlar âdetince tanzim ediyordu. Bu zamanda düşmanlar ve kâfirlerin hatırlarında kendi hüsrevlik şevketinin satvetiyle mülkte kargaşa çıkaracağı fikrini uyandırdı. Onları hiçbirisi bu hususta teskin etmedi. Devletin velilerinin din perverlik ile küfrün izalesi yolunda ve merhamet ile gönül okşayan tabiatında düşmanları yok etmek tavrıyla “*İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, Allah katında derece itibarıyla daha büyüktürler*⁸³.” ayetini talep eden mücahidin sıfatlarıyla itaat edilen hüsrevler ve cesur cihan fatihleri arasında müstesna ve meşhur oldu. Onun yardımları, merhametleri ve lütuflarının gölgesi ulema, fukara ve muvahhitler zümresi üzerinde vasıfların en güzelleriyle ilahî gölgeye mutabık olarak cihan sahipliği ve şahlık neşetinde ayakları sabit ve payidar oldu. Fakat **(101a)** basiret ve itibar gözüyle bu cihanın itibarsız halinin ebedî olmadığını ayne'l-yakîn müşahede ediyordu. Bu cihandaki hayatının geçici olması zorunluluğu ve bu fani yurttaki hayatın kalıcı olmayan devletinin yıkılacağı gerçeği hakke'l-yakîn tahkik etmişti. Bu kutsî âlemin ve mele-i âlanın müjdecisinden şevki arttıran şu nameyi gönül kulağıyla işitiyordu ki:

⁸³ Tevbe Suresi/20

Beyit:

Hiçbir ayak yoktur bu aşağı payenin olduğu dünyanın üzerinde

Bu mekânın ardında yüce makamın olduğu yer vardır

Ey göz ve ruh sana bir makam verilmiştir ey gönül

Cisim ve beden de menzil edinme ki bu aşağılıktır ve o yüceliktir

Şüphesiz dünyevî devletin iktidar günlerinde uhrevî mükâfatları biriktirmeyi ve manevî menzilleri tertip etmeyi mühim işler ile talep edilen hususların en önemlisi ve kendi istek ile arzularının en ehemmiyetlisi olarak bildin. Hak yolunda nefis ve mal yolunda ceht ederek çaba ve içtihat gösterdin. Her ne kadar ki hazinelere muktedir olmayı ve fani mal ile cihan hazinelerine haiz olmayı infakta bulunma ve şefkat gösterme mamuresinin hazinesiyle “*Sizin yanınızdaki tükenir. Allah'ın katında olanlar ise sonsuzdur*⁸⁴.” ayetinin delili iktizasınca değiştirmeyi hal ve nihai dönüş yerinin salahını uygun gördü.

Halden hale son bulmayacak ihtilal ve değişim yolunu açmak mülahazasıyla uhrevî menzilin yakınındaki arafat hücrelerinde hatırın ikamet etmesi ve sakin olması için dünya yurdunun rahatlık veren menzillerine ve revaç gören meskenlerine asla itibar etmedi. Ebedî yurt meskenin tamiri için hayrat imaretlerini dikmeyi ihtiyar etti. “*Allah için bir mescit yapana Allah da onun için cennette bir ev yapar.*” hadisini doğrulayan vaatle hatırlarını cem etmeye ve gönlü teskin etmeye çalışıyordu. Daima ihsan ile ziyafet masasının umumileştirilmesinde ve lütuflar ile nimetler sofralarının taksimi hususunda “*Aç bir nefsi doyurmaktan daha faziletli bir şey yoktur.*” hadis-i caminin iktizasınca hayır ve sadaka kapılarını hak edenlere ve fakirlere kendi deniz gibi cömert eliyle açıyordu. Bu hususların akıbetleri hakkında bu mülahazalara binaen tedebbür ve tefekkür etmek için:

el-Kıssa

736 (1335/1336) senesi aylarında parlayan sabah gibi sadık niyetle ve himmetle evvela hayırla zikredilen baki kalacak yapılar dikmek için cennet gibi Bursa şehrindeki hayır kapılarının duvarlarını tesis etmeyi buyurdu. Sadece Allah’a yönelerek ve kendisinden başka ilah olmayan Allah’ın rızasını talep

⁸⁴ Nahl Suresi/96

ederek de bu ülkede öncelikle sütunlar ve duvarları *"Mescitler ancak takva üzerine tesis edilirler⁸⁵."* ayetinin içeriğine uygun olarak güçlü temeller üzerinde kurulmuş ve yükseltilmiş olan mescid-i caminin tamirini buyurdu. Diğer bir bina hendese kanunlarına göre inşa edilen medrese idi. Bu medrese, doğru yolu gösteren işaretler üzerine müstemildir. *"Ona katımızdan bir ilim öğretmiştik⁸⁶."* ayetindeki faziletli ulema ile seçkin muallimler zümresinin ders ve fetva mahfellerini ihtiva eder. Yine Allah yoluna vakfedilmiş binalardan bir başkası da bir hankâh, ribat ve oradaki yüce bünyeli meskenlerin tümünün ve beldelerden gelen yolcularının varıp kaldıkları yerlerinin hepsinin bulunduğu ek binalar ihdas etti. Bu sınırlı buka hakkında Orhan'ın himmet nazarı ziyadesiyle nüzul ve hulul etti ve ibadet eden kulların asayışı ve istifade etmeleri için hayır kapılarında bir imaret mamur kıldı. Zevale uğramayacak nevale nimetleriyle dopdolu idi. Aç fukaranın ile tamahkâr zayıfların menfaatlerini semavî feyz misali kesintisiz ve akıcı bir şekilde devam ettirdi. Riyadan uzak saf akidelerle eşek yükü saf altın ile gümüşü ve kantarla kırmızı ile beyaz paraları kara toprağa çiftçilik işini icra eden dihkânlar usulünce ektiler. İyiliklerin bereketli tohumunu ve sadaka ile zekâtların meyveli fidanını salih ameller tarlasında yetiştiriyordu. Böylece *"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir⁸⁷."* ayetindeki bu hakiki kelam vaadine mutabık olarak ahiret tarlası olan dünya arsasında kâmil bir hasılat elde etmeye çalıştı. O faydalı bukayı yaygınlaştırmak ve hasılayla dolu emlak ve vakıflardan yararlanma yollarını rayiç kılmak için koruması altındaki memleketlerde kendini mahpus kıldı. Günlük, aylık ve yıllık velayeti ve resimleri; ulema, talebe, tahsilatçı ve fukara ile miskinlerden hak edenlerin tümü için mahsus kılıp tayin buyurdu. Bu hayırlı bukanın velayetini **(101b)** Bursa'nın şer'î kadısı ve hâkimine tefviz etti. Bu bukanın inşasının başladığı zamandan itibaren onun hilafet şiarlı evladı döneminde o hayrat ve sadakalar daim ve baki kalmıştır. Bu şekilde o vakfedilmişlerin faydaları kat be kat artıp yükselmiştir. O revaç bulan bukalar sayesinde fayda sağlayan duaların bereketi, bunları bina eden hazretin ruhuna ait olup ona erişir. Mağfiret ve razı olmanın feyzleri, din ve ahiret yurdunda bu hanedanın önceki ve sonrakilerin devrinde varid olup devam eder.

⁸⁵ Tevbe Suresi/108

⁸⁶ Kehf Suresi/65

⁸⁷ Bakara Suresi/261

Şiir:

Bina etti direkleri yüksek faydalı bir ev

Ondan dolayı yıkıldı düşmanların evleri

Ondan dolayı mevalinin nasibi oldu atiyeler

Ondan dolayı gelecek kıyamete yakın felaketler

On İkinci Destan

**Karasi İli ve Ulubad memleketleri canibine bu hasara uğramış mülkte
Aclan⁸⁸ Bey'in hükümetinin çöküş döneminde Orhan'ın teveccühünü
doğuran sebepleri ve halis gaybî lütufların neticesi olarak bu parlak seferler
sırasında Ulubad'ın ele geçirilmesiyle ve kâfirlerin mülkünün zevaliyle o
mülkün intikali keyfiyeti beyanına dairdir.**

Her ne kadar basiret sahiplerinin bakışlarının düştüğü parlak aynada onun himmet boyunun yüksekliğinden ve niyet arsasının genişliğinden her saadetli ve bahtiyar ülkesinin genişlik ölçüsü ve iktidar kudretinin miktarı ahvalin başlangıcında aşikârdır. Onun bir arada toplayan ile rehberlik yapan yüce yüksek sancağının serbüentliği, emel yıldızlarının doğduğu yerlerdeki ikbal neşesinin cilve göstermekte olduğu aşikârdır. Lakin bazen öncesi olmayan saf inayet halisinin iktizasınca o makbul olan lütufların teveccühü ve azimetiyle evvela güneşin yüzünde takdir edip iş buyuranın lütuf ve kerem kapılarının makbul eserlerini tedbir alıp kalb olmaması için parmak uçların harekete geçmesinden önce tasvir olunan mübarek aklın anahtarları açmıştı. Ercüment taleplerin hâsıl olmasının sebepleri ve yüksek mertebelere vasıl eden teçhizatlar bazen umulan miktardan daha fazla ve sebep ile saiklerin kuvvetinden daha çok hazır ve amade olur. Bir nevi idrak sahiplerinin akılları mukaddemelerin tertibinde tesadüfen dehşete düşüp hayran kalırlar. Her devirde bu kıyasın hilafına o delilli kanunların uygulamasında gökyüzünün gözü hoş avareliklerin işlerine takılır. Bu şekilde onun tahakkuk etmesi, takdir edip iş buyuran kimsenin ihtiyarına münhasırdır. Mukaddemelerin tertibi ve maksatlar ile ihtiyaçları hâsıl eden sebepleri de yaratanın tevfikine ve teyidine bağlıdır. *“Allah dilediği şeyi yapar ve o ihtiyar sahibidir⁸⁹.”*

Dörtlük:

Emel sahrasında ona hücum etmişler

Vasıtasız bir şekilde onun işine son vermişler

Bugün bahane uyduruyorlar

Dün yaptıkları her şey yarın karşılıklarına çıkar

⁸⁸ Âşıkpaşazâde eserinde bu ismi Iclan şeklinde yazmıştır.

⁸⁹ Muhtemelen telmihte bulunulan ayet şudur: Kassas Suresi/68

Şuhut ülkesinde kast olunan hususlara benzer konulardan ve bu nevi vakalarla ilgili nadir hususlardan bir kısma:

el-Kıssa

Bazı zamanlarda Orhan Bey Gazi saltanat serbüentliğı mesnedine yerleşip istikrar bulduğı vakit günden güne art arda gelen fütuhathar ve teyit edilmiş yardımlar neticesi onun ikbalinin sağlam şecere ağacının gölgelerin genişliğı kemale ulaşmıştı. Tesadüfen **737** (1336/1337) senesi aylarında sözlü ittifakların güzelliğı ve rabbanî tevfiğlerin bereketi neticesi “*Allah bir şeyin olmasını isterse sebeplerini de hazırlar.*” işaret eden hadisteki hakikat cümlesi garip bir tesadüf eseri yüz verdi. Orhan’ın memleketleri, bazı Rum beldeleriyle özellikle ehl-i İslam ülkelerinden olan Karasi İli’ne ve komşu kâfirlerinden Ulubad vilayetine yakın civardaydı. Selçuklu sultanlarının emirlerinin neslinden gelen Aclan Bey isimli kimse o günlerde babadan ataya Karasi İli vilayetinde istiklal bulmuştu. Teçhizat ile malların bolluğuna ve ileri gelen sipahın kuvvetiyle bu nahiyelerdeki hâkimlerinin tümüne galip olup üstün geldi. Ancak daima bu hanedanın devletine kendini sadık ve halis görüyordu. Osman Bey’in zuhurunun başlangıcından Orhan’ın saltanatı zamanına kadar riayet kaidelerine sadakat ve muvafakate riayet ediyordu. **(102a)** Geçmiş günlerin hatırına ihlasla birlikte bu devletle sabit kademli olarak dem vuruyordu. Daima hizmetkarlık sütunlarını ikame etmek ve vefalı ile samimi olma levazımlarını idame etmek için Dursun isimli oğlunu maiyetinde bulunmak üzere hamisi Orhan’ın başkentine gönderdi. Makbul hizmetleri takdim etmesi üzerine kendi evlatları silkinde itibar gösteriyordu. Kader, Aclan Bey’i şevket ve istiklal kaynağında mülkün hastalıklı sipahını arz ederek eceller mülkünün melikine mağlup etti. Babasının hizmetinde olan Aclan’ın en büyük oğlu memleketteki babasının makamına kâim olarak hükümet tahtına oturdu. Babasının devlet erkânı ve memleketinin ileri gelenlerinin tümü onunla biat elini bağladılar. Ancak bir müddet sonra Aclan’ın ümitvar oldukları o oğlundan arzu ve beklentileri hilafına şeyler huzur etti. Onun zalimliğinden ve geçimsizliğinden dolayı ondan hükümet nüfusunun ekseri korktu. Orhan Bey’in hizmetinde olan diğere çocuğa pederinin mülkünün âyanı haber gönderdiler. Onun hükümeti ve sahipliğine rıza gösterdiler. Aclan’ın gayet ihtiyar sahibi ve onun devlet erkânı arasında daima şan ile itibar sahibi olan Hacı İlbeyi isimli bir veziri

vardı. Sipah ve reayanın tümü onunla küçük oğul olan Dursun Bey'e itaat makamında oldular. Mülkün tayin olunmuş kimselerin tümü Hacı İlbeyi'yle ahdi akidi bağladılar. Bu davayı yürütme hususunda açık ve gizliden birbirleriyle birleştiler. Halin tafsil ve icmalini Orhan'ın naiplerine arz ettiler. Dursun Bey'i Karasi İli valiliği için talep ettiler. Âyanın tümünün kabulüyle memleketin bir kısmını Orhan Bey'e hizmeti yoluna taahhüt ettiler. Dursun Bey de hükümet tahtına oturma arzusuyla Aclan'ın hükümet mekânı olan Aydıncık, Tırhala ve Manyas gibi birkaç şehri Orhan Bey'e hediye etti. O da Orhan'ın takviye ve teyit etmesiyle Edremid, Kızılca Duzla, Pınarhisar ve Ayazmend şehirlerinde ve bu beldelerin tabi olan yerlerde temkin buyurdu.

Beyit:

Talih istediği vakit delikten girer

Zemin yarılr rızık hâsıl olur

Takdim edilen hususlara binaen Orhan Bey evlatlık yoluyla edindiği Dursun Bey'in hükümetinin salahı için onun hatırını himaye etmemek geçmedi. Bu işin maksadını neticeye erdirmeye maslahatıyla askerlerin toplanmasını ve o beldelerin fetih teçhizatının hazırlanmasını buyurdu. Bu teveccühte Ulubad vilayetine sipahın geçmesi lazım olduğundan dolayı oranın hâkimi kendini bu hanedanın muvahhitlerinin zümresinde addediyordu. Teveccüh ettiği o taraftan mücahit sipahilerine geçiş yolu üzerinde bulunan Konlusus ve İlenus⁹⁰ tarafına geçmeyi emretti. Bu kaleleri kâfir elinden söküp aldı. Bugün Kirmasiyye olarak maruf vilayete geçti. O kalenin hâkimi, kadim kâfirlerden ve kayserlerin bakiyelerinden olan avrat idi. Adı da Kurmasturiyye⁹¹ idi. Dârü'l-İslâm olan bu belde buranın hâkimi kadının ismiyle Kirmasiyye olarak meşhurdur. Orhan Bey Gazi vasıl olduğu sırada o kadın, kemale ulaşmış akıl kuvvetiyle zillet ile inkisar makamında ve alçalma ile küçülme şivesiyle kendi hisarından dışarı çıktı. Orhan'ın ikbal sancaklarını karşıladı. Himaye niyetiyle Orhan'ın mürüvvet ve fütüvvetine sığındı ve iltica etti. Kendini ehl-i İmân'ın emanın sağladığı emniyet içinde taarruz ve azaptan muhafaza edip güvenlik içine aldı. Zimmet akdini kabul edip haraç ile cizyeyi eda ederek kendi hür iradesiyle itaat kolyesini boynuna

⁹⁰ قوليسوس وايلنوس

⁹¹ E nüshası 93a'da Kirmasturiyye olarak geçmektedir. Âşıkpaşazâde ve Neşri ise Kalemastorya/Klemastorye şeklinde yazmıştır.

takıp kul ve hizmetkâr oldu. Orhan Bey onu kendisinin esirgemediği merhametiyle okşadı. Bu Kırmasiyye'nin de Mihalicî⁹² isimli bir biraderi vardı. Bugün Mihalic olarak maruf olan kadim şehirlerden ve muteber Rum beldelerinden olup şehir ve memlekette müstakil olarak hâkim ve vali idi. Kendi müşfik ve akıllı kız kardeşinin hidayetiyle Orhan'ın ikbal sancaklarının istikbaline teşebbüs (102b) etti. İtaat yoluyla zimmeti kabul edip hizmet dergâhının mülazımı olmaya koşturdu. Hüsrevelere yakışır kıymetli kumaşlar ve malları padişah gazi ve şanı yüce erkân için getirdi.

Beyit:

Hüsrevin ayağına hazineler saçıldı

Şükür edip teşekkür ederek baki kaldı

Orhan Bey de Mihalic'i kabul töreniyle aziz nazarının merkezi kıldı. Gayet iltifat ve şefkatlerle onu okşadı. Aynı şekilde Ulubad hâkimi ve tekfurunu da komşuları ile dindaşlarını taklit ederek ve taşkınlık ile isyana nispet edilme korkusundan dolayı Orhan'ın dergâhının mülazımlığına koştu. O da diğer eşleri ve benzerlerinin silkinde inayet ve lütfâ mazhar oldu. Karasi İli havalisinde bulunan kâfir melikler itaat etme yolunda koşuşturdıkları vakit teveccüh yolunda bir engel ve mani belirdi. Orhan'ın muzaffer sancağı evvela Aclan Bey'in hükümet merkezi olan Balıkesri şehrine teveccüh buyurdu. Aclan'ın memleketlerinin tüm âyanlarını yüce ve celal sancakların ikbaliyle müjdeledi. Aclan'dan sonra memlekette kâim olan oğlu, Orhan'ın azimetinden akılsız sarsılıp kırıldı. Bizzat gözüyle ve apaçık şekilde böylesi şevket sahibi bir padişaha karşı mukavemet etme kuvveti olmadığını müşahede etti. Sipahilerin reisi ve mülkün âyanı onunla muhalefeti sürdürdü. Muvafakat ve mutâba'at ihtimali kalmadı.

Şüphesiz firar yoluna teveccüh edip Bergama şehrine kaçıp oradaki hisarın içine yöneldi. Bu gafil adam kendini o hisarda yakalattı. O sırada Aclan Bey'in kadim veziri ve memleketin ihtiyar sahibi olan Hacı İlbeyi, ümera ve askerlerden bir toplulukla birlikte o mülk hâkimi olan Aclan'ın oğlundan yüz çevirdi. Aclan Bey'in küçük oğlu Dursun'un arzusuna uyarak firar edip kaçtılar. Her biri türlü hediyeler ve tebriklerle Orhan'ın eşiğini öperek onu yücelttiler. Hepsisi iltifatın en

⁹² Özel isimler genellikle harflerin noktaları konulmadan yazılmıştır. Bu yüzden Mihalihi yazmak yerine diğer kaynaklarda da geçtiği gibi Mihalicî yazmayı tercih ettik.

yüce dereceleriyle aziz nazarının merkezi kıldılar. Mülkün âyanlarından oluşan bu cemaatin rehberliği ile Orhan muzaffer sancaklarını Balıkesri şehrinden Bergama canibine hareket etmesini buyurdu. Hisarın içine sığınmış olan Aclan'ın oğlunu çevirip muhasara etti. Dursun Bey'i uzun müddet kendi evlatları silkinde tuttuğu için Orhan'ın teveccühünün ve himmetinin aslı bu manada tasarruf etti. Şimdi bu teveccühle babasının memleketine onun yerleşmesi için medet eden ve saadet veren sancaklarını yükselterek Karasi İli hükümetinin işini suhuletle ona karar kıldı. Dursun Bey'i huzuruna getirdi. Sıkıntılara yol açmaksızın ve memleketi harap etmeksizin onu bu makama oturttu. Müşfikâne nasihatler ve babacan bir yumuşaklıkla idrak babında onun istediği şeyi yaptı. Ona dedi ki: “Babanın devlet erkânının tamamı senin hükümetine talip olduklarından dolayı senin sahipliğine rağbet edip biraderinden nefret ederek kaçtılar. Mülkün âyanı ve müteayyinlerinin tümünün ittifakıyla Bergama hisarının ayağında bittiler. Büyük kardeşinle sulh ve salah babında yüz yüze gelip konuşarak tarh edin. Onu güzel bir tedbirle serkeşlik ve muhalefet makamından alıkoyun. Gönül alan nasihatlerle biraderini mülayimlik ve selamet yoluna getirin ki memleket sizin aranızda kardeşçe taksim olunsun. Herkes kendi nasibinden hoşnut olsun. Eğer olmazsa zamanın fitne ve fesadından reaya ve acizler incinir.” Dursun Bey Orhan'ın itaate vacip olma emri hasebince Hacı İlbeyi ve memleketin müteayyinleriyle ittifak ederek Bergama hisarının dibinde hazır oldular. Kendi biraderinden iltimas görerek hisarın üzerinde yüz yüze gelip birbirleriyle müşavere ettiler. Dursun Bey hatırının saflığından dolayı biraderlik sevgisine itimat edip düşünmeden ve ihtiyatsız bir şekilde bir araya geldi. Lakin büyük birader, zamanın çocuklarının ekseri arasında yaygın olan gayet mihribânlıktan yoksun⁹³ tavırla **(103a)** âdemoğullarının arasında kardeşlere ahdedilen düşmanlık ve nefret iktizasıyla son derece kötü bir kimse gibi kasvetli feleklerin hadiseleri ve okların vakalarını içeren keman hanenin sadak ve okluğundan belalı bir ok çekti. İnsafsız bir şekilde kendi biraderini zamanın yaralayıcı gözünden kaza okuna hedef olarak koydu. Biraderin o sözlerine karşı konuşup cevaplamaksızın kahreden zehirli okunu biraderini helak etme niyetiyle attı. Kader o bir okla Dursun Bey'i helak etti. Daha önce hiçbir şekilde cereyan etmemiş bu hadise zuhur ettiğinden dolayı büyük ve küçük

⁹³ E nüshasında olumsuzluk eki bulunurken N nüshasında bulunmamasının sebebini müsvedde eserin temize geçirilmesi esnasında eksik kaydetmiş olmasından kaynaklandığını sanmaktayız. Cümleye doğru anlam olumsuzluk ekinin kullanılmasıyla mümkün olduğu görülmektedir.

herkesin sinesini sızılı ve gamlı bir mateme yol açan ve elem veren bu diken gayet yaraladı. Karasi İli âyanı kendi makbul mir zadesini bu şekilde mazlum ve maktul düştüğünü gördüler. Zarurî olarak kelam dizginini sulh ve maslahat yolundan çektiler. Feryat ve figan edenler pişmanlık ve mahrumiyet içinde sultan Orhan'ın hizmetine geri döndüler. Sulh yolunda olma sahifesini şehit mir zadenin ömür ve civanlık tomarı gibi dürdü. Elhak Orhan Bey bu matem eleminden ve bu üzüntü ile gamın açtığı yaradan gönlü çok incindi. Kardeşlerin hükmünde olan o civanın vefatı için gayet rahatsız olup üzüldü.

Şiir:

Görmediniz mi ey günler onunla bizi nasıl üzdüler

Sonra da bizi günahlara ortak ettiler

Şüphesiz sultanın hamiyet ve gayretinin taşkınlığına binaen o rahmet ve şefkatin kesildiğinin idraki neticesi etraftaki memleketlere Orhan'ın hükmü nüfuz etti. Bir münadi bu günden sonra Karasi İli memleketi Orhan'ın memalik-i mahrûsanın cümlesindedir, diye duyurdu. *“Akrabalık arşa bağlıdır ve şöyle der: Kim bana ulaşırsa Allah da ona ulaşır, kim benden ilişkisini keserse Allah da ondan ilişkisini keser.”* bu hatasız hadisin kötü bir doğrulaması olan o merhametsiz asi ve akrabalık ilişkilerini kesen kimse, bundan sonra Osmanlı hanedanı devletinin düşmanlarından sayılmıştır. Karasi İli memleketinin ahalisinin şerefli ve alçak kimseleri itaate ve boyun eğmeye meyilli bulduklarından Aclan'ın oğlunun beğenilmeyen ahlak ve tavırlarından öncesinde ve sonrasında gayet nefret edip uzak durduklarından dolayı tevessül elini isteyerek ve rağbet ederek Orhan'ın kerem ve adalet eteğine uzandılar. Sıdk ve ahlakın başı olduğundan dolayı hepsi o adil hüsrev gazinin tebaaları ve cemiyetleri arasına dâhil oldular. Hisar ve kalelerin kapılarını duraksamaksızın yüce makamın hizmetçileri üzerine açtılar. Tek bir kerede gönüllerini bu daim olan devletin hizmetkârlığı ve itaatkârlığına bıraktılar.

Beyit:

Murat edilmeyen şeylerin içinde nice latifeler vardır

Allah kulunun işinin maslahatını iyi bilir

Her ne kadar bundan sonra o Karasioğullarının hâkimzâdesi asilik ve isyan makamında olduysa da Bergama hisarını korunma ümidiyle tenezzül edip zillet

göstermedi. Ama devlet âyanının ve memleketin akıl sahiplerinin tümü korkmaksızın ve tasalanmaksızın isteyerek ve rağbet ederek Orhan'ın devletine tabi olduklarından dolayı reayanın tümü böyle adaletli ve cesaretli padişahın hükmüne ve böyle cihandârın emirliğine tümüyle rağbet edip itaat gösterdiler. Sipahilerden ve şehirlilerden oluşan Bergama Kalesi'nin ahalişi o zalim isyankârın Orhan'ın devletine itaat etmesini teklif ettiler. Küçük ve büyük hisar haklının tümü aynı şekilde konuşarak tekrar yüz çevirdiler. Havas ve avamdan herkes memleketlerin sığınağı bu padişahın itaatine meyletmiş olduklarından ona tabi olmaya ve itaat etmeye atlı süvarilerin ve sipahın tümü rağbet ettiler. “Eğer bu hükümet mesnedine kendi itaat ve ihtiyarımızla biat eder ve bu dindar hüsrevle ahdederek, ki bu talep edilendir, bizler can-ı gönülle duada bulunup senin hata ve günahlarının affını bekleriz. Aksi takdirde mecbur etmeyle ve zorlamayla seni zincirleyerek ve bağlayarak Orhan'ın hizmetine teslim ederiz. Çünkü biz böyle adaletli ve ihsan sahibi padişaha karşı muhalefet ve isyan iddiasında değiliz.”

Şiir:

Çalış işte sadakatle

Kast et yüce, ulu, pak ve samimi olmayı **(103b)**

Şüphesiz zaruret ve çaresizlik hükmünce Karasioğlu münasip olmayan ve fasit hareketlerden utanmış ile kararmış yüzüyle ve mahcubiyetiyle Orhan'ın kerem sahibine yakışır af ediciliğine ve bağışlayıcılığına sığındı. Mektuplaşma vasıtası ve büyüklerin aracılığıyla af ve istiğfar hususunda özür diledi. Orhan'ın merhametinin kemaliyle kanının dökülmeyeceğinden emniyet buldu. İster istemez Orhan'ın mülazemetine koştu. Yalnız bir şekilde hayatının baki kalan kısmını geçirmesi için onu Bursa şehrine gönderdi. Mülk arsasını onun ihanet ve hainliğinin kötü kirinden temizledi. Karasi İli'nin memleketleri ve beldeleri muhaliflerin husumeti ve rekabeti olmaksızın Orhan'ın naiplerinin tasarrufuna girdi. Adalet ve ihsan gölgesiyle gölgelendirdi. Mülkün âyanının her birine kendi rütbe ve makamına uygun olarak yerleştirip istikrar bahşetti. Ümera ve sipahileri kendi hizmetkârları silkine kattı. Esirgemediği ile son vermediği merhametinin müjdesini ve sonsuz lütuf ile nimet veren eserlerini bu kimselere ulaştırdı.

Şiir:

Müjdeleyin ey kavim muhakkak ki ferahlık geldi

Rahat olun ey cemaat muhakkak ki darlık zail oldu

O memleketlerin valiliğini büyük oğlu Süleyman Paşa'ya bağışladı. Karasi'nin ümerasının ve askerlerinin tümünü sabık valinin desturuyla onun mülazımı olarak vazifelendirildi. Memleket ve sipahileri zapt etmeyi desturla Hacı İlbeyi, Gazi Fazıl, Ece Bey ve Evrenos Bey'in ihtiyar kabzasına iade etti. Dostluk ve sevinç içinde dârü'l-mülk Bursa'ya teveccüh etti. Orhan Bey ahdediliş usul ve kanun-i kadim üzere avdet halindeyken Ulubad hâkimini zimmet akdi ve hizmet dairesi üzerine sağlam ve muhkem kıldı. Hiçbir şekilde bir daha ondan hilaf ve nifak kemanını görmedi. Lakin cibilliyetinden gelen bedbahtlığının iktizasıyla ve aslı küfür ile muhalefet iddiasıyla kendi batıl sanından ve fasit tahayyülünden dolayı korkak hizmetkârların arasına dâhil oldu. Muhalefet ve imtina yoluyla hizmetkârlıktan kaçtı. Din ve mülk salahı için o apaçık şeriatın düşmanının defî ve nifakının kaldırılması gereği olduğundan dolayı küfrü temizleyen kılıcın imzasını atmayı lüzumlu kılan hükümce o melun müşrikin necis vücudundan mülk arsasının kurtarılması talebi vaktin muktezası olmuştu. Bir gün gibi kısa bir süre içinde Ulubad memleketini işte bu sonu hayırlı hareket ve sefer sırasında dârü'l-İslâm'a dâhil etti. Adalet ile insafın alametleriyle ve merhametlerin ilaveleri ile lütufların sınıflarıyla şeriat ve hükümlerin sancaklarını o diyar ve aktarda yükseltti.

Şiir:

Apaçık ortaya çıktı ki hak onun uhdesindedir
Kesinlikle bellidir ki onu zafere ulaştıran Allah'tır
Lakin insanlar onun kırıcılığını tazim etmeye mecbur değildir
Zaten insanlar onun cebbarlığını tazim etmeye meyilli değildir

On Üçüncü Destan

Anahor⁹⁴ Kalesi fethine, deniz kıyısı diyarın sahillerinden olan Armutlil vilayetinin ele geçirilmesine, o muhkem kaleye karşı zafer elde etmeyi ve savaş ile mücadeleyi uzatmaksızın sulhun en layık yoluyla böylesine kaleler ve bukalarla süslü cennet gibi memleketi mülk edinmeye Orhan Han'ın teveccühü beyanına dairdir.

“Dilediğini izzetli kılar.” inşasından gelen Allah'ın lütuf ve inayet eserlerinin art arda varid olmasıyla velilerin yardım sebepleri hazır olduğundan dolayı “Dilediğini de zilletli kılar.” menşinden sudur eden kaderin kahredici satvetiyle Allah düşmanların gazaba uğraması ve kökünün kurutulması peyda oldu.

Şüphesiz mana âleminin mülkünde “Allah mülkünü dilediğine verir⁹⁵.” ayetinin hakikati Hakk dostlarının pasparlak aynasında cilve etmeye başladı. Zıtların birbirlerini çekmesi itibarıyla inat eden fesat erbaptan olan muhaliflerin canibinde elbette zalim tabiatlı hasım-kâr düşmanların horluk ve zeval işaretlerini aşikâr etti.

Müellife ait:

Devlet güneşi senin çehrenden ayan oldu

Bedbahtlık karanlığında düşmanın yüzü gizlendi

Bu iddiaya misal ve bu dava yolunun bir benzeri şudur:

el-Kıssa

O savaş meydanlarının aslanı Orhan Bey Gazi'nin şahlık rütbesi ve yüce makamının mertebesi seneler ve yıllar geçtikten sonra onun daim olan tevfikini teyit edip sürekli hale gelmesiyle sabitkademli dostlarını tertib etme (104a) ve hasım-kâr düşmanları hüsrana uğratma hususunda çabaladığından dolayı onun cihangir kılıcının dilinin akıcılığıyla susamışların ağzında ab-ı hayat yerine geçen İslam'ın berrak suyu olan kelime-i tevhidi akıttı. Her gün onun azmi altındaki fütuhatin birbirini takip etmesi ve zaferlerin desteği yoluyla fetih ile guşâd

⁹⁴

⁹⁵ Bakara Suresi/247

anahtarlarının muhafazası ve kale ile beldelerin muazzam değerleri yüce dergâhın mülazımı haline geliyordu. An be an yoldan çıkmış ahalinin kâfirleri ile münafıklarının kahredilmesi ve kökünün kurutulması akabinde ikbal müjdesi “*Bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz. Onların topraklarını, evlerini, mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı*⁹⁶.” ayetinin beşaret namesi küfür ve İslam diyarının tamamında yayılıp şöhret buldu. Onun zafer vücutlu askerinin teveccüh ve hareket etmeye koyulduğu her ülkede fesat dolu beldelerin sakinlerinden her bir kimse ve kulların inat dizginlerine malik olan kimseler isteyerek ve istemeyerek “*Allah’tan başka ilah yoktur.*” kelimesi ikrarına ve “*Muhammed resulüdir.*” şهادetin tasdikine tevessül edip sığınarak değiştirmeksizin tabir lisanı ve takrir dilini açıyordu.

Şiir:

Ümmetin parlak vechiyle küfrün karanlıkları aydınlandı
Hakkın sönüp batan yıldızıyla ümmet aydınlandı

Deniz kıyısı diyarın nahiyelerinde ve deniz sahilinde kâfirlerin meskenlerinden olan henüz küfrün delalet yolunda devam eden ve o zamanlarda Armudili vilayeti olarak maruf bir vilayet vardı. Oradaki kalelerden olan Anahor Kalesi de ehl-i şirkin elindeydi. **738** (1337/1338) senesi aylarında Orhan’ın cihan fatihliği fikri, o hisar ve diyarın İslam memleketlerine ilhakıyla karar buldu. O kış mevsiminde dârü’l-mülk Bursa’da gaza teçhizatı hazırlıklarına girişip ilkbaharda o ülkeyi ele geçirmeyi kast etmeye yöneldi. Din mücahitlerinden oluşan bir ordu zahiren gül bahçesini arzulayan taze civanların hepsinin sıdk ve yakînle donanmış sipahileri gibi tümüyle şeriatın hükümleriyle tezyin olmuş adetleriyle süslendi batînen gelecekte ortaya çıkacak hidayet nurlarının ışıkları ve gökyüzünün dördüncü katının kandili gibi iman ve yakînî bilgilerin nuruyla donandı. Bir grubun her biri cihat meydanında cenk kazanmayı diğer bir grup da savaş ile harbin yakıcı gününde asker kırmayı öğretip mu‘tâd hale getirdi.

Beyit:

Saç gibi örmeli zırh giymiş civanlar
Feleği terk ederek çevgen de top oynuyorlar

⁹⁶ Ahzab Suresi/26-27

Gazi sipahların hüsrevi, zafer ve serbülentlik azimetine karar kıldıktan sonra evvela Anahor Kalesi'nin hisarına ve derbendine doğru hareket etmeyi emretti. Hisarın çevresini meleğe benzeyen sipah ile kuşatma sırasında sardı. Geriye kalan mücahitlerin savaş meydanının tozuna bulandığı çarpışmanın başında ve kıtalin evvelinde korku ve tasa salarak azarı hak eden tekfurun gönlünde onu kuvvetlenme ve imtina makamından indirdi. Mübarizlerin cenk ve cidalinin tadına bakmış olan kalenin hâkimi ve muhafızlar savaşın başında ecel meleklerinin eliyle kendi mülkünün ve malının zevalini tadıp müşahede ettiler. Onların katında kesin olarak kalenin muhkem kuvveti ile hisarın dayanıklı yapısı böyle kan dökücü askerlere mukavemet etmesinin muhal olduğu ve kendi kibir ile kanaatleriyle sağlam olmayan duvara itimat etmenin mümkün olmadığı ortaya çıktı. Yüce meliklerin ve hâkimlerin tecrübeleri hasebince mürüvvet ve cömertlik himayesiyle ilgili iltica ve sığınma mertebelerini o hüsrev gazi halin ıslahına en uygun ve en layık olarak gördü. Böyle cömert ahlaklı hüsrevin hiddet ve gazabından onun cömertliği ve ihsanına kaçmak en münasibi ve uygundur. Buradaki tekfur ve hâkimin tedbir ve reyle ilgili bu kararından sonra küçük ve büyük herkesin ittifakıyla aman dilemek ve teslim olmak için yazışma ve haberleşmeye başladılar. Yalvarma ve yakarma yoluyla mülk ve vilayetin teslimine razı oldular. Boyun eğme ve itaat yolunda ısrar edenler tarafından yazışmalar vasıtasıyla Orhan Bey de ahdedilmiş adet üzere ülkeyi tekfur ve hâkime bağışladığından dolayı mülk ve hisarın tesliminden sonra **(104b)** onu layık olan merhamet ve lütuflara mahsus kıldı.

Şiir:

Zorlukları giderir ve düşmanlığı yok eder

Günahkâr ve cahile mağfiret eder

Orada sabırla sana itaat eder

Gelecek hususundaki gayretin seni razı eder

Kale ehl-i İslam'a teslim edildiği vakit o hisarın muhkem bünyesinin istikrarını metin şeriatın hükümlerinin dayanıklılığıyla arttırdı. Orada fetih işini düzene koyup Amrudlu vilayetine teveccüh buyurdu. Orhan'ın kahredici devletinin şevket ve iktidarının vücut bulmasıyla o aktarın meliklerinde ve hâkimlerinde mukavemet ve muavenet mecalini muhal kıldığından dolayı

kalabalık mücahit sipahilerin görkemini, kalplerin memleketleri üzerine galibiyet ile istila hasiyeti hasebinde saldı. Kalelerin hâkimlerinin ve bukaların muhafızlarının tamamı itaat etmeye ve mülazım olmaya giriştiler. İyi muhafazalı kalelerin kapılarını zafer encamlı naiplerin ikbali üzerine tazyik ve ihmal etmeksizin açtılar. Nihayet o vilayetin tamamını mücahitlerin hüsrevinin taht-ı tasarrufunda ve iktidar kabzasında karar kıldı. Mülkî ve dinî maslahatı gereği ibka edilmesi gereken her hisarı muhafaza etti. Yıkılmaya layık olan her şeyi tahrip etti. Mezkûr memleketi tamamıyla nizama soktu.

Beyit:

Yaptı dâru'l-küfrü birkaç senede dâru'l-İslâm

Aydınlık oldu zalimlerin zararından karanlıklar içine düşmüş ülke

On Dördüncü Destan

Rum İli memleketlerinin fethi ve ele geçirilmesi düşüncesiyle ilgili teşebbüs ile Rum Denizi'den İslam askerlerinin geçmesi keyfiyeti beyanına ve İslam milletinin yayılmasının başlangıcı ile İsevî yasaların hüküm sürdüğü o memleketlere gaza etmek için gemiler ve cevârîyle⁹⁷ zahmetsizce zafer encamlı askerlerin geçmesi zikrine dairdir.

O kara memleketleri ve deniz kıyısında yer alan yolları kat eden seyyahlar ve sairin gördüğü üzere açık ve aşikârdır. İklimlerin suretleriyle ilgi sayfalarda ve mesahat ilmiyle ilgilenen âlimler ile garip beldele yolculuk yapanlar arasında bilinen kitaplarının sayfalarında seyahat edenlerin takdim ettikleri bilgiler gayet meşhurdur. Âlemin mamur olan iki canibinin ve âdemoğullarının meskûn bulunduğu iki tarafların bazısında meskenler ve beldeler vardır. Kuzey arzının bir tarafında dört iklim vaki olur. Beldelerin ekseri beşinci ve altıncı iklimde olup yedinci mamurenin nihayetine kadar ulaşır. Bu beldelerin mukabilinde güney kutbuna meyleden bazıları ise o iki iklimin karşılığı olan tarafta dördüncü iklimden aynı üslupla beldeler vardır. Üçüncü ve ikinci iklim nihayet ekvator ümrânına kadar takip eder. Rabbanî hikmetin ve subhanî gizemin iradesi iktizasıyla ümrânın çokluğu ve beldelerin iç içe geçip birbirine yakınlaşmasına bu iki iklim tarafında daha çok rastlanır. Her bir canipte Hakk Teâla renklerle şekillendirdiği kendine mahsus özellik ve eserler ile hallerden lazım gelen hususları ortaya koymuştur. Bu şekilde beyaz renkli kimselerin sakin olduğu yerler, kuzey beldeleri olup onların dağlarındaki kar ile yağmurlarının soğukluğu çoktur. Esmer ile siyah renkli kimselerin sakin olduğu yerler ise güney ile Hindistan beldeleri olup havanın harareti yüksek ve burada yaşayanların bedenleri hafiftir. Bu hususları akıllı kimseler görmüş ve müşahede etmiştir. Bu iki canibin ahvalinin tekabül ettiği husus siyah ve beyaz renginin ayrı ayrı nispet edilmesi üzere zamanın çocukları için “Gözler beyana ihtiyaç duymaz.” kabilindedir. İtidalli bir halin bulunması sebebiyle ve onların mizacına yakın olması cihetiyle kuzeyin en güzel memleketleri Rum ve Frenk diyarında yer alanlardır. Buna binaen zamanın büyük bir kısmında akıl ve kültür sahibi hâkimlerin ve sanatkârların kaynağı bunların sakin bulunduğu meskenlerdedir. O kuzey

⁹⁷ Cevârî: (Dişil) Yıldız, rüzgâr ve benzerini süzülerek [güç sarf etmeksizin kolaylıkla ve yavaşça] geçen gemiler. *Turkish and English Lexicon* (1978). (Ed. James W. Redhouse). İstanbul: Çağrı Yayınları, s.685.

lkelerinin cümlesinden biri de Rum mülküdür. Bugün Rum İli olarak isimlendirilmiştir. Kadim zamanlarda tarih kitaplarında İskender olarak geçen Filkos'un oğlu İskender'in menşei bu yer olan o memleket Makedon diyarı olarak mezkrdur. Filkos'un saltanat tahtının merkezi bu mülk idi. İskender'in aslı dr'l-mlk de bu memleketin arsasında hkimlerin kenti yani Atina şehriyle meşhur olmuştur. Bu kadim beldeler bugün yıkık ve harap durumdadır. şimdiye kadar onların haşmetli ve görkemli kalıntıları ve eserleri (105a) iki bin yılı aşan bu zaman zarfında hala aşıkr vaziyettedir. Frenk ve Yunan'ın büyük kayserlerinin saltanatının eserlerinden olan birkaç muazzam şehir bu Rum İli arsasındadır ve bu beldeler içinde meşhurdur. İskender zamanından sonra kayserlerin büyük dr'l-saltanatı Kostantiniyye şehridir. Bu Müslüman kayserleri ve iyi namlı ülkenin hsrevleri zamanında cennet misali Edirne şehri, Üsküb şehri, Sofya şehri ve bundan başka mamur şehirler aynı şekilde Rum İli memleketinde iman sütunları ve adalet ile ihsan yapısı üzerinde mamur ve meskn kılındı.

Beyit:

Abd etti her biri din kasrını

Yükseltti şer' bnyadını feleğe

Mamur bir ev gibidir onların her imareti

lem abd oldu onların işaretiyle

Velhasıl özetle lisanlar ve ağızlarda Rum İli olarak zikredilen önemli hususiyetlerin dolu olduğu ve karar bulduğu bu ülkenin tasviri ve meskenler ile bukalarla dolu bu mübarek memleketlerinin manzaraları hakikaten Allah'ın geniş arzı içinde benzersiz ve eşi olmayan toprak parçasıdır. Bunlar hakkında bu hakir fakirin büyük kitaplarının içinde buradaki meknların hallerini tahkik ettikten sonra ayn'el-yakn gördüğü ve yakn derecesinde bir tahminle hayalleri tasvir edenlerin tezghında çizdiği şudur: Bu benzersiz ülke birkaç deniz ile çevrili ve çeşitli sahralar ile dağlarla sarılı bir arsadır. Uzunluk ve genişlik bakımından takriben bir aylık yol mesafesi bulunan inhisarının sureti, şu genişliktedir: Bu arsa, güney ve batı canibinden Frenk memleketlerine uzanan Rum, şam ve Hali⁹⁸ denizleriyle ihata edilip kuşatılmıştır. Doğu ve kuzey canibinden ise kuzeyde yer

⁹⁸ Haliç-ı Frenk (Adriyatik Denizi) kastedilmiş olmalıdır.

alan beldelerin ekserinde çevrilmiştir. Sınırları Karadeniz ve Kefe Denizi olarak meşhur olan kuzey deniziyle ve aslında Dicle, Fırat, Ceyhun ve Seyhun'dan daha büyük olan Tuna adıyla meşhur azametli nehre kadardır. Bu bölgede Tuna Nehri, Rum İli'nin⁹⁹ kuzeybatı canibinden Bosna beldelerinin yakınına kadar ki yerleri ihata eder. Küçük bir yer hariç Bosna vilayetinden deniz sularıyla çevrili Arnavut memleketine kadar geniş bir daireyi içine alır. Bununla birlikte bu taraftan gayet yalçın ve dik dağlık alanlar mevcuttur. O muhkem dağlarda Frenk Denizi'nin sahiline kadar uzanan birçok mesken tutulmuştur.

Hakikaten Rum İli'nin tümü büyük bir ada gibidir. Sayısız yurtlar, beldeler ile mevzilerle şamildir. Orada var olan hiçbir mahal gayri meskûn değildir. Bu aradaki vadilerin içlerinde ve nehirlerin sırtlarında ziyadesiyle meskenler ve beldeler bulunur. Beşinci iklim dâhilinde olup altıncı huduttur. Bu coğrafyadaki bazı yerler dördüncü iklimde olan yurtlara bitişik ve yapışıktır. Rum İli misali olan bu adanın arsası üçgen biçimli bir mevki üzerine kurulmuştur. Üçgenin kuzeydoğu canibinin köşesindeki biri Rum Denizi, diğeri Kuzey Denizi olan iki denizin birleştiği yerde İstanbul şehri yer alır. Beldenin arazisi zîclerin tahkiki ve itibarına göre ...¹⁰⁰ yeredir. Beşinci iklimin sonunda olup altıncıda yer alır. Rum İli'nin güney arzı olan bu üçgenin diğeri bir köşesinde hâkimlerin kenti olan Atina şehri ve Mora adası bulunmaktadır. Bu arazi hâkimlerin ortaya çıktığı ...¹⁰¹ yerdir. Mora Adası dördüncü iklimin sonlarından. Beşinci iklimin meskenlerine muttasıldır. Bu üçgen biçiminin kuzeybatı köşesinde Engürüs memleketiyle kuzey canibinden birleşmiş olan Bosna memleketi vardır. Batı canibinden buraya bitişik olan yerler, Frenk vilayetleri özellikle Venedik adıyla maruf Benedikiyye tabileridir. Bu üçgen arasındaki bütün meskenler mamur ve bayındır yerler olarak peş peşe gelirler. Kimisi mamur ve kimisi yıkık olan kâfirlerin binalarından oluşan itibarlı ümran, kasabalar ve şehirler vardır. Bu sayfada onları tafsil etmeye güç dâhilinde değildir. Diğeri bazıları da bu Müslüman kayserlerin devleti zamanında dârü'l-saltanat Edirne, Üsküb ve diğeri yerlerdeki gibi inşa edilmiş olan İslamî binalardan mürekkeptir. Bunun dışında su ve hava hasebince güzel küçük şehircikler ve faydalı bukalar mevcuttur.

⁹⁹ Rum İli yerine Karadeniz'in yazılması, Tuna Nehri'nin ihata ettiği bölgeleri daha doğru tanımlar.

¹⁰⁰ Her iki nüshada boş bırakılmıştır.

¹⁰¹ Her iki nüshada boş bırakılmıştır.

Bu üçgenin ortasında pek çok yüksek dağlar ve büyük nehirler vardır (105b). Bununla birlikte felek gibi görkemli iki dağ, dağların en muazzamı ve en büyüğüdür. Diğer dağlar bu iki dağdan birine muttasıldır. Her iki dağ silsilesi birbirine yakın bir şekilde karşı karşıya uzanır. Bu vadiler, sahralar ve meskenlerin arasında sınırsız ve sayısız pek çok yaşamaya elverişli meskûn mahaller vardır. *“Oraya sabit dağlar yerleştirdik ve orada ölçülü her şeyden bitirdik. Orada hem sizin için, hem de rızıklarınızı temin edemeyecekleriniz için geçimlikler meydana getirdik¹⁰².”* ayetindeki o minnet altında koymayan cömertliğin minneti hasebince bu iki dağ menfaatlerle doludur. Hayvanî, nebatî ve madenî faydalardan bu iki dağ arasındaki yurtlar ve beldeler istifade edip yararlanmışlardır. Bu iki dağdan biri Balkan olarak maruftur. Gözle görülüp müşahede edilecek şekilde bu dağlık alan Doğu canibinden Trabzon, Gürcistan vilayetleri, Şirvanlar ve Bâb’ul-ebvâb da denen Derbent gibi Anadolu diyarının sahilleri ve Ermeniye memleketlerine kadar alabildiğine uzanır. Burası Elbruz Dağı olarak meşhurdur. Oradan Çerkes serhaddine ve Urıs memleketine kadar geçer. Bu dağın Rum İli vilayetlerine girişinin başlangıcı İstanbul yakınında İskender Boğazı olarak adlandırılmış iki denizin birbirini kavuştuğu mahal üzerindedir. Kuzey denizi sahili ve büyük Tuna nehrinin denize döküldüğü kenar olan Engürüs memleketlerine ve küfür beldelerinin en uzak noktasına kadar iki aylık yol mesafesindedir. Bu dağın her iki tarafında pek çok mamur şehir ve vilayet bulunmaktadır. Rum İli’nin ortasında kuşatılması mümkün olmayan madenler ve faydalara şamildir. Rum İli’ndeki diğer büyük dağlık silsilesi Gelibolu şehrinin yakınındaki deniz sahilinden başlar. Mukarrer kılınmış geçit olarak meşhur olup Rum İli memleketlerinin ortalarına kadar uzanır. Her mahalde bir isimle adlandırılmıştır. Nihayet Bosna ile Arnavut memleketinin dağlık alanlarına ve Frenk’in Haliç sahiline geçer. Oradan Frengistan memleketlerinin ortasına kadar ulaşır. Mamur yerlerin nihayetine kadar gider. Her diyardaki özellikle Rum İli’ndeki bu dağlık alanın içinde nehirlerin kaynakları birbirini takip eder. Bu dağlık alanda gümüş, altın, demir ve diğerlerinden oluşan pek çok maden vakidir. Bu dağlık alanın kuzey canibinde şehirler, kasabalar, mevziler ve yaylalık mahallelerin tümü bulunmaktadır. Bütün bu yerlerde kuzey ile saba

¹⁰² Hicr Suresi/19-20

rüzgârları eser. Buradaki her mamur yerin kevseri kıskandıracak ve kızıl şarabı gayrete getirecek akarsuları vardır.

Müellife ait:

Her bir taraftan pınar gözleri akar
Tozsuz havası cana can katar
Havası yârin sohbet havası gibi
Gönül açan feza âşık meclisi gibi

Bu beldelerin dağlık alanlarında daima kar ile yağmurun karar kıldığı bazı yüksek doruklar ve yalçın dağlar vardır. Burada zaman ve mekân kabili hasebince fayda sağlayan baharatlar ile bitkiler ve yeşil servi ile çam ağaçları bulunmaktadır.

Müellife ait:

Lale ve gülden al renkli maden gibi dağ olmuş
Yeni yeşermiş yüz bitki kardan baş vermiş

Bu dağlık alanın güney canibinde muteber beldelerin tümü sıcak yerlerdir. Frenk Deniz'i sahiline kadar var olan büyük hisarlar ve kaleler her bir nehir ve gölcüklerin kenarında ve bu Yunan adalarının sahilindedir. Bunların sayıları tespit edilenlerden fazladır. Tafsilatlı zikri altıncı ve yedinci İslam kayserlerinin yer aldığı ketebede mezkûr olacak Mora Adası, cihanın beldelerinin memleketleri arasında en latifi ile zikri beyan lisaniyla verilecek olan yedinci kayserin yer aldığı ketebede olan Ağriboz¹⁰³ Adası ve bu adalara yakın olan diğer pek çoğu gibi bazıları bugün Müslüman diyarın dâhilindedir. Buradaki gönül alan kaleler ve şehristanlar tüm Siroz ve Selanik şehristanları gibi deniz kıyısındaırlar. Bir aylık mesafede bulunan sahillerdeki kasabaların ve mevzilerin tümü çok çok güzeldir. Bu beldelerde zeytin, narenciye, limon ve turunçgil gibi sıcak iklimin meyveleri, ürünleri ziyadedir. Beldelerde mutat olmuş sayılamayacak kadar eserler ve diğer nimetler gayet geniş ve bol haldedir. Bu sahillerin tümünde cevârî ile gemilerin geçiş yerleri ve cumhur reaya ile (106a) sultan naiplerinin girdikleri ve istifade ettikleri yerler vardır.

¹⁰³ Bu isim N nüshasında şeklinde geçmektedir. Müellifin Ağriboz'u (Eğriboz) muhtemelen yanlış yazdığı kanısındayız.

Şiir:

Onun tüm beldeleri nimetler içindedir
İçinde bulunan her şey mahsuldardır
Onun nehirlerinin suları Fırat'tandır
Dallar nesimden dolayı heyula gibidir

el-Kıssa

Sultan Orhan Gazi daima savaş meydanlarına kadem basmasının bereketiyle müstakil olarak saltanat hâsıl etmesi ve ehl-i küfr ile imanın bukalarından olan Anadolu memleketlerinin muteber beldelerinin ekserisinin serbülent olması tasarrufunu almıştı. Dârü'l-İslâm'ı genişletme düşüncesi içerisinde gecedен sabaha ve sabahtan akşama kadar bulunuyordu. Onun ilham veren zatıyla hükmünün geçtiği Anadolu memleketleri olan toprağın karşısına geçti. O denizin Haliç canibinden Rum İli'nin muteber beldeleri görünüp gözükiyordu. Her taraf mamur ile meskûn idi. Muhtelif dünyevî nimetlerle doluydu. O memleketlerin sakinleri ve ahalişi gayet abâd ve mamur olmasından dolayı ellerin kabzası geniş nimetler ve iyiliklerle dolup taşıyordu. O adi düşmanların ülkesinin kâfir melikleri mahzenlerdeki muhtelif madenlerden yapılan servetler ile hazinelere ve altın ile mallarla dolu gemilere sahiptiler. İslam devletinin ve umumun davetinin zuhurunun başlangıcından beri hiçbir zaman kadim günlerden bu zamana kadar o meskenlerdeki adi kâfir hâkimlerin mülklerinde ve hükümetlerinde yaşayan hiç kimse Muhammed peygamberin nevbet kôsünün sesini işitmemişti. Mutlak olarak onlardan hiç kimse işitme ve tahayyül kuvvetiyle o beldelerin ele geçirilmesi imkânını ve ihtimalinin sesini dahi duymamıştı. Çünkü o kâfirlerin memleketleri, denizlerin ve nehirlerin güçlü himayesi ve muhafazası altında idi. Onların muhkem bukalarının pek çok tarafından açılan hendekler dipsiz denizler ve derin nehirler gibiydi. O kâfir taifelerin nursuz fiilleri ve hatıraları mülkün zeval bulacağı korkusundan teselli ve emniyet bulmuştu. Onların hayatının ve bahtiyarlığının süresi *“Bırak onları, yesinler, zevklensinler; sonu gelmez arzular onları oyalasın! Yakında bilecekler”*¹⁰⁴ .” ayetinde bahsedilen mühletle dolar. Bununla birlikte ehl-i İslam'dan pek çoğu eski günlerden beri o zalim kâfirin kulluk ve esirliğine

¹⁰⁴ Hicr Suresi/3

giriiftarlardı. Zira Müslüman diyarına yakın olması ve onların muteber gemilerinin daima gidip gelmesi cihetiyle bu sırada vakitlerinin çoğunda bu diyarın müminleri ve yolcularını yağma ve talan etme makamındaydılar. Onların hakikatlerinin vücut bulmasıyla ceza olarak elem veren azaba ve fücür eden kâfir taifesinin layık olduğu büyük bir cezaya duçar oldular. Diama naz ve niyetle dolu bir mülkün içindeydiler. Ehl-i İslam üzerine musallat olup sitemli eleştirilerle mutlu oluyorlardı. Nimet dolu, huzurlu ve gönül alan o memleketin içinde Müslümanlar esir bir haldeydiler. Hile ve tezvirlere o müşrikler “*Dünya, müminin hapishanesi kâfirin cennetidir.*” dünyayı belli bir şekilde tabir eden hadisi doğrularcasına iş görüyorlardı.

Müellife ait:

Ey felek! İki ekmekten başka murat edilen hiçbir şeyi vermezsin

Cefadan başka ehl-i İmân’a eman vermezsin

Eğer sen vermezsen Allah’ın keremi rızık verir

Köpek doyurup insanlara ekmek bile vermezsin

Merhamet şiarlı din perver bu hüsrev sırlar halvethanesindeki bir münacatında kendi yaratıcısına şöyle yakardı: Her ne kadar Rum İli’nin kalelerinin ve bukalarının kollarının muhkem ve sağlam olması dolayısıyla buraya karşı yardım ve zafere mani olan şeyler pek çok olsa da ve kıtal ile cenk aletlerini elde etme önündeki mani olan sebepler demir cevheri misali gayet muhkem ve şiddetli ise de defetme ile men etmeye uygun top ve tüfenk bu memleketi ele geçirme işini kolaylaştırdı. Her ne kadar inat edenlerin mülkünün çevresi ayetteki “*Kabarıp taşan deniz*”¹⁰⁵ beyanının bir örneği gibi sınırsız denizlerle kuşatılmış ise de def edilen şerhlerin vücut bulması ve o şerhli kavmin saldıkları ateşlerle insanların duçarlığı böyle bir su ve ateşe gayri muktedirdir. Lakin ilahî latifelerin lütuflarına karşı ümitsizlik ve hazret-i risalet penahinin ehl-i milletin garip tevfikine karşı umutsuzluk ve mahrumiyet zillet ve delalet içindeki kâfirlerin itikadına mahsustur. “*Muhakkak ki; kâfirler kavminden başkası, Allah’ın vereceği rahmetinden umut kesmez*”¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Tur Suresi/6

¹⁰⁶ Yûsuf Suresi/ 87

Beyit:

Elim talep etmeye varmıyor benim muradım gerçekleşinceye kadar
Ya can canana varsın ya da can tenden çıksın (106b)

Takdim edilen mukaddimelere binaen evvela hâsıl olmaktan uzak o maksatların ve dileklerin gerçekleşmesi için ve vasıl olması güç o beklentinin kolaylaştırılması hususunda ciddi himmet ve mertçe niyet gerekir. Halis bir itikadın aynasında ve temiz gönlü ile itimat edilen bir sureti yansıtan âlemi gösteren kadehte arzu ve muradı kulların Rabbinin tevfiğiyle mukarrer kılıp tasvir etmiştir.

Şiir:

Himmetli feta yeryüzünde meyveli dallar gibidir
Toprağa ekilen her tohum bir gün yaprak verir

İhlas şiarlı bu padişahın oturduğu yerin aydınlık hatırı ve hakikatli gönlü gaybî nurların belirdiği yer ve onun keskin demir gibi basireti ilhamlarının ortaya çıktığı yer olduğundan dolayı şüphesiz bu saadet ile muzafferlik yıldızının parıltısı ve bu ikbal ile mutluluk güneşinin aydınlığı o saadetli evladın ve onun halife gibi olan seçkin halefin yani “Allah dilediğini yardımıyla destekler¹⁰⁷.” ayeti kendisine zahir olduğu Süleyman Paşa'nın ay yüzünün aklığında ve ayna gibi görünen anlından görünüyordu. Ancak bu husus mekândan gayet uzak bir yerde vuku bulduğundan dolayı babalık sevgi ve şefkati de gönül bağladığı evladına öyle bir tehlikeli vazifeyi yüklemekten men ediyordu. “Uzak ve uzun ümit sahrası gibi olan bu düşünce denizinin ortasından ve mümtaz okyanusun amikliği gibi olan bu fikir deryasının derinliğinden hiçbir şekilde beyan sahiline bu kendi amacının arzusundan doğan nutuk cevherini ulaştıramazsın. Bu rabbanî hatırların heyecanından devlet erkânıyla bir nükte zuhur edemezsin.”

Tesadüfen o amaçları ve maksatları tahsil etmeye Orhan'ın teveccühü esnasında onun necip evladı ve layık halefi Süleyman Paşa ahdedilen adet üzere her yıl mülazemet ve hizmetkârlık vazifesini takdim için pederin taht merkezine Karasi İli'nden teveccüh ediyordu. Orhan Bey süreklilik kazanmış davete binaen sohbet ile mücaveret esnasında ve her türlü meşveret ile mücaveret söyleşisi zımında bu kastedilen niyetin arzu ve temenni yoluyla yâdını buyurdu. Süleyman

¹⁰⁷ Âl-i İmran Suresi/13

Paşa büyük bir akıllılık ile fetanet yoluyla ve “*Müminin zannı kehanettir.*” hadisindeki nurun saçtığı ışık vasıtasıyla bu hikâye sırasında sultanın irticalî şekilde dilinden dökülen sözleri muhakkak bildi. Her ne kadar bu mananın şiddetli rüzgârı işlerin arzu edildiği şekilde yoluna koyulmasını uzak hale getiriyorsa da bununla birlikte babasının kendisiyle yaptığı konuşma üzerine bu maksadı gerçekleştirme kifayeti o evlattan umulduğu anlaşılıyordu. Bu halvet meclisinde fitrî cüretin ve mürüvvetin iktiza ettiği şeyleri huzura getirdi. Evvela saltanatın mazharlarından olan hitabet adabı üzerine hüsrevane bir dua ve sena ile kelama başladı. İkinci olarak yumuşak bir şekilde konuşarak pederin şefkat damarını tahrik etti. Mertlik ve can fedalık neşetini izhar buyurdu.

Beyit:

Eğer ferman verirse cihan şahım
Söylerim bildiklerimden tek bir söz
İşaret etti hüsrev: Ey civan mert!
Kerem söyle ve hengâmeyi soğuk kılma

Bu sırada letafet şiarlı pederin arzına ulaştı: Eğer hazret-i yaradan tevfik ile teyidi yardım buyurursa ve pederin şefkat ile himmeti dert ortağı olursa din-i Mustafa’ya hizmetkârlığı ve Allah dininin mücahitlerinin serdarlığı ile sipehsalarlığı bu hakir kula ve aciz evlat ile çakere layık olur. Rabbanî tevfiği ummak bahtın ve gençliğin sağladığı imkânları beklemek şudur: Bu maksat kaderin yardımıyla bu ümitli kulun iktidar kabzası altına girdi. İskender’in yıllarca başıboş dolaştığı bu karanlık denizde Muhammed’in nurunun rehberliğiyle bu husustaki hakikat müyesser oldu. Velilerin himmeti ve seçkin kimselerin kerametiyle devasa sulardan oluşan bu derya üzerinde sebepler takdir olundu. Bu Mustafa’nın ümmeti içinde denizi yaran ve deryayı geçen Musa’yı aciz bırakan bir şekilde sebepler ortaya çıktı. Murat ettiği rüzgâra hükmeden Süleyman’ın mülkünü tahsil ederek bu denizin üzerinde emniyet müyesser oldu.

Beyit:

Ümidim öyle oldu bahtın gücüyle
Aldım düşmanlardan taç ve tahtı

Orhan Han (107a) büyük bir bilgelik içinde böylesine cüret ile mertliğin neşetini ve çeviklik eserlerini bahtiyar evlatta itibar ile basiret nazarıyla mülhaza

ettiğinden dolayı babalığın ümitli nazarı ondaki din perverliğini ve ülke fetheden kabiliyetini hissedip sezdi. Hemen fetih ile muzafferlik duasını ve zafer ile saadet fatihasını o ülkeleri alan şehzadesinin ile hanedanı aydınlatan çerağının tevfiik ve teyidi için samimi kalple ve can-ı gönülden okudu. Nasihatler tarzında ve maslahatlar zikri babında evvela şu mısradaki sözleri dile döküldü:

Beyit:

Yüksek himmetli ol ey oğul! Zira senin rütben
Himmetin ne kadarsa o kadardır

Bu rağbet edilen talebe teveccüh ruhsatı ve azmetme iznini verdi. Süleyman Paşa da bu tavsiyeyi kendine büyük şefkat ve terbiye olarak tasavvur etti. Yüce babasının saadet kaynağı olan ellerini tazim eden ve yüceleştiren dudaklarıyla öpüp boyun eğdi. Veda sırasında babasının yüce himmetinin sarf ettiği iltiması ve peygamberin ümmetinin mücahitlerinin duasının yoldaşlığını buyurdu.

Beyit:

Himmetimi yol rehberi kıl ey kutsal kuş!
Zira uzundur gayem olan yol ve benim yeni seferim

Tehlike dolu bu seferin yoldaşlığı hususunda kayser makamlı babanın güzel ihtimamıyla namlı dilaverlerin bir grubu kararlaştırıp bazı iş gören mücahitlerden sefer ve tehlike sırasında şahsen ricada bulundu. Tekliften ve istenilene icabet ettikten sonra sipehsâlârların havasından ve tecrübeli civanlardan birtakımı savaş günü ve savaş sahasında telif edip yanına kattı. Süleyman Paşa'nın hükümet merkezi olan Karasi İli memleketi Rum İli'nin geçitlerin ve giriş yerlerinin hizasında ve karşısında olduğundan ve o Müslüman mülkünün hududu Gelibolu şehrinin mukabilinde yer aldığından dolayı evvela babanın hizmetinden o karar kılınan gazi topluluğuyla birlikte kendi memleketine rücu etti. O kâfir memleketlerinin civarı ve alışveriş ile tacirlerin gidiş geliş güzergâhının yakınında olması cihetiyle o deniz mahallini geçip gitme keyfiyetinden Karasi İli memleketlerine vakıf kimselerin tümü bu şekilde müyesser olduğunu izah edip açıkladı. Bu sırada gemilerin ve cevârının tümü Rum İli insanlarına mahsus olduğundan ve onlardan izinsiz olarak hiç kimsenin geçitlerden geçmesi mümkün olmadığından dolayı bazı garip düşünceler mücahit askerlerin geçiş hazırlığında

takdim oldu. Talihli devletin sabahı gibi muzaffer olan bahtiyar bir günün başlangıcı kutlu ve sevinçli bahtiyarların talihi gibi olan saadetli zamanda gerekli olan şeylerin tayinini buyurdu. İstişareyle dolu diyarın tedbirini ve o kâfir memleketinden İslam mülkünün genişletilmesini bu müjde yoluyla zemin ve zamandan işitiyordu.

Şiir:

Mademki ona yöneldiniz, size selamet dilerim

Zira Rahman sizleri her canibten gözetir

On Beşinci Destan

Sultan Orhan'ın evladı Süleyman Paşa'nın zafer şiarlı sipahtan bir grupla birlikte gemiye binmeksizin Rum İli Denizi'nden geçişinde tevfik bulması ve o diyarlardan çoğunun üzerinde az sayıdaki tebaa ve topluluklarla birlikte hisar ve kalelerin fetihlerinde zafer elde etmesine dairdir.

Ayetullah'ın siyakında dürülmüş olan birkaç hikmet ve maslahatın tertibi ile Sünnetullah'a riayet etme ve niyet edilmiş gelirlerin faydaları hususunda “*Ve işler konusunda onlarla müşavere et. Azmettiğin zaman, artık Allah'a tevekkül et*¹⁰⁸.” ayetinde maslahatlara dikkat çekilen sözler çerçevesinde şöyle istifade olunur: Cumhurun büyük ve mühim işlerinde istişare esasına öncelik verilmesi ve komşu yerlerin ahalisine ile müdaraya layık kimselere karşı yapılması ve alınması gereken tedbirlerin ardına düşülmesi uygundur. Muhlis dostların fikirlerinden istifade ettikten ve mütehasıs devlet sever kimselerin nazarına başvurduktan sonra daima din yolunun yolcuları ve hak ile yakînin yolunun salikleri yol rehberiyle talep ettikleri ve arzuladıkları tarafa teveccüh ederler. Civara doğru yayılmak istediklerinde ya da sefer ve harekete teşebbüs ettiklerinde tevekkül rehberliğine sadık kalırlar. Himmet kayıgını rıza ve teslim denizinde (107b) “*Kim Allah'a güvenirse o, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir*¹⁰⁹.” ayetine binaen müdebbir-i küllînin kudretine bırakırlar.

Beyit:

İşleri Allah'tan gayrı kimse açamaz
Allah'a gerçi yaratılmışlardan hiç kimse ulaşamaz
Bağışlayan ve işleri yoluna koyan halik yeter
Onun gibi olursan o vakit kimseden korkma

Saadeti elde etmekle ilgili kanuna binaen mücahit meslekli şehzade Süleyman Paşa saltanat medarı babanın emri hasebince böyle bir kan içici denizden geçişe teveccüh ederek hilekâr kâfirlerin üzerine gaza azminde oldu. Kendi memleketi olan Karasi İli'nde tecrübeli erbaptan bir grubu, harp meydanlarının mübarizlerinden bir topluluğu, kara ile deniz memleketlerinin seyyahlarından bir güruhu ve tüccarlık ile yüzücülük sanatında maruf bazı

¹⁰⁸ Âl-i İmran Suresi/159

¹⁰⁹ Talak Suresi/3

seyyahları kendi sohbet halkasında bir araya getirdi. Dilaver askerlerden bir grubun yol arkadaşlığıyla Rumeli denizinden karşıya geçmek için münasip tedbirler hususunda müşavere etti. Karasi İli ve diğer memleketlerde müretteb gemiler mevcut olmadığı ve gemi kaptanlığı işi ve gemilerin gidiş gelişi Frenk meliklerinin ve kâfir ile Rum İli hâkimlerinin ihtiyar ve iktidar kabzasında olduğundan dolayı görmüş geçirmiş pîrlere ve hikâye ile garip şeyler işitmiş akıllı kimselerden bazılarıyla bu tedbir hususunda istişare etti. Onlar şöyle dediler:

Beyit:

Bir pîrin yolu yalnız gitmemesi gerekir

Bu denizde dibi görülmeyen yoldan gitme

Yoldaşlık iddiasında olup kendini bu sefere refakat etmek hususunda devlet severlik makamında addeden bazı civanlara bu üslupla hitap edip konuştu: Her kim bu hak yolunun yoldaşlığı hususunda ihlas ve sıdk üzere aklını meyllettirirse evvela bu tehlikeli yolun zorluklarını mülâhaza etmesi gerekir. Bu tehlikeli işe girişmeden önce dehşet verici tehlikelerin baş göstereceğini düşünmesi gerekir. Çünkü seferlere teşebbüs etme hususunda bilhassa tehlikeli denizlere açıldığında her ne kadar binitler ve gemiler maksat uyarınca Süleyman'ın tahtı gibi murat rüzgârının verdiği fermanla hazır ve tertip edilmiş olsa da gerçekte meşakkatli iş tümüyle rüzgâra bağlıdır ve öyle bir dayanak akan suyun üzerinde gayet itibarsız ve temelsizdir. Öyle ki meşakkatli denize açıldığında ne gemideki oturulacak yerler hazır olur ne denizciler ayakta durabilir. Her ne kadar şehadet mertebesi Allah yolunda mücahitlik tarikinde yüksek bir menzilsen ve ahirette yüce makamdaysa da *“Kendi kendinizi tehlikeye atmayın¹¹⁰.”* ayetinin yasakladığı kanundan saparak yola koyulmak yeterli seviyede tehlikelidir. Bu yolun yol arkadaşlığı hususunda evvela iyice teemmül ederek kendi kendine derin düşünceye dalmak gerekir. Aksi takdirde böylesi bir vakitte korkusuzca tevekkül eden guruh ve canını feda eden çevik mücahitler arasına karışmamak gerekir.

Müellife ait:

Bu denizden aşına bir kimse geliyor

O canını alanlarla aşına idi

¹¹⁰ Bakara Suresi/195

Denizin içinde başlar kabarcık oldu
Dalga gibi suya ıstıraptan dalmaz oldu

Alicenap şehzadenin bu doğru kelamının cevabı hususunda herkes zafer ve muzafferlik duasından sonra her konuda o cihada teveccühü ve teçhizatı tertip etmeyi tasvip ettiler. Herkes akli ve tecrübesi kadarıyla karşıya geçip gitme tedbiri için düşünmeye başladı. Muhabbet ve sadakat erbabının refakati babında evvela uzun yıllardır yakınında olanlar ile has adamları ve büyükler ile celal sahiplerinden oluşan encümendeki dost ve arkadaşları, samimi bir kalp ve halis bir itikatla tehlikelerle dolu bu seferin yoldaşlığı ve mülazemeti hususunda bu meslek üzerine ittifak etmeyi kararlaştırdılar. Şahın azimet bineğinin gittiği her yerde baştanbaşa bizim ayağımız ve evlad-ı ıyalimiz ortadadır. Canını siper eden bu hizmetkâr güruhtan kulluk ve hizmetkârlık vazifesi yerine başka bir fiil tecelli etmez ve onlara kulluk ve fedailik için gerekli olanlardan başka bir şey yaraşmaz.

Beyit:

Şaha temenna eden kimsenin eli ayağı karışır
Bir kimse yiğit ise o dem vursun
Şahın ayağı nereye bastıysa bize baş olur
Gönül nereye bağlıysa oradaki macera daha üstündür

Muhalefet ve nifak şaibelerine yüz vermeyen muvafakat erbabı ittifak kelimesine mukarrer olduğundan dolayı herkesin dilinde (108a) o sıralarda “Başlamak lüzumludur. İsalet ettiğinde ise daha lüzumludur.” sözü mesel şeklinde karar kıldı. Düşünmekten uzak aklın aldaticılığını, ihtimalleri ve vehimleri de bir kenara bıraktılar. Herhangi bir tercihte bulunmaksızın azim ve kararlılıkla ihtiyat ve gözü açıklık ciheti ile teveccüh üzere maslahata karar verdiler. Zaferi gerekli kılan sancağını bahtiyar şehzadesi İslam sipahının arasında tevekkül semasına yükseltti. Devletin muhlislerinin tümünün lisanı bu üslupla dua ve senayı zikrederler.

Beyit:

Her ne ümit ettiysen ben haktan ümit ediyorum
Bu tüm cihandârlık sebeplerinden daha iyidir

Şehzade Gazi Süleyman Paşa, Hazret-i Süleyman peygamberle (*Allah'ın selamı onun üzerine olsun*) isim uyuşması ve vasıf ile resminin benzerliğiyle ve

cihan fatihliğine azmetme hususunda da ilahî teyitlerle birlikte hem renk ve hem isim olarak tam bir münasebet içerisindedir. Tesadüfen Rum'da bu sıralarda Karasi İli'nde Aydıncık kasabası olarak isimlendirilmiş olan o ülkeye sahip olma hususunda Süleyman'ın veraseti ve kâim makâmılarıyla mevkiini sağlamlaştırmıştı. Bu cihetle Süleyman nebinin münşeatından ve mensubâtından elde edilen tevatür haberlerle orada Süleyman zamanından bu zamanlara kadar felek payeli taht yerin ve yücelikle süslü muazzam taht ayağın üstündedir. Bazıları şöyle diyorlar: İlahî kelamla nakli açıkça anlatılmış olan Belkıs'ın tahtı o mahalde zuhur etmiş ve hakikaten o aşikâr dörtgen biçimindeki yapının desturuyla lisan-ı halle sanki tahkik olunmuş o haberi tasdik ediyordu. Çünkü isimleri meşhur o imaretler, yüce yapıları binaların sütunları ve Süleyman'ın o tahtının temelleri divanın yardımını almaksızın insan cinsinden kimse yapamaz. Günler ve ayların geçmesi ve türlü türlü afetler meydana gelmesi ile yakında ve uzaktaki o yüce binaların dönen felek sütunlarından ve Sima Dağı'nın taşlarından azametli imaretin sebepleri ve sütunların temelleri henüz kendi yerinde duruyordu. Şimdiye kadar her köşede o taş levhalar ve sütunlar kendi ayak ve payesi üzerinde duruyordu ki eğer Arap ve Acem sultanları birbirine yardım ederek o teçhizat ve aletleri diğer mahalle naklini istemiş olsalardı hazine ve defineleri sarf etmeye müyesser olamazlardı. Öyle ki ondan onlarca bina ve inşa edebilirlerdi.

Şiir:

Bu menziller, eserler ve kalıntılar

Onların yaptıkları işleri haber verirler

Süleyman mekânlı şehzade müşriklere gazaya teveccüh esnasında evvela sütunları yüksek o sağlam makamı tavaf ve dönme yoluyla geçti. Süleyman'ın mukaddes bâtınından o dünyayı alma azimeti hususunda yardım istedi. Rum Denizi'nin sahilinin yakınındaki padişahlara yaraşır o menzilden ve o hüsrevane mevkiden Rum İli hududunun bir kısmı aşikârdır. Yüce bir himmete iktisap etmek ve azimetin tasdikine intisap etmek hususunda hulul ve nüzul etti. Yüce himmetli âlî makamlı hüsrevlerin mekânında herkes gayet münasip hale erişti. Bundan dolayı şehzadenin mahallinde o memleketin iş bilir insanlarından bir cemiyeti bir araya getirdi. Memleketin âyanlarından bilhassa Karasi İli atlı süvarilerin başı olan Ece Bey, Gazi Fazıl ve Evrenos Bey büyük bir cemiyet oluşturdu. Denizden

karşıya geçmek için o ülkenin karşında planlar yaptılar. Denizin genişliğinin daraldığı bir mahalli o düşmanların canibine tehlikesiz bir şekilde çıkmak için arayıp soruşturdular. Cumhuriyetin ittifakıyla kâfir diyarından Cebeni¹¹¹ Kalesi'nin karşında bulunan bir mahalden geçip gitme kararı aldılar. Ece Bey ve Gazi Fazıl şehzadeden izin aldılar. Bir gece odundan ve sazdan birbirine bağlanmış olan bir sala binip denize açıldılar. Bir casus ve gözetleyici ile hidayet yıldızlarının rehberliğinde Cebeni Kalesi'nin yarıklarından kenara çıktılar. Kâfir bağlarının ortasında o mamur yerin ahalisinden vukuf sahibi bir şahıs ele geçirdiler. Onun el ve ayağını bağlayarak kendi bineğinin üzerine yatırıp avdete niyet **(108b)** ettiler. Rahmanî rahmetin estiği yönden esen murat rüzgârının müsaadesiyle durmaksızın şehzadenin hizmetine ulaştılar. O bağlı haldeki kâfiri şehzadenin huzuruna ulaştırdılar. O tutsak kâfirle birlikte tebessüm ederek ve gülümseyerek suretlerini gösterdiler. Mülayimlik ve selimlikle huzura vardılar. Mal ve mülk vaat ederek onun makam ve mevkiinden söz ettiler. Bu ıstırap içindeki kâfirin hayat ve yaşamdan bağını kestikten sonra sonsuz eman nail olacağı vaat edilmesi üzerine gönül tasdikiyle salih mücahitlerin rehberliği hususunda makul kelimelerle dile geldi. Lütuf şiarlı şehzadenin istekleri hususunda saf bir akideyle muvafık ve yol arkadaşı oldu.

Beyit:

Bendeyi kendi lütfunla özgür kıldığında

Bin köle azad etmekten daha iyi olur

Görüşmelerden sonra şu karara varıldı: Cebeni Kalesi'nin havalisinde zamanla kül ve kurumların biriktiği yerden hisar duvarının dibinde bir tepe oluşmuştu. Yavaş yavaş pek çok çerçöp bir araya gelerek orada yüksek bir köprü meydana gelmişti. O yükseklikten suhuletle ve kolaylıkla hisar duvarının üzerine çıkmak müyesser olacaktı. Hisarın üzerine çıkıldıktan sonra o ülkenin fethi mukarrer olacaktı. Çünkü kale halkı emn-u emanın devamlılığı sebebiyle muhafaza ve ihtiyat hususunda gaflet ve unutkanlık makamında olmuşlardır. Esir kâfirin bu beğenilen tedbir ve takriri makbul ve makul olduğundan dolayı şehzade durmaksızın azimete sadık kalarak havastan birkaç kişiyle beraber Cebeni Kalesi'nin karşısına teveccüh edip indi. Feraset sahibi casusların güzergâh ve

¹¹¹ Âşıkpaşazâde ve Neşri bu kalenin ismini Cimbinî/Cimbenî şeklinde yazmışlardır.

geçiş mahalli üzerinde ahdedilmiş vecihle teçhizat ve tedbirleri hazırlayıp karşıya geçtiler.

Şiir:

Az daha onu kararın doğruluğundan şüpheye düşerecekti
Yapılan fiillerden önce yaptığı şey

İş bilir kimselerin rey ittifakıyla ve feraset sahibi gözler ile yol yordam bilen kimselerin maslahatıyla evvela denizin kenarında kâfir diyardan bir mahalli bu harekete girişmenin ilk adımı olarak talan ettiler. Ganimet olarak alınan sığırların hepsini kestirip etlerini “*Elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyiniz*¹¹².” ayetinin emriyle mücahitler yediler. Sığırların derilerinin tümünü tulum yaptılar. Büyük ağaçları bir diğerinin yanına yerleştirip zikredilen tulumları sağlaştırdılar. Sazdan kelek ve salın üslubuyla yapıp iki mürekkep gemiyi bu vech üzere bir araya getirdiler. Bu şekilde mahallin her birinde kâmil derecedeki kırk adamı sipahilik teçhizatı, silahı ve eşyasıyla mürettep kıldılar. Bu gemileri münasip tedbirlerle sahilden deniz suyunun ortasına çektiler. Nübüvvet ve velayet mertebesinde kâmil derecedeki kırk adamda kırk tenin oluşturduğu cemiyetin dinî ve dünyevî hususlarında pek çok sırlar gizlidir. Âyan âlemindeki o büyük kimselerin duhul ettiği yerde yani bir gemide Ak Sungur, Karacaoğlan oğlu, Kara Timurbaş, Kara Hasan oğlu, Ağca Hâce oğlu ve Balabancık oğlu gibi cenk muzafferi mücahitlerden kırk kişiyle şehzade bir arada oturdular. Şehzadeye can fedalığı üzerine biat edip birbirlerine bağlandılar. Diğer bir gemide onların serhaylleri Hacı İlbeyi, Ece Bey, Gazi Fazıl ve Evrenos Bey gibi kırk kişinin gönül ittifakıyla denize açıldılar. Cihat yolunda kulların Rabbinin tevfikine itimat ederek yol aldılar.

Beyit:

Ten ve canı Allah’a teslim et
Ki sana devlete yakın olmaya izin verilsin

İşte bu merdâne mücahitlerin ve zamane yiğitlerin ihlaslı muvafakati ve ittifakıyla gayet karanlık bir gecenin ortasında Rabbanî hidayet rehberliğiyle ve Müslümanlık nurunun yol göstericiliğiyle Neciyullah Hazret-i Nuh’un ruhaniyetinden medet ve muavenet dilediler. “*Sen ve beraberindekiler gemiye*

¹¹² Enfal Suresi/69

bindiğiniz zaman hamt olsun de¹¹³.” ayetinin işareti ve beşareti hasebince o Nuh’un gemisinin benzerine ve fetihler gemisinin timsaline temekkün edip yerleştiler. Kendi gemilerin dizginlerini ihlas bağı ve azimet sıdkıyla birbirine bağladılar. Saadetli sabah meltemleri denizin üzerinde tıpkı “*Saba rüzgârıyla yardım ettik.*” gönül açan hadisinin gerçekleşmesi gibi (109a) himmet yelkeninin direğine mülayim meltemlerin estiği yerde “*Zamanınızın günleri hakkında hüküm Rabbinize aittir.*” hadisi muktezasınca hoş kokular yükseldi. Şüphesiz göz açıp kapayıncaya kadar böyle koyu ve karanlık bir gecede o gemi, baharın bol yağmur taşıyan bulutları gibi seherlerin seyyar meltemlerinin tahriki ve sarfiyla böylesine kan içen denizin ortasından kurtuluş sahilinde kenara çıktılar. Hayat sandalını emniyete ve eman geçidine ulaştırıp sabır ve tahammül çapasını deniz kıyısının kenarına atmayı karar altılar. “*Artık benimle onların arasını açığa çıkaracak şekilde aç. Beni ve beraberimdeki müminleri kurtar¹¹⁴.*” ayetindeki manaya icabet edip dua ederek şehzadenin niyet ve kastettiği şeyle birlikte sekine ve temekkün ile kalpleri doldurdular. Gaybî inayetin yardımıyla ne ve niçin sorularıyla müdahale etmeksizin “*Derken onu da o dopdolu gemiyle kurtardık, onunla beraber bulunanları da¹¹⁵.*” ayetindeki mana uyarınca doğrulukla cevap verdi.

Beyit:

O ihtiyatlı davrandığında yavaşlık belirir ve feleklere demir atar
Onun azmi süratli olduğunda saba rüzgârı yelken gibi savrulur
Ölüm rüzgârı ölüm getirmez onun ömür gemisi yol alır
Nisan’daki Hakk’ın latif nesimi eğer bir canla bağ kurarsa
Onun rüzgârının faydası ikbaldendir ve mutluluğu devlettendir
Hepsi güneşin gemisiyle dolaşır deniz ve karayı gezer

Zafer şiarlı şehzade nusret ve iane eden bu guruhla, birlikte o gecede denizden geçtikleri zaman tevfiklerin ittifaklarıyla Cebeni Kalesi’nin karşısında sahile indiler. O kara gözlü [gecede] Hakk’ın hidayetiyle ve o kılavuzluk eden şahsın rehberliğiyle Cebeni Kalesi’nin girişine doğru yol aldılar. Aniden parlayan bir şimşek gibi kalenin kulesinin üzerine çıkmaya niyet ederek azimle akan yıldırım [gibi] o hisarın dağının tepesine çıkıp zuhur etiler. Kâfirlerin kirli bahtlı

¹¹³ Mu’minûn Suresi/28

¹¹⁴ Şuarâ Suresi/118

¹¹⁵ Şuarâ Suresi/119

ve gaflet içindeki uykulu gözlerinde bütün semavî belalarının kapılarını açtılar. Sanki küfrün karanlığı aniden onların idrak gözünü kapkaranlık ve o akşamdan daha koyu ve karanlık yapmıştı. Gayet bedbahtlık ve talihsizlik içinde olmaktan dolayı hayal aynasında öyle zanneden kimselerin nezdinde böyle bir suretin vuku bulması rüya yoluyla bile muhal görünüyordu. Kadim zamandan beri delalet içinde bulduklarından dolayı onların hallerinin mecraları şu kelam-ı hakimi doğrulamıştır: *“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir; gözlerinin üzerinde perdeler vardır ve büyük azap onlarıdır¹¹⁶.”* O andaki o battal mücahitler ecel meleklerinin hulûl etmesi gibi kale kapısına ve hâkimin meskenine geldiler. Seher vaktinin tatlı uykusu o gaflet ehlinin devletli gözüne düştü. O mağrur kâfirlerin cehalet ve gurur içindeki gözlerini mestlik uykusunun tatlılığı içinde ve cahillik ile gafillik karanlığı içinde putperestlik akşamının şeametiyle giriftar oldular. O solgun kavmin ölmüş gönlüne *“Uyku ölümün kardeşidir.”* yazan uyku yurdundan haber ettiler. Su verilmiş kılıcın sızan ve bol yağmur taşıyan bulutunun sulamasıyla o gönülleri ölmüş kimselerden bazısını *“İnsanlar uykudadır. Öldüklerinde uyanırlar.”* hadisini doğrularcasına gafletin beyhudeliğinden sıyrıp akla düşürdüler. Evvela kalenin içinde bulunan hisarın büyük ve küçük halkının tümünü esaret zapt ve kaydı silsilesi içine çektiler. Ancak muvafakat ile merhamet yolunu ve onların can ile hayatının baki olmasını katliam ve siyaset yapmaya karşın ülke fethetmenin salâhi açısından daha uygun ve münasip gördüler. Hatta onları bağışlayıp nimet ve ihsanla da onların hatırlarını telif ettiler.

Şiir:

Eğer yeryüzü ahalisi güç birliği yapıp birbirinin eksikliğini giderirlerse

Bundan sonra onların eksikliğini de hoşnut olacakları şekilde giderilir

Güvenilir ve ümitli olan cemaatten birkaç kişiyi teselli ettiler. Geçit ve yarıktaki bulunan gemilerle mücahit askerlerin yiğitlik ve yardımını talep ederek geri yolladılar. Aynı gecede gazilerden üç yüz kişi Anadolu tarafından kendilerine katıp üç gün o hisarın kâfirlerinin yardımıyla Müslümanlardan tam teçhizatlı üç bin kişiyi karşıya geçirdiler. O kalenin zapt ve tertip maslahatını icap ettiği gibi gördüler. Orada yakınında olan Bolayır ve Ağce Limanı'nın geçitleri ve

¹¹⁶ Bakara Suresi/7

yarıklarında kâfirlerden pek çok geminin hazır olarak beklediğini malum kıldılar. Eğer kâfirler bu mücahit cemaate müdafaa ve muhâseme hususunda irade gösterirlerse muteber gemiler hazır ve amade olacaktı. Derhal Ece Bey Gazi'yi (109b) bir güruhla birlikte gönderdiler. O gemileri tamamen ele geçirip mübarek bir şimşek misali tüm gemileri ateşe verdiler. Kâfirlerin hilesine karşı şimdilik kendi hatırlarını emin kıldılar. Onların kalplerini iyilikler ve vaatlerle telif ettikleri o Cebeni Kalesi'nin cemaatinin ittifakıyla diğer kalenin fetih planını müzakere ettiler. O yakınlarda Ayaşlonya isimli başka bir kale vardı. Cebeni ahalisinin rehberliğiyle geceleyin fırsat gözeten bu mücahitlerden bir grup o kalenin yakınında gecenin bir kısmında dağın eteğinin perdedarlığıyla gizlenip saklanarak beklediler. Ashab-ı keyf gibi mağaranın köşesinde içlerindeki gençler arasında fitne gözünü uykuya verdiler. Mücahitlerin baht gözünün semavî yıldızlar gibi uyanık olduğu bir akşamda fırsat yakaladıkları bir vakitte kale halkının akıl ve şuur gözü gaflet şarabından karışık mahmurluğa giriftar oldu. Bu teveccüh sırasında devletin rehberinin kılavuzluğuyla ve ülfet cihetiyle Cebeni Hisarı'nın o kâfirlerinin yardımıyla o kaleyi de istila edip zafer kazandılar. Yiğitlik ve mertlik pençesiyle oradaki kâfirlerin tasarruf elini kalenin muhafazasından alıkoydular. Yaşlı ve genç bu kalenin ahalisini kılıçla helak ettiler. Oradaki din düşmanlarının muhalif ırkının kökünü ve bünyesini söküp attılar. Bu kaledeki sınırsız mal ve ganimetleri ele geçirdiler. Şehzade bu yaraşır malın ganimetinden muavenet ve yardım etmiş olan Cebeni Hisarı'nın ahalisinin kalplerini telif etmek için nimet olarak verdi. Her iki muteber kaleyi tasarruf eline geçirdiklerinde aman verdikleri müşriklerin âyanından ehl-i iyali ve yakınlarının bir kısmını ihtiyatlı olmak için Karasi İli tarafına şehzadenin mülküne gönderdiler. Kalelerin içine mücahitlerden muhafız ve gözcüler görevlendirdiler. Bu şekilde Rum İli memleketlerinin o serhaddinde güçlü bir menzilgâh elde edildi. Bu iki hisar üzerinden gazilerin ayinlerini icra ettikleri semayı ele geçirdiler. İslam ümmetinin ikbal fidanının bünyesi o ülkede neşv-u nema buldu. İmanın temiz şeceresi mücahitlerin su verilmiş kılıçlarının sulamasıyla günden güne dallanıp gelişti. O ülkenin arsasındaki küfür ve isyan ağacının köklerinin damarlarını gaziler fetih ve zafer nesimini şiddetlendirip ve devam ettirerek kökünü kesip kopardılar. Manzarası geniş o memleketin gönül açan fezasında her gün bulutların yağmur dökmesi gibi su verilmiş kılıcın açtığı yaralardan kâfirlerin kanını döktüler. Çiçeklerle dolu gül

bahçesinden bahar oluyordu. Büyük nehirlerin ve köpüklü ırmakların mecralarında müşriklerin ve şerli kimselerin kanlarından oluşan sellerden zafer ve nusret tarlası olan savaş meydanını tümüyle suya doyurdu ve her su içme yerinde görünür oldu.

Müellife ait:

Civan şah dolaştı o bostanda

Ki orada iman çiçeği dostların gönlündedir

Gülerek dinin gül bahçesinin goncası

O ay suretlinin görüntüsünün ferahlığından

Dinin sancağı yeşermiş bu çayırda

Serbülent olmuş servi çınar gibi

Kutlu oldu imanın goncası ona

Civan idi pîrlerin himmeti ona

Onun orağı gibi kılıç müşriklerin başını biçti

Bostan arsasını gazâyâ açtı

Kâfir melikte her ne kadar tüm hünerler varsa da

Hünerli gaza şahı onu kesip biçti

Böyle bir bağın suyu onun kılıcından akar

Lakin kâfirlerin gönlü sel yatağından onun kanını akıtmaktır

Rum ülkesi bu serbülentin avucundan

Yine irem bahçesi olmuş o günden sonra

On Altıncı Destan

Rum İli şehirleri ve kalelerindeki Şehzade Süleyman Paşa'nın gazveleri ile fütuhâtı ve Konurhisar ile Gelibolu Kalesi ve ganimetler, menfaatler ve yaralarla dolu mevziler ile beldelerden diğer yerlerin ele geçirilmesi tevfiği beyanına dairdir.

Şiir:

Hasırotu üzerine inşa edilmiş memleketler yüksek olur

Sevgilileri yanında yermek öpmek gibi olur

Onunla ancak zafere hücum ettin

Onunla ancak emeline ulaştın

Mülk ve şehadet âlemindeki Allah'ın sünneti daima bu düzen üzere cereyan eder. Tüm zamanlarda âyan arasında Allah'ın himmeti şöyle sirayet eder: Beşeriyetin ve küçüklerin aciz suretini düşünce ehlinin itibarlı tahmini (110a) latiflikle göz önüne getirir. İhtiyarsızlık ve zorunlu olmama keyfiyetini zamanın çocukları haşmet ve iktidar sahibi olduğunu iddia edenlerin gözleri önünde aşikâr hadisenin bir parçası olarak tasavvur ettirirler. Nihayet hile ve makam ehlinin kendini görenlerin olmayan varlığının hakikati heykel misali derin bir yerin suyunda ters çevrilmiş bir suret şeklinde ve ters döndürülmüş bir heykel vaziyetinde görüp zahiri görenlerin gözlerinin önünde aşikâr kırlarlar. Kemale ulaşmış kudretin garip alametleri ve sonsuz ile kalıcı kâdirin iradesinin acayip emareleri, türlü hallerin şekilleriyle bu dönen felekteki hayal cevalan eden fanusun içinde basiret sahibi erbabın nazarları önünde cilve ederler.

Beyit:

Zaman bin bir şekilde ortaya çıkar

Biri bile bizim tahayyül aynamızdaki gibi değildir

Böylece kudret namenin kemalinden ve saltanat-ı ammenin devamlılık şumulünden daima bu beşeri neşetin ve serbülent düşüncenin batıl hayali bu unsurun zayıf terkiibini türlü türlü namertliklerine ve alçak nefsin alışkanlıklarına müptela kılar. Kibir ve bencilliğin maddesini acayip kimselerin beyninden ve kibirlilerin içi boş kellelerinden türlü türlü latifelerle tertip ederler ki bazen güçsüz sivrisineğin hortumu nemrut gibi davranan kimseleri cezalandırırken ağır bir gürzden daha ağır görünür. Bazen de dağ timsali fillerin görkemi, balçıktan

pişirilmiş hakir kılan taşları taşıyan eabil kuşu ve karıncaların pençeleriyle dağıttığı bir ordu gibi yerle bir olup ve perişan buyurlar.

Beyit:

İlahî takdirin hükmü zuhur ettiği zaman

Akıl ve devlet şaşırıp harap olur

Böylece bu sözün aşikârlığı bazı kâfir meliklerin hallerinin mecralarında zuhur ettiği yere ulaştı ki:

el- Kıssa

Rum İli'nin geniş memleketlerinin ile o bölgelerdeki büyük şehirlerin ortasında ve avare kâfirlerin kadim melikleri ile sultanları arasında bu hikâye ve vaka şöyle şöhret bulup yayıldı: Az sayıda bir güruh ve imdat dilenmeyen ve yardım almayan sipahiler pervin yıldızlar takımı misali bu ülkedeki iki hakir kalenin kulesi üzerine inmişlerdi. Birkaç parça odunu devvalle birlikte deniz gemisine bağlayarak nam bırakmışlardı. Hükmetme ve ülkeler fetihlerinin narası ahşaptan ve pişirilmiş topraktan yapılmış davullar ve nakkarelerden çocuklar yoluyla insanlar arasında yayılmıştı. Hırsızlar ve yol kesenler yoluyla bir gece gafil insanların bir kısmının reisine saldırıp o serhattaki muhtasar kalelerde Müslümanlık sancağını yükseltmişlerdi. Gururla dolu müşriklerin o melikleri ve önderlerin işret ve keyif meclisinin tümünde bu kazıyye hadiseyi darb-ı mesel yoluyla alay ve istihza ile yâd ederler. Kendini zeki ve akil sanan bazı kimseler, böyle tehlikeli bir emre bu cesur mücahitlerin teşebbüslerini onların akılsızlık ve deliklerine haml ederler. Güç ve kudret yoluyla nazar ettiklerinde her şeyden önce kendileri o sureti hakir bir gözle gayet kolay ve basit sanıyorlardı. İhtiyatsızlık ve itimat makamında kendi kudret pазusuyla o az sayıdaki taifeyi def etmeyi gayet hakir bir emir zannediyorlardı. *“İşte bu, Allah'ın ayetlerini alay konusu etmeniz sebebiyledir. Ve sizi dünya hayatı aldattı¹¹⁷.”*

Beyit:

Kibirlenmekten olmaz kutlu bir iş

Zira kibirlenmekten dolayı başına gelir hızlıca [bela]

Senin hilkatindeki acayıplık bencilliktir

Seninle bizim aramızdaki düşmanlık dinîdir

¹¹⁷ Casiye Suresi/35

İslam askerlerinin ve aslî davanın zuhuru ve istikrarına dair küllî sebeplerden biri olan putlara kulluk eden büyük memleketler üzerine o mücahitlerin taarruzla kalkışması şudur: O vakitlerde Rum İli'nin tümü melikler ve liderlerden birkaç kişiye aitti. Miras hasebince kayserlerin bakiyelerinden ve cebbarların takipçilerinden her biri bir memlekette ya da bir şehir ve hisarda müstakil bir hükümet sürüyordu. Her ne kadar kâfir bir millet ile din içindelerse de ve bir reislik münasebetiyle birbirleriyle muvafık olsalar da büyük bir cemiyet içinde zikredilen meliklerden biri daha az ittifak ve birliktelik gösteriyordu. Aynı hayvanî tabiatının iktizasınca kendi menzili ile makamını muhafaza etmek ve sığınakları ile uyku odalarını korumak hususunda aziz ve celil olanın *“Onlar hayvanlar gibidir. Hatta daha çok delalettedirler¹¹⁸.”* ayetinde dediği gibi kendi niyet ve teveccühünü **(110b)** sarf ediyorlardı. Şüphesiz Rum İli'nin bu müteaddid melik ve liderlerinden her biri kendi menzilini muhafaza etmek için pek çok mülk ile malla ve haşmet ile ricalin sağladığı kudretle kendi kalelerini korumaya ve bukalarını müstahkem kılmaya istekli ve ümitli idiler. Mücahitlerin sayısının az olması cihetiyle etraftan nüfus devşirmeye ve nefer ile askerleri toplamaya bir hayli ihtimam gösteriyorlardı. Bu melek gibi sipahın dilaverlik ve asker kırıcılık sancağı *“Eğer sizden yüz kişi olursa, inkâr eden bin kişiye galip gelirsiniz. Zira onlar idrak edemeyen bir kavimdirler¹¹⁹.”* gayet zafer vaat eden ayetle bu hususta gafil olan memleketlere dolup yığılır. Daima ehl-i Hakk'ın cemiyeti batıl erbabın görünen suretinin gözünde az görünür olduğu ahdedilmiştir. Düşmanların hor kılması ve hasımların kendini beğenmesinden dolayı sonunda evliyanın istilası ve Allah yolundaki erbabın istilası vacip olur. Bu şekilde *“Allah, olacak bir işi yerine getirmek için (savaş alanında) karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu¹²⁰.”* fetih ayetindeki bu mana saifede yazılanlar ve haberlerde bildirilenler iktizasınca. Bu takrir uyarınca şehzade gazinin savaş meydanlarının mübarizlerinden oluşan o guruhla Rum İli'nin o serhattinde Gelibolu şehri ve geçidi yakınına giriş bulduğu **759** (1357/1358) senesi aylarında zail olmayan askerlerin birkaçıyla birlikte dilaverane bir mücahede ve öfkeli bir ülkeler fatihliği hususunda tam bir kararlılığa sahiptiler. Gece gündüz şerli kâfirleri avlayan avcı şahbaz kuşları gibi

¹¹⁸ Araf Suresi/179

¹¹⁹ Enfal Suresi/65

¹²⁰ Enfal Suresi/44

müşriklerin hududundaki ganimet ve eserlerden el çekmiyorlardı. Harb halindeki kâfir komşuların cümlesinden olan Kalokonya¹²¹ isimli müşriklerin asil meliklerinden biri Konurhisar vilayetinde meşhur bir hâkimdi. Gelibolu tekfur ve hâkimiyle birlikte yegânelik makamında olup nesebî ve menzili yakınlık cihetiyle birbirleriyle yardımlaşıyorlardı. Şehzade Gazi, Gazi Fazıl sipehsâlârlığıyla mücahit dilaverlerin bir kısmını ve Ece Bey'i Gelibolu serhattine yerleştirdi. O meşhur gazilerin yiğitlik ve mertlikleri kemal derecede olmasına rağmen Konurhisar'ın hâkimi Kalokonya'nın dilaverlik ve cürretinden gayet mustarip ve şikâyetçiydiler. Onun gece gündüz devam eden mücadelelerinden dolayı defalarca şehzadeye şikâyet edip haber arz ederlerdi. Çünkü ehl-i İslam'ın deniz suyundan geçmiş olduğu bir günde gece gündüz Kalokonya atının başında kendi güruhuyla birlikte çılgın bir kurt gibi Müslümanlara zarar vermek babında taarruz ederek cidale tutuştu. Hiç bir gün kendi hükümet yatağı cenk ve cidalden dolayı asayiş içinde kalmamıştı. O gazilerin oluşturduğu cemaatle yaptığı cidalin meydanının merkezinden celadet atının dizginini geri çekmiyordu. Ganimet alma, talan etme, gece baskını ve her türlü yolla kendi İslam sipahının ve onların menzillerinin çevresini dolaşıyordu. Buna binen Şehzade Gazi Müslümanlık gayretinden dinî bir hamiyetle cesaretle dolu o müşrik kâfirlerin fesat ve inadının tedarikini çerçöp haline getirdi. Gaflet üzere olduğu bir gün o cesur kâfirin gidiş geliş yollarını hisardan dışarı çıkış esnasında muzaffer askerlerin oluşturduğu cemiyetle her taraftan gözleyip zapt altına aldı. Şehzade bizzat kendisi gazilerden bir grupla beraber kaledeki o kâfirlerin hurucunu gözledikleri gizli bir mahalde pusuya yattı. Cesur kâfir ahdedilmiş kanun üzere hisardan dışarı çıktığında Müslümanlar taarruza yöneldi. Aniden şehzade pusudaki yerinden saldırı bayrağını yükseltti. Mertlik sancaklarını o korkusuz kâfirlerin karşısında mukatele etmek üzere kaldırdı. Diğer gaziler de birbiri arasında ahdettikleri usul üzere hisarın hâkimini her tarafından sardılar. Herkes kılıç ve şimşirin maniliği ve engellemesiyle onun kale tarafındaki firar yoluna set çekmeye gittiler. Kâfir talihin dönmesiyle zarurî olarak firar edip kendini kale ve hisarın içine atmak (111a) ve diğer kalenin müstahkemliğine güvenerek mağdurluk ve muharebe sancağını yükseltmek

¹²¹ N nüshasında bu şekilde yazılan isim E nüshasında şeklinde yazılmış olup N nüshasının devamında da Kalokonya şeklinde yazılmıştır. Âşıkpaşazâde ve Neşrî eserlerinde bu ismi Kalakonya şeklinde yazmışlardır.

istediyse de gaziler sağlam kaleye sığınmadan önce onu kılıçlar ve mızraklarından oluşan surlarla çevreleyip savunmasız bıraktılar. Bir anda göz açıp kapayıncaya kadar inat dolu o müşriki intikam tuzağına düşürdüler. Askerlerin tümü onun el ve boynunu bağlayıp ve kendisine delalet zinciri ve tasmalarıyla prangalayıp şehzade gazinin huzuruna hazırladılar. Şehzade onu kanlar içerisinde kendi hisarın kapısına getirdi. Onun kale ve ikametgâhının teslimini emretti. Hâkimin ve valinin kale muhafızları kendisini bizzat amelleriyle zelil ve perişanlığa giriftar kıldığını gördüklerinden ve onun saldırısıyla devlet için tedbir almayı terk edip sipahî helak ettirdiğini tahkik ederek işittiklerinden dolayı şehzadeden can, ırz ve kan emanı istediler. Kalenin burç ve duvarını ehl-i İslam'ın girmesi için süslediler.

Şiir:

Meskenini burçların üzerine diktiği vakit
Buradan Rumlara, haçlara, kiliselere sıkıntı verir
Nikâhları altındakileri cariye eder, doğurduklarını esir eder
Toplayıp bir araya getirdiklerini yağma eder, ekip biçtiklerini yer

Zafer şiarlı şâhsuvâr mülkün merkezi olan hisarın içinde nurların parladığı güneş misali doğdu. Zira o ülke her türlü mal ve sanayi mahsulatıyla dopdolu ve yığılıydı. Şehzade Gazi ve mücahitler cemaati, müşriklere ait türlü türlü hazine ve definleri ganimet olarak aldılar. Zapt, hesap ve kitap çerçevesi dışında olan o kırmızı altın ve beyaz [gümüş] miktarını temlik edip hazineleri haline getirdiler.

Beyit:

Şah için o değerli metai görüp tarttığı zaman
Sanki denizle çöl hazinelerle doluydu
Hem altın cevheri hem lal taşı ve inciyle
Kantarların içine yeteri kadar doldurdu
Yüz parça dağ gibi kâfura benzeyen gümüşten
Yorgun düşüren sahra gibi gümüşe benzeyen kâfurdan
Yeterince ganimet getirdi şah için
Ki ganimet sığmadı arsalara

Böylesine sınırsız ganimetlerle şehzade zenginleştiğinden ve dinî ile dünyevî hayrata haiz olduğundan dolayı şahlara yaraşır değerli şeylerin varlığını hazinede biriktirmeye ve korumaya layık görüyordu. Cömertlik şiarlı şehzade

malların tamamını mücahitler zümresine sarf etti. Kantar ve eşek yükü dirhem ve dinarı bağışlamış, hiç bir şeyi kesinlikle saklamamıştı. Şehzadenin fütuhatıyla ilgili haberlerde şöyle nakil olunur: O gaza sırasında maden sahibi o kâfirlerin mahzenlerinde kalıba dökülmüş ve basılmış o kadar gümüş ve altın nakitler şehzadenin tasarrufuna girmişti. Her bir mahzenin içindeki altın ve gümüş kantarlar ganimet alanların nazarında tomurcuklanıp açmış gül ağacı ile porsuk ağaçları gibi görünüyordu. Sağ tarafı deniz sol tarafı maden yatağı olan şehzade Allah'ın nimetlerine şükretmek için “*Allah sana nasıl ihsan ettiyse sen de ihsan et*¹²².” ayetinin emriyle amel buyurdu. O nakitlerin ve cinslerinin cümlesinden hiçbir şeyi kendi hazinesi için saklamadı. Ehl-i terk ve tecridin giysisinden bir külahı o kırmızı altın ve beyaz [gümüşü] ölçmek için mukarrer kıldı. Onların durumundaki itikat saflığından dolayı dervişlerin külahının o kilesiyle o nakitlerin oluşturduğu hazineleri din mücahitleri ve fakir ile miskinlerden hak edenlerin ammesini ayırarak paylaştırdı ve dedi ki:

Beyit:

Sağ yanaktandır bana bir dervişin cevheri
Cevheri kahir dükkânına gel az da olsa al

Böylesine büyük nusret ile ganimet nimetlerine ve bağışlayanın inayetleri ile nimetler aynasının ebedîliğine hamt ve şükretmeyi eda ettikten sonra devamlı şunu buyurdu: Bu hediye mukabilinde devlet ve şahlık tacını bizim ihlas fırkamızın üzerine koymuşlardı. Bu meliklik ve ser bülentlik makamlığına dair bahtiyarlık kaynağı olan teçhizatın tümünü ilahî atiyenin saflığıyla bize vermişti. Bunların hepsini iradesinin bereketi ile hırka giyenlerin muhabbeti vesilesiyle ve fakir, tecrit ile maarif erbabının ve tevhit bilhassa da hakikatler ve tahkik meliki olan âşıkların hüsrevi ve mücahitlerin hüdavendigarlarından olan Mevlânâ Celalul'hak ve din Muhammed Rumî'nin (*Allah bizim sırrımızı onun nuruyla her gece ve her gün nurlandırır*) tefiki yoluyla (111b) biliyoruz. Zira bu cihat seferine şehzadenin azimet etmeye karar vermiş olduğu esnada hak yolundaki mertlerden himmet yardımında ve dua ricasında bulundu. Hazret-i Mevlânâ halifelerinden ve dervişlerinden biri Mevlevî dervişlerin giysi ve kıyafeti kanunuyla geçeden

¹²² Kasas Suresi/77

yapılmış altın ölçeğindeki o külâhı hediye olarak verdi. Şehzade sultanların iftiharlık tacı olan o fakrlık külâhıyla fal açıp talihli sayılmıştı.

Beyit:

Cihanı tasarruf eline verimiz

Fakr fırkası üzerine iftihar ederiz

İhlas hasiyeti ve akidenin saflığıyla şehzadeye dinî ve dünyevî ser bülentlik ihsan edildiğinden dolayı işte bu tacı kendi bağış ve ihsanını ölçüp tartmak için buyurdu. O kırmızı altından yapılmış külâhı da azametini vurgulamak için altın işlemeyle süsledi. Hatta bütün yakınları ve kendi yoldaşları ile mahremlerini bu altın işlemeli tacın ayinine katılmaya tayin buyurdu. Dostu olan mücahit sipahların serdarının külâhını kendisinininkiyle aynı renkte yaptı. İhlâslı bir dostluk izharı için saf altından bu ayin ve ziyneti kendi askerleri arasında zuhur etti.

Beyit:

Mülk ve devleti zinde gönüllerden bulmuşum

Alemi bu taifenin âleminden yükselteceğim

Şöyle rivayet olunur: Yine o günde Âl-i Osman'ın şahlarının resmi ve onların hizmetlilerinin havasının adet ve ayini uskûf külâhı adı verilen keçeden yapılmış beyaz külâhı altın sırmayla bezeli kıldığı bu tarz üzere olmuştu. Önderin başına bu tacı yerleştirmişlerdi. Kendileri bu kıyafetle Hazret-i Mevlânâ dervişlerinin silsilesinin giydikleri kisveyi giymişlerdi. Bütün bunlarla birlikte dünyevî haşmet ve makam içinde tümüyle kendilerini manevî olarak ihtiyaç sahibi fakirlerin silkinde sayarlar. Dervişlerin himmetinin uğuru ve hizmetinin bereketinden dolayı gündün güne bu hanedanın saltanat tacı feleğin atlasını terk etmiş on iki dilimli külahtan daha üstün gelmişti. O böylesi seleflerin velayetine ve insafli adalete sahip olan haleflerinin hilafet tacının incisi, güneşin ateş renkli lal taşından daha parlak ve aşikâr olmuştu. Onların kemer bağlayan askerlerinden her biri, zalim kâfirlerle yapılan savaşta saf kıran olmuşlardır. Her biri Rum ülkesinin önde gelen fermandâri ve kayserlerinden olmuştur. Onların uskûf giyen gulamları ve altın işlemeli kemer ile mücevher işlemeli külâh takan kullarının hepsi gaza ve cihat askerinin serdârları oldular. Ehl-i küfür ve ilhada husumet hususunda mücahit askerlerin sipehsâlârları oldular.

Beyit:

Sana fakr saltanatı bahşederlerse ey gönül
Senin mülkün en değersiz olur aydan aya

Bu vakitlerde bahtiyar şehzadenin tasarrufu altına aldığı kentlerin ve büyük şehirlerin cümlesinden olan Gelibolu şehrinin bütün havalisi, bu sıralarda Kalubolu namlı kâfirlerin ileri gelen meliklerinden birinin ikametgâhı idi. Şehzade İslam askerleriyle denizden karşıya geçtikten iki ay sonra o taraflara geçmeyi buyurdu. Kalubolu kendi mal ve askerinin kuvveti hususunda büyük bir itimada sahipti. Az sayıda zahir olmaları hasebince bu mücahit taifenin defini ve kökünü kurutmayı gayet kolay sanıyordu. Buna binaen kendi askerlerini toplayıp kendi hükümet karargâhı olan Gelibolu'dan şehzade Süleyman Paşa ve onun tabilerine kasıtlı harekete geçti. Zaruret hasebince şehzade karşıya geçmiş olan gazilerden sınırlı sayıdaki bir toplulukla kendini beğenen o kâfire mukatele etmek için mukabeleye çıktı. Her ne kadar ilk görüşte mücahit cemaat harp halindeki müşriklerin arasında suret nazarıyla gayet az görüyorlarsa da gelgelelim müminlerin gönlü *“Rabbiniz size emniyet veren beş bin meleklerle medet edecektir.”* hadisinin sadık vaadine dayanıp ümitli oldular.

Beyit:

Dost ki o yar olduğu vakit cümle cihan düşman olsun [ne olur]
Baht ki o destek olduğu vakit yeryüzü asker alsın [ne olur]

Birbirleriyle iki saf karşı karşıya geldiği ve iki taraf ile iki topluluk telakki ettiği zaman aralarında cenk vaki oldu. Gece gündüz birbirlerine nefi makamında oldular. Küfr ve iman bir diğeriyle inatçılık ve düşmanlık makamında olmamıştı. Hiçbir yaratılmış böyle bir cenk ve kan dökücülüğü (112a) hayal arsasında dahi görmemişti. Böylesine fitne uyandıran kanlı savaşı dönen feleğin kulakları işitmemişti. Ama rabbanî yardımın desteğiyle ve ruhanî memleketlerin mülklerinin askerlerinin yardımıyla mücahit sipahlara o cenk meydanında büyük bir zafer kazanmak nasip oldu. Mağrur hasımı kendi askeri kuvveti ve takdir edilmiş gücüyle kırıp kahretti. Gelibolu hâkimi Kalubolu bin bir meşakkatle cenk meydanından yarı canlı bir şekilde dışarı çıkıp kendi hisarına bozguna uğramış bir şekilde kaçıp sığındı. Kâfir sipahın ekseri helak oldular. *“Müşrikler ancak bir*

*pisliktirler*¹²³.” ayetindeki necis cesetlerinin pisliği gazilerin kılıcının suyuyla dünya mülkünden temizlendi.

Beyit:

Senin kılıcının suyuna gelirler ecele susamışlar

Bu makamda senin yaktığın şey kin ateşidir

Kalubolu, hisara sığındığında şehir ve kaleyi muhkem kıldı. Muzaffer şehzade hemen kırılmış o kâfirin arkasından din mübarizleri Ece Bey ve Fazıl Gazi’yi aceleyle gönderdi. Bu kalenin ele geçirilmesini onların yiğitlik uhdesine tevdi edip memleketi tamamıyla onlara verdi. O mert mücahitler ve eşsiz mübarizler etrafta gece gündüz teveccüh yüzünü şehir ve hisarı ele geçirmek için çevirdiler. Tedricen mülkün etrafı ve çevresini mertlik kılıcının darbeleriyle yarıyorlardı. Kısa bir süreliğine bugün Ece Ovası demekle meşhur olan o vilayet Ece Bey’in eline geçti. O vakitten bu zamana kadar bu vilayet onun adıyla meşhur olup mukarrer oldu. Bu vecibeler çerçevesinde her gün bir mahalli ele geçiriyorlardı. Hisarın kâfirleri korkularından dolayı bir an bile dünyayı gören gözlerini açmıyorlardı. Mücahitlerin galebesi gemilerin deniz geçitlerinden gidiş gelişine set vuracak dereceye varmıştı. Kahrolmuşların zarurî yaşam ve hayat kaynaklarını kara ve deniz canibinden ilahî gazaba uğrattılar. **760** (1358/1359) senesi aylarında Gelibolu havalisi Konurhisar ve Kalubolu memleketiyle tamamen dârü’l-İslâm oldu. Tevhit edenler toplanmasında ve mücahitlerin guruh guruh sıralanmasında “*Girin oraya; selâmetle*¹²⁴.” ayetiyle umumi salâsı doğrulanmış oldu. Gelibolu tekfuru ve hâkimi muteber bir gözle onun şehir ile hisarının çevresi ve etrafının muzaffer İslam askerleriyle kuşatıldığını ve mülkünün ve hükümetinin suru onun gamlı gönlünün dar arsası gibi kabzedilip ele geçirilerek mağlup olup kırıldığını mülâhaza etti. O hisarın halinin sonunun eceller sipahının hululüyle sona ereceği hakikatini bildi. Nihayet tepe taklak olmuş devrin işleri onun hizmetkâr kâfirlerini elemelerin inhilali ve mülk ile malın zevali vaktine ulaştırdı.

Kendi işinin salahını sulh ve ihtida hareketiyle kendini o helak olmanın vartasından kurtarması gerektiğinde gördü. “*Kendini kurtaran kârdadır.*” sözüne

¹²³ Tövbe Suresi/28

¹²⁴ Hicr Suresi/46

uygun olarak bu kıtal ve ganimet pazarının ucunda kendini bir kurtuluş sığınağına ulaştırdı. Memleketi teslim etmeden önce zorunlu olarak sulh ve iyilik üzere olan bir grubun vasıtasıyla bu galip cemaate bıraktı. Kendi baş, mal ve ehl-i iyalini o katl, esirlik ve talan vartasından dışarı çıkardı.

Beyit:

Kaderde savaşmanın faydası yoktu

Orduya teslim olup rıza göstermeden başka

Kendi devletinin âyanları ve memleketinin ricaliyle şu müşavereyi karar kıldı: Mülayimâne haberi ve yalvarırcasına sözleri Ece Bey ve Fazıl Gazi'nin nezdine gönderdi. Onlarda sulh tarhını mülk ve din salahına uygun görüp maceranın tafsilini şehzadenin hizmetine arz ettiler. İşi bitir sözünce iki taraf arasında şu suret üzere maslahatı uygun gördüler: Gelibolu tekfurı mülk ve hisarı bahtiyar şehzadenin hizmetkârlarına teslim edecek. Reayanın tamamını ve memleketin sakinlerini kendi haline bırakacak. Kendisi tabileri ve mahsuslarıyla birlikte gemiye binecekler. İstanbul'a teveccüh ile kendi akrabalarına ve dindaşlarına iltihak edecek. Böylece o memleket evliya-ı devletin muradına uygun olarak ele geçirildi. Böylesine mamur bir şehir ve kara ile denizde öylesine meşhur bir geçit (112b) ehl-i İslam âlemin eline geçti. Netice itibariyle Herkes fetih ve nusret nimetinin şükrünü dille ve rükünleriyle arttırarak böylesine bir hediyeye nail oldular. Şehzade o işi zahir eden Ece Bey ile Fazıl Gazi'nin söz götürmez bir içtihadını ve ihtimamını övüp mükâfatını vermek için oradaki memleket ve eyaletin asıllarını onlara teslim etti. İslam arsasının genişliğini ziyadeleştirmek için o iki mücahit sipahdârı deniz ve karada bıraktı. Vefatlarına kadar o iki din mücahidi o vilayette vali olarak sahip oldular. Bu fetihden sonra ömürleri müddetince o geçide sahip çıkarak ordunun her hareketinde cihat erbabını donatarak muhalifleri def etme gayreti içinde oldular. Allah yolundaki her iki gazinin mezar ve kabri o türbenin içindedir. Onların türbesi Allah ehlinin tavaf ettiği yer ve Allah kullarının cümlesinin mezarlığı oldu.

Şiir:

Buranın düşmanların katlettiğinden başka sakini olmadı

Burası kalplere şifası veren bir ziyaret mahalli oldu

Bu Gelibolu şehri ve memleketi, Rum İli ve Frenk Denizi'nin dar boğaz olması ve oradan Kuzey Denizi'ne muttasıl olmasından dolayı Frenk diyarı, tüm Rum ve hatta maruf ile malum olan Maşrik ve Mağrip memleketlerinin tümünün meşhur bir geçiş yeri ve boğazıdır. İstanbul boğazından Kefe, Kırım ve Eflak ile Urus hududu canibine geçilir. Güney ve batı canibinin daraldığı yer üzerinde iki deniz arasındaki berzah olan Gelibolu yer almıştır. Kuzey ve doğu tarafından iki denizi bir araya getiren bu halicin daraldığı yerde Kostantiniyye şehri bulunur. Bunların arasında karadan yol alanların gidişiyle üç günlük mesafesi vardır. Bir baştan diğer başa kadar denizlerin dilinin uzunluğu altmış mil kadardır. Arap ve Acem şehirlerinden gelen tüccar ve kabilelerinden her biri Rum İli, Engürüs, Eflak, Boğdan, Çeh ve Leh memleketlerine geçmek azmiyle gelip bu boğazdan geçerler. Mısır, Şam, tüm Frengistan ile Mağrip diyarının en uzak noktasından mezkûr memleketlere ya da Kefe, Kırım ve Rus memleketlerinden kuzey diyarına gitmek isteyen her gemi bu geçitten ubur eder. Bu geçidin ele geçirilmesi, Rum İli ve bunun gibi diğer memleketlerin fetih anahtarıdır ve yolcuların pek çok memleket için takip ettiği yolların derbendidir. Bundan dolayı bu geçit ve şehrin meşhur yegâne ismi kilid-i deryadır. Bu ülkenin valisi, deniz kıyısının hâkimleri ve zamanın melikleri arasındadır. *“Denizde koca dağlar gibi akıp giden gemiler de onundur¹²⁵.”* mevkiine sahiptir.

Müellife ait:

Herkese açtı ikbal kilidini

Bu melikten zahir oldu emellerin fethi

Bir şehir ki kara ve denizin medarıdır

Bu ülke hayır ve şerlerle doludur

Diğer Fetih

Şehzade Süleyman Paşa'nın o eyalet ve ülkeleri fethi sırasında dârü'l-İslâm havzasına dâhil olan ve o aslan mübarizlerin şâhsuvârının kılıcının hükümlerinin geçtiği vilayetlerin ve büyük şehirlerin cümlesinden Megalkara namıyla meşhur olan bir şehir vardı. Kostantiniyye, Gelibolu ve Edirne şehirleri arasında yer alıyordu. “Ne güzel ve ne kalabalık bir şehir” sözüne mücahit şehzadenin temlik ettiği zamanda hakikaten layık olmuştu. Kâfir beldelerin

¹²⁵ Rahmân Suresi/24

fetihleriyle ilgili işin başlangıcında o vilayetin hudutları bölgesini şehzade, Hacı İlbeyi'ne bağışlamıştı. O güzel şehri fethetmek için ona gazilerden bir grup bıraktı. Bu şehir gayet havası mülayim, manzarası ziyadesiyle geniş ve onun toprağının veriminin fazası boldur. Güzel yüzlülerin yeşil bir hattı gibi gönül açan yeşilliğin üzerinde saf tutarlar. Onun mamur şehristanları geniş bir gül bahçesi gibi bir dağın sinesi üzerinde nefeslenirler. Onun şehri her taraftan bağ ile bostanla sarılmış ve sahraları her canipten yüz çeşit çayırılık ile gül bahçeleriyle donanmıştır. O şehir ve nahiyelerin havasından olan bal ve reçel gayet rağbet görür ve lezzetlidir. Hazmı kolay ve uyumluluk konusunda aşikârdır. Mahmurluk vermeyen rüzgârları onun bal arısı gibi “*Orada safi süzme baldan ırmaklar*¹²⁶” ayetindeki gül bahçesinde otlar ve cennetin gül bahçesindeki çiçeklerin şebneminden şerbet tadını almıştı (113a). Askerlerin tavaf ettiği yerde eşek arısı bir gül bahçesinde olduğunu sanır. “*Ve içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar*¹²⁷” ayetindeki ırmakların kenarında ve arı emiri ile arı beyinin safında olduğunda kendini savaş meydanı sanır. Kan dökmek yerine süzölmüş bal akıtır. “*Onda insanlar için şifa vardır*¹²⁸.” ayetindeki faydalılık hususunda hayat suyu gibidir ve saflık ve arılık hususunda berrak su gibidir.

Beyit:

Onun tadı beyaz bir şeker gibi, süt gibi
Lezzeti kemale ermiş hekimlerin nasihati gibi

Diğer Fetih

İşte bu yakın zamanlarda İslam'la müşerref olmuş saadetli fetihlerle ve cihan fatihi Süleyman Paşa'nın kılıcının uğuruyla dârü'l-İslâm havzasında civarındaki sair beldelerden en latif ve en şerefli olan şehirlerin cümlesinden İpsala adıyla mezkûr bir şehir ve mıntika vardı. Rum Denizi'nin kıyısına yakın bir arazi ve menzil bulunmaktadır. Gelibolu ve Megalkara şehrine üç merhale uzaklıkta bir mahaldir. Çayır ve çimen arazileriyle dolu hoş görünen bir ülkedir. Geniş arazisi daima seher kuşu ve bülbül namelerinden oluşan hoş şakırdamalarla doludur. Bu sesler büyük nehrin kenarındaki mezraları ve otlakları doldurur. Nimetlerle dolu cennetten hikâye edilen o bağlar ve bahçelerin etrafında daima

¹²⁶ Muhammed Suresi/15

¹²⁷ Muhammed Suresi/15

¹²⁸ Nahl Suresi/69

hoş kokulu nergisten yayılan güzel kokular dağılır. O toprağın etrafı meyve ve sebzeyle doludur. Dört tarafı gönül alan çayırlar ve pek çok gül bahçeleriyle çevrilmiştir.

Şiir:

Üzerinden rüzgâr geçen arazi, örtünür

Hoş kokular hücum eden rüzgâr dalgalarıyla

Aynı şekilde cihan fatihi şehzade gazinin ser bülentliği vakitlerinde daima gazilerin leşker ve askerî birlikleri beldeler ile memleketlerin fethiyle ve kâfirlerin diyarında husumet, katl, ganimet alma ile esir etme işiyle meşgul oluyorlardı. Herkes gündüz gece güneşin ve yıldızların gözü gibi o facir güruhu yağma ve talan [için] gözleyip murakabe ediyordu. Küfür ve zulmün karanlığını cihan sahifesinden cilalanmış mücevherli kılıcın masatıyla temizliyorlardı. Geçmiş ümmetlerden aktarılan mertliğin sabık kavalını cihat meydanında çalışıyorlardı. Geçip giden vakitlerin ekseriyetinde o askerlerin safları ve o içtihat meydanlarının mübarizleri Hayrabolu, Corlu şehirleri ve bu beldelerin nahiyeleri canibine varıyorlardı. Onların isyankâr ve asi meliklerinin tavaf ettiği ve saf tuttuğu Tekür¹²⁹ Dağı'nın dağlık alanında bazı kaleler ve bukalar da cihat eden kılıcın darbesiyle mücahitlerin eline geçiyordu. Bağ ve bahçelerle dolu o dağlık alanın mevzilerinin ekserisi böylece tedricen fethedilmişti. O eyaletlerin ganimetleri, esirleri ve diğer kazançlarından türlü türlü gelirler ihsan edilmişti. O hududundaki pek çok kale zorbalık ile kıtalle ve diğer bazısı sulh ile itaat yoluyla şad içindeki gazinin ve onun naiplerinin tasarrufuna girdi. O beldelerin tamamında İslam sancağının güneşinin nurları ve Muhammed'in (*Selam onun üzerine olsun*) dininin hidayet ışıkları yayılıp şayi oldu. Günden güne kâfirlerin büyük şehirlerinin kapılarının fethi onun devletinin yüzüne art arda açıldı. Birbirini takip eden altı yıl boyunca eyalet ile din perverliğe isnat ederek ve kayserin beldeleri ile meskenlerini ele geçirerek tam bir istiklal buldu. Bu nihayeti olmayan zamanda Müslümanlığın arsasını genişleterek ve yaşayan müşriklerin hayat sahasını tazyik ederek mertlik ve içtihat vazifelerini yerine getirdi. Gün be gün din düşmanlarının üzerine muvaffak olup zafer kazandı ve an be an dünyayı fetheden güneş gibi düşmanların diyarının üzerine musallat olup cihanı aydınlattı. Nihayet onun

¹²⁹ Tekirdağ

mertlik ile dilaverlik sesi ve cenk muzafferliği ile cihan fatihliği sedası, o kâfirlerin diyarının muhtelif cihetlerinde şöhret buldu. Mübarizlerin ve abdalların savaş meydanında onun sipahdârlığı tam bir hak ettiği ve layık olduğu vecihle haşmet ve celal ehlinin nezdinde yayıldı. Küfr memleketlerinin başkaldıranları onun ülkeler fetheden kılıcının korkusundan tevazu ve zebunluk siperini onun önünde yere serdiler. Rus, Engürüs, Las, Frenk, Eflak ve Bulgar memleketlerinin meliklerinin ve isyankârların reisleri şehzadenin korku ve endişesinden **(113b)** şaşkınlık içindeki boyunlarını uzak ve yakından onun savaş meydanları ve sahrasının nezareti altına soktular. Onun şevket ve şahlık sancağını Allah ricalinin himmetinin uğuruyla ve “*Kim Allah için olursa*” ihlasının hasiyetinin bereketiyle semanın en yüksek noktasına açtılar. Kendi şahlık devrinde ve memleketleri fethettiği zamanda küfr ve İslam meliklerinden bir grubun ittifakıyla [bile] yerine geçebilecek kimse ve ikinci bir kişi yoktu. “*Allah dilediğini zaferle destekler*¹³⁰. ”

Şiir:

Akranlarla uyumlu olmak, verir

İzzet, yücelik, yardım, saadet, ihtişam, iftihar

¹³⁰ Âl-i İmran Suresi/13

On Yedinci Destan

Süleyman'ın ikbal suretine nazar eden bakışın ulaşması ile gençlik günlerinde o şehzade gazinin haline zamanın yaralayıcı gözünün afetinin arz etmesi keyfiyeti ve ecellerin avlandığı yerde devranın eğri büğrü gidişli beyaz renkli hırçın bir serkeş atın niteliği, şehzadenin yuvasından ruhunun yükselerek bir doğan gibi uçması ile o mahallerdeki kâfirlerin hücum ettiği savaş meydanında kendi ruhaniyetinin kerameti ve kuvvetinin izhar etmesi beyanının zikrine dairdir.

Müellife ait:

Onun feleğinin çark etmesinden ve şefkatinden kork
Ve onun sabahının mutluluk içindeki gülüşünden kork
Eğer senin yanağına güneş gülerse her sabah
Onun akşam ve gündüz döktüğü fani gözyaşından kork

Bu dokuz dairenin devrinin muktezasınca o gece ve gündüzün yenilenip sürdürülmesiyle feleğin vaziyetlerinin tekrar eden işleyişi ve âdeti daima şudur: Eğer bu şekilde ikbal güneşinin sancağı bahtiyar maşrıktan saadet ile muzafferiyet içinde doğarak yükselirse ve onun cihanı aydınlatan suretini râbiatu'n-nehârın zirvesinde basiret sahiplerinin tahmini nurları çoğaltarak günü arttırıp aşikâr kılsa dâire-i nısfü'n-nehâr¹³¹ ulaştığı ve geçtiği sırada yaralayıcı gözün nazar eden bakışı ona zevali ulaştıracağı kesindir. Onun cihanı aydınlatan suretini ufûl ettiği mağripde sarı renkli güneş siyah toprağın üzerine düşer. İkbal feleğindeki bir hilal dolunay mertebesindeki cemalin aklığından kemalin nihayetine ulaştığında bir daha solup zayıflık noksanlığına düşmez. Gökyüzündeki güneş ihtişamı her nerede ortaya çıkarırsa aylar ve günlerin geçip gitmesiyle yüz­süz ve vicdansız bu zamanın bir günü güneş tutulmasındaki siyah ve kırmızı rengin alacalığından onun anlına bir Habeşî gibi siyahlık düşmez.

Beyit:

Felek inayet güneşinde kimi oturttuysa
Onun ahiri sabahın evveli gibi kısa olup baki kalmadı
Nakit vermedi hile yapmayan zaman
Nakış dokumadı sonunda hile yapmayan çark

¹³¹ Dâire-i nısfü'n-nehâr: Her hangi bir mahallin semtü'r-re'sinden geçen düzlemin semâ küresi ile teşkil ettiği ara kesiti. Ferit Devellioğlu (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 29. Baskı. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, s. 183.

Bu minval üzere eğer bu şekilde ikbalin parlak aklığı ayın hilal şekliyle gökyüzünün fanusunda yanan gece mumunun yerine aydınlatırsa ve eğer makamın yüksekliği ile kaderin yüceliğine dayanarak dolunayda nuru arttırarak parlayan bir meşale bu cihanı gözetmek için bu hüznle dolu toprağın karanlık ve dar yerlerini aydınlatırsa işte çark eden aydınlık güneşin şefkat göstermediği o saat onun kandilini noksanlık arz eden yere getirir. Zamanın vefasızlığından ışıksaçan tahtın etrafına toplanıp akşamın karanlığında gizlenirler.

Şiir:

Zamanın tasarrufuyla istediğin gibi idrar bile dökemezsin

Zira zaman farklı farklı renklere sahip bir cin gibidir

Gün olur sevinç verir, gün olur ferahlıktan uzak düşmek

Bunların her ikisi de yok olup gidicidir, onun gölgesi fânidir

Şöyle ki:

el-Kıssa

Saltanat kaynağı ay yüzlü şehzade Süleyman Paşa'nın "*Allah dilediğini yapar*¹³²." terbiyesiyle az bir zaman ve kısa bir süre içinde ülkeler fethi ve din perverliği hususunda tehlikeli işlere giriştiği **761** (1359/1360) senesi aylarında onun bütün tedbirleri takdir neticesine muvaffak oldu. Küfür diyarındaki kadr-ı yüce olan meliklerin ve hâkimlerin memleketlerinin kilitleri onun iktidar eline geçti. Ganimetlerin çok olmasından dolayı onun sipahı ve karargâhı içinde sınırsız mallar ve teçhizatlar oldu. Şüphesiz daima gönül gözü kör haset edenler hayret nazarı ile şaşkın ve kıskanç gözlerle o civan şehzadenin makam ve haşmetine bakıyorlardı. Küfür ehlinin ve şirk koşanların temiz olmayan gözüyle haset ve hasret yolundan daima onun şevket ve celal cemaline nazar eden bakışlarını ulaştırdılar. Kuşkusuz "*Nazar haktır.*" siddik hadisinin iktizasıyla zamanın yaralayıcı gözünden onun şahane ay gibi suretine gizli bir noksanlık ulaşmıştı. Nazarı kusurlu himmeti düşük kimselerin nazar değdiren bakışlarının isabetiyle onun hüsrevane devletinin yüce başına **(114a)** gizli bir kırıklık ulaştırıp onun ömür dalını büktüler.

¹³² İbrahim Suresi/27

Şiir:

“Nurunu tamamlayacak” olan tarafından vaad edilen helak gelip yerleşti
Onun türlü türlü renklerine sahip dallar ve o onları bakışlarıyla süzüyor

Şehzade zahiren her ne kadar genç bahtlı ile talihli gençliğinin gururu ile sebatsız ömürlü gençliğin verdiği acelecilik gafletinde olduysa ve ömrün günlerinden ile hayatın itibarsız anlarından dalgınlık içindeyse de Hâlik’in iradesiyle ecel hulul ettiği zaman kaza ve kaderin takdir kılındığı mukarrerdir. Gençler yaşları gereği ömürleri hayır ile şer’in afet ve korkularıyla dolu bu güzergâhta niyeti arz edildiğini ve emniyetin kesildiğini anlamaya manidir. *“Hiçbir benlik yarının ne getireceğini bilmez. Hiçbir nefis nerede öleceğini de bilmez”¹³³.*”

Beyit:

Gençlik kendi başına geçip gider
Sanki çölün etrafındaki hazan rüzgârı [gibi]

Ama onun fitrat cevherinin saflığından ve sîret aynasının gizli parlaklığından dolayı bir gün şehzade gazinin yüce hatırına şu mana cilve etti: Saadetli yıldızdaki seyir sürati ufûl ve zeval afetinin işaretinin ekserisini arz etti ve burçtan devlet yıldızı alçalarak minderini eksiltip vebale uğradı. Öyle ki hızlıca büyüyen fidana bu cihanın saray bostanında afetlerin ilhaki ve hazanın haraplığı daha da artar. Zamanın hadiseleri ve semadan nazil olan şeyler gül bahçesinin taze dallarına daha hızlı ulaşır. Bahtiyar şehzadenin düşünce denizindeki bu derin tefekkürünün sebebi zamanın o vefasızlığı neşet etmesidir. Deveran edip takip eden feleğin aynasında mevt ve fena suretinin mülâhazası hususundaki neden şudur: O mücahit askerlerin kâfirlerin muteber vilayeti üzerine teveccüh edip galip gelerek istila etmeleri üzerine tesadüf eden o vakitlerde civardaki kâfirlerden büyük meliklerin bazısı kendi mülkünün zeval bulması korkusundan ıstırap ve çaresizlik makamında oldular. Anadolu beldelerine kıyasla Rum İli hükümeti ve memleketlerinin kesintisiz bir şekilde intikalin halini de zahir alametler ve şahitlerle müşahede ediyorlardı. Bunun üzerine Selanik hâkimi, Ağriboz Adası hâkimi, Mora Adası hâkimi, Las ile Bulgar vilayeti hâkimleri ve diğerleri gibi Rum İli etrafındaki meliklerin tümü Kostantiniyye valisine elçi ve haber

¹³³ Lokman Suresi/34

gönderdiler. Kendisine işaret edilen kimse veraset ve asalet bakımından kâfir meliklerin öncüsü ve kayserliğin taç ve tahtının sahibi olmasından dolayı ona bir gün Müslüman askerlerin denizden kolay ve rahat tedbirlerle geçtikleri ve denizin kenarındaki birkaç hisarı kılıç darbeleriyle aldıkları gün şu haberi gönderdiler: Her gün onların bu fethettiği memleketler katlanarak artmaktadır. Bazı kale ve hisarlardan ele geçirdikleri pek çok ganimetleri memleket fethetme işinde ve hükmetme gücünü artırma hususunda kullanıp desteklemektedirler. Tedricen bu husus bütün İsevî melik ve milletlerinin başına gelecektir. İşin sonunda bu taifenin dinî ayını ortadan kalkıp dünyevî devlet onlara intikal edecektir. Bu mülâhazaya binaen deniz kıyısındaki meliklerin tamamı özellikle Kostantiniyye, Selanik, Mora, Ağrıboz ve Frenk halkından bazıları bu maslahat hususunda ve akıbet düşüncesi içinde bu sözlere muvafık oldular. Her birinde beş yüzden bine kadar cenk eden siphahilerin hazır bulunduğu altmış kadirga ve mauna gemisi etraftan gelip Gelibolu boğazına ve oradaki nahiyelere vardılar. Şunu mukarrer kıldılar: Onların askerlerinin başından bazıları üç gemiyle Duzla ve Seydi Kırığı kasabasından deniz kenarına çıkıp o askerlerin sipehsâlârlarıyla birlikte otuz kişi Gelibolu'da bu Müslüman askerlerin üzerine huruç edecekti. Rum İli karasının memleketleri tarafından da diğer melikler ve askerler bu anlaşmaya binaen Müslümanların başına üşüşeceklerdi. Bu az sayıdaki gürhün mücahitleri kara ve denizin her tarafından tam teçhizatlı ve mükemmel silahlı askerlerle saracaklardı. Bu şekilde bir Müslüman siphah dahi hezimete uğradıktan sonra deniz geçitlerinden hiçbirine ve hiç bir hisara sığınıp kurtulamayacaktı. Onların efradından tek bir kişi dahi Anadolu tarafına kaçıp (114b) geçemeyecekti. O melik ve tekfurların hepsi hatta gönül gözü kör olan kâfirler İslam'ın gündün güne büyüyen devleti o ayıp arayan müşriklerin verdiği zahmet ve manilerle gayet intizam içinde bulduklarından dolayı gafil idiler. Muhammed'in nurunun aydınlattığı çerağ o haset eden düşmanların ve fasit içindeki hasımların hasret ve pişmanlık anında o kara gönüllü kimselerin gözlerinin görmediği karanlık içinde daha da parlayacaktı. *“Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır¹³⁴.”*

¹³⁴ Saff Suresi/8

Müellife ait:

Haset eden nefisten dolayı daha da kızardı onun yüzü

Bizim mumumuz bu taze rüzgârdan dolayı daha da parlak

Kâfirlerin fikirlerinin tarhından, teveccühün şöhret bulmasından ve bu müşrik meliklerin sevk ettiği askerlerden haberlere binaen büyük bir fitne ile kargaşanın hüküm sürdüğü memleketler mücahitlerin önüne düşmüştü. Allah düşmanlarından oluşan bu büyük topluluğun sesi ve sedasından sükûnet ve mutmainlik kademiyle İslam askerlerinin daralttığı gönülden çıkıp gitti. Bir gün mücahit şiarlı şehzade kendi devlet erkânı arasında bu endişe ve düşüncelerin hücum ettiği sırada vasiyet yoluyla zamanın vefasızlığından bir kaç hikâye buyurdu. Kendi havasıyla yüz yüze konuşarak gayb âleminin bildirildiklerinden bir telkin olan şu manayı takrir buyurdu: “Ecelin hululü takdir edildiği vakit bana vefat vaktini ulaştırıp bu mühlet zarfında ömür ve hayat zincirinin talihinin kesitini esirgemeyen kılıcımla kesmeyi vaat etmişti. Asla yıllarca kutsal ruhun mürekkebinin mekânı olan benim bedenimin unsurunu ve senelerce cennet yuvası canın şahbazının ikametgâhı olan benim bu terkibini temiz olmayan çölde yere vermeyiniz. Vefat ettikten sonra bu beşeri bedenimi solmuş bir ölü sanmayınız.” *“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilâkis onlar diridirler”¹³⁵.*”

Beyit:

Asla ölmez gönlü aşkla zinde olanın

Kayıtlıdır âlemin ceridesinde bizim daimîliğimiz

“Mukatele ve savaş azimetiyle kâfirlere teveccüh takdir olunduğu şu vakitte hiç bir suretle düşmanların çokluğundan ve dost ile yardım edenlerin azlığından korkmamak ve o dinin düşmanlarıyla mukatele ve mukavehe sırasında askerlerin azlık ve çokluğunu sorgulamamak gerekir. Zira Hazret-i Resul’un (*Allah ona salat ve selam etsin*) ruhaniyeti bu İslam sipahının desteği ve sığınağıdır. Benim ruhum hayat mülkünden intikal ettikten sonra Muhammed’in sancağının altında kuvvet bulup saadete erecektir.” Dinin hamisi olan sipah da korkuluk hastalığını geçirmemiş ve düşmanın yakınına gelerek saflarla karşı karşıya gelip birbirlerine geçerek çarpışmak zuhur etmemiş şehzade gibi semavî vasiyet olan şu tür cümleleri dillerine doladılar. Onu işitenlerden herkes buna

¹³⁵ Âl-i İmran Suresi/169

binaen hamle ettiler. Bazıları da bu kâfir meliklerin hücumundan korku ve dehşete kapıldılar. Onun dilaverliğini hakikaten bilen bazıları ise bu kelimeleri gazilerin nasihat, tecrübe ve teşviklerinin işareti olarak sandılar. Lakin şehzade gönül ehli olduğundan ayna gibi iman nurunu yansıtıyordu. Dili doğru olduğundan mele-i a'lâdan ilham olunan şeylere tercüman oluyordu. Onun tûtî lisanı gayb âleminin aynasında bir sureti müşahede ediyordu. Bir kaç sözü “*Müminin zannı kehanettir.*” hadisinin hakikatine uygun olarak silkine çekiliyordu.

Beyit:

Aynanın arkasında benim tûtî sıfatımı gördüler
Ezel üstadının söylediği o şeyi söyle söyleyeyim

(Şehzadenin Avın Ortasında Attan Sükûtu ve Helakının Tavsifi¹³⁶)

Bu takdim edilen hususlara binaen işin gerçekleşmesi takdir olunmuş hadise mukarrer olduğundan ve sebepler âleminin mecraları geçmişe uygun olarak takdir edilmesi mukadder olduğundan dolayı ansızın bu esnada bir gün bahtiyar şehzadeyi sultanlık tabiatı ve gençlik baharının hevesi iktizasınca av ve avcılıkla hatırını eğlendirmek arzusu ve serverlik efkârıyla ilgili kaygılarını rahatlatmak azmiyle azimet rüzgârı üzerine süvar etti. Çalılıkların üzerindeki kartal pençeli bir şahbaz ve av kuşu gagalı bir kuş avcı aslanın pençesine kendisini düşürdü. Hoşça salınan çevik atını hızla geçen ömür gibi avın arkasından koşturdu. Kır ile dağın alçak ve yüksekliğinde ve her çayır ile çimenlikte dağlık arazinin tedrevi ve keklğini talep ederek guruh guruh aktılar. Dağ ve sahranın av mahallerinde her tarafı dolaştılar **(115a)**. Rüzgâr gibi gül bahçesinin etrafına baktılar. Ansızın atın dörtnala gittiği esnada ve şahbazı avın üzerine saldıği sırada bela dağının eteğindeki kader arsasının fezasında atın ayağına salına salına giden bir keklik dolandı. Onun ömür ve devlet atı İskender’in bir defada Darius alaylarının binitlerini bozması gibi bozdu. O temkin sahibi şehzade süslü tahtının üstünden yere düştü. Onun dağ gibi atı mafsalları gayet nazik olan bedeninin üzerine büyük bir darbeye düşüp el ayaktan hata etti. Mülk yolundaki arzu yokluğa erişti. Hemen temiz ruhun menziline cennet kuşu topraktan olan bedenin kafesinden kutsîler âlemine meyletti. Yuvası cennet olan şahbazı bedeninin ağır bünyesinden kurtuluş unsuru buldu. Ahenkle gökyüzünün zirvesine yükseldi.

¹³⁶ Haşiyede geçmektedir.

Müellife ait:

Ruhun şahbazı uçtuğu vakit tenin yuvasından
Cevelan edilen kutsî ravzayı vatan yapar

Sanki o şahbazın uçuş sesi, semavî meleklerin kanatlarının ardındaki kuşlarla birlikte şehzadenin o mücessem ruhunun uçuşuna sebep oldu. Yahut Allah'ın nebisinin (*salat ve selam ona olsun*) sahih hadisi iktizasınca onun can kuşu şehitlerin ruhlarıyla birlikte nurlu kuşlar şeklinde sıdretü'l-müntehanın dallarını, şehitlerin haliyle ilgili haberde (hadiste) geçtiği gibi: *“Allah onların ruhlarını cennet nehirlerini dolaşan bir kuşun karnında halk eder. Cennetin meyvelerinden yerler ve arşın gölgesinde asılmış altından kandiller altında ağırlandılar.”* şeklinde o cihanın istirahatgâhı yaptılar. Kuşkusuz o temiz soylu mücahid şehzade o can cihanında Allah yolundaki şehitlerin serverine tabi olacaktı. O mananın neşet ettiği yerde suret âlemine mutabık olarak, beşeriyetin efendisinin (*Allah'ın salat ve selamı ona olsun*) “fi-sebîlillah” ile ilgili fasılda müjdelediği gibi *“Kim Allah yoluna çıkarsa ve bu sebepten dolayı ölür ya da öldürülürse ya da bundan dolayı sıkıntıya düşerse, o şehittir.”* ve onun yüce dereceli cennet köşklerinde ve kurtuluş makamlarının yüksekliklerinde yeri vardır” sözüne uygun olarak şehit süvarilerin başı olacaktı. Hal diliyle zamanın vefasızlığından ve işi son bulmayan âlemlerden şikâyetle şu teraneyi söyledi:

Müellife ait mersiye:

Ey gönül arama dünya menziline kendine bir yer
Mülke giden yolda kendi hesabını yok say
Azade ol ki senden daha önce de o yola düşenler oldu
Hiçbir işin ve gücün tamam olmayacak
Gafil olma ölüm kartalının keskin pençesinden
Ki o ansızın ayağıyla geçirir kendi avına
Ey işret meclisinin sarhoşları zamanın bağında
Gerekir mahmurluk veren ölüm kadehini kırmak
Geç bu dünyanın harabesinden ki bundan önce
Kimse muhkem kılamadı kendi hisarının varlığını
Gönlü karar bulduğu zaman dönmeyen çarktan
Ki o bırakmadı azizlerinin kanında kendine bir medar

Naaşı kaldıran merkeple gider o parlak süvari
Görürler şehir ehli kendi şehriyarının gidişini
Ey uykulu göz ecel korkusundan kalk
Dikkat et ağlamasına kendi matemli gönlünün
İdris pişmanlık gözyaşıyla tozlu yolu tut
Hayatta inşa et kendi mezarının haremini

Doğru itikatlı şehzade temeli olmayan hayatının günlerinde daima uhrevî yurdu imaret etmekle kıyam ediyordu. Onun hükümet mahalli ve ülkeler fethetme menşei olan Bolayır mevziinde “*Binasının temelini, Allah korkusu ve hoşnutluğu üzerine kuran kimse mi?* ¹³⁷” ayetinin tarhiyla mücahitlerin ibadet haneleri içine alan hayır kapılarını inşa etti. Bu feci vakadan sonra naipler, hizmetliler hatta İslam sipahileri Anadolu canibine o mücahit şah suvarın tabutunun nakledildiği vakit mülkî ve dinî fitnelerin zuhuruna sebep olacağını gördüler. Şehitlerin sünneti yoluyla onun defni şehadet ederek fevt ve mevt ettiği aynı mahalde oldu. Kendi yaptırdığı hayır imareti içinde onun lahdi olarak temiz bir türbeyi tercih ettiler. İlahî hüküm gereği şehzadeyi defnettikleri zaman çok vah çeken o sipahi arasında ah ve nara alemini kara bahtlı sancakla birlikte yükselttiler. Bu geride kalanlar, naipler ile mübariz âyanlar cemaati, iki tür gam ve kedere duçar oldular. Birincisi din düşmanlarının hücumunda bilhassa müşrik melikler ile hâkimlerinin toplandığı ve ittifak ettiği zamanda mülkün zevalidir **(115b)**. Bir diğeri iktidar sahibi kâfir meliklerin malik olanları ve onların askerlerinin tümü tarafından kara ile denizin her tarafından sarılı bulunan yeni fethedilmiş o beldeler içinde nebevî milletin ihtilale uğratılma korkusudur. Zira bundan önce nusret şiarlı gazileri def etmek için hazır ve amade hale gelmişlerdi. Henüz daha vaki olan bu hadise ve ahvalin haberi Sultan Orhan Bey’in naiplerinin kulağına ulaşmamıştı. O din penah padişahın yaralı hatırı bir evladın mateminin merhemi olmayan elemi için henüz bir yağ sürmemişti. Bu matemli cemaatin haberini ve o düşmanların arasında bu geride kalanların sükûnet tedbiri ile mutmain olduklarına dair cevabı işitmemişlerdi.

Etraftaki casuslardan kâfir meliklerin tümü sayısız askerleriyle İslam askerlerinin meskeni ve karargâhına bir günlük mesafede olan Duzla geçidindeki

¹³⁷ Tевbe Suresi/109

deniz kenarına varmış olduklarına dair tevatür haberler ulaştı. Daha önce tertip edilmiş olan o altmış gemi, ters esen rüzgârdan Süleyman'ın göç ettiği ve onun civanlık çağının sona erdiği haberini işitmişlerdi. Sevinç ve mutluluk yelkenlerini talep ve arzu semasına çekmişlerdi. Sanki divan sipahı Süleyman'ın mevt haberiyle sonu olmayan zindanından kurtuluş bulmuşlardı. O şerli kavimden herkes fitne hareketliyle ve fesat niyetiyle harekete geçmişlerdi. Yine mücahitlerin o matemli ve yaşlı günlerinin ortasında aniden etraftan ve memleketlerden kâfir askerler bu haberi işiterek bir hayli sevinç ve mutluluk göstermişlerdi. Birden bire o sayısız cemaatten mağfîret penah şehzadenin karargâhı ve mezarı olan Bolayır canibine demir zırhlı hunhar on beş bine yakın süvari o gönlü kırılmış matemli güruha zarar ve azar vermek istediler. Perişanlık ve üzünlük halindeyken bu vahşet engiz haberi işittikleri vakit Allah'ın işlerine medet ve yardım etmesi için teveccüh ettiler. Müteakiben kâfir askerler cidal alemlerini kıtal arsasında yükselttiler. Ama ıstırap ve çaresizlik içindeki o mücahitler *“Yoksa darda kalan kişi, ona dua ettiği zaman icabet eden, kötülüğü gideren yok mu?”*¹³⁸ ayetindeki ilahî müjdeyle ümitli oldular. Mukabele ve mukatele işinde o güruhun tümü şu söze ittifak ettiler: Savaş meydanından kaçmak ve firar etmek şer'endir haram ve mertliği reddeder. Aklen bu vartada mukavemet etmek tevekkülün delili ve bilgeliğin nihayetidir. Çünkü İslam ehlinin bu karargâhtan kaçması elbette esir ve helak olmaya yol açar. Kâfirlerin ihata etmiş olduğu deniz ve kara yolundan kurtuluş bulunmadığı her bir hidayetli akıl sahibine malumdu. Bu sebeple tevekkül ayağını sabır ve tahammül üzengisine koydular. İşin dizginini rıza ve teslim eline verdiler. Dua avucunu fetih ve zafer sancağının mahçesi gibi yalvarma ve yakarışla semaya yükselttiler. Herkes Allah yolunda kendinden geçerek ihtiyar yularını seçilmiş fail-i muhtara bıraktılar.

Beyit:

Allah'ım bir kere daha bir dost ver

Kötülerin şerrinden kurtuluş ver

Kimsesiziz ve bizim kimsemiz sensin

Güçsüz ve güçlü olan herkesin kimsesi sensin

¹³⁸ Neml Suresi/62

O büyük fitnenin ateşini söndürmek için tedbirlerin genişliğinin ziyade olması gerekli idi. İşi malikin takdirine havale etme hususunda vaktin salahı üzerine Süleyman Paşa'nın mezarının başında o taziye toplantısında hazır bulunan İslam askerlerinin tümü kendi teçhizat ve silahını güçleri yettiği miktarınca tertip ettiler. Şehzadenin vasiyeti uyarınca onun ruhaniyetinden medet dilediler. O kâfir sipahları istikbal etmek üzere şehzadenin ikbal sancağını başları eğik kâfirlerin kalplerini kırmak için semanın balık burcuna ve balıkçılar semtine çıkardılar. Kalabalık kâfir güruhu işin başlangıcında ve işin henüz başlamadığı anlarda iktidar pazusunun kuvvetine itimatla gazilerin tamamının önce üzerinden ellerini çektiler. Katletmeyi ve şehitlerin kanını akıtmayı affetmeyen kılıcı intikam kınından (116a) çektiler. İster istemez az sayıdaki mücahitlerin tümünü mağlup edip kahrettiler. Lakin İslam askerleri Süleyman Paşa'nın vasiyeti iktizasınca hezimet hususunda onun mezarına yüz sürdüler. Yalvarış ve yakarıшта bulunarak kuşkusuz gaybî medeti ve teyit edilmiş askerleri dileme duası ettiler. Lakin ilahî latifelerle o kırılma ve bozguna uğrama esnasında Allah'ın faziletinden gizli birkaç maslahat zuhur ederek ulaştı. Birincisi gemilerden müşrik askerler çıktığından dolayı bunlar çoğunlukla bu cenk sırasında piyade idiler. Gazileri katl ve ganimet olarak alma hırsı cihetiyle İslam askerlerini kırdıktan sonra onların arkalarına başlarını koydular. Ama henüz din mizmârlarının şehşuvarları ulaşmamıştı. Kan dökücü kılıçlarını gazilerin katli için çekmeden ansızın gayb ricali sipahları çevik suvarileri suretinde cidal safının dizginini çektiler. Meleklerden olan askerler beşerî askerlerin giysileri içinde gönlü kırık ehl-i İmân'ın yardımına vardılar. Kâfirlerin karanlık gözlerinde şöyle timsal oldular: Dağın pusu kurulmaya uygun yerinden azametli bir asker zuhur etti. Çekilmiş kılıçların ileri uzatıldığı cenk yerinde hazır oldu. Bâtını göremeyen kâfirler şöyle zannettiler: Sanki İslam ehli hile yaparak pek çok asker pusuya yerleştiler. Her ne kadar zahiren kaçtıysalar da bu kaçışta hile vardı. Kuşkusuz “*İnkâr edenlerin kalplerine korku salacağız*¹³⁹.” ayetinin sadık vaadi uyarınca şerli kâfirler geri dönerek bozgun ve firar tarafını tuttular. Korku ile ürküntüden ve vesveseli askerlerin çokluğundan bu kaçış hususunda deniz kenarı ve kendi gemileri canibine indiler. O firar sırasında gayet çaresizlikle kendi harp teçhizatlarını ve silahlarını attılar. Dönerek ehl-i İslam'dan korkup kaçmışlardı. Müslümanlar

¹³⁹ Âl-i İmran Suresi/151

ansızın kendi arkalarında dağılmış ve bozguna uğramış düşman askerlerini görünce bir anda kâfirlerin kaçıışı sırasında kendi ihtiyar dizginini çektiler. Hezimete uğramış kâfirlerin durumunu tahkik ettikten sonra kan dökücü kılıcı kınından çıkardılar. Geride kalan güruh güruh piyadeler savaş meydanında ve kaçış yolunda helak eden kılıcın hedefi oldular. Fırka fırka Allah düşmanı sipahsâlârları ve serdârları toprağa ve kana bulayıp oradan oraya savurmuşlardı. Böylece galip durumdaki bir ordudan ve kalabalık sipahlardan bir fert bile salim olarak gemiye varamadı. Onların gemilerinin içinde gemicilerden başkası gazilerin kılıcından selamete ulaşamadı. “*Sonunda Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar*¹⁴⁰.” ayetindeki vakanın sureti bir kez daha Rum kâfiri askerleri arasında ayan sahife üzerinde tekrar aşikâr oldu. “*Kim Allah'a tevekkül ederse o, ona yeter*¹⁴¹!” ayetinin sadık hakikatıyla basiret sahiplerinin gözünde zahir oldu.

Beyit:

Muhalifin bünyesini savurdular

Atlar o düşmanın üzerine dörtnala koştular

Müslüman sipahın tamamı hayata dair tamahlarının kesilmesinden sonra gaybî bir tevfikle düşmana karşı yardım bulup muzaffer oldular. Sözle tarif edilemez ganimetlere nail olup paylaştılar. Harp ve savaş ateşinin sönmesinden sonra o günahkâr güruhtan esir olan kâfirlere ve itibar sahibi serdârlara sual ettiler: Ne sebep oldu ki böylesine kalabalık bir ordu bu güruh üzerinde tam bir galibiyet halinde iken görünen bir sebep olmaksızın firara yüz çevirdiler. Kendi kendine firar yoluna düştüler. Bu farklı farklı belalara duçar oldular. Müşahede ve tahkik bakımından güvenilir olan akıllı kimselerin ekseri şöyle naklettiler. “Askerlerin galibiyeti esnasında kaçan Müslümanlar tarafından ansızın tümü kır atlara binmiş süvarilerden bir saf çıktı. O cemaatin öncüleri içinden gayet heybetli ve aşikâr bir civan çıktı. Elinde bir alemle nara atanlara şöyle dedi: Ulaştığımız şey şudur, kınından intikam kılıcını çektik.” Kâfir sipahlarına bu leşkerin şevketi ansızın peyda olduğundan dolayı **(116b)** hepsi Müslüman sipahın kaçışının ve onların azimetinin ansızın hile ciheti ile ihtiyarı olacağını ve kendi donanmış askerlerinin ekserini pusuda bıraktıklarını zannettiler. Böyle bir hileyi onların gönlünün gizli hanesinde saklamışlardı. Bunu gören cemaat de çekinmeden ve

¹⁴⁰ Bakara Suresi/251

¹⁴¹ Talak Suresi/3

oyalanmadan bu cemaatin tarafına dilaverlik yüzünü çevirdiler. Dağlık arazideki keklik güruhunun arasına düşen şahbaz misali avlanmaya başladılar. O itibar sahibi insanların bu haberi tevatür mertebesine ulaştığı ve “*Rabbiniz, nişanlı bin melekke sizi takviye eder*¹⁴².” ayetinin sıddık vaadini dost ve düşman herkes ayn’ul-yakîn ile gördüğü vakit Hazret-i Mustafa’nın (*Allah’ın selamı onun üzerine olsun*) ruhaniyetinin takviye ettiği vasiyet ve vaat, Süleyman Paşa’nın ruhunu peygamberin tasarrufu ve tasallutu yoluyla o mana ülkesinden suret âleminin kesilmesi halinde hak ve sadık olduğu malum oldu. Hakk Teâla onun hayatı ve saltanatına keramet buyurdu.

Şiir:

Zaman zamana benzer, günler bir tektir

İnsanlar insanlara benzer, dünya ulvî kimseler içindir

Tetimme: İslam askerlerinin bu zaferinde ilahî latifeler ile lütufların ikmali ve sonu gelmeyen inayet hediyesinin bakiyesi şu idi: Tam tekmil sipahlarla mürekkep otuz geminin tümünde her birinde donanmış beş yüz altı yüz nefer bulunuyordu. Her taraftan Gelibolu geçidine teveccüh edip husumet ve düşmanlık yelkenini her gemiye çekmişlerdi. Gazilerin Anadolu canibinden gidiş ve Orhan’ın naiplerinin hizmet yolunu kesmek istiyorlardı. Rum İli kâfir askerlerinden her biri Süleyman Paşa’nın gazileri ve mübarizleri hezimete uğrayıp indiği vakit deniz kenarına herkese helak edici kılıçları geçirecekti. Bu gemiler geldikten sonra Gelibolu muhafızı olan şehzadenin vazifeli adamları Süleyman Paşa’nın başına gelen musibetten henüz daha haberdar olmamışlardı. Deniz yoluyla böylesine yüce bir ordunun ulaştığı haberi şehzadeye tafsilatıyla arz edilmişti. Gelibolu halkının elçisi şehzadenin eşiğine yardım dileğiyle ulaştığı vakit İslam askerlerinin hepsini şehzadenin matemi ve düşman askerinin gelişinin ıstırapı içinde gördü. Ama Müslümanların yakın olan o fethini hemen ardı sıra bizzat gözle müşahede ettiği vakit hayatta kalan esir birkaç kâfiri Gelibolu halkına müjdelemek ve iyi haberi iletmek için beraberinde getirdi. Hemen esir kâfirlerden bir kaç kişiyi kırılmış müşriklerin halini anlatmak için düşman gemilerinin arasına gönderdiler. Onlar tahkik edip ve şahit olarak kendi askerlerinin bozguna uğramış halini gemilerdeki ahaliye arz ettiler.

¹⁴² Telmihte bulunulan Âl-i İmran Suresi 125. ayetinde bin melek değil beş bin melek geçmektedir.

Beyit:

Dizgini tekrar çek ejderha yolun üzerindedir

Masal uzundur ve yol kısadır

Bir yerde uyumaz cesur kartal

Su içmek için dahi yere varmaz

O askerler denize geldikleri zaman gemiler sabık kâfir askerlerle birlikte geçmiş cenge ahdettiler. Diğerleriyle birlikte muayyen vaat hususunda İslam sipahının defî için birbirlerine biat ve muvafakat akdetttiler. Hem kendileriyle ahitte bulunanların helak ve mahvolduğu haberini işittiği ve hem de onların cemiyetinin dağıldığı vakit o tarifenin hatırına tam bir yıkım ulaştı. Dostların dertli nefesinden çıkan o muhalif rüzgârın esintisiyle onları getiren gemiler kurtuluş sahiline ümit ateşi bıraktı. Kaçarak hemen firar yoluna koyuldular. Gayet ümitsizlik içinde parçalanmış bir gemi gibi denizin ortasında hayret ve hasar içinde kaldılar. Hayat kayığından çıkan köpükleri hadisenin sert esen rüzgârıyla suya saldılar. Kendi vücut gemisinden çıkan dalgalar, kurtuluş ümidini sahil kenarına ulaştıramadılar. Gaybî teyitle din düşmanlarının ahvali ayrılık ve perişanlıkla sonuçlandı. Lakin şehzadenin hicranının ve mateminin sabık elemeleri bu tekit ve teyidin tecdidıyla yaşlı hatırlarında şiddetli bir ümitsizlikle devam etti. Şehzadenin bu korkunç ölüm haberini (117a) kâfirlerin garip ve yakın olan fethinin sevinçli haberleriyle zehir ve panzehir gibi birbirine karıştırdılar. Bir elçiyi ahvalin macerasını tafsil etmek ve emellerin maslahatının haberlerini arz etmek için Sultan Orhan'ın dergâhı canibine gönderdiler.

Beyit:

Dünya hanesinin mizacı şöyledir

Bazen zehir olur bazen bal olur

İyi bilinir ki bu devranın vakti kötüdür

Bakkam ağacı çivit fidanıyla birlikte olur sirke balla

Yemen kumunda bulamazsın nehir suyunu

Müslüman değildir şarap testisinden [içen]

Cihan bükemez iki kişi sırt sırta verdiği

Kimseye veremez [zaman] mumya gibi biri

On Sekizinci Destan

Onun kalbinin semeresi olan oğlunun yani Süleyman Paşa'nın ikbal fidanının kesilmesiyle ilgili elemelerle dolu haberin vasıl olması ve yine gamın kararttığı ile karanlığın gizlediği bu gecede onun saltanatının bu matemli akşamın ile güneşinin batımının zulmetiyle cihanı gören gözünün bulanıp kararması keyfiyetine dairdir.

Müellife ait:

Akşama dedim ki niçin gamlısın

O sabah ne gördün ki paralayıp ağlarsın

Dediler işittik bu sipahın toprağından

Güneş gizlenmiş ve biz de bu pislikteyiz

Basiret ile itibar sahibi ehlin katında ve gönlü uyanık akıllı kimselerin huzurunda bu olay apaçık ve doğrudur. Bu vaka şöyle mukarrer olup tahkik edilmiştir: Devlet ile bahtiyarlığın bahar yurdunda ve haşmet ile sultanlığın seraplık yurdunda her ne kadar neşeli güllerin yanakları her sabah sevinçle dolarak açılıyorsa da ve neşeli işretgâhdaki lalenin düğümlenmiş kâkülü ile sümbülün kıvrıcık haldeki zülfünde her akşam bir araya gelip iç içe geçiyorsa da her gün kuşluk vakti gül bahçesinin arsası içinde ister istemez mübarek yanaklı gülün hüsrevlik külahı itibarsız ömrün çalılıklarından daima kara toprakla kavuşmalıydı ve siyah zeminin üzerinde çalı çırpı haline gelmeliydi. Daima kapkara sipahi cemiyeti içinde gül bahçesi günün sabahında esen saba rüzgârından dolayı adem olup yok olacaktı. Yüz çeşit perişanlık güzel nergisin gönlünde aşikâr olacaktı.

Beyit:

Ne yazık ki yeşermedi bir şey bu bağın içinde

Bir lale bile yoktur onun yakıcı gönlünde

Asla hayat sırasında hiç bir bostanlık yerinde zamanın sert rüzgârının afetinden kimsenin cihanı gören gözüyle bereketi görmediği, asla bahar günlerinin bekası ve devamlılığını gençlik ahdinde hazanın yaprak döken esintilerinden korunduğunu akıllı kimselerin bulunduğu bir topluluktaki hiç bir kulağın duymadığı mukarrerdir. Hatta elbette şahinşahlık günü çalılıkların yüksek tahtı üzerinde tomurcuklanıp tahta oturanlar küçücük bir fırsatta fena rüzgârıyla karışıp

gider. Bahtlı servi ve çınar ağacı serbümlentlik yapıyla elbette Dey'de¹⁴³ esen sert rüzgârda tozlu havanın esintisini dağıtır.

Beyit:

Şarttır yaprak dökümü vakti
Kanlı gözyaşı damlar yaprak dökümünden
Bağın yanağını sarartır
Su testisini soğutur
Şimşir ağacının [yapraklarını] döker tahtın başından
Nergis mahmurluk içinde giyinir kıyafet
Gül gamlı namesini eline alır
Yaseminin simasını kırgınlık alır
Muhaliif rüzgâr geldiği vakit uzaklardan
Yaprağın düşmesi mazur görülür
Savaş meydanında böylesine bir hazan
Kırıklık ulaştırır gül bahçesine

Bu hasret bulanmış sözlerde kastedilen ve heyecan verici mukaddimede takdim edilen şey şudur:

el-Kıssa

Birkaç vakit fethin ve zaferin gül bahçesinde baharistanın neşeli ve ışıltılı güllerinin sevinciyle şehzade Süleyman Paşa'nın devletinin ve gençlik bahtının imanın gülfıdanı ile tevhidin goncasında gitgide açılıp yayılması aşikâr olduğundan dolayı semavî tevfiik ve teyidin güllerinin gülen ağzı onun haşmet ve sultanlığının bargâhında ağzını açarak sevinçli müjdelere veriyordu. Lakin gaddar dönemlerin kadim âdeti ve eğri büğrü gidişli semanın âdet edindiği şive üzerine bu esnada mahmur nergisin yaralı gözüne ve seyir halindeki yıldızların nazarına giriftar oldu. Onun gam arttıran matemini gideren can sedası, küfür ve iman memleketlerinin etrafında şöhret bulup yayıldı. Zarurî olarak (117b) o tasavvur edilen kıyametin kıyamıyla ilgili en büyük korku ve bununla ilgili haber ile alametlerin şerhini onun İslam penahı babasının seririnin ve taht yerinin ikametgâhına arz ettiler. Bir hâkimlik talebini melik ve milletin düşmanı

¹⁴³ İran takviminin onuncu ayıdır.

arasındaki bu memleketin etrafında şehzadenin halef olması için buyurdular. Çünkü bu mecazî saraydan ve İslam askerlerinin fetih ittifakından o gazi şahsuvârın irtihali suretiyle bahtiyarlık ve serbüentlikten sonra o yakınların alçaltıp yükselme üslubundan ve naiplerin bu şekilde sıkıp bırakılmasından türlü türlü fitne ve isyanlar meydana geldi. Zamanın kabiliyet aynasında mülk ve din tezgâhındaki her türlü ihtilal o meyanda muhtemel olup bekliyor. Nefislerin ıstırabı ve reis ile reis olunanların intizarı cihetiyle hız yapmaya istekli ve çok aceleci çevik bir ulak ecele koşan bir berid misali Orhan'ın dergâhına doğru yol almıştı. Kuşkusuz mücahitlerin şahına ateş gibi can yakan evladın böylesi bir ayrılık haberiyle keremli ulağın ulaşmasıyla üzgün babanın gönül ve canının içinde alev ve ıstırap başladı. Sabah ve akşam uyumak ve dinlenmek onun ağlayan gözüne ve afakanla dolu gönlüne haram oldu. O matem tasasıyla dolu yazı ve kâğıt muhabbet ülkesine eriştiği vakit terk-i diyar etmiş âşıkların mührünü ser namesi misali kendi başına doladı. O musibet namenin matemiyile ortaya çıkan aklıktan “*Kederinden gözlerine ak düştü*¹⁴⁴.” ayetindeki hal basiret gözüne muayyen oldu. Hicran ateşinin hiddetinden ve mahrumluk zahmetinin şiddetinden dolayı onun dilinden “Evladın ölümü ciğerin yanmasıdır.” sözündeki gönül yakan alevleri an ve an zulüm görmüş dilin gönlünün dumanı gibi göğe yükseliyordu. Ama hasret gözyaşları ve gamın nemleri “*Kalp hüznülenir, göz ağlar.*” sünnetince onun yanmış gönlünün tutuşan ateşi üzerine su serpiyordu.

Şiir:

İnlemelerim olmasaydı gözyaşlarım beni boğardı

Gözyaşlarım olmasaydı inlemelerim beni yakardı

Hüznüm Yakup'unkinin ne kadar az olduğunu gösterecek derecededir

Eyyûb'un başına gelen belaların tümü belalarımın ancak bir kısmıdır

Gamlar bırakan kâfir askerlerden gelen üzüntülerin hücumu esnasında ve sıkıntılarının umumileşmesi anlarında “*Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin*¹⁴⁵.” ayetindeki emre tabi olarak iltica etmek buyuruluyordu. Yalvarma ve yakarış derecelerinde ah ve inlemenin uzanmış ipi vesilesiyle yerli yersiz “*Ben keder ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ederim*¹⁴⁶.” ayetindeki gibi

¹⁴⁴ Yusuf Suresi/84

¹⁴⁵ Bakara Suresi/153

¹⁴⁶ Yusuf Suresi/186

feryat ve figanı intibah erbabının ve bargâhın mahremlerinin kulaklarına sabah vakti ulaştı.

Beyit:

Geldi bir elçi şah Orhan'ın huzuruna
Getirdi şah civanın ölüm haberini
Haberdar etti oğlunun ölümünden
Ölüm haberiymiş onun getirdiği
Tahtın başından gitti taç sahibi
Mülkün tacı mahrum kaldı senin oğlundan
Eksik kaldı böylesi bir oğuldan
Oldu Yakup gibi ve karardı onun gözleri
Ağlıyordu onun gençliğine
Acı oldu zehir gibi onun hayatı
İşittiği vakit o ölüm haberinin sesini
Güneş söndü bu harabe makamdan
Dedi Allah bir emanet teslim etti
Öfkelendi ve emaneti benden aldı
Bu şekilde tazeliğim kalmadı bağımda
Lale gitti ve gönlüme bıraktım ateş
Kimdir ki o yeryüzüne taht diken
Ki nihayet onu da yer almaz güç bela
Beni vaktim incittiği zaman
Geçtim solmuş makam ve mülkten
Bundan dolayı geride bırakırım mutluluğa meyli
Ne yapayım şahlığı ve ne isterim süvarileri
Sızladı Allah'a cihan
Ki bu bizim pîrimiz büyüklerin medarındır
Evlat idi benim canıma bağlanan
Zira zincir dağıldığı vakit kopar bağ
Vakit öyle oldu ki işleri ben yaparım
Halkın tümünden niyazsız olurum
Yüz sürerim itaat dergâhına
Etmem niyazdan başka bir şey bir saat bile

Çünkü muradım İslam'a hizmet idi
Hakk'ın şükrünü gördüm onun muradından [evla]
O kâfirleri gönül kılıcıyla yaraladım
Dini teyit eden her şeye bel bağladım
Şahlık muradını tatmışım kırk yıl
Acılaştı hayatım gideceğim yer sebebiyle
Çünkü yaşlılık ölümün haberini getirir
Herkes bir varis kalır ölmez
Vardır Hakk'tan benim muradım ve akit yaptım
Ki versin mülkümü benim evladıma **(118a)**
Zira hilafet hususunda bir varisim vardır
Ölüm vaktidir ve işim kendi sonumdur
Bu münacatı yaptı ve inledi
Görünmeyen yerden narası geldi ve kulak çekti
Ki gönlünün muradını Allah vermiştir
Her ne ararsan tümü sana amade kılınmıştır
Nasip oldu hilafet senin haleflerine
Kıyamete kadar korundu afetlerden

Can evine bu matem arız olması vesilesiyle ve feryat ile ah çektiren böylesine bir musibet vasıtasıyla birkaç vakit Sultan Orhan makam ve celal kanunlarını düzene koymaktan tamamıyla yüz çevirdi. Mülk ile malı mülhaza etmekten tümüyle uzak duruyordu. Zamanın hakikat şiarlı âlimlerinin ve tarikat örtülü ariflerinin hepsi Orhan'ın söz dinleyen kulağına şunu ulaştırdılar: Hilafet ve sultanlık işi Hazret-i Hâlik'in en büyük emanetidir. Halkın arasında ilahî emirlerin ve nehilerin düzenlenmesi maksadına haiz bu yüce mesnedi kuşkusuz o ilahî emanetin muhafızlığı ile koruyuculuğunu ihmal ettiği ve ilahî ihسانların bakiyesine karşı gaflete düştüğü vakit bu cihanın nimetlerinden bir nimetin zail olmasından ilahî kınama beklenir. Padişahlık makamı rütbesinin kusuru ve mesnedinin zararı ile sıkıntısı da muayyen ve mukarrerdir. Bunun üzerine zarurî olarak Sultan Orhan böylesine öğütleri dinledikten ve kıyam etmeye imtinadan el çektikten sonra havas ile avam topluluğu içindeki ve tüm mülk ile din âyanının oluşturduğu cemiyetindeki maslahatları düzenleyerek o günlerde duaların icabet edildiği sırasında ve ihtiyaçları arz eden dergâhtaki temiz kimselerin ağız ve

dillerinin ittifakıyla İslam milletine takviyeye ikdam etmek için âdet gereğince ve cihat eden sipahların sipahsâlârının temkiniyle “*Bana katından bir veli (evlat) bağışla*¹⁴⁷.” ayetinin kabul olan duası hazret-i Rabb’ul-Erbâb’dan cevap buldu. Hilafet mekanlı ve velayet rütbeli serverliğin kuşanmış olması ile ömrün bekasının ve devlet ile din perverliğin lüzumu maslahatınca kendi ahit kâim makâmımlığını İslam memleketlerini himaye etmek ve korumak hususunda kendi sadık halefi yani adalet kılıcını kuşanmış şehzade için cennet mekân Süleyman Paşa’nın küçük kardeşi olan Sultan Gazi Murad’ı vasiyet edip tayin buyurdu. O saadetli oğlu vilayet mahallinden kendi huzuruna talep buyurdu. Müşfikane nasihatler dile getirdikten ve hakikatli hikâyeler ile sözleri telkin ettikten sonra evvela ona daima İslam alemlerini güçlendirme ile ikame ettirmeyi, cihat sancağı ile bayrağını dikmeyi, lütuflarda bulunup adaletle muamele ederek mücahit sipahları gözetmeyi ve adalet ile kanun şivesine rağbet edilmesi için hidayet ile irşat sahibi ulema, fukara, zahitler ve abitlerden oluşan Allah ehliyle sohbet ederek onlara tabi olmaya riayet edip korumayı buyurdu. Bu velayet ahdini tefviz etmek ve vasiyet ile vaadi tafsil etmek için büyük bir cemiyet tertip etti ki:

Beyit:

Sen daha yenisin şahinşahlığa

Ki ben yaptım sen tazelikten kanat verirsin

Sanki “*Rabbine, razı etmiş ve razı olmuş olarak dön*¹⁴⁸.” ayetindeki gibi gayb âleminden gelen nidayı ilham edenler her an kudsî ruhun kulağında canlı tuttular. Her sabah ve akşam “*Ahiret ise rabbinin katında*¹⁴⁹”, “*Sonuç da daha hayırlıdır*¹⁵⁰.” ayetlerinin dileklerle dolu sedasıyla insanların ikamet ettiği yere seslenenler onun ahiret ve akıbeti salah olan yolculuğunu onun meleğinin kulağına söylüyorlardı.

Beyit:

Şad olarak otur fani sarayda

Mümkün müdür yaşamak musibetsiz ve eziyetsiz

Âlem nedir mihnet ve gam sarayı olmaktan başka

¹⁴⁷ Meryem Suresi/5

¹⁴⁸ Fecr Suresi/28

¹⁴⁹ Zuhuf Suresi/35

¹⁵⁰ Kehf Suresi/44

Onun zahmeti çok rahmeti az
İlk günden son geceye kadar
Senin feleğin mihnet tuzağı içindedir
Gerçi gam yerinde olsan da gam yeme
Ellerini birbirine vur ve geç git

O esnada devlet erkânının salahının iktizasınca ve ümmet içindeki ehl-i hal ile akdin içtimainca Süleyman Paşa'nın Rum İli saltanatı ile eyaleti ve kâim makâmılığını Sultan Gazi Murad'ın ismiyle kalıplara dökülüp resmedildi. Hilafet sığınağı halef, bahtiyar babanın işareti hasebinde sebeplerin hazırlanması için Rum İli canibine teveccüh edeceği vakit refik ile mülazım olan gazi ve mücahit askerleri ile orduyu zaptı için **(118b)** ve ondan önce o caniplerde mülk ile din sınırına set çekmeye teşebbüs buyuran bir grubun ahvali düşüncesinin salahı için iki ay müddetince babasının pâyitahtında kaldı. Saltanatın her türlü maslahatı ve vekaletine hilafetin her hükümlerini yüce ve ulu makamlı babaya takdim buyuruyordu. Bazen o vakitlerde Sultan Orhan cihanı fetheden hüsrevlerin ayini üzere uzun seferi için rihlet köşüne vuruyordu. Gönül hanesini taalluk tozundan bu toz kaldıran süpürgeyle süpürüyordu. Din adamlarının ve Hakk ile yakın yolunun öncülerinin sünnetince rıza ve teslimin dosdoğru yolunu tuttu. İlahî marazların tahsili ve sonsuz nimet ülkesine tam bir teveccühün tekmili hususunda *“Rabbimizin mağfiretine koşun¹⁵¹.”* ayetindeki emri can-ı gönülden kabul etti. Ahde sahip evlatlardan ve vaade sadık torunlar ile tabilerden geride kalanların tümünü huzuruna getirdi. Cümlesini hilafet ve irşat edenin mukavim yoluna, adalet ile kanun perverliğine, gaza ile cihat sancağını ikame etmeye ve kâfir ile inat ehliyle mücadele ve mukateleyi sürdürmeye hidayet ve irşat buyurdu. Dünya hayatının eğreti menziline ve afet ile sıkıntıyla dolu ikametgâhını yerine yerleştirip padişahlığın gönül alan görünümü ve şahlığın ziynet ve süsle dolu mesnedini kendi hakiki varisine teslim etti. Ölüm marazı belasının arz edilmesiyle mihnet ve elem yatağında yastığı boş kaldı. [Ruhu] şevk ve aşkla bu muhtelif unsurlu bünyeye haleb getiren meskeninden kudsî ruhun evrenin süslü mesnedine yuva yaptı. Onun mülk ve sultanlık müddeti kırk bir yıl sürdü. Onun bu fani cihanda ömür ile hayatı seksen küsur yılda nihayete erdi. Son nefesinde kelime-i tevhid ve

¹⁵¹ Âl-i İmran Suresi/133

iman sözleriyle can emanetini Canan'a teslim etti. Dilsizlerin diliyle bu makule sözleri gayb âleminden telkin edilmiş idi ki:

Müellife ait:

Cihan mülkünden göç bizim rihletimiz gibi zorunludur

O surur yurdu iyidir bu gurur yurdundan

Zira canın kiblesi senin köyünün toprağına doğrudur

İhram kapısını kapamış huzuruna geliyorum

“Her nefis ölümü tadıcıdır ve bize döndürüleceksiniz¹⁵².” Salat ve selam efendimiz Muhammed'e, onun aline ve bütün ashabına olsun.

¹⁵² Ankebut Suresi/57

SONUÇ

İdrîs-i Bidlîsî'nin gayet mufassal bir şekilde kaleme aldığı Osmanlı tarihine dair Heşt Behişt adlı eseri yazıldığı tarihten itibaren büyük ilgi görmüştür. O seleflerinin yazdığı eserlerin eksikliklerini tekmil etmiş ve kullandığı yüksek edebî inşa tarzıyla bu alanın zirvesinde yerini almıştır. İran tarih yazıcılığını örnek alarak fennî nesir üslubuyla kaleme aldığı eserde her Osmanlı padişahına bir ketibe ayırarak ve hadiseleri ayrı başlıklar altında toplayarak tertip bakımından haleflerine örnek teşkil etmiştir. 16. yüzyıldan itibaren birçok müellif Heşt Behişt'ten etkilenerek ayet, hadis ve şiirlerle süslü bir anlatım tercih edip haber ve nasihatlerle dolu melez tarih kitapları oluşturmuşlardır.

Günümüze ulaşmış Osmanlı Devleti'nin tarihini ele alan eserlerle Heşt Behişt mukayese edildiğinde Bidlîsî'nin diğer kaynaklarda rastlanmayan bazı malumata yer verdiği görülmektedir. Bazı rivayetlerin sadece Heşt Behişt'te yer alması, onun mevcut kaynaklar dışında günümüze ulaşmayan kayıp veya mahvolmuş eserlerden istifade ettiğini göstermektedir. Bu durum eserin kıymetini daha da arttırmış, tarihteki bazı karanlık noktalar eseri sayesinde aydınlığa kavuşmuştur. Bununla birlikte muhtemelen Bidlîsî'nin dikkatsizlik sebebiyle bazı hatalara irtikab ettiği görülmektedir. Örneğin Osman Gazi'nin saltanat yılıyla ilgili verdiği bilgi birbiriyle çelişmektedir. O ikinci ketibede Osman Gazi'nin tahta cülusunu Hicrî 699¹, saltanat yılını otuz², vefat tarihini ise Hicrî 720³ olarak zikretmiştir. Bir başka kısımda Osman Gazi'nin cülusundan kitabın telif ve tertibine kadar 220 yıl⁴ geçtiğini belirtmiştir. Sultan Selim'e bu nüshayı Hicrî 919'da sunmuş olması Osman Gazi'nin cülusunu Hicrî 699 olarak saydığını göstermektedir. Ancak birinci ketibede Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi olarak H. 710 senesini vermektedir.

Döneminin önde gelen şairlerinden Abdülbaki Sadi, I. Mahmud'un emriyle Farsçaya hâkim olmayan kimselerin istifade edebilmesi için 1146 (1733/1734) yılında Heşt Behişt adlı eserin Türkçeye tercümesini yapmıştır.

¹ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 78a.

² İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 75b.

³ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 76a.

⁴ İdrîs-i Bidlîsî, a.g.y, vr. 8a.

Abdülbaki'nin Terceme-i Heşt Behişt'inin ve Bidls'nin Heşt Behişt'inin ikinci ketibeleri karşılaştırıldığında Abdülbaki'nin metindeki Arapça ve Farsça tamlamaları ve söz öbeklerini hemen hemen tümüyle koruyup eseri çevirdiği görülmektedir. Bu durum muhtemelen muhattap kitlesi olan yüksek zümrenin taleplerine uygun bir tercih olmalıdır. Buna karşın Heşt Behişt'teki tarih hadiseler dışındaki bölümleri ihtisar ederek eseri oldukça kısatmış, Bidls'nin inşa tarzını ve ahenkli üslubunu yansıtamamıştır. Bazı ifadeleri yanlış okumuş ve ihtisar etmek istediği kısımları kendi ifadeleriyle kaleme alırken verdiği malumatta hatalara düşmüştür. Heşt Behişt'te yer alan şiirlerin bir kısmını aynen nakletmiş, bunlardan bazılarını Osmanlı Türkçesine evirmiştir. Ayrıca kendi inisiyatifiyle ikinci ketibeye dört şiir eklemiştir. Her ne kadar Abdülbaki Heşt Behişt'in tercümesi sırasında eserin dokusunu bozmuş olsa da tercih ettiği bu tercüme tarzı dönemin diğer tercüme eserleriyle büyük benzerlik göstermektedir.

Heşt Behişt'in kaynaklarını tespit etmek için Osmanlı kronikleriyle tarafımızdan yapılan karşılaştırmada diğer eserlerde rastlanmayan Heşt Behişt'e münhasır olan bazı hadiseler ve malumat şunlardır:

- Bursa'nın saltanat merkezi olarak tercih edilme sebepleri; şehrin ziraat ve ticaret kazancı; Bursa'nın sahip olduğu gemi taşımacılığı, Pınarbaşı, Kaplıca ve ipek böcekçiliği hususu,
- İznikmid'in coğrafi konumu, fizik yapısı, şehrin tarihinden kısa notlar ve bölgenin ticari metaı olan ağaçları, İstanbul tekfurunun cüzzamlı kızınının Balakova tepediğindeki kaynar su ve balçıktan şifa bulması, B-nev Baba ve İznikmid'in yakınında bulunan Hereke Kalesi'nin kuşatılması sırasında Timurtaş Bey'in babası Ali Bey'in gazi olması hikyesi,
- Ayrıntılı bir şekilde ele alınan bey ve askerlerin başlıkları hususunda Osman Gazi zamanından Murad Gazi dönemine kadar yapılan değişiklikler, Orhan Gazi adına ilk sikkenin basılması, yeni oluşturulan yaya ve süvari grupları ve ordu düzeni hakkında alınan kararlar,
- İznik fethi öncesi inşa edilen Targan Kalesi'nin ismi,
- İznik'in gl, suyu ile bereketi ve gln içindeki kadim şehir,
- Gemlik (Gemleyük) Kalesi'nin fethi,

- Armudlu vilayetindeki Anahor Kalesi dâhil diğer kalelerin fethi ile bölgenin ele geçirilmesi,
- Arzdaki iklimler, Rum İli'nin dâhil olduğu iklim, betimlemeler ve şiirlerle bezenen Rum İli'nin tasviri, bölgedeki önemli şehirler ve nebatî ile madenî çeşitlilik,
- Gelibolu'nun coğrafi konumu ve önemi,
- Kostantiniyye, Selanik, Mora, Ağrıboz ve Frenklerin Rum İli'ndeki Türklerin üzerine yürümek için birlik oluşturduğu sırada Şehzade Süleyman Paşa'nın atın üzerinden düşerek vefat etmesi, gerçekleşen mucize sonucunda kâfirlerin mağlup olması.

Heşt Behişt'te bulunan fakat diğer tarih eserlerinde bulunmayan hususlar dışında Bidlîsî'nin eserinde diğer eserlerin verdiği malumat ile benzerlik arz etmeyen bilgiler de mevcuttur. Bidlîsî'nin bu hususları bugün itibariyle bilinmeyen bazı kroniklerden elde ettiği muhakkaktır. Bu hususlar sırasıyla şunlardır:

- Bidlîsî Şeyh Edebalî'nin Osman Bey'in vefatından sonra öldüğünü belirtirken Âşıkpaşazâde ve Neşrî, Şeyh Edebalî'nin önceden vefat ettiğini belirtmektedir.
- Bidlîsî, Orhan Gazi'nin devlet işlerinde yardımcı olması için veziri olması teklifini Alaeddin Paşa'nın kabul ettiğini belirtirken Âşıkpaşazâde ve Neşrî Alaeddin Paşa'nın bu teklifi kabul etmeyip Kite Ovası'ndaki Fodura köyünde hayatına devam ettiğini söylemektedir.
- Karasi İli'ne Orhan Gazi'nin hâkim olması ve Konlusu, İlenus, Kırmasiyye, Mihalicî ile Ulubad'ı ele geçirmesi vakalarının tarihini Bidlîsî 737 (1336/1337), Âşıkpaşazâde ve Neşrî 735 (1334/1335) senesi olarak kaydetmişlerdir.
- İznik fethinin Bidlîsî 731 (1330/1331), Neşrî ise 734 (1333/1334) tarihinde gerçekleştiğini tespit etmişlerdir.
- Bidlîsî Konurhisar fethini Âşıkpaşazâde ve Neşrî'den farklı anlatmıştır.
- Gazilerin Gelibolu'ya geçiş tarihini Bidlîsî 759 (1357/1358) olarak verirken Âşıkpaşazâde ve Neşrî 758 (1356/1357) senesini zikretmektedir.

- Bidlîsî Orhan Gazi'nin vefat tarihini 761 (1359/1360) olarak verirken Âşıkpaşazâde Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa'dan iki ay sonra vefat ettiğini söyleyerek bu hadise için 758 (1356/1357) tarihini zikretmektedir. Neşrî ise 760 (1358/1359) tarihi vermektedir.

Heşt Behişt ile diğer Osmanlı kronikler mukayese edildiğinde şu sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir: Bidlîsî, Âşıkpaşazâde'nin Menâkıb-ı Âl-i Osman adlı eserini görmüş ve kaynak olarak yararlanıp eksik ve yanlış bulduğu bilgileri düzelterek eserine almıştır. Neşrî'nin Kitâb-ı Cihânnûmâ'sını kaleme alırken Âşıkpaşazâde'nin tarihinden ya da ona kaynaklık eden Yahşi Fakih'in eserinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Âşıkpaşazâde ile Bidlîsî'nin eserleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar Neşrî ile Bidlîsî'nin eserleri arasında da mevcuttur. Yine de Bidlîsî'nin bu eseri kaynak olarak kullandığı metinlerdeki hikâyelerin ufak detaylarından anlaşılmaktadır. Oldukça muhtasar olan Şükrulluh'ın Behcetü't-tevârih'inde yazılan bazı hadiseleri Bidlîsî'nin nakletmesi, onun bu eseri gördüğüne bir delil olabilir. Oruç Bey'in Tevârih-i Âl-i Osman'ı kaleme alırken Âşıkpaşazâde'nin eserini kaynak olarak kullanmasından dolayı hikâyeye ettiği bazı hususlar Bidlîsî'nin eserindeki anlatımlarla ortaklık göstermektedir. Bu hususlar dışında benzer bir hadiseye rastlanmadığından dolayı Bidlîsî'nin bu eseri görmüş olabileceği fakat kaynak olarak kullandığına dair herhangi bir kanıt olmadığı söylenebilir.

Yazıldığı tarihten itibaren müverrihler tarafından model alınan Heşt Behişt'in ve tesir ettiği eserlerin Orhan Gazi dönemini ihtiva eden kısımları mukayese edildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Ruhî'nin muhtasar olarak kaleme aldığı Tevârih-i Âl-i Osman'daki bazı hadiseleri Heşt Behişt'ten aldığı görülmektedir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'i yazarken Bidlîsî'nin kullandığı inşa tarzından etkilenecek yazdığı anlaşılmaktadır. İki eser arasında bahsedilen hususlarda birkaç farklılık dışında verilen bilgiler neredeyse aynıdır. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr'ında hadiseleri dağınık bir şekilde aktardığı dolayısıyla hikâyelerin nakil sırasının iki eserde de pek benzerlik göstermediği görülmektedir. Ancak verdiği malumatın bir kısmının Bidlîsî'nin eserindekilerle aynı olması sebebiyle Heşt Behişt'i kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Koca Hüseyin Bedâyi'ü'l-Vekâyi'sinde Heşt Behişt'i

ağdalı üslubundan arındırarak neredeyse sade bir dille tercüme etmiş gibidir. Bazı ufak farklılıklar dışında eserdeki tarihî malumata oldukça sadık kalmıştır. Heşt Behişt'e en çok benzeyen eser olduğu söylenebilir. Münecimbaşı Ahmed Dede'nin Sahâ'ifu'l-ahbâr fî Vakâyi'i'l-a'sâr'ı telif ederken Hoca Sâdeddin'in ve Bidlîsî'nin eserlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikredilen günümüze ulaşmış eserlerde yer almayan rivayetler, Heşt Behişt'in özgün değerini ortaya koymaktadır. Heşt Behişt 18. yüzyıl müelliflerinin dahi ilham ve istifade ettiği değerli bir kaynak olmuştur. Sadece ihtiva ettiği rivayetler değil kullandığı Timurî tarih yazım tarzı tarihçiler için ilgi çekici olmuştur. Bu çalışmada bu eserin ikinci ketibesinin tercümesi sunulup değerlendirmesi yapılarak literatürdeki eksiklik bir nebze de olsa kapatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ABDÜLBAKİ SADİ EFENDİ. *Terceme-i Heşt Behişt*. Süleymaniye Kütüphanesi. Hamidiye. nr. 928.

AĞIRAKÇA, Ahmet (1983). *Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Câmi'ü'd-düvel adlı eserinin Osmanlı Devleti'nin Başlangıcından Fâtih'in Vefatına Kadarki kısmının Tenkidli Metin Neşri*. Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. İstanbul.

AĞIRAKÇA, Ahmet (2006). Müneccimbaşı Ahmed Dede. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32. Cilt, ss. 4-6.

AKBULUT, Uğur (2007). Kuruluş Dönemi Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Yazma Gerekçeleri. *KKEFD*, Sayı 15, ss. 356-371.

AKOT, Bülent (2013). Mevlânâ İdris-i Bitlisî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Hâdis-i Çihil. *İslâmî Araştırmalar*, Sayı 24(2), ss. 71-84.

ALMAZ, Hasan (2004). *Şükrulluh b. Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî Behcetü't-tevârih (İnceleme-Metin-Tercüme)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

ANOOSHAHR, Ali (2017). İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'inde Osmanlı'ya Dair Efsanenin Yaratılması ve Tarih Yazımı. *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Sayı 50, ss.1-28.

ÂŞIKPAŞAZÂDE (2013). *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*. (Haz. Necdet Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

AYDÜZ, Salim (1997). Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler. *Divan: İlmî Araştırmalar*. Cilt 3. İstanbul, ss. 143-170.

BABİNGER, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. (Çev. Coşkun Üçok) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- BAJRAKTAREVIĆ, Sulejman (1959). Ottenfelsova Orijentalisticka Zbirka u Zagrebačkom Državrom Arhivu. *Zbornik Historijskog Instituta Jugoslovenske Akademije*, Vol. 2. Zagreb, ss. 75-130.
- BANARLI, Nihad Sami (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. II. Cilt. İstanbul.
- BAŞARAN, Orhan (2000). *İdris-i Bitlîsî'nin Heşt Behîşt'nin Hâtîme'si Metin-İnceleme-Çeviri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- BAŞARAN, Orhan (2004) İdris-i Bitlîsî'nin Şerh-i Kaside-i Hamriyye'si ve İki Yazma Nüshası. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl IV, Sayı 12, ss. 7-15.
- BAYRAKTAR, Mehmet (1991). *Bitlisli İdris*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇAKMAKOĞLU, M. Mustafa (1998). *Hüsâmettin Bitlisi'nin "Kitabu'n-Nusus" İsimli Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ÇALIŞKAN, Hacı İbrahim (2006). *Hoca Hüseyin'in Bedâyi'ü'l-Veķâyi'i (46a-90b) (Giriş, Metin, İndeksli Sözlük, Özel Adlar Sözlüğü, Tıpkıbasım)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- ÇETİN, Esmâ (2016). Hüsâmeddîn-i Bitlisî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK-1 Cildi, ss. 568-569.
- DEMİROĞLU, Ayla (1992). Behcetü't-tevârîh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, ss. 349-350.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 29. Baskı. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- DİMİTRİADOU, Aikaterini (2000). *The Heşt Behişt of Idris Bidlisi: The Reign of Bayezid II (1481-1512)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Edinburgh University. Edinburgh.

- ERGÜN, Sadeddin Nüzhet (1943). Dürri (Vanlı Ahmed). *Türk Şairleri*. III Cilt. İstanbul.
- ERTUĞRUL, Ali (2018). Hândmir'in Habîbü's-Siyer Adlı Eserinde Yavuz Sultan Selim İmajı. (Ed. Nilüfer Alkan Günay). *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa*. Bursa: Gaye Kitapevi, ss. 301-324.
- ERTUĞRUL, Ali (2015a). Cicero'dan Sultan II. Murad'a: Yaşlılık Üzerine. (Ed. İsmail Yaşayanlar). *Sultan II. Murad ve Dönemi*. Bursa: Gaye Kitapevi, ss. 422-459.
- ERTUĞRUL, Ali (2015b). Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'ı (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak). Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GENÇ, Vural (2007). *İdris-i Bidlisî Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil Ve Tercüme)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GENÇ, Vural (2014). *Acem'den Rum'a: İdris-i Bidlisî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GENÇ, Vural (2015). Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati: İdrîs-i Bidlisî'nin Şah İsmail'in Himayesine Girme Çabası. *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Sayı XLVI, ss. 43-75.
- GENÇ, Vural (2019). *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlisî (1457-1520)*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HOCA SADETTİN EFENDİ (1979). *Tacü't-Tevarih*. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu) 1. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HUKK, Mohammed (Ed.-1925). *A Descriptive Catalogue of The Arabic And Persian Manuscripts in Edinburgh University Library*. Hertford.
- İDRÎS-İ BİDLÎSÎ. *Heşt Behişt*. Nuruosmaniye Kütüphanesi. nr. 3209.

- İDRİS-İ BİDLİSÎ. *Heşt Behişt*. Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi Bölümü. nr. 2197.
- İDRİS-İ BİTLİSÎ (2008). *Heşt Bihişt [Terceme-i Heşt Behişt]* (Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş). Cilt 1. Ankara: BETAV (Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları).
- İMAZAWA, Koji (2005). İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihişt'inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme. *Bellefen*. Cilt LXIX (Sayı 256), ss. 859-896.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1987). Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu). *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 33-42.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1998). *Tâcü't-Tevârih*. TDV İslâm Ansiklopedisi. 39. Cilt, ss. 357-359.
- KILIÇ, Ana (2011). *Eski Yugoslavya'da Yapılan Türkoloji Çalışmalarının Analitik Bibliyografyası*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- KILIÇ, Orhan (2018). Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî ve Kürtler. *Yavuz Sultan Selim ve Bursa*. 6-7 Nisan. Bursa: Gaye Kitapevi, ss. 195-222.
- KIRLANGIÇ, Hicabi (1995). İdris-i Bitlisî Selim Şâh-nâme. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KOÇ, Haşim (2006). Osmanlı'da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 4, Sayı 8, ss. 351-381.
- MACİT, Muhittin (2011). Tercüme Hareketleri. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40. Cilt, ss. 498-504.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE (1975). *Müneccimbaşı Tarihi (Sahâifül-ahbâr fî Vekâyül-asâr)*. (Haz. İsmail Erünsal). 1. Cilt. İstanbul: Tercüman Basımevi.

- NEŞRÎ (1949). *Kitab-ı Cihan-nümâ*. (Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altay Köymen). I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZALTUN, Hüsnü (2006). *Hoca Hüseyin'in Bedâyi'ü'l-Veşâyî'i (1b-45b) (Giriş, Metin, İndeksli Sözlük, Özel Adlar Sözlüğü, Tıpkı Basım)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1998). Heşt Behişt. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, ss. 271-273.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2000). İdrîs-i Bidlisî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, ss. 485-488.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2002). Koca Hüseyin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26. Cilt, ss. 130-131.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2013a). II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, ss. 141-153.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2013b). Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1, ss. 271-293.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2018). *İdris-i Bidlisî'nin Mezarı Meselesi*. Uluslararası Bitlis Tarihi ve İdris-i Bitlisi Sempozyumu. Bitlis.
- ÖZTÜRK, Necdet ve YILMAZ, Murat (2013). *İmparatorluk Tarihinin Kalemleri Muhafızları: Osmanlı Tarihçileri Ahmedî'den Ahmed Refik'e*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- PARLATIR, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- RUHÎ FAZİL ÇELEBİ (1992). *Ruhî Tarihi*. (Haz. Halil Erdoğan Cengiz ve Yaşar Yücel). Belgeler. XVI. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi.
- ŞEREF HAN (1971). *Şerefname*. (Çev. Mehmet Emin Bozarslan). İstanbul: Ant Yayınları.

- ŞÜKRÜ, Mehmet (1931). Das Hest Bihist des Idris Bitlisi 1. Teil: Von den Anfängen bis zum Tode Orhans. *Der İslam*. Sayı 19.
- ŞÜKRÜ, Mehmet (1934). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in "Heşt Bihişt" Adlı Eserine Göre (Tenkîdî Araştırma)*. Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası.
- TOSKA, Zehra (2000). İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntemler Ne Olmalıdır?. *TUBA, Ağâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı*. Cilt XXIV, Sayı 1, s. 291-306.
- TRAKO, Salih (Saraybosna, 1965). Bitlisijev Opis Balkanskog Poluostrva (Bitlisi'nin Balkan Yarımadası Tasviri). *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Sayı 12-13/1962-1963, ss. 209-218.
- TRAKO, Salih (Saraybosna, 1969). Bitka na Kosovu 1389. Godine u İstoriji Idrisa Bitlisija (İdris Bitlisi'nin Tarihinde 1389 Yılı Kosova Savaşı). *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Sayı 14-15/1964-65, ss. 329-351.
- TRAKO, Salih (Saraybosna, 1974). Pretkosovski dogadjaji u Hešt Bihištu Idrisa Bitlisija (İdris Bitlisi'nin Heşt Bihişt'inde I. Kosova Savaşından Önceki Olaylar). *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Sayı 20-21/1970-71, ss. 159-204.
- TURAN, Şerafettin (2010). Hoca Sâdeddin Efendi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18. Cilt, ss. 196-198.
- TURKİSH AND ENGLISH LEXİCON (1978). (Ed. James W. Redhouse). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TÜRKÇE-İNGİLİZCE REDHOUSE SÖZLÜĞÜ (1968). İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- UYGUR, Abdüsselam (2007a). İdris-i Bitlisi ve Eserleri Üzerinde Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım. *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 10, ss. 53-69.

UYGUR, Abdüsselam (2007b). Kanun-i Şehinşâhî Tercümesinde Rastlanan Bazı Çeviri Hataları ve Bunların Tashihi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22, ss. 103-120.

ÜRKÜNDAĞ, Ayhan (2006). *Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon.

YILDIRIM, Muhammed İbrahim (2010). Yazma Eserler Kütüphanelerinde Yanlışlıkla İdris-i Bitlis 'nin Adına Kayıtlı Bulunan Eserler ve Bunların Mahiyeti. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, ss. 130-135.

YILDIRIM, Muhammed İbrahim (2013). *İdris-i Bitlisî Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481(Tashih-Tahkik-Çeviri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YUVALI, Abdülkadir (1997). Hasan-ı Büzürg. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16. Cilt. ss. 311-312.